DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN, KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER, HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 14 — 1 April 1908.

DE 'S GRAVENHAAGSCHE STADHUISPLANNEN

(BIJ DE AFBEELDINGEN OP BLZ. 99 IN HET VORIG NUMMER)

De vraag hoe het 's Gravenhaagsche stadhuis te verbouwen, sinds jaren aanhangig, nadert eene oplossing. In het vorig nummer gaven wij nu eenige afbeeldingen van de resp. door de heeren VRIJMAN en SCHADEE vervaardigde ontwerpen, welke onlangs publiek gemaakt zijn.

Het vraagstuk bood eene zeer groote artistieke moeilijkheid. Immers het nieuwe gebouw moest zich aansluiten bij het oorspronkelijke raadhuis, het welbekende Renaissancebouwwerk (1565), dat sierlijkheid met monumentaliteit op zoo gelukkige wijze vereenigt.

Dit laatste gebouw nu, een parel onzer oude architektuur, en even interessant uit artistiek als uit kunsthistorisch oogpunt, wordt in oppervlak en hoogte door de nieuwe gebouwen verre overtroffen. Maar dat het niet in het nieuwe komplex mag verdrinken of er door overschaduwd worden, spreekt als het ware van zelf. Het is dan ook goed gezien om de nieuwe werken niet in eenzelfden bouwstijl op te trekken, maar juist door verschil, het oude stadhuis als een zelfstandig geheel te doen spreken.

In de XVIIIde eeuw is een soortgelijk vraagstuk reeds aan de orde geweest en toen opgelost op eene voorbeeldige wijze. De architectuur der XVIIIde en die der XVIde eeuw bleken elkaar uitstekend te verdragen en de toen tot stand gekomen uitbreiding sloot zich zeer wel bij het bestaande aan. Aan de zijde van het Kerkplein verrees de fraaie gevel, met XAVERY'S beeldengroep versierd, die, hoewel volkomen zelfstandig, toch niet met de vroeg-Renaissance van het oude stadhuis strijdt, maar deze volkomen in hare waarde laat.

Door den zooveel grooteren omvang der thans voorgenomen vergrooting is de oplossing van het vraagstuk echter niet gemakkelijker geworden.

Men heeft blijkbaar gemeend dat de bouwkundige dienst der gemeentewerken daar niet tegen was opgewassen. Inplaats van, gelijk in dat geval o. i. voor de hand zou hebben gelegen, een prijsvraag uit te schrijven, hebben B. en W. den heer VRIJMAN, rijksbouwkundige voor de onderwijsgebouwen, uitgenoodigd een plan in te dienen.

Welke aanspraken juist deze met werk overladen Rijksambtenaar, met voorbijgang van zoovele particuliere Haagsche bouwmeesters, op eene uitnoodiging kon doen gelden, is niet recht duidelijk en — wat erger is — het is door zijn ingediend ontwerp ook niet opgehelderd. Immers zijn als „Plan C" aangeduid ontwerp lijkt ons, vergeleken bij het plan van het bureau van gemeentewerken, geenszins superieur wat de architektonische hoedanigheden betreft.

De XVIIIde eeuwsche architektuur is er op alles behalve gelukkige wijze, vrij „protzig" toegepast.

De Groenmarktzijde vertoont een onaangenaam aandoende verbrokkeling. De ééne laag gehouden travée, welke bij wijze van tusschenbouw den overgang van oud op nieuw moet bewerkstelligen, heeft meer van een dier stal-ingangen, welke men naast oude huizen wel eens aantreft.

Weinig geslaagd is ook het denkbeeld om de gevels vanaf de eerste verdieping in tweeën te scheiden door een eenigszins voorspringend trappenhuis. Het geheel mist de fijne verhoudingen, de gratie, welke den gekozen stijl kenmerken. Het ontwerp is niet elegant. De zware koepel drukt op de onderliggende architektuur.

Minst van al lijkt ons de overhoeks geplaatste pronkgevel. Deze doet bovendien al zeer weinig Hollandsch aan. Men zou hem met zijn opschik eerder zoeken ergens in de nieuwe wijken van een Duitsche stad, maar dan aan een gebouw dat al een twintig jaren oud is, want tegenwoordig weten onze oostelijke naburen zich bij de XVIIIde eeuwsche architektuur op smakelijker en beter begrepen wijze aan te sluiten.

Behalve dit „Plan C" van den heer VRIJMAN, werden van gemeentewege openbaar gemaakt eenige afbeeldingen van ontwerpen A en B, die uit het bureau der gemeente-

werken afkomstig zijn. Verschillende plannen met gevel- en plattegrond-varianten. Wij deden daaruit een greep en reproduceerden die gevel-oplossing welke ons de meest geslaagde toescheen. (Enkele in kleurendruk uitgevoerde gevelvarianten zijn, hoofdzakelijk wel door misteekening en smakelooze kleuren bij de reproductie, minder geslaagd.)

Wij geven hierbij geene plattegronden, welke nog slechts een zeer voorloopig karakter dragen.

Over het algemeen doet het zich echter aanzien dat ook in dit opzicht de gemeentelijke oplossingen A en B boven het Plan-C de voorkeur verdienen. Bij beide ontwerpen is met name de ligging van de Raadzaal en der tribunes o. i. veel gelukkiger. In plan-C lijkt ons de zaal niet gunstig met hare benepen tribunes en in hare geïsoleerde ligging (de zaal is uitsluitend direct vanuit de publieke gangen bereikbaar). Ook is de communicatie tusschen de verschillende gedeelten van het gebouw in plan-C op den beganegrond verbroken.

In het eene gemeentelijke ontwerp kan daarbij de hoofdtrap, een wijde wenteltrap, bij den gekozen bouwstijl een zeer gelukkig effekt uitlokken.

De gereproduceerde gemeentelijke oplossing toont niet de pretentie van plan-C. Zij is, in aansluiting bij vaderlandsche voorbeelden die 's Gravenhage in oude heerenhuizen nog in overvloed bezit, degelijker, rustiger, stemmiger. Zij verraadt een grootere, waardiger opvatting en dat komt vooral uit aan den overhoeks geplaatste gevel.

Er is nog eene variant van dit ontwerp gegeven, waarbij aan de zijde van het XVIde eeuwsche stadhuis, de thans bestaande lage XVIIIde eeuwsche gevel, ter breedte van vijf traveeën, onveranderd gehandhaafd bleef. En het is vooral dat ontwerp, hetwelk ons het verkieselijkst lijkt. Daarbij is ook de beste en geleidelijkste overgang bereikt van het oude op het nieuwe werk.

Dit geveltype zou bovendien meer met het oude stadhuis in harmonie zijn. Beide zijn, ondanks alle verschil van opzet, toch vogels van één veeren en vertoonen eenzelfden nationalen trek. Bij het plan-C is die daarentegen volkomen zoek.

PROF. J. A. VAN DER KLOES. VLOEREN ZONDER NADEN

(Vervolg.)

Asphalttegels.

Behalve het stamp- en giet-asphalt is er in de laatste jaren nog een derde soort van asphaltbestrating in gebruik gekomen, met Asphalttegels namelijk. Deze zijn machinaal onder hoogen druk geperst en bezitten groote dichtheid. Zij meten 25 cM. in 't vierkant bij 5 cM. dikte. De tegels worden in Portland-cementmortel of in heeten asphaltmortel op het betonbed gelegd. Voor beide is iets te zeggen. Met cementmortel ontgaat men geheel en al den last en het ongerief aan den aanleg der andere asphaltbevloeringen verbonden, hitte, rook, stank, afmattenden arbeid, wachten op droog weder enz. Daartegenover staat het nadeel van een doorgaande laag tamelijk vetten, dus aan krimpen en scheuren onderhevigen mortel, waaraan de asphalttegels zich in geenen deele kunnen hechten. De onderlinge samenhang der tegels wordt verkregen door het bestrijken der kanten met verdund goudron, samengesteld uit 10 dln. „Trinidad épuré" (vgl. blz. 79) en 80 paraffine. De open gebleven voegen worden met asphaltpoeder dichtgewreven. Toch vormen de tegels een zoozeer aaneengesloten laag, dat zij niet meer op de voegen barsten of breken, wanneer een gedeelte van de baan wordt uitgebroken. Deze wijze van werken is te Arnhem gevolgd. Zooals men weet, is de bestrating daar niet vrij van scheuren gebleven (vgl. blz. 84). In hoever de mortellaag daartoe medegewerkt heeft is niet bekend.

Te 's Gravenhage is men in de Wagenstraat en op het Kerkplein op dezelfde wijze te werk gegaan. Ook daar is het werk niet zonder scheuren gebleven.

Wat deugdelijkheid betreft, verdient het leggen der tegels in heeten asphaltmortel — mits goed uitgevoerd — zeker de voorkeur boven den cementmortel, omdat er een meer één geheel uitmakend, dikker asphaltdek door kan worden verkregen, doch de uitvoering zelf gaat met eigenaardige moeilijkheden gepaard. Asphaltmortel is een niet zeer handelbaar materiaal. Men kan hem over geen groot oppervlak uitspreiden zonder dat hij ontijdig stolt en vast wordt; meer dan voor één rei tegels tegelijk gaat niet en dan nog zal men handig en vlug moeten werken om den rand heet genoeg te doen blijven om met den mortel der volgende rei tegels samen te smelten. Deze moeilijkheden zijn oorzaak dat asphaltmortel ter dikte van 1 cM., de geringste die uitvoerbaar is, den prijs per M². wel met f 2 verhoogt.

Voordeelen en kosten.

Bij gelijke dikten is er tusschen stamp- en giet-asphalt weinig of geen verschil in prijs per M². wegvlak, doch voor rijwegen verdient het eerste verreweg de voorkeur om de geringer afslijting; wel neemt de dikte der asphaltlaag in de eerste jaren af, doch dit is het gevolg van het hoe langer hoe vaster ineendrukken onder den last der wagens en de hoefslagen der paarden. Het is gebleken dat, hoe meer de dikte afneemt, hoe grooter het soortelijk gewicht der stamp-asphaltlaag wordt. Te Parijs bleek in een van de minder drukke straten de dikte na 15 jaren 15 pCt., doch het gewicht slechts 5 pCt. afgenomen te zijn. Ook te Londen is gebleken, dat de vermindering in dikte, hoewel in druk bereden straten aanzienlijker dan in minder bezochte, bij stamp-asphalt grootendeels het gevolg is van samendrukking, terwijl bij giet-asphalt

gelijke afname door afslijting plaats heeft. Uit den aard der zaak geschiedt het samenpersen lang niet altijd gelijkmatig. Was de asphaltlaag te dun, dan komt het betonbed hier en daar bloot; was zij te dik, dan ontstaan golvingen. Het is daarom raadzaam de hiervoren opgegeven dikten niet te overschrijden.

Voor zoover nu reeds over de bevloering met asphalttegels te oordeelen valt, staat dit werk in geenen deele bij stamp-asphalt achter. In aanleg is het duurder, doch niet zooveel dat de meerdere kosten niet ruimschoots opwegen tegen de beschreven voordeelen tijdens de uitvoering.

Voor voetpaden slaat de schaal aan den kant van het giet-asphalt door. Wel zou, waar het verkeer zeer druk is en de kosten bijzaak zijn, ook hier het stamp-asphalt de voorkeur verdienen, doch het verschil in prijs is al te groot. Vooreerst kan namelijk het betonbed, als er niet op gestampt behoeft te worden, vrij wat dunner genomen worden; 10 cM. dikte is daarvoor ruimschoots voldoende; ten tweede is het giet-asphalt zelf beter in dunnere lagen uit te voeren dan het stamp-asphalt; vandaar ook de bijzondere geschiktheid van het eerste voor tijdelijke wegen op terreinen voor tentoonstellingen, volksfeesten enz.

Ook voor de bevloering van bruggen geeft men meestal de voorkeur aan giet-asphalt en wel met het oog op de schade, die door de dreuning tengevolge van het stampen aan de brugconstructie zou kunnen toegebracht worden.

Bij beide soorten van bevloering is droog weder tijdens de uitvoering van groot belang. Bij giet-asphalt is dit echter niet in die mate schadelijk als bij stamp-asphalt. Zelfs wordt in sommige gevallen juist van giet-asphalt gebruik gemaakt om vochtige plekken in het betonbed geschikt te maken voor de overdekking met stamp-asphalt; vooral geschiedt dit bij het herstellen van ten behoeve van den aanleg van gas- en waterleidingen opgebroken asphaltbevloeringen, waarbij men geen tijd heeft om op behoorlijke versteening en uitdroging van het beton te wachten en men daartoe ook het verkeer niet mag stremmen. In die gevallen brengt men een $^1/_2$ tot 1 cM. dikke laag giet-asphalt aan, alvorens met het stamp-asphalt te beginnen. Zulk een dunne laag brengt weinig stoomvorming teweeg en belet, als zij hard geworden is, genoegzaam het optrekken van vocht uit het beton in het heete asphaltsteenpoeder. De prijs per M². straat wordt er ongeveer f 1.20 door verhoogd.

Een 25-tal jaren geleden kostte te Berlijn 1 M². giet-asphaltbevloering van 1.5 cM. dikte f 1.95 tot 2.25, van 2 cM. dikte f 2.25 tot 2.55; een betonbed van 10 cM. dikte f 1.20 tot 1.50, zoodat 1 M². giet-asphalttrottoir op f 3.15 tot 4.05 kwam. Te Parijs kostte 1 M². giet-asphaltbevloering f 1.92, 1 M². betonbed f 1.08 tot 1.80, 1 M². trottoir dus f 3.— tot 3.72. Te Amsterdam was toentertijd, volgens een door Ingenieur Van Niftrik verstrekte opgaaf, de prijs van 1 M². giet-asphalt van 2 cM. dikte op 8 cM. dikte beton f 4.05.

Ter vergelijking met de Berlijnsche prijzen voor giet-asphalt geeft Dietrich [1]) op, dat 1 M². trottoir van 2.5 cM. stamp-asphalt op 10 cM. dikte beton f 4.80 tot 5.40 kostte.

Te Berlijn betaalde men toen voor 1 M². rijweg van stamp-asphalt, dik 5 cM. op 20 cM. dikte cementbeton (1 vat van 170 KG. P.-c. op 1 M³. zand, d. i. 1 : 8 maatdln), met inbegrip van 4 jaren onderhoud f 9.90.

Te Parijs kostte 1 M². rijweg van 5 cM. dikte stamp-asphalt op 15 cM. beton f 9.30, te Amsterdam f 9.50.

Toentertijd kostten aan de groeven: Asphaltkalksteenpoeder f 18.— tot 21.—, mastiek f 27.— tot 30.— per 1000 KG.

Trinidad-asphalt kostte te Amsterdam f 96.— per 1000 KG.

De heer Portheine noemde in zijn boven aangehaalp opstel als prijs van:

1 M².	asphalttegelbestrating,					
dik 5 cM.,	op 20 cM. beton					f 6.40
1 M².	id.	dik 4 cM.	op 17 cM.	beton		„ 5.25
1 „	id.	„ 5 „	zonder	id.		„ 4.—
1 „	giet-asphalt	„ 4 „	op 17 cM.	id.		„ 5.25
1 „	id.	„ 4 „	zonder	id.		„ 3.25

Waarschijnlijk zijn deze prijzen te laag berekend. Van hoogst betrouwbare zijde werd ons medegedeeld, dat een stamp-asphaltlaag van 5 cM. dikte op zich zelf op niet minder dan f 6 per M². komt te staan; dat giet-asphalt mits bij niet minder dan 50 M². tegelijk per cM. dikte f 1.10 per M². moet kosten; en dat hoewel asphaltwerk in 't algemeen thans eer goedkooper dan duurder is dan voor 25 jaren, de prijzen per M². straat hooger komen dan voorheen tengevolge van het stijgen der arbeidsloonen en in den laatsten tijd ook van het Portland-cement.

Vergelijkt men den prijs der asphaltbevloering met dien van andere bestratingen, dan blijkt dat asphalt geen goedkoop materiaal is en dat rijwegen van stamp-asphalt in aanleg meer kosten dan alle andere totnogtoe gebruikelijke bestratingen, behalve die met hout.

Genoemde deskundige geeft op voor:

1 M².	keibestrating		f 6.—
1 „	id.	op 20 cM. beton . . .	„ 8.40
1 „	houtbestrating		„ 8.—
1 „	id.	op 20 cM. beton . .	„ 10.40
1 „	klinkerbestrating		„ 1.80
1 „	basaltsteenslag met de stoomwals gebracht op 8 cM. dikte. . . .		„ 1.10
1 „	id., dik 15 cM. op een platte laag . .		„ 2.90

Met keibestrating zullen hier de duurste keiensoorten bedoeld zijn. Tegenover de hooge aanlegkosten van het asphalt staan een aantal voordeelen als: duurzaamheid, volkomen effenheid en daardoor goede afwatering, weinig onderhoud, zindelijkheid, geruischloosheid, gemak voor de paarden enz.

[1]) Prof. E. Dietrich. „Die Asphaltstrassen". Berlijn. Julius Bohne. 1882.

(Slot volgt).

PLATTE GRONDEN.

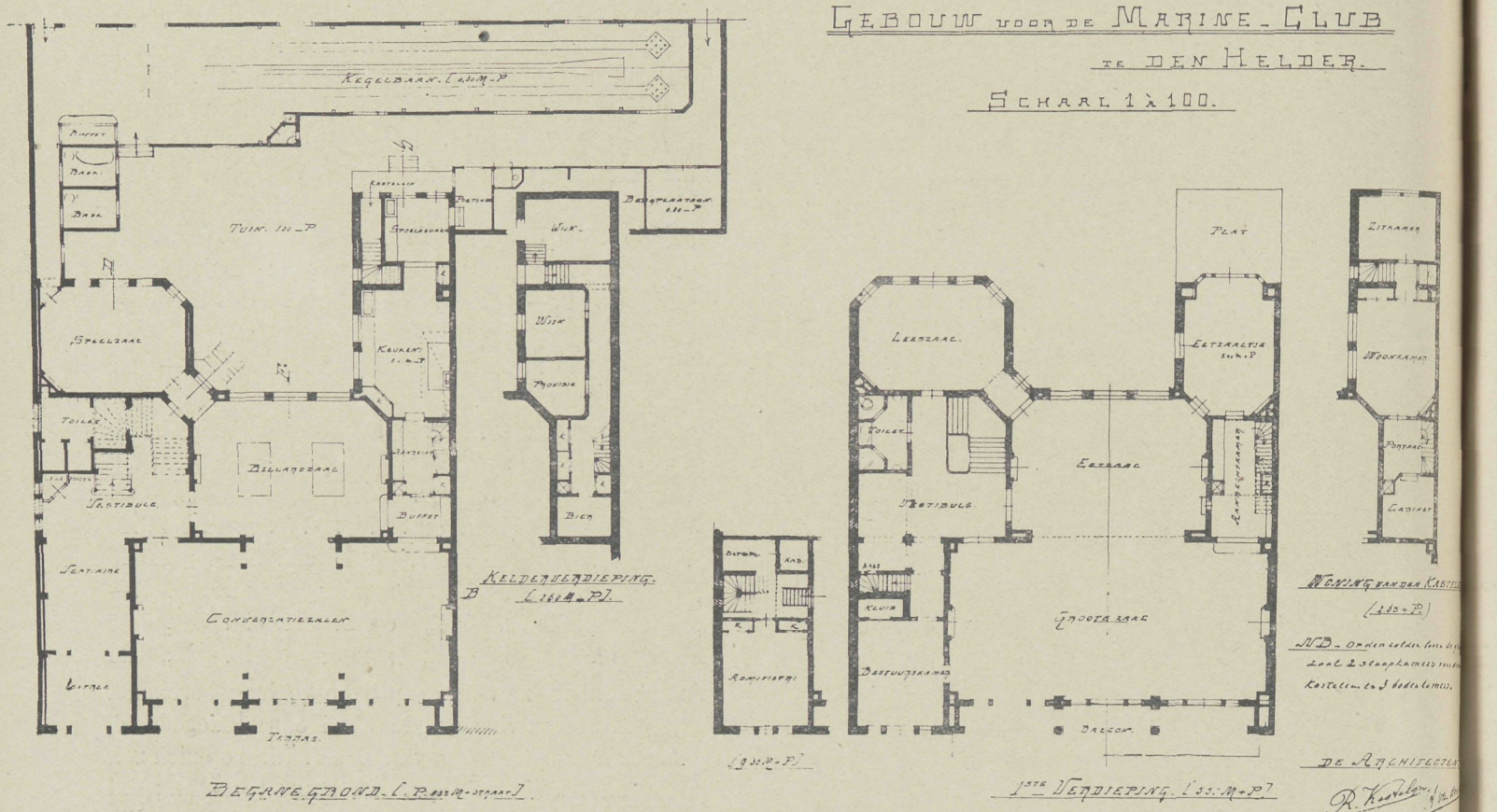

GEMENGDE BERICHTEN

„A. et A." als Architektenbond. Wij schreven in nr. 10: „Architectura et Amicitia" is na de laatste omwenteling van karakter veranderd en zou op dit oogenblik niet in staat noch aangewezen zijn, het Bondsidee te verwezenlijken". Van die zinsnede vraagt „Architectura" ons thans rekenschap.

Het is onze bedoeling niet een polemiek te beginnen en allerminst over de karakterverandering, als zijnde die eene interne aangelegenheid van het genootschap. Slechts dit ter verklaring. Uit de voordracht „Ons genootschap zooals het was, is en kan zijn" door den heer KROMHOUT 20 Nov. 1907 gehouden en die de aanleiding is geworden tot het omzetten van het Bestuur, alsmede uit het werkprogramma der „Commissie van 13" waarmede de vergadering blijkbaar instemde, is o. i. duidelijk af te leiden dat „A. et A." zich voortaan in de eerste plaats wil wenden tot die jongeren, welke nog opleiding behoeven, tot a. s. architekten en a. s. teekenaars. Daarin is ongetwijfeld een uiterst nuttige werkkring te vinden en het deprecieert geenszins het genootschap. Integendeel. Maar „A. et A."'s kracht als architektenvereeniging is er o. i. zeker niet mede verhoogd. Evenmin trouwens als door de plotselinge en onverwachte wijze waarop het bestuur ten val werd gebracht, dat aardig op weg was het genootschap te maken tot de leidende bouwkundige vereeniging van ons land. De kans daarop is nu o. i. voor lange jaren voor „A. et A." verkeken.

Bovendien is gebleken dat men de kunstnijveren een ruimer plaats in het genootschap gaarne zou willen inruimen. Ook dat is in menig opzicht toe te juichen. Maar het een noch het ander zijn o. i. stappen in de richting van een vakbond voor architekten. Integendeel, de poorten van het genootschap worden door die besluiten wijder voor niet-architekten geopend. Het genootschap „A. et A." staat verder voor eenzelfde moeilijkheid als de Mij. t. B. d. B., n l. dat, nu vereeniging en samensmelting onmogelijk zijn gebleken, elk der lichamen beperkt blijft tot een bepaalden kring en er geen kans hoegenaamd op is dat het aanstonds de algemeene vakorganisatie zou kunnen worden, die men met den Bond wenscht te stichten.

Een genootschap dat een crisis en reorganisatie doormaakt, lijkt ons, welke zijne mérites ook zijn, op dit oogenblik — over eenige jaren, wanneer alles bezonken is, kan het anders zijn — in staat noch aangewezen om het Bondsidee te verwezenlijken.

Wij hopen onzen gedachtengang hiermede in het kort te hebben uiteengezet.

De gevangenpoort te Bergen op Zoom. B. en W. hebben de huizen, grenzende aan de Gavangenpoort, voor afbraak verkocht. Dit oud-historisch monument komt nu aan eene zijde geheel vrij te staan. Een verkeersweg wordt er om heen gemaakt, en daarmede zal, als bij de Sassenpoort te Zwolle, het gebouwtje totaal zijn karakter verloren hebben — een poort die geen poort meer is.

De Vredespaleis-prijsvraag en het Permanente bureau der Internationale Architekten-kongressen 21 Juli 1906 te Londen. Men leze op pag. 99 van het verslag, 7e int. arch. kongres, de onbeteekenende discussie over het verzoek van „A. et A." aan het kongres-bureau om de vredespaleis-aangelegenheid in behandeling te nemen, en wel speciaal naar aanleiding van het feit dat de Jury geene rekening had gehouden met de prijsvraag-voorwaarden.

Merkwaardig daarbij is de vrijmoedigheid waarmede toegegeven is dat bij de beoordeeling de vermoedelijke bouwsom (die toch een program-voorwaarde was!) buiten alle beschouwing is gelaten. In een onderzoek der „menus détails", der onbeteekenende onderdeelen, kan men toch bij prijsvragen niet treden, meende de president van het permanente kongres-bureau (H. DAUMET)! En het aanwezige Jurylid, H. P. NÉNOT debiteerde de opvatting dat bouwwerken die goed waren veel kosten, en dat de goedkoope in den regel slecht waren. „Het is dan moeilijk om te zeggen of een ontwerp twee of drie miljoen zal kosten. Wij hebben dan ook het oordeel gevraagd van het bestuur der Carnegie-stichting. Men heeft geantwoord dat men ons niet de noodige gegevens kon verstrekken om te verifieeren en wij hebben ten slotte besloten om ons niet in te laten met de vraag van de bouwsom". En met zulk een Jantje-van-Leiden nam men genoegen!

Ook zonder eenig commentaar zal men deze verklaring als eene zeer interessante bijdrage tot de lamentabele vredespaleis-prijsvraag historie onthouden. Hoe schandelijk is daar toch gespeeld met de belangen der inzenders.

Met het groote woord dat men toch de onpartijdigheid van

GEBOUW VOOR DE MARINECLUB TE DEN HELDER
ARCHITEKTEN A. VAN DER LEE & R. KASTELIJN

de Jury niet mocht verdenken, werd de vraag voor kennisgeving maar zonder eenig nader onderzoek, ter zijde gelegd. „A. et A." was bij den duivel te biecht geweest.

Cementine-konstruktie. De firma Moens & Beck (Bloemendaal) verspreidt eene brochure welk de eigenschappen van cementine-konstruktie in het licht stelt.

De brochure geeft als overtuigingsstukken een groot aantal afbeeldingen van amerikaamsche gebouwen, waarbij de cementine-konstruktie werd toegepast, terwijl zij tevens aangeeft hoe zij hier aangewend kan worden.

Aan belangstellenden die deze uitgaven niet ontvingen zal de firma Moens & Beck zeker op aanvrage gaarne een exemplaar doen geworden.

Quilt. Een nieuw soort isoleermiddel is in den handel gebracht door de firma Moens & Beck te Bloemendaal Het Quilt is een soort matras, letterlijk vertaald gewatteerde deken, gevuld met een soort geprepareerd zeegras Het prospectus zegt daaromtrent:

De lange platte vezels, welke elkaar onder verschillende hoeken snijden, vormen een zacht weerkaatsend kussen samengesteld uit ontelbare kleine afgesloten luchtruimten, waardoor de geluidgolven worden opgenomen en ontbonden. Zeegras is niet aan bederf onderhevig, daarbij onontvlambaar (het papier alleen kan branden), en wordt nooit door insecten aangetast.

Deze geluidwerende en isoleerende matrassen worden geleverd in balen van 50 M $\times$ 0.90 M. tegen den prijs van f 25 per baal franco wagon Bloemendaal.

Meester-cursus voor de inheemsche bouwwijze te Bremen. De Bremer Nijverheidskamer heeft onder medewerking van de Vereeniging voor Neder-Saksische inheemsche Zeden en Gewoonten een cursus opgericht voor zelfstandig praktisch werkzaam zijnde patroons die genoegzame theoretische kennis hebben opgedaan. Het onderricht duurt 8 weken en vindt eenmaal per week plaats van 2—9 uur en wel 3 uur ontwerpen en detailleeren van landhuishoudelijke gebouwen en een uur voordracht met lichtbeelden, waarbij op een opwekkende manier, de karakteristieke voorbeelden van de inheemsche bouwwijze voorgesteld worden.

Voor zooveel mogelijk zullen besproken worden de door de scholieren in de praktijk voorgekomen, hetzij reeds opgeloste of nog te bearbeiden opgaven. Deze zullen worden doorgewerkt, gecorrigeerd en aan de praktijk getoetst worden op zulk eene wijze, dat de scholier een door hem zelf bewerkte, voor de

praktijk geschikt voorbeeld, medekrijgt. De deelname voor inwoners uit Bremen kost 20 Mark en voor buiten Bremen wonenden 30 Mark.

Een goed voorbeeld ter navolging.

De restauratie der Heidelberger Slotruïne is door de Regeering van Baden, na eerst te zijn uitgesteld, nu opgegeven. Gelukkig! Want na hetgeen Prof. SCHÄFER aan den „Friedrichsbau" heeft misdreven, (zie „Bouww." 1905 blz. 84 en 92) zag men met gerechtvaardigde vrees het lot van den Otto-Heinrichsbouw, die nu aan de beurt zou komen, te gemoet. Het streven zal nu uitsluitend gericht zijn op het behoud van den bestaande toestand.

Restauratie Dom Keulen. De Keulsche Dom zal hersteld worden. Men zal binnenkort beginnen en een groot, steenen bouw-bureau met werkloodsen, in vroeg-Renaissance-stijl is reeds aan den voet der kathedraal gebouwd. Dat wijst op omvangrijke werkzaamheden.

Vooral de Noord-zijde heeft zeer geleden en enkele deelen ervan zijn beslist gevaarlijk. Hieraan zal de restauratie beginnen. Zij wordt niet alleen uit technisch oogpunt gewenscht, maar ook is in de laatste jaren de kennis der middeleeuwsche bouwkunst vermeerderd en zullen vroeger gemaakte artistieke fouten worden verbeterd. (Zie blz. 39.)

Het „verrollen" van gebouwen, eene duitsche uitvinding. Herhaaldelijk hoort men hoe in Amerika gebouwen van omvang worden verschoven, gedraaid, opgevijzeld, verscheept zelfs. En als iets dergelijks in „Old-Europa" geschiedt, zooals onlangs met het Damstation te Antwerpen dan worden vergelijkingen met Amerika gemaakt en de onderneming wordt wel als „Amerikaansch" geprezen. Nu komt de „Frankf. Zeit." met een ingezonden stuk nog eens aantoonen dat integendeel Europa wel degelijk de prioriteit van het beginsel heeft, 't geen voor ons Hollanders die het „verrolde" huis te Halfweg sinds onze prilste jeugd kennen, trouwens niets nieuws meer is.

In een oorkondenboek van de Altstadt van Brunswijk leest men hoe in het jaar 1418 een zekere HANS VON HOLLEGHE een gebouw dat 21 M. lang was en hem op zijn binnenplaats in den weg stond, heeft laten verplaatsen,. Dat was toen iets buitengewoons.

In 1500 heeft de duizendkunstenaar LEONARDO DA VINCI voorgesteld om de kerk Sta Maria te Florence 300 M. te verschuiven, maar dat plan werd toen met ontzetting aangehoord.

Een interessant voorbeeld van een in onden tijd verrold huis ziet men bij de Boheemsche stad Zinnwald. In tijden van geloofsvervolging werd dit huisje, dat dicht bij de Saksische grens stond, des nachts met behulp van boomstammen verrold door den bewoner, die er niet van scheiden kon, en zijne geloofsgenooten. Ter herinnering aan die gebeurtenis prijkt het met het opschrift:

Ich bin nun auf Sachsens Boden, Gottlob,
Weil mich mein Wirt Haus Hirsch aus Böhmen rüber schob. 1721.

Ontgravingen te Memphis. Prof. FLINDERS PETRIE, de bekende Egyptoloog, is juist uit Egypte teruggekeerd met een plan om de plaats waar Memphis lag te ontgraven omdat deze tot dusver zeer onvoldoende onderzocht is. Het is te hopen, dat zijn werk rijkelijk beloond zal worden, daar Memphis altijd de hoofdstad is geweest, het middelpunt van rijkdom en handel, met een geschiedenis die over 6000 jaren loopt, terwijl Thebe, waar reeds zooveel schatten te voorschijn zijn gekomen, een andere hoofdstad was, maar slechts voor de helft van dien tijd. Memphis was bovendien het middelpunt van de aanbidding van den Apis, de heilige stier, het dier dat de Egyptenaren het meest vereerden.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

De Nieuwe Zijds-kapel door A. W. Weissman. L. J. VEEN. Amsterdam. (f 0.50.)

De voordracht van den heer W. gehouden 11 Maart l.l. in het K. O. G. over de geschiedenis der N. Z.-kapel is in brochurevorm uitgegeven.

De Kathedraal van 's Hertogenbosch, door Dr. C. F. Xavier Smits. — E. VAN DER VECHT. Amsterdam. 8°., 254 blz. en 22 pl. en ruim 40 teekeningen in den tekst. (5 gulden.)

Waar ons eene meer uitvoerige bespreking van het bovenstaande boekwerk is toegezegd, bepalen wij ons tot eene eenvoudige aankondiging. Bij de groote beteekenis welke de Bossche St Janskathedraal voor onze middeleeuwsche bouwkunst bezit, verdient de monografie van Dr. SMITS eene aandachtige ontvangst. De schrijver, het gebouw als deskundige behandelend, rekende er toch mede ook voor het groote publiek te schrijven. Uitvoerig staat hij ook stil bij de symbolische en ethische zijde eener kerk. Door zijn langdurig archief-onderzoek is de schrijver bovendien gekomen tot een geheel nieuwe geschiedenis van het kerkgebouw.

International Congress of Architects. Seventh session held in London 16—21 July 1906 Transactions. London 1908.

Verschenen is het verslag van het 7e internationale kongres. Lieten van de vorige kongressen de verslagen soms jaren op zich wachten, de Engelschen hebben met zoodanigen spoed gewerkt dat tijdig van het 8ste kongres, waarop immers onderwerpen van het voorafgaande zullen worden afgehandeld (als de regeling van internationale prijsvragen) gereed is.

Het verslag bevat tal van hoogst interessante bijdragen, die op het kongres zelf gewis minder tot hun recht kwamen dan in dezen bundel.

Concrete and constructional Engineering 1908 A Bimonthly. Journal for Engineers, Architects and Surveyors, Contractors and Builders and all workers in Cement, concrete, reinforced concrete and constructional Steel Annual 7 s. 6 ct.

Bij gelegenheid van den aanvang van een nieuwen jaargang vestigen wij de aandacht op het Engelsche vakblad voor gewapend beton. Het biedt een veelzijdigen inhoud die in meerdere artikelen verschillende gewapend-beton-toepassingen op Architektonisch en Ingenieurs-gebied behandelt. Meer in het bijzonder wordt daarbij stilgestaan bij de konstructie van een sky-scraper te Pittsburg en bij verschillende Engelsche postgebouwen.

Het hierbij gaande plaatje van een Amerikaansch landhuis is aan het genoemde blad ontleend. Wanneer dit het gebouw echter prijst als een voorbeeld van fraaie architektonische behandeling van gewapend beton, dan moet ons toch in het voorbijgaan de opmerking van het hart dat eene dergelijke natuursteen-imitatie toch moeilijk nog als cement-ijzerbouw kan worden aangemerkt.

De uitvoering van het blad is uitmuntend en behalve de groote artikels bevat het nog verschillende korte mededeelingen, berichten, enz. De prijs is dan ook zeer matig te noemen.

Joh. Körting. Ingenieur. Heizung und Lüftung.
I Das Wesen und die Berechnung der Heizungs- und Lüftungsanlagen (mit 34 Fig.)
II Ausführung der Heizungs- und Lüftungs-anlagen (mit 191 Fig.) Sammlung GÖSCHEN. G. J. GÖSCHEN'sche Verlagsbuchhandlung Leipzig. (Prijs derbeide deeltjes geb. f 1.10).

Preisgekrönte Entwürfe zu Bauern- und einfachen Bürgerhäusern für den Regierungsbezirk Minden und das Fürstentum Schaumburg-Lippe. Herausgegeben von der Königlichen Regierung in Minden Bielefeld u. Leipzig 1906. VELHAGEN u. KLASING. 79 Tafeln. (45:56 cM.) in Mappe. (Prijs 20 M.)

Entwürfe für Kleinwohnungen in Stadt- und Landgemeinden, hervorgegangen aus einem Wettbewerbe, veranstaltet auf Anregung des Königlichen Ministeriums des Innern vom sächsischen Ingenieur- und Architekten-Verein. Bearbeitet von L. F. KARL SCHMIDT, Oberbaurat im Königlichen Finanzministerium. Dresden 1907. GERHARD KÜHTMANN Ein Heft Text mit 39 S. in 8° und 32 Abb., geh.; Atlas in Mappe mit 58 Tafeln, 35 : 48 cM. gross. (Prijs 36 M)

Die Hygiene des Städtebaues Von H. CHR. NUSSBAUM, Professor an der Technischen Hochschule in Hannover. Sammlung GÖSCHEN. Leipzig 1907. G. J. GÖSCHEN'sche Verlagshandlung. (80 Pf.)

Die Hygiene des Wohnungswesens. Von H. CHR. NUSSBAUM, Professor an der Technischen Hochschule in Hannover. Sammlung GÖSCHEN. Leipzig 1907. G. J. GÖSCHEN'sche Verlagshandlung. (80 Pf.)

Le style Louis XVI Receuil de motifs choisis d'architecture et sculpture. Publié par P. PLANAT. Album van 136 platen in phototypie, formaat 32 × 45. Prijs 110 franken.

De uitgeversvennootschap, die o a. de „Construction Moderne" uitgeeft, heeft de reeks harer werken met een prachtig plaatwerk vermeerderd. Zij die het werk wenschen te bezitten kunnen het contant voor 99 franken koopen. Maar het wordt ook met afbetalingen van 10 fr. maandelijks geleverd.

In onberispelijke opnamen en reproducties bevat dit werk de afbeeldingen van belangrijke Fransche bouwwerken in den stijl van LODEWIJK XVI. Wij noemen: 18 platen van de Munt te Parijs, 13 van het paleis van het Legioen van Eer, 8 van Petit Trianon, 18 van de Militaire School enz., enz. Voor de kennis van den stijl is dit fraaie werk een rijke bron, de beste en volledigste die ons bekend is.

LANDHUIS TE PORT CHESTER (NEW-YERSEY) IN GEWAPEND BETON UITGEVOERD. CARRERE & HASTINGS (NEW-YORK) ARCHITEKTEN

(ONTLEEND AAN „CONCRETE & CONSTRUCTIONAL ENGINEERING")

(ZIE ONDER BOEK EN TIJDSCHRIFT, BLADZIJDE 110)

The Studio. Year Book of decorative arts. 1908. f 3.50. Een boek, fraai van uitvoering, rijk geïllustreerd maar van weinig belangrijken inhoud, althans weinig belangrijk in dien meer algemeenen zin dat het geen nieuwen kijk geeft noch op de Engelsche kunst, noch op die van de 3 andere behandelde landen, Duitschland, Frankrijk en Oostenrijk. Bovendien kunnen vele der afgebeelde werken door publicatie in andere tijdschriften reeds als bekend gelden.

Dit Yaer-book is dan ook o. i. geen volwaardig exemplaar in de reeks.

Baumaterialienkunde zal tengevolge van het overlijden van den stichter en redacteur Prof. HERMANN GIESSLER (Stuttgart) ophouden te bestaan. Het blad dat bijdragen in verschillende talen bevatte en op zijn gebied veelal artikelen van groot belang gaf, werd door Prof. GIESSLER slechts met groote geldelijke opoffering in stand gehouden.

Het blad welks naam ten nauwste verbonden is aan de ontwikkeling van het bouwmaterialenonderzoek, vond in den kleinen kring van betrokken technici te geringen steun om te kunnen bestaan.

Techno-lexicon. De Vereeniging van Duitsche Ingenieurs heeft besloten om de bewerking aan het sinds den aanvang van 1901 ondernomen drietalige (Engelsch, Duitsch, Fransch) technisch woordenboek te staken, omdat dat werk boven verwachting omvangrijk wordt en omdat de kosten, die voor de voltooing noodig blijken, de middelen die de vereeniging daarvoor beschikbaar heeft, belangrijk zullen overschrijden. Eveneens is het een bezwaar om het tegen den vastgestelden tijd te volein bigen. De Vereeniging heeft daarom de gesloten contracten met de leidende medewerkers en met de uitgevers opgezegd en het voor dat doel bestemde kantoor gesloten.

De tot nu toe voor deze onderneming aangewende kosten, alsmede de betaalde vergoedingen, beloopen rond 480.000 M.

Architektonische Rundschau. 1908. Afl. 6 geeft een artikel over Berlijnsche Ziekenhuizen in het algemeen en wel meer in het bijzonder over het Rudolf Virchow-ziekenhuis en het krankzinnigengesticht te Buch, beide door den gemeente-architekt Dr. Ing. L. HOFFMANN ontworpen. Het eerste biedt ruimte voor 2000 patiënten en voor 800 personen belast met de verpleging. Het gesticht in Buch is voor 1800 verpleegden bestemd en gelijkt met al de gebouwen die dienen tot paviljoens, centraal-apotheek, bakkerij, tehuis voor het verplegend personeel enz. op een kleine villastad. Bij het Virchow-ziekenhuis bedroegen de kosten voor den bouw 16.323.000 Mark, voor den inventaris 2.745·000 Mk. en bij het gesticht in Buch waren de bouwkosten (tuin- en wegen-aanleg inbegrepen) 10 mill. Mk. en kostte de inventaris 800.000 Mk.

De platen geven van het Virchow-gesticht het front van het hoofdgebouw, de afdeeling voor kraamvrouwen, het laboratorium, de ingang, de werkplaatsen, een paviljoen, het pathologisch-anatomisch instituut en van het krankzinnigengesticht, het huis voor rustige zieken, dat voor de besmette patiënten, werkplaats, badhuis-ingang en het gebouw voor vrouwen. Verder zijn nog tusschen den tekst eenige details van het ziekenhuis afgebeeld.

Alles is uit de meest ruime beurs ingericht en niet alleen is in hygiënisch opzicht de aanleg en inrichting uiterst verzorgd, maar ook is het geheel eene schepping van groote artistieke beteekenis geworden. Slechts zelden, zoo ooit, zal een architekt de gelegenheid gehad hebben bij een werk van dezen aard zijn scheppingsvermogen aldus vrijen loop te laten. Deze beide stichtingen maken deel uit van een schema volgens 't welk Berlijn niet minder dan 45 miljoen Mark voor ziekenhuizen beschikbaar stelt.

In de bijlagen zijn, behalve de boekbeoordeelingen, o. a. een stukje over het gemeenschappelijk graf der Evangelische geestelijken en hunne familie op het kerkhof te Werden a. d. Ruhr (HANS BERNOULLI, arch.) met afbeeldingen, evenals afbeeldingen van de figuren door MENDES DA COSTA gemaakt voor den gevel van het gebouw der Levensverzekeringmaatschappij Utrecht (Damrak, Amsterdam) en van gevel en geveltoppen, oud en nieuw, van het gildehuis der zijdekooplieden te Maagdenburg, een der laatste oude gevels der stad.

Deutsche Kunst und Dekoration, Heft VII, 1908, behandelt de onlangs gereorganiseerde Kunstnijverheidschool te Hamburg en hare nieuwe leeraren. (De lezer herinnert zich ongetwijfeld hoe te vergeefs moeite gedaan is om de heeren BERLAGE en WALENKAMP een leerstoel te doen aanvaarden). Het artikel geeft reproducties hunner studies en werken o.a. van: CZESCKA (teekeningen), LUKSH (beeldhouwwerk, porseleinfiguren enz.), BECKERATH (wandschilderingen) en architect R. SCHMIDT, een volgeling van OLBRICH, (met ontwerpen van villa's en huizen en daarbij behoorende platte gronden, eenige interieurs en costumes), H. HELLER (met interieurs van scheepskajuiten),

SALZMAUR en WEISSE (met dekoraties op boekbanden enz.), BOSSARD (met bronsstatuetten en een fontein uit weelderige nieuw gebouwde Adlon Hotel te Berlijn), ADLER met huisraad en SCHÖNAUER met doopbekken en bloemenschaal. Tusschen al deze platen zijn beschouwingen over deze werken of onderwerpen behandeld als: „Tegen het ornament", „Doelmatigheid en Schoonheid", „Talent en opvoeding", „Traditie of vooruitgang", „Fayence kunst", „GOETHE en de beeldende kunst".

Moderne Bauformen. Heft III, 1908, heeft een lezenswaardig stuk over „Tuinstad en Bouwkunst" een der actueele onderwerpen op bouwkundig gebied, geschreven door de bevoegde pen van HANS KAMPFMEYER, sekretaris van de zeer roerige „Gartenstadtgeselschaft" te Karlsruhe. Hij betoogt hoe in de laatste eeuw door de ontvolking van het platteland en de daardoor gevolgde toename van de bewoners in steden en industrieplaatsen het moderne woningvraagstuk is ontstaan, dat in alle kringen zooveel belangstelling wekt. Hoe de hooge grondprijzen oorzaak zijn van den aaneengesloten huizenbouw, het spaarzame voorkomen van parken, speelplaatsen enz. maar hoe ze ook tot gevolg hebben gehad, dat fabrieken uit de stad weer naar goedkoope plaatsen overgebracht zijn, waardoor de arbeidersdorpen ontstaan zijn (o. a. die der Firma ZANDERS bij Bergisch-Gladbach, arch. BOPP, der Firma GNUISDER bij Reutlingen, arch. FISCHER, van KRUPP, arch. SCHMOLL) hoe ze ook het idee van den tuinstad heeft wakker geroepen.

Hierop volgen belangrijke beschouwingen, mededeelingen over verschillende tuinsteden en reproducties van de daarin voorkomende woningen met plattegronden (Letchwood, Earswich, Bourneville, Port Sunlight en voorts eenige Amerikaansche voorbeelden). Het artikel is ruim geïllustreerd.

De afl. bevat voorts gekleurde platen van de bekroningen der prijsvraag van dit tijdschrift (een woonkamer van A. HOLUB, een hal van VOLLMER & GEYLING en een eetkamer van T. KALDENBACH.

Verder zijn er interieurs en huizen, vooral van JOCHEM uit Kiel en van EDGAR WOOD, een grafmonument van Prof. BENDL en ten slotte eenige afbeeldingen van den nieuwen hofschouwburg te Weimar, door HEILMANN & LITTMANN (München) ontworpen en gebouwd.

Bulletin des métiers d'art. Nr. 3 en 4, zevende jaargang, geeft een overzicht van de tentoonstelling der gilde van St. Lucas en Jozef te Gent en geeft korte en levendige beschouwingen van de verschillende afdeelingen, te weten van die der Bouwkunst, der meubelmakerij, der beeldhonwkunst, der pottenbakkerij, der kunstsmederij, der juweliers- en goudsmeekunst, der decoratieve schilderkunst, der glasschilderkunst. Bij elk artikel zijn gevoegd afbeeldingen der voorwerpen, die het belangrijkst waren.

Losse afbeelding van de CHRISTUS in ivoor van M. M. ZEUS en van de buste van den bisschop van Gent van den beeldhouwer DE BEULE, studie van mannenkoppen van M. DE KRAUSER.

Bij de tekst merken we op eenige interieurs van eetkamers M. VIERIN en M. J. BLANCHAERT en afbeeldingen van het stadhuis en postkantoor van M. J. COOMANS, van het ontwerp van de pastorie en de sacristie voor de St. Nicolaaskerk te Gent van F. TODT en V. VAERWIJCK, een huizengroep te Ruysselede van M. v. d. BROUCKE.

Architectura Nr. 13. Verslag van de 1240ste gewone vergadering van A. et A. van 18 Maart. In deze vergadering hield de heer COETERIER een lezing over het schoone in de natuur.

Steun onze sierkunstenaars. (Zie blz. 103.)

TECHNISCH GEDEELTE. Kalkmortel, door D. K. (Slot.)

Het loodwitvraagstuk. (Zie blz 95)

Statiek en diagrammen tot het bepalen der afmetingen van vloeren en draagpijlers in gewapend beton. (Vervolg.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 13. Vredespaleis. Rapport der Commissie benoemd door de Mij. tot bev. der Bouwkunst ter uitvoering van het door de Mij. en het Carnegie-bestuur gesloten contract.

Actueele vraagstukken, door C. N. VAN GOOR. Over de verhouding van de Mij. tot bev. der Bouwkunst tot den nieuw opgerichten Architektenbond.

Onzuiverheden, door J. G. Dit slaat op artikelen in „De Opmerker" en de houding van den heer WEISSMAN in verband met de oprichting van den Architektenbond.

Het huis met het bordes. Beschrijving en afbeelding van den gevel van het historische gebouw te Schiedam, onlangs ingericht tot kantongerecht.

Het woningvraagstuk en de grondspeculatie. Door de groote omzetten en den grooten handel in gronden of bouwterreinen, kan men gerust spreken van grondspeculaties. Door verbetering der verkeersmiddelen kan aan dit euvel tegemoet gekomen worden. Wat de bouwverordeningen aangaat acht de schrijver het feit dat deze zoo streng opgemaakt zijn, dat de oorzaak hiervan ligt dat meestal juristen het voornaamste bij het opmaken daarvan te zeggen hebben en dat het advies der bouwkundigen in de tweede plaats komt.

De Opmerker Nr. 13. Suum cuique. Naar aanleiding van een artikel in het „Bouwkundig Weekblad" over de statutenwijziging der Mij., waarbij sommige vreezen dat de Mij. haar oud conservatief standpunt zal prijsgeven. Verdere beschouwingen daarover en het standpunt bij die statutenwijziging door den heer WEISSMAN daarbij ingenomen.

De Nieuwe Zijds kapel. (Slot.) Met afbeelding van een geschilderd raam.

Een stukje historie. Overgenomen uit „Onzen tijd", waarin de heer DE STUERS schrijft, dat door den heer WEISSMAN indertijd onjuist is geschreven over het standpunt door den heer GOSSCHALK ingenomen in de ontbinding van het College van Rijks-adviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Volgens dit bericht is de ontbinding van dit College meer de schuld van den heer VOSMAER, indertijd lid van deze Commissie en andere intrigues.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag van de afd. Amsterdam der Maatschappij T. B. D. B. en Amstels Bouwvereeniging.

Naar aanleiding van een vraag wordt geantwoord: Onder Bouwondernemer wordt verstaan een particuliere onderneming, met het doel van geldbelegging, onverschillig of dit geschiedt door een bouwondernemer of een ander persoon.

Voor perceelen sub a is bedoeld de zolderruimte zoodanig te verdeelen, dat ieder der bovenhuurders door aparte trappen deze kan bereiken.

PERSONALIA

H. J. DE GROOT.

Heden, 1 April, viert de heer H. J. DE GROOT, Inspekteur van het M. O., meer in het bijzonder belast met het toezicht op het vak-onderwijs, een veelvuldig jubileum: zijn 50ste geboortedag, die samenvalt met zijn 9-jarig jubileum als Inspekteur, terwijl het tevens 25 jaar geleden is dat hij als Leeraar aan de Ambachtsschool te Leeuwarden en 15 jaar dat hij als Direkteur aan de Alkmaarsche school werd verbonden.

De heer DE GROOT is tevens Oud-Voorzitter van den „Bond van Direkteuren van Ambachtsscholen" en van de „Ver. tot Bev. der Vak-opleiding voor Handwerkslieden", welke laatste voor een groot deel door zijn initiatief werd gesticht.

De heer DE GROOT heeft eene groote rol gespeeld bij de vlucht die het ambachtsonderwijs in de laatste jaren heeft genomen. Aan tegenstand met zijne denkbeelden heeft het hem daarbij, ook in het Parlement, niet ontbroken.

Het „Maandblad voor Vakopleiding", herinnerend aan een gezegde van den heer DE GROOT, „Ons ambachtsonderwijs staat in de zon" vervolgt: „Maar dan moet ook daarbij gezegd worden dat de heer DE GROOT veel, zeer veel er toe heeft bijgedragen om die gunstige plaats te doen innemen, waardoor de school thans niet alleen het volle licht geniet, maar waardoor zij ook kan laten zien dat zij dat licht verdragen kan."

Het zal den jubilaris zeker niet ontbreken aan huldebetoon, waarvan wij in een volgend nummer verslag zullen doen.

Benoemd tot Adsistent voor den Archikten aan den T. H. S. te Delft de heer J. VAN WIJNGAARDEN, architekt te Rotterdam, zulks ter vervanging van den heer J. GRATAMA B.-I., thans secretaris der Mij. tot Bev. der Bouwk.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN, KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER, HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 15. 8 April 1908.

J. H. W. LELIMAN. EEN ARCHITEKTENBOND EN ZIJNE NOODZAKELIJKHEID

EEN REPLIEK

In het „B. W." geeft onder letters J. G. (J. Gratama) de nieuwe Secretaris der Mij. tot Bev. der Bouwkunst naar aanleiding van het „Bouwwereld"-artikel „Een Architektenbond en zijne noodzakelijkheid", eene beschouwing waarin de „Hurrah-stimmung" weerklinkt die sedert eenigen tijd in de Mij. heerscht.

In den schrijver waardeert men zeker gaarne den geestdrift dien een maand ambtsvervulling nog niet kon dooven. Hij had echter nuttiger arbeid verricht door kalm de meening te weerleggen dat het op dit moment voor het vereenigingsleven der Nederlandsche architekten wenschelijker is een nieuw lichaam te stichten ter behartiging van de economische vakbelangen, terwijl de bestaande lichamen zich, als vanouds, inzonderheid met de algemeene wetenschappelijke en artistieke belangen van het bouwvak zouden bezighouden.

Zeer velen zijn diezelfde meening toegedaan en zien er voor de Mij. geen gevaar in. In gelijken zin spreekt zich eene krachtige motie der Afd. Utrecht van de Mij. uit. Zoo schreef Prof. Klinkhamer („B. W." blz. 227): „Komt echter de Bond tot stand, als zuivere vakvereeniging, dan kan de Mij. dat gevaarlijk terrein voor een groot deel verlaten, en ik zou haar daarmede gelukwenschen".

Maar de Mij. wil dat gevaarlijk terrein nu eenmaal juist niet verlaten. Integendeel, zij wenscht de eenige te zijn die er zich op beweegt. Dat zulks echter voor de belangen van den architektenstand niet gewenscht zou zijn, is door mij met klem van redenen betoogd. J. G. wil het nu, naar het gangbare recept, gaarne voorstellen als greep men het Heilig Huisje der Mij. met profane hand aan. Mijnentwege. Als hij zijn lezers maar niet omtrent het door hem aangevallen artikel een verkeerd denkbeeld gaf. Het is als wilde hij aanstonds bij hen de meening doen postvatten, dat mijne opmerkingen zich richtten tegen de Mij. en niet uitsluitend tegen haar streven om te worden de speciale vakvereeniging.

Wij laten, zoo zegt hij, de Mij. aan haar lot over, wij doen geen krachtigen oproep om den door ons afgekeurden toestand in de Mij. (d. w. z. de „regentenpolitiek", die velen in haar hinderde) te veranderen. Z.Ed. schijnt niet begrepen te hebben dat het door hem bedoelde artikel zich met de Mij. alleen in zóóver inliet als absoluut noodig was om aan te duiden wat een vakvereeniging van die Mij. te wachten had. Veranderingen die in de Mij. wenschelijk zouden zijn, worden in „De Bouww." niet behandeld. Dat immers zijn zuiver interne aangelegenheden der Mij. en aldra zou men de Redaktie terechtwijzen dat een algemeen vakblad als „De Bouww." zich daar niet mede heeft te bemoeien. Als echter de heer Secretaris eens navraag doet, dan zal hij gemakkelijk gewaar kunnen worden dat schrijver dezes herhaaldelijk, en reeds tien jaren terug, ter gepaster plaatse, in April- en Meivergaderingen der Mij., meerdere bezwaren tegen de Mij. en haar beleid heeft uiteengezet en middelen aangegeven die z. i. ter verbetering konden leiden. Een pogen dat hem, tusschen haakjes opgemerkt, kwalijk genoeg genomen werd. Over kritiek en middelen ter verbetering placht „la mort sans phrases" te worden uitgesproken. Dat hebben meerderen ondervonden, die dan van verdere bemoeiingen gaarne afzagen. Dit wat betreft het verwijt van niet te hebben willen medewerken.

De heer J. G. — dien onbekendheid met het bouwkundig vereenigingsleven van ons land en speciaal met de Mij, blijkbaar nog zeer optimistisch

doet zijn — zedemeestert nu wel over architekten die niet mogen blijven mokken tegen de Mij. na een „werkelijke reorganisatie". Maar hoevelen zullen eerst eens eenige jaren praktijk van de „werkelijkheid" dier reorganisatie willen afwachten? Als de 1e groep der architect-leden, aan wie voortaan alle gezag is toegedacht, een maatschappijtje in het klein blijft dat niets geleerd en niets vergeten heeft, dan zal de toestand onveranderd blijven en is de reorganisatie, hoe ingrijpend op papier, feitelijk ongedaan.

Als J. G. zegt dat de Mij. jaren geleden al begonnen was zich te reorganiseeren, is men geneigd te glimlachen. Zoo er in haar 66-jarig bestaan ooit ééne periode van vegeteeren, van stilstand, ja achteruitgang geweest is, dan waren het immers wel de laatste jaren. Er werd toen aan de reorganisatie niet anders gewerkt dan door vergrooting van het aantal ontevreden en onverschillige leden.

Ik herhaal, de plotselinge fundamenteele verandering, waardoor een vroeger ampel besproken maar onuitvoerbaar geachte maatregel, als de splitsing in groepen, nu in eens als het „panacé" op den voorgrond wordt gesteld, is toe te schrijven aan een — laat mij aannemen onbewuste — nawerking van Jhr. De Stuers, vlijmende kritiek en aan vrees voor den N. A. B.

Schrijver dezes heeft de thans voorbereidde wetswijziging van het begin af medegemaakt, maar het denkbeeld om in de statuten ook de behartiging der vakbelangen met zoovele woorden op te nemen is daarin eerst gekomen 11 Maart l.l., d. i. na de stichting van den N. A. B. Wat doet dus de Mij., terwijl door hare vrienden van den Bond gevergd wordt dat deze nadrukkelijk alle denkbeelden van konkurrentie laat varen? De Mij. wil, opgewekt door den Bond, diens taak overnemen en aldus juist met den Bond konkurreeren!

J. G. houdt voorts heel uit de hoogte zijner wetenschap een theoretisch betoog erover, dat eene vereeniging zich alleen verandert „om zich beter aan te sluiten aan de omringende uitwendige krachten." Maar in dit geval bestaan die in eene ordinaire en bovendien gewaande vrees voor konkurrentie.

En als het nu gelukt om de goe-gemeente der leden in slaap te sussen en den gewaanden konkurrent intusschen te smoren, hebben die „omringende uitwendige krachten" uitgewerkt en is de kans zeer groot groot de Mij. blijft wat zij was.

J. G. noemt het nu wel, meer rondweg dan parlementair, eene onwaarheid als ik wees op pogingen van de zijde der Mij. gedaan, om den Bond in de haven te doen stranden. Het schijnt dat Z.Ed. daarbij uitsluitend dacht aan de Mij. als zoodanig en aan den vorm van officieele stukken. Maar er stond „van de zijde der Mij." en dat heeft een veel ruimer strekking.

Wie heeft, aan den vooravond der constitueerende vergadering van den Bond, een opruiend pamflet aan enkele bevoorrechten rondgezonden? Een anonymus, die zich echter aandiende als een lid der Mij. en die verzocht antwoorden te zenden aan den Voorzitter der Mij. In dat pamflet is het eerst de konkurrentievrees tot uiting gekomen en de twistappel, Mij. contra N. A. B., opgeworpen. Wie hadden principieele oppositie tegen den Bond en wie deed op die constitueerende vergadering van den Bond de Mij. in het debat vallen? Steunpilaren van de Mij. En heeft niet een der stichters van den Bond in zijne qualiteit van Voorzitter der Mij. bij zijne medestichters eene enquete over de statuten van den Bond geopend (te beantwoorden aan den Secretaris der Mij.) met het voornemen de statuten van den Bond te doen bespreken in eene speciale vergadering van het Hoofdbestuur der Mij.? Dergelijke bemoeiingen waren toch niet als liefdesdiensten bedoeld?

En de heer J. G. zal zeker toegeven dat de stukken die in het „B. W." over de vraag van den dag verschenen — o. a. die van hemzelve — nu juist niet de strekking hadden om het pad van den N. A. B. te effenen.

En dan zij hier gezwegen van de meer particuliere en vertrouwelijke démarches die i. z. den Bond zijn gedaan — ook bij den schrijver dezes — door steunpilaren van de Mij. Hierover kunnen echter, gelet op het vertrouwelijk karakter, geene nadere mededeelingen hier gedaan worden.

Ik releveer hier echter een zinnetje in het stuk van J. G., waarin hij den N. A. B. aanduidde als een „nieuw en zonder haar (d. i. van de Mij.) officieel medeweten en officieel gevraagde medewerking" opgericht lichaam, bij welks oprichting „haar invloed, haar raad zoo goed als niet merkbaar is geweest".

Wel nu nog mooier! Dat is de arrogantie toch waarlijk wel wat heel ver gedreven. De oprichters van den Bond, handelende als partikuliere personen, hadden dus met hangende pootjes in de Marnixstraat mogen komen antichambreeren en vragen om permissie en advies. Zoo denkt de heer J. G. zich dus de verhouding der Mij. tot eene onafhankelijke en zelfstandige vakvereeniging! Dat teekent.

En nu ten slotte nog dit. Zeker, waarde vriend J. G., ik heb weinig vertrouwen in de wezenlijke, innerlijke kracht van de Mij., ook na hare eventueele „reorganisatie"; ik ben te zeer doordrongen dat na de bevlieging van het oogenblik, evenals vroeger ook reeds in de Mij. is waargenomen, binnen korter of langer tijd alles tot zijn oude gangetje zal terugkeeren, dan dat ik meen van de Mij. het krachtige lichaam te mogen verwachten, dat ter behartiging van de vakbelangen m. i. wenschelijk is.

En hiermede, wat mij betreft, basta. Gij zult het met mij on-eens zijn en blijven. Ik wacht getroost af wat over eenige jaren de toekomst ons gebracht heeft.

AMSTERDAM. WOONHUIS AAN
DEN WILLEMSPARKWEG
H. P. BERLAGE NZN. ARCH.

PROF. J. A. VAN DER KLOES. VLOEREN ZONDER NADEN

(Vervolg en Slot.)

Duurzaamheid.

De duur van een rijweg is, behalve van de duurzaamheid van het materiaal, grootendeels afhankelijk van de drukte van het verkeer. De directeur der „Compagnie Générale des Asphaltes", Leon Malo, schatte de jaarlijksche afslijting van het stamp-asphalt bij middelmatig verkeer op 2 mM. per jaar, zoodat 15 jaren noodig zouden zijn om een laag stamp-asphalt van 5 cM. dikte tot 2 cM. terug te brengen.

Hebben de asphaltbestratingen in de Oude Wereld reeds sedert tientallen jaren nagenoeg niet anders dan reden tot tevredenheid opgeleverd, uit Amerika kwamen herhaaldelijk tegenovergestelde berichten tot ons [1]). Zelfs is het daar gebeurd, dat asphaltbevloeringen reeds binnen eenige weken na de uitvoering teekenen van ontleding begonnen te vertoonen. De oorzaak daarvan zal vermoedelijk in het volgende te zoeken zijn. Vooreerst heeft het schrijver dezes getroffen, dat er in geen enkel tot hem gekomen Amerikaansch geschrift sprake is van asphaltkalksteen of van daarvan bereid mastiek. Waarschijnlijk is die grondstof in Amerika niet bekend. Wel vindt men telkens melding gemaakt van bitumineuzen zandsteen en bitumineus zand, welke echter alleen tot gewinning van bitumen in pekvorm schijnen te worden aangewend.

De Amerikaansche asphaltstraten bestaan dan ook, voor zoover bekend, uitsluitend uit giet-asphalt. Daarom alleen behoefden zij echter niet zooveel teleurstelling op te leveren, doch met de grondstof schijnt er op zeer onkundige wijze omgesprongen te zijn. Vooreerst schijnt er weinig of niet op te worden gelet of de toeslag (goudron) waarmede het aardpek wordt samengesmolten, het vermogen heeft om dit op te lossen en ten tweede is de behandeling verkeerd. Terwijl men in Europa eerst het lichter smeltbare goudron smelt en daar het mastiek geleidelijk aan toevoegt (vgl. blz. 101), wordt in Amerika het ruwe asphalt gesmolten en eenigen tijd op een temperatuur van 400° F. (205° C.; gehouden. Daardoor worden water en lichte oliën uitgedreven en bezinkt een deel der mineralen, terwijl een „gezuiverd pik" (refined pitch) bovendrijft, dat wordt afgetapt. Aan dit pik wordt ongeveer 15 pCt.

[1]) Rede van S. F. Peckham op het Wereld-congres van scheikundigen te Chicago in Aug. 1893, „American Journal of Science" 1894.
„Paving and Municipal Engineering", Juni en Juli 1895.

petroleum-residu toegevoegd om het zachter te maken. Men acht het voor de volkomen menging noodig er in gesmolten toestand uren en zelfs dagen lang lucht doorheen te blazen. Dan wordt zand toegevoegd, zoolang totdat het bitumen niet meer dan 10 pCt. van het mengsel bedraagt. Om het zand zich met de slijmerige massa te doen vereenigen worden beide sterk verhit en terdege dooreengeroerd, waarna het mengsel in het werk aangebracht en uitgewalst wordt. Het laat zich hooren, dat onder deze behandeling licht een begin van verslakking van het bitumen kan intreden, die de deugdelijkheid en duurzaamheid van de asphaltbevloering moet benadeelen.

Herstellingen.

Het asphalt slijt uit den aard der zaak niet volkomen gelijkmatig af. Zoowel tengevolge van ongelijkmatig stampen tijdens den aanleg als doordien de weg op de eene plek meer in aanraking met de wagenwielen komt dan op de andere, ontstaan kuilen en ongelijkheden, die maken dat de wielen berg-af en op rollende gaan stooten, zoodat het gebrek zichzelf verergert.

Vandaar dat mettertijd plaatselijke herstellingen noodig worden. Deze betreffen echter alleen de asphaltlaag; het betonbed blijft ongerept. De kosten der herstellingen zijn daardoor gering, te meer omdat het afkomende asphalt-materiaal geenszins waardeloos is, maar voor ander werk weer opnieuw kan gebruikt worden. Dat het van groot belang is intijds in ontstane gebreken te voorzien en niet te wachten tot het betonbed gedeeltelijk bloot gekomen is, ligt voor de hand.

Bij herstellingen wordt het oude asphalt voorzichtig weggehakt en ten deele in grootere stukken afgelicht, de kanten worden loodrecht afgesneden, de geheele ontbloote plek goed schoon afgeborsteld en vervolgens de nieuwe asphaltbedekking op de vroeger beschreven wijze aangebracht. Stamp-asphalt kan, als het gebrek niet te ver gevorderd is, ook in dien zin hersteld worden, dat de oppervlakte door het bedekken met een ijzeren plaat met gloeiende kolen verhit, vervolgens afgekrabd, eenigszins ruw gemaakt en met nieuw asphaltpoeder tot de vereischte hoogte aangestampt wordt.

Voetpaden van giet-asphalt behoeven niet te worden hersteld, zoolang er nog $^1/_2$ cM. dikte asphalt op ligt.

Een groot voordeel is, dat alle herstellingen gemakkelijk bij kleine vakken tegelijk onderhanden genomen en des nachts verricht kunnen worden, zoodat het verkeer nimmer behoeft te worden gestremd.

Een bezwaar, aan al de drie beschreven asphaltbestratingen bij herstellingen in meerdere of mindere mate eigen, is het verschil in dichtheid tusschen het oude en het nieuw ingebrachte asphalt, waardoor het laatste mettertijd lager komt te liggen dan zijn omgeving. Bij asphalt-tegels komt daarbij nog het verschil in dikte, waarin echter door het aanwenden van dunnere tegels met asphalt-mortel eronder zal te voorzien zijn.

Het genoemde bezwaar doet zich, zij het ook in anderen vorm, bij herstellingen aan alle andere bestratingen eveneens voor, in dien zin namelijk, dat uitgegraven en weder aangevulde grond niet tot de vastheid is terug te brengen van den omliggenden ouden bodem. Vandaar verzakkingen en ongelijkheden, die eerst door herhaald herstraten na geruimen tijd op te heffen zijn.

Tonrondte en helling.

De volkomen effenheid der asphalt-bestrating maakt dat door een zeer geringe tonrondte in de afwatering is te voorzien.

Aan den anderen kant is zij een bezwaar tegen de toepassing van het asphalt in hellende straten. De grootste geoorloofde helling, die gewoonlijk wordt aangenomen, is 1:60, doch er komen te Parijs verscheiden straten voor met een verval van 1:50 en in Broadstreet te Londen is het zelfs 1:46, zonder dat er merkbaar nadeel door ontstaat.

Men heeft getracht aan de asphaltbedekking een geribde oppervlakte te geven, 'tzij door inkrassen met heete voegijzers, 't zij door gebruik van vooraf geperste geribde asphalttegels, maar die pogingen zijn als volkomen mislukt te beschouwen; het materiaal is daar niet hard genoeg voor; de richels slijten zeer spoedig af en verkruimelen.

Veiligheid.

De volkomen effenheid van den weg en het nagenoeg geheel afwezig zijn van tonrondte daarin zijn een groot gemak voor de trekdieren en geven een aanzienlijke besparing op het onderhoud der voertuigen. De uitkomsten der statistiek op dat gebied grenzen aan het ongeloofelijke. Niettemin is meermalen tegen de asphaltwegen de bedenking geopperd, dat de paarden er minder vast op staan en het gevaar van vallen er grooter bij is dan bij andere bestratingen. Waar is het, dat paarden, die aan keibestrating gewoon zijn, eenigen tijd noodig hebben om aan de vlakke asphaltstraat te gewennen, maar zij leeren zich vrij spoedig met zekerheid en gerustheid op de gladdere baan bewegen. En dat in dit opzicht de roep erger is dan het kwaad volgt reeds daaruit, dat de omnibus-maatschappijen in de groote steden eenparig de asphaltbestrating boven die met keien verkiezen. Intusschen blijven de overgangen van de eene soort van bestrating op de andere altijd eenig bezwaar, waaraan alleen dan over een goed deel te gemoet te komen is, als de straten in de voornaamste richtingen van het verkeer één aaneengesloten asphaltbaan vormen. Het voortdurend medeslepen en overbrengen van straatvuil van de keibestratingen op de asphaltstraat werkt het boven beschreven glad worden bij vochtig weer namelijk zeer in de hand.

Zindelijkheid.

Met asphaltstraten is een graad van zindelijkheid te bereiken als met geen andere soort van bestrating mogelijk is. Intusschen is het zaak te zorgen, dat alle

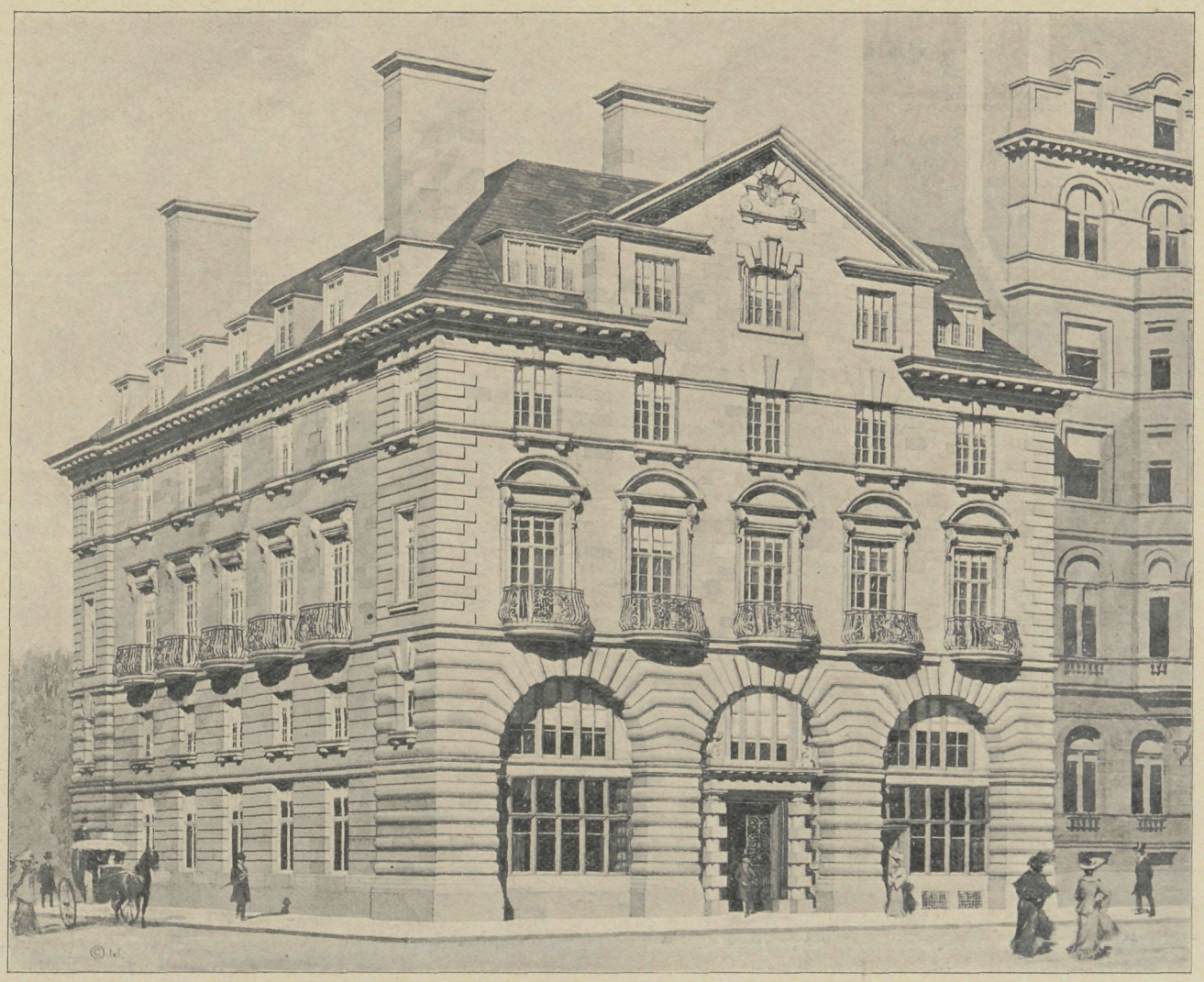

LONDEN. GEBOUW DER ALLIANCE ASSURANCE
ST. JAMES STREET. ARCH. R. NORMAN SHAW R. A. [1])

onreinheden in tijds van de straat worden verwijderd, daar de asphaltwegen de eigenaardigheid hebben van bij vochtige weersgesteldheid, zooals zoo dikwijls kan voorkomen zonder dat er eigenlijk regen valt, zeer glad te worden, als zij met een dun laagje dierlijken afval zijn bedekt, die met het fijne kalksteenstof uit het asphalt een glibberige massa vormt. Aan deze eigenaardige soort van glibberigheid heeft het asphalt zijn in dat opzicht niet gunstigen roep te danken. Door zandstrooien is daaraan op afdoende wijze te gemoet te komen, maar beter is het door behoorlijke reiniging, vegen en schrobben, in tijden van droogte te voorkomen, dat zulk een laag van onreinheden gevormd wordt. Het besproeien der straat, bij keibestrating en grindwegen een zoo nuttig middel tegen stuiven, vooropgesteld altijd, dat het dikwijls en overvloedig geschiedt, is bij asphaltwegen minder aanbevelenswaard, als niet tegelijk het stof bijeengeveegd en verwijderd wordt, omdat het zonder dit, door het bevorderen van slijkvorming en gladheid eer schadelijk dan gunstig werkt. De besproeiing wordt ook geheel overbodig, mits de straatreiniging goed is geregeld en daar behoorlijk de hand aan wordt gehouden.

Nog een niet te miskennen voordeel van de asphaltstraten is het vermijden van het geraas der rijtuigen. Weliswaar gewennen de bewoners der drukste straten in de groote steden daaraan zoozeer, dat zij in stille buurten den slaap niet meer kunnen vatten, maar hoevelen, die er niet aan gewend zijn, hindert niet dat onafgebroken geraas! Asphaltstraten nu onderscheiden zich in dit opzicht zoo gunstig boven alle andere soorten van bestrating, dat zelfs het bedekken van den weg met stroo, kaf, zand enz., in 't belang van de rust van ernstige zieken, geheel overbodig wordt en daarmede weder een bron van dikwijls langdurige verontreiniging vermeden kan worden.

[1]) Kliché afgestaan door „Academy Architecture".

GEMENGDE BERICHTEN

„A. et A." als Architektenbond. De heer W. KROMHOUT CZN. antwoordt in „Architectura" op het stukje „A. et A. als Architektenbond" (blz. 108). Daarin, als hij doet, een grond van onwelwillendheid te vinden, kan toch o. i. slechts het resultaat zijn van een bevangen lezing. Slechts schijnt de nagel op den kop getikt te zijn. Hoogst onaardig vindt de heer KROMHOUT natuurlijk de herinnering aan het ten val brengen van het vorig bestuur van „A. et A.", een daad waaraan hij niet vreemd was. Er is geen bestuur ten onder gebracht, verzekert hij. Maar de bestuursverkiezing, waarbij tengevolge van het niet-herkiezen van enkele bestuursleden ook de andere en-bloc hunne functies neerlegden, gelijk zij van te voren hadden aangekondigd, komt toch feitelijk op hetzelfde neer.

Naar buiten af heeft die verkiezingsgeschiedenis algemeen den indruk gemaakt van een votum dat direct gericht was tegen het oude bestuur en zijn beleid. Het oude bestuur zelf heeft dat blijkens zijne houding ook zoo opgevat.

In die omstandigheden te spreken van eene „crisis", gelijk ook in het „Bouwk. Weekbl." (blz. 162) geschiedde, is o. i. — en n'en déplaise den heer K. — wel degelijk gerechtigd.

Dat de „wisseling van bestuur", om des heeren KROMHOUT's zachtzinnige terminologie eens te gebruiken, met den aankleve van dien, niet zonder invloed zal blijven op het gezag van „A. et A.", als „architekten"-vereeniging zal wel blijken. De heer KROMHOUT geeft ons evenwel de verzekering dat er bij de tot standkoming der nieuwe afdeeling van „voortgezet hooger Bouwkunst-onderricht" niets van bemerkt werd. Maar die verzekering zegt al heel weinig tegen onze opmerking, want de stichting van dergelijke curcussen is geenszins eene speciale „architekten" zaak. Zij had evengoed kunnen uitgaan van eene vereeniging van opzichters of teekenaars, en dan denzelfden steun en gelijke sympathie gevonden.

De heer KROMHOUT meent aanspraak te mogen maken op „welwillenden steun in woord en geschrift" in „De „Bouww." bij A. et A.'s werken voor de jongeren. Wij zullen het dien gaarne geven. — Jammer is het intusschen dat de heer KROMHOUT zoo henenglijdt langs de hoofdzaak Hij schrijft: dat „de verwezenlijking der Bondsidee juist door A. et A. als einddoel was gesteld van de evolutie, die het met alle krachten bezig is tot stand te brengen. Er zit iets mals in de redeneering van dit blad dat de kracht van ons Genootschap als Architekten-Genootschap iets zou hebben geleden, omdat wij werken willen aan de harmonische opleiding tot architekt omdat wij blijk geven de jongeren niet te vergeten". Zeker indien wij dat betoogd hadden, zou de heer KROMHOUT misschien eenigszins gelijk hebben. Maar... wij hebben niet beweerd hetgeen hij ons toedicht. Wij wezen er op dat hij zelf in zijn voordracht „Ons Genootschap zooals het was, is en kan zijn", wenschte dat „A. et A." zich in de eerste plaats wil wenden tot de jongeren en hunne opleiding en vorming ter hand zou nemen; wij wezen er op hoe ook de ruimere toetreding van kunstnijveren gewenscht werd. En dat nu achtten wij stappen die, hoe nuttig ook, „A. et A." niet nader brengen tot een „Architekten-vakbond", wier stichting en tot standkoming zoo noodzakelijk is. Op die wijze zich evolueerend, geraakt „A. et A. dan ook af van het denkbeeld dat aan den N. A. B. ten grondslag ligt.

Het vooropstellen van de belangen der jongeren kan niet anders dan tot gevolg hebben dat men in het Genootschap meer gaat zien eene vereeniging speciaal voor en van a. s. architekten, teekenaars of opzichters, dan wel eene architekten-vereeniging. Wordt dan ook een programma waarbij de belangen dier jongeren op de eerste plaats staan uitgevoerd, dan, meenen wij wel degelijk en in strijd met den heer KROMHOUT te mogen zeggen dat in „A. et A" eene volkomen verandering heeft plaats gevonden.

Cursussen voor voortgezet en hooger bouwkunst-onderricht te Amsterdam. Overeenkomstig zijn nieuwe programma, om vooral werkzaam te zijn in het belang der a. s. architekten heeft A. et A. het initiatief genomen tot bouwkundige cursussen. Het heeft daarbij tevens willen verwezenlijken zijne oude plannen om aan de Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten ook de architektuur te vertegenwoordigen.

Men hoopt dat de regeering zal toestaan om die cursussen te mogen geven in het gebouw der Akademie.

Voor het jaar 1908—1909 bestaat het bestuur der cursussen uit de heeren: H. P. Berlage Nzn., Jos. Th. J. Cuypers, J. H. de Groot; R. N. Roland Holst; Jan Kalf; Jhr. Prof. Dr. J. Six; Jan Stuyt; J. W. C. Tellegen; W. J. M van den Wijnpersse; W. Kromhout Czn.; H. A. J. Baanders; Maurits Plate.

De cursus is een driejaarlijksche en wordt gehouden in de maanden October, November, December, Januari, Februari en Maart, vier malen wekelijks.

De onkosten worden bestreden uit de cursusgelden, particuliere bijdragen en subsidies. Hangende de onderhandelingen over deze bijdragen en subsidies, verleenen de docenten gratis hunne medewerking.

De cursus zal verdeeld worden in zeven groepen 1ste groep: bouwkundige onderdeelen 60 avonden, 2de groep: bouwkundige samenstellingen 39 avonden, 3de groep: aard der bouwwerken, bestemming 48 avonden, 4de groep: kunstgeschiedenis 36 avonden, 5de groep: technische wetenschap 45 avonden, 6de groep: kunstnijverheid 30 avonden, 7de groep: ornament, compositie 18 avonden, totaal 276 avonden.

Als docenten hebben zich beschikbaar gesteld voor de 1e 2e en 3e groep: H. P. Berlage Nzn., Jos. Th. J. Cuypers, J. H. de Groot, W. Kromhout Czn., Jan Stuyt, A. W. Weissman en H. J. M. Walenkamp; voor de 4e groep de heeren; Jan Kalf en A. W. Weissman voor de Nederl. Bouwkunst, Jhr. Prof. Dr. J. Six, A. Pit en Prof. Dr. W. Vogelsang voor de Beeldhouwkunst, R. N. Roland Holst voor de Schilderkunst; voor de 5e groep de heeren: W. J. M. van den Wijnpersse, L A. Sanders, ing. aan de Cement-ijzerfabriek te Amsterdam, A. J. Th. Kok, arch. bij de gemeentew. te Rotterdam, C. D. Nagtglas Versteeg, electro-technisch ing. te Amsterdam, J. W. C. Tellegen, Mr. E. J. C. Goseling, rechtsgeleerde te Amsterdam; voor de 6e groep de heeren: W. C. Brouwer, ceramist te Leiderdorp, Jan Kalf, textielkundige te 's Gravenhage, F. Zwollo, metaalkunstbewerker te Amsterdam, K. van Leeuwen, meubelkunstenaar te Amsterdam; voor de 7e groep de heer: J. H. de Groot.

Voor de speciale gebouwen-soorten bedoeld in de derde groep zullen architecten uitgenoodigd worden, welke deze bouwwerken reeds uitvoerden, als de heeren Posthumus Meyes, J. Ingenohl en Prof. J. F. Klinkhamer.

Aan hen, die den volledihen cursus hebben gevolgd, zal door het Genootschap op voordracht van het cursus-bestuur, gehoord de docenten, een diploma worden uitgereikt.

Werken in eigen beheer. De schrijver van „Uit eigen kring" in „De Aannemer" zegt, in antwoord op ons stukje van blz. 104, dat wij twee systemen verwarren.

Hij gaat daarbij uit van eene theoretische omschrijving van het begrip „Coöperatieve combinatie". Dat is: „eene vereeniging van personen die bedoelen gemeenschappelijk iets te doen om gemeenschappelijk te genieten van de daardoor te behalen winst In het onderhavige geval beteekent dit dus, dat de architecten vereenigd, te zamen kunnen profiteeren van de winst die het „zelfbouwen" afwerpt". En hij vervolgt: „Nu heeft echter eigen beheer niets met winst maken te doen. Integendeel. Juist omdat geen winst wordt uitgekeerd moet — in theorie althans — eigen beheer voordeeliger zijn."

Maar kan de geachte schrijver zich nu niet het geval denken dat de kombinatie, afziende van winst, de voordeelen alleen aan de principalen ten goede doet komen en dat zij beoogt om door samenwerking de toepassing van „eigen beheer" voor de aangesloten architekten gemakkelijker te maken dan zij nu is.

Vredespaleis. Naar men verneemt zijn de grondwerken op en de ophooging van het terrein voor het Vredespalejs thans afgeloopen en zal over enkele weken de bouw van de fundeering van het Vredespaleis worden aanbesteed, tot ongeveer een paar meter boven den beganen grond, waarbij 400 M³ graniet zal worden gebruikt.

Deze fundeering zal nog in den loop van dit jaar gereed moeten zijn, terwijl de geheele buiten-bovenbouw over twee jaar zal zijn voltooid.

Met het afwerken der binnen-decoratie en het verdere binnenwerk zal dan nog 1½ jaar zijn gemoeid. „N. R. C."

Raadhuisplannen te 's Gravenhage. Het bestuur van de afd. 's Gravenhage van de Mij. tot bev. der Bouwk. heeft een adres aan den Gemeenteraad gezonden, om ten sterkste te ontraden de voorgelegde ontwerpen ter uitvoering te brengen en in overweging te geven den bouw van een Raadhuis uit te stellen totdat, — hetzij door terreinvermeerdering en ruiling, in de omgeving van het oude Raadhuis aldaar plaats genoeg aanwezig is, voor een meer afdoende oplossing van dit vraagstuk, — hetzij door aankoop of ruiling van grootere terreinen elders in de stad, voor het bouwen van een geheel aan de eischen des tijds beantwoordend Raadhuis met geprojecteerde uitbreidingen, — een beter oogenblik daartoe is aangebroken.

Het Huyghens-monument. Na herhaalde besprekingen tusschen de aangewezen Raads-Commissie en Directeuren van de Holl. Mij. van Wetenschappen is het niet gelukt eene bevredigende oplossing te vinden. De commissie was van oordeel dat een standbeeld en niet een meer architektonisch monument bedoeld was door den erflater.

Na uitvoerige uiteenzetting van haar standpunt stelt de Commissie aan den Raad voor aan de Mij. voornoemd een schrijven te richten, waarin o. a. voorkomt dat de Gemeente zijne verantwoordelijkheid te groot acht dan dat het een

monument zou aanvaarden dat niet zou beantwoorden aan zekere eischen van schoonheid in verband met de aangewezen omgeving.

Productiebeperking in de Nederlandsche baksteenindustrie. Naar aanleiding van den gedrukten staat der industrie is op de laatste vergadering van de „Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten" besloten om in 1908 de productie (berekend naar het gemiddelde der laatste 5 jaren) met 25 % in te krimpen, mits 70 % van de totale productie zich daartoe verbindt.

Nederlandsche buizen. Door verschillende Nederlandsche buizenfabrikanten wordt eene circulaire verspreid waarin zij wijzen op de konkurrentie die zij ondervinden van de Belgische buizen. Deze hebben volgens hun eene veel te geringe wanddikte zoodat ze, ook door mindere transportkosten, in gunstiger verhouding staan tegenover de dikkere maar veel sterkere Nederlandsche fabrikaten

De circulaire verzoekt nu, om eene minimum wanddikte van buizen in bestekken te willen voorschrijven zooals in Den Haag geschiedt ($^1/_{20}$ van den diameter vermeerd met 1 cM.).

Eene anti-revolutionaire architektenvereeniging. Wij vernemen dat er plannen bestaan, en mogelijk binnenkort tot een resultaat zullen leiden, om te stichten eene Vereeniging van anti-revolutionaire architekten.

Het lichtbeelden- en fotografisch Instituut van Dr. Franz Stoedtner, (Berlijn), Universitätsstrasse 3B, heeft onlangs een geïllustreerde katalogus uitgegeven welke tevens voor den kunsthistorikus van groot belang is. Zij bevat immers in zorgvuldige chronologische en topografische rangschikking de vermelding van niet minder dan 14000 duitsche kunstwerken van vóór het jaar 1800.

Jarenlang is de wetenschappelijk en artistiek gevormde fotograaf van het instituut door Duitschland getrokken om tot in de meest afgelegen plaatsjes te snuffelen naar belangrijke kunstwerken. Deze kollektie van opnamen is niet alleen aangelegd met een kommercieel doel. Zij heeft een artistiek en wetenschappelijk karakter en dat komt duidelijk uit zoowel in het streven naar volledigheid als in de zorgvuldige uitvoering der foto's, welke steeds speciaal zijn vervaardigd om voor studiedoeleinden te dienen.

In het geheel bezit het instituut van Dr. Stoedtner eene kollektie van niet minder dan 52.000 opnamen op kunsthistorisch gebied, welke in foto- en lantaarnplaatjes geleverd worden.

Een allermerkwaardigste cement-ijzeren schoorsteen bevindt zich op de bezitting van den heer Edward Tuck te Malmaison in Frankrijk. De eigenaar wilde het landschap niet bederven door een leelijke hooge schoorsteen. Dat is niet slechts verklaarbaar maar zels hartelijk toe te juichen. Het middel waarvan hij gebruik maakte is echter minder lofwaardig en even bedenkelijk als het euvel dat hij wilde voorkomen, De schoorsteen kreeg n.l. uitwendig het aanzien van een bedriegelijk nagebootste boomstam. De takken ontbreken er zelfs niet aan.

Aan de voet getuigen zelfs eenige reuzen paddestoelen en een fayence kaboutermannetje dat kinderlijke zin nog de wereld niet uit is.

De oude muren van Rome behooren tot de belangrijkste overblijfselen van oud-Romeinsche bouwkunst die de stad bezit.

De muur die in den keizertijd Rome omsloot, heeft op den linker Tiber-oever eene lengte van ongeveer 15 K.M. met 13 poorten. Hij is van baksteen gebouwd en aan de buitenzijde 17 M. hoog. Grootendeels dagteekent die muur uit de jaren 271—276. Hij is onder keizer Aurelianus begonnen en onder keizer Probus voltooid.

De stadsmuur op den rechter oever is van veel jongeren datum en grootendeels onder Paus Urbanus VIII (623—644) gebouwd.

In den Romeinschen muur zijn in den loop der eeuwen tal van nieuwe poorten gebroken of oude poorten vernieuwd.

Zoo is de buitenzijde der Porta del Popolo in 1562 gebouwd op de plaats der Porta Flaminia van den Aureliaanschen muur door Vignola, de binnenzijde in 1655 door Bernini (de laatste bij gelegenheid van den intocht der ex-koningin Christina van Zweden).

De beroemde Porta Pia, waardoor 20 Sept. 1870 het Italiaansche leger Rome binnentrok, werd in 1564 door Michel Angelo begonnen, ter zijde van de sedert dichtgemetselde oude Porta Nomentana.

Thans besloot de gemeenteraad zeven nieuwe bressen in den muur te breken. En dit geschiedde zonder veel piëteit voor het oude werk. Het doel schijnt te zijn de afscheiding tusschen de binnenstad en buitenstad te doen verdwijnen Tot groot nadeel van de laatste stond de muur als slagboom tusschenbeide.

Door de uitbreiding van Rome buiten de muren, is men genoodzaakt geweest voor het verkeer om openingen in die muren te maken, waarbij meestal het in den weg staande gedeelte muur van den voet tot den top geheel afgebroken wordt, zonder dat men zich om de architectonische oplossing bekommerde. Het Romeinsche publiek was onverschillig te dezen opzichte. De „Tribune" plaatste een protest van Prof. Boni. Reeds zijn bressen gemaakt in de muren om Rome, bij het groote hospitaal, om hygiënische redenen, en een tusschen den Tiber en de Flaminia-poort. Nog meer openingen zijn noodig, zooals eene tusschen de poorten van St. Jan en St. Sebastiaan.

Wanneer de Areliaansche muur om Rome werkelijk vernield wordt, zal verreweg de mooiste der oude fortificaties verdwijnen. De stad der zeven heuvelen was, volgens de geschiedenis, zeven keer versterkt. Door den eersten koning van Rome in den legendarischen tijd, dan door Servius Tullius, Aurelianus, Honorius, Leo II, Urbanus VIII en door het Italiaansche koninkrijk (met een kring van forten). De keizer Aurelianus bouwde zijn grooten muur, van welke vele mooie gedeelten bewaard zijn gebleven als een bolwerk tegen den inval der barbaren. Deze muur is een teeken van het verval van het keizerrijk. Juist voor de oprichting van dèzen muur had de keizer de Gothen teruggedreven, die bijna tot de poorten van Rome waren genaderd. Van de haast waarmede die muren gemetseld waren zijn bewijzen gekomen in 1892, toen een huis werd gevonden dat in den muur opgesloten was. Dit huis stond vermoedelijk in de richting van den muur en de bouwmeesters, inplaats van het af te breken, vulden de ruimte van kamers enz. van het huis op en bouwden den muur er overheen. Zoo werd dit huis bewaard en kon men zijn marmeren trappen en fresco's later bewonderen. De muur was meermalen hersteld, onder anderen door Theodorik en Belisarius in de 6e eeuw en door de Pausen in de 8e en 9e eeuw.

Het mooiste gedeelte van dezen muur is in de nabijheid van de leelijke buitenwijken, welke liggen op de voormalige tuinen der villa Ludovisi bij de Monte Pincio De muur is in de laatste jaren verwaarloosd. Er werd niet de hand aangehouden noch door den Staat, noch door de Gemeente. In 1893 viel een groot stuk ervan af en daarvan werd geen andere notitie genomen dan dat men de voorbijgangers waarschuwde en op de mogelijkheid wees, dat ook een ander stuk zou kunnen afvallen.

Ook van een oudere omwalling van Rome, die van Servius Tullius, werd het vorig jaar een groot stuk afgebroken, en wel het gedeelte bij het station. Dit bestond uit een wal van 30 M. breedte en 12 M. hoogte. In Augustus 1907 werd met den afbraak begonnen om plaats voor nieuwe sporen te krijgen.

Met Vondel kan men ook hier zeggen:

„Urbs antiqua ruit!"

De kathedraal van Spoleto is volgens een bericht van het „Giornale d'Italia" in groot gevaar van instorting omdat de heuvel waarop zij gebouwd is, verzakt. Spoleto is eene kleine Umbris he stad. De merkwaardige kathedraal, de S Maria Assunta, is van zeer oude dagteekening, maar werd in de XIIde eeuw vernieuwd. De kerk bezit een fraaie voorhal die in 1491 volgens ontwerp van Ambrogio da Milano en Pippo d'Antonio Fiorentino gebouwd. Het inwendige van de oude kerk is in de XVIIde eeuw (1634—44) door Bernini geheel veranderd in barokstijl. In het koor zijn echter nog de wandschilderingen gespaard die het hoofdwerk zijn van Fra Filippo Lippi (1412—69), wiens, door Lorenzo de Medici gesticht, grafmonument, in de kathedraal is opgesteld.

SPREUKEN EN CITATEN.

Uit den artistieken eisch volgens welken de vorm steeds moet beantwoorden aan de bestemming, volgt, dat onze nieuwe steden en wijken, willen zij voldoen aan de behoeften van de bebouwing en van het verkeer, evenals aan de hygiënische en sociale wenschen, den stempel moeten dragen van onzen tijd en onzen aard.

De steden der antieken, uit de vroege en late middeleeuwen en uit den Renaissance-tijd, zij zijn kostbare studiebronnen, maar kunnen ons niet als voorbeelden dienen. De scheidende eeuw was op het gebied van den stedenbouw een tijd van proefneming, moge thans een eeuw van artistiek meesterschap volgen.

J. Stübben (in: „Das Goldne Buch des deutschen Volkes an der Jahrhundertwende".)

Wanneer de kunstenaar niet tevens handwerksman is, dan is hij niets, maar wat wil het ongeluk! Onze meeste kunstenaars zijn slechts handwerkslieden Zoolang het zich nog bepaald tot alledaagsche gebouwen dan gaat het nog zoo tamelijk; zoodra echter moet er een paleis of een monument verrijzen, dan blijkt hun feeënstaf te zwak. En daartoe heeft men eigenlijk den bouwmeester noodig, want ieder boer geeft den timmerman het denkbeeld aan voor de schepping van zijn leemen hut; maar wie zal Jupiter's woning in de wolken scheppen, wanneer het niet Vulkaan is, een godheid evenals hij.

Ja, de kunstenaar moet een zoo groote ziel hebben, als de koning wiens zalen hij welft, een man zijn als Erwin of Bramante.

Goethe (brief van 21. IX 1772 aan J. G. Röderer, predikant te Straatsburg.)

BOEK EN TIJDSCHRIFT

De toekomst van cement-ijzeren putten en platen op waterbouwkundig gebied, door L. A. Sanders. — Amsterdam. Wed. J. Ahrend & Zoon. (f 2.90.)

Hoewel het bovengenoemde werkje, zooals de titel trouwens reeds aangeeft, voor een architektonischen lezerskring slechts bij uitzondering van praktisch belang zal zijn, vestigen wij er niettemin de aandacht op, want het geeft in tal van interessante voorbeelden van cement-ijzerkonstruktie een denkbeeld van de veelzijdige toepassing waarvoor deze konstruktiewijze vatbaar is.

Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond. 2e serie, 1e jaargang. Nr. 1.

Het tijdschrift heeft eene radicale gedaanteverwisseling ondergaan die aan zijn uiterlijk zeer ten goede is gekomen en ook aan zijn innerlijk, doordien beter papier de afbeeldingen beter tot haar recht doet komen.

Van den inhoud noemen wij in het bijzonder een artikel van Mr. J. C. Overvoorde, over: „De verbouwing van het Leidsche raadhuis in 1595—97". Men weet dat de vraag bestond of de gevel van het raadhuis (het overige is veel ouder) al dan niet door den Haarlemschen bouwmeester Lieven de Key ontworpen is. De schrijver vond eene quitantie van zekeren Isaack Claesz. van Swanenburgh, voor het copieëren van het ontwerp van den stadhuisgevel en hierbij wordt uitdrukkelijk vermeld dat het origineel door den meester van Haarlem (d. i. de Key) vervaardigd was. Tevens volgt uit die quitantie dat na goedkeuring van de Key's ontwerp en buiten hem om, de trappen van het bordes veranderd zijn. De uitvoering geschiedde in hoofdzaak door den steenhouwer Luder von Bentheim te Bremen, die voor het stellen twee gezellen naar Leiden zond.

Uit bouwkundig oogpunt wetenswaardig is ook het artikel van Martine Tonnet, over het oudheidkundig onderzoek van Java en Madoera.

Architectura Nr. 14. Dam prijsvraag, zie blz. 120.

Genootschap Architectura et Amicitia. Programma, bestuur en namen der docenten van de afdeeling: Voortgezet en hooger bouwkunst onderricht, zie blz. 118.

Architectura et Amicitia. Verslag der vergadering gehouden op 28 Maart, waarin de statuten van het op te richten voortgezet en hooger bouwkunst-onderricht werden besproken en vastgesteld.

Verslag van de 1241ste gewone ledenvergadering gehouden 1 April. Deze vergadering had een huish. beloop.

Aan „De Bouwwereld" (Verg. bericht op blz. 118.)

Een prijsvraag-blijspel. Dit slaat op de verschillende prijzen uitgeloofd door twee commissies van Rokin-bewoners. De eene om het bekroonde ontwerp voor de Damprijsvraag dat demping van een gedeelte van het Rokin in zijn ontwerp heeft opgenomen een som van f 300 toe te kennen en de andere commissie die f 1000 uitlooft, wanneer in het ontwerp de Rokingracht behouden blijft en dit ontwerp ook uitgevoerd wordt.

Technisch gedeelte. Beknopte vastheidsleer, door F. Wind.

Bouwkundig Weekblad Nr. 14. Rapport betreffende het examen voor bouwk. opzichter en voor bouwk. teekenaar. (Zie het uittreksel op blz. 120.)

Actueele vraagstukken. Weinig vertrouwen, door J. G. De schr. behandelt de verschillende stroomingen in en buiten de Mij. tot Bev. der Bouwk. (Zie blz. 113.)

Een jubileum. Vermelding dat de heer W. C. Metzelaar voor 25 jaar zijn functie als Hoofd-Ingenieur voor de gevangenissen en rechtsgebouwen heeft aanvaard, in welken tijd talrijke gebouwen door hem ontworpen en uitgevoerd zijn.

25-Jarig jubileum van den heer H. J. de Groot. (Zie blz. 112 en 120.)

Het woningvraagstuk en de grondspeculatie, door D. E. Wentink. (Slot.)

Damprijsvraag. (Zie blz. 120.)

Verslagen van vergaderingen.

Afd. 's Gravenhage van de Mij. t. b. d. Bouwk. In deze vergadering hield de heer Dr. W. Martin eene voordracht met lichtbeelden over oude interieurs op schilderijen.

Afd. Utrecht van de Mij. t. b. d. Bouwk. In deze vergadering werden nieuwe ontwerp-statuten der Mij. besproken.

De Opmerker Nr. 14. De reorganisatie der Mij. Wederlegging van eenige onjuistheden, naar het oordeel van den schrijver, in een vorig artikel van het „Bwk. Weekblad" vermeld

Het Royal Institute of British Architects. Geschiedenis der oprichting van deze machtigen vereeniging en van haar organisatie.

Het Stadhuis van 's Gravenhage. (Overgenomen uit de „Haagsche Courant") „De Opm." kan zich, evenals wij, vereenigen met de meening als zou het plan-Vrijman zoo de voorkeur verdienen.

Een stukje historie, door Victor de Stuers. (Overgenomen uit „Van onzen Tijd". Slot.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvragen Afd. A'dam v. d. Mij. tot Bev. der Bouwk. en Amstels Bouwvereeniging.

Naar aanleiding van ontvangen vragen wordt geantwoord:

1. Gedacht is aan particuliere onderneming (dus niet aan eene met goedkoop Rijks- of Gemeente-crediet werkende Vereeniging) op eigen en geen erfpachtsgrond.

Men stelt zich voor daarop eene normale hypotheek te kunnen sluiten, bijv. 65 % van de geheele waarde, alles inbegrepen, te berekenen tegen een rente van 4¼ % per jaar en 1 % jaarlijksche aflossing.

2. De bedoeling is om de zolderruimte te verdeelen voor 1e en 2e bovenhuis, elk voor de helft, door afzonderlijke trappen van ieder der etages te bereiken.

Damprijsvraag.

Bij de Jury is een verzoek ingekomen van een inzender om de termijn van inlevering der ontwerpen te verlengen. „Voor velen" argumenteerd de schrijver, „die zich niet geheel uitsluitend aan het vraagstuk wijden kunnen, doch daarenboven nog andere werkzaamheden te verrichten hebben, moet de gestelde termijn van vier maanden te kort worden genoemd".

De Jury wenscht den inzenders gaarne ter wille te zijn en heeft behoudens goedkeuring van het gemeentebestuur, geen bezwaar aan het verzoek te voldoen. De prijsvraag loopt nu echter reeds zóó lang, dat het billijk is ook de andere inzenders in de gelegenheid te stellen hunne opinie in deze kenbaar te maken. Hebben ook dezen geen bezwaar, dan kan de termijn van inlevering met één maand worden verlengd. Ondergeteekende wacht daaromtrent tot en met 8 April bericht. Adhaesiebetuigingen met het verzoek behoeven niet te worden ingezonden, alleen eventueele bezwaren met toelichting. De beslissing wordt dus tot de volgende week aangehouden.

J. INGENOHL,
Secretaris-Rapporteur.

Amsterdam, 1 April 1908.

Diploma voor Bouwkundig Opzichter en voor Bouwkundig Teekenaar.

Voor dit examen van Bouwk. Opzichter hadden zich aangemeld 129 candidaten, van wie zich vóór het examen 9 hebben teruggetrokken. Voor het examen van Bouwk Teekenaar hadden zich aangemeld 14 candidaten, van wie zich 7 slechts aan het examen onderwierpen. Onder deze laatsten bevonden zich 5 die reeds in het bezit waren van een diploma van Bouwk. Opzichter.

Aan 67 candidaten werd het diploma voor Bouwkundig Opzichter uitgereikt wier namen hier volgen in verband met hun rangnummer. Het zijn de heeren:

1 K. Wiedijk, 2. W. B. Carmiggelt, 3. H. Weener Jr., 4. E. te Winkel, 5. A. J. Visser, 6. E. Kruijswijk, 7. H J. den Breeje Jr, 8. C. van Veen, 9. C. B. de Laat Jr., 10. G. L. van der Linden, 11. B. Roelofsen, 12. Kl. Feenstra, 13. G. Heeringa, 14. C. Langebaerd, 15. L. G. Creemers, 16. Th. van Keulen, 17. C. J. Koren, 18. A. Kooij, 19. Kl. van Eesteren, 20. F. Wind, 21. J. Vooren, 22. J. O. Feenstra, 23. B. Brands, 24. H. J. J. Peters, 25. P. W. de Vries, 26. H. M. Zoetmulder, 27. J. den Ouden, 28. B. F. Boeijenga, 29. B. de Boer, 30. P. J. Galjaard, 31. A. L. Hengeveld, 32. W. P. van der Meer, 33. G. J. Geers, 34. P. Elders, 35. A. J. Flink, 36. F. J. de Rooij, 37. A. Roosendaal, 38. M. G. Eelkema, 39. A. C. Hillebrands, 40. W. J. Eckhardt, 41. J. van der Woude, 42. W. F. Merhottein, 43. A. M. Hazevoet, 44. E. Witteveen, 45. J. van der Linde, 46. H. P. C. van der Loo, 47. A. C. Mannekes, 48. G. van der Woude, 49. F. Schaafsma, 50. D. Hartog, 51. J. F. Reijenga, 52. J. Messie, 53. J. Heddema, 54. J. W. Reijkers, 55. M. Benschop Jr., 56. P. A. Galle, 57. J. van Rij, 58. P. E. Post, 59. J. van der Belt, 60. C. van Gink, 61. E. M. de Jager, 62. A. Stroeve, 63. C. Groenhart, 64. J. Klaassen, 65. W. A. Kok, 66. F. Hartsuiker, 67. J. C. Leich.

Aan 3 candidaten werd het diploma voor Bouwkundig Teekenaar uitgereikt, zijnde de heeren:

1. A. Baart, (gedipl. Bouwk. Opzichter) 2. H. Hoekstra, Idem, 3. Jac. W. J. Cock.

PERSONALIA

De heer W. C. Metzelaar B.-I. herdacht zijn 25-jarige ambtsvervulling als ingenieur-architekt van het Depart. van Justitie.

De heer J. H. de Groot hield op zijn jubileum-dag eene ook door autoriteiten druk bezochte receptie. Daar werd hem namens de Besturen der Nederlandsche Ambachtsscholen een bronzen beeld, de bekende Lorenzo de Medici, aangeboden. De Bond van Directeuren der Ambachtsscholen bood een etui met tafelzilver aan, de Vereeniging tot Bevordering van de Vakopleiding een fraai album.

Ook de andere vereenigingen op het gebied van vakopleiding, waarvan de jubilaris eerelid was, maakten hunne opwachting.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D.H. HAVERKAMP EN J.H.W. LELIMAN, KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER, HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No 16. 15 April 1908.

HET BOERENHUIS IN NEDERLAND

Het Boerenhuis in Nederland en zijne bewoners door J. H. Gallée. Uitgegeven te Utrecht door A. Oosthoek in het jaar MDCCCCVII.

De beide eerste afleveringen van het groote werk over het Boerenhuis in ons land, dat met regeeringssubsidie wordt uitgegeven, hebben onlangs het licht gezien. De samensteller, wijlen Prof. Gallée, heeft de voltooiing van zijn arbeid niet mogen beleven. Jaren van studie ter verzameling van het materiaal zijn aan deze publikatie voorafgegaan en geene moeite heeft de geleerde gespaard. Jammer echter dat aan de artistieke uitvoering van meerdere der bij het werk gevoegde teekeningen niet eenige grootere aandacht is gewijd. Sommige ervan maken al een zeer kinderlijken indruk.

Wanneer men dan ook in dit opzicht deze uitgave vergelijkt met die welke door de samenwerking der architektenvereenigingen in de betrokken landen is verschenen over het boerenhuis van Duitschland, Oostenrijk en Zwitserland, dan zal men geneigd zijn te konkludeeren dat in de Nederlandsche publikatie het artistieke element wel verwaarloosd is. („Das Bauernhaus im deutschen Reiche und im seinen Grenzgebieten" herausgegeben vom Verbande deutscher Architekten- und Ingenieur-Vereine. — Verlag von Gerhard Kühtman in Dresden.)

Zet men zich hierover heen, dan zal echter dit werk met vreugde kunnen worden begroet als eene belangrijke bijdrage tot de kennis van onzen volksaard. Prof. Gallée beschouwde in de voordrachten die hij herhaaldelijk over het boerenhuis in Nederland hield, zijn onderwerp hoofdzakelijk van ethnografisch standpunt.

Voor den technikus is deze publikatie dan ook blijkbaar niet in de eerste plaats bestemd.

Het doel der uitgave wordt in de voorrede aldus aangeduid:

„Wil men de ontwikkelingsgeschiedenis van ons volksbestaan nagaan, de volkstaal in hare dialectische verschillen goed kunnen beoordeelen, den grond der afwijkingen, welke men waarneemt in volksgebruiken en volksgeloof, en weten welken invloed de vroegere stamverschillen hierop gehad hebben, dan moet men naar andere hulpmiddelen omzien dan die der historie, om de plaats eenigermate te bepalen, welke die stammen hebben ingenomen."

De verspreiding der stammen is nu uit het woning-onderzoek na te gaan. Dit woning-onderzoek vult de studie der dialekten aan. Het type boerenhuis dat oorspronkelijk bij eenigen stam in zwang was, heeft zich bij de nakomelingen van dien stam, al de eeuwen door, met slechts kleine afwijkingen, gehandhaafd. Wanneer een lid van een zekeren stam van woonplaats verwisselde, dan bouwde hij zijne nieuwe boerderij toch volgens de hem aangeboren traditie. Dank zij dit konservatisme geeft het type van huis- en schuurbouw uitsluitsel omtrent de herkomst der stichters. Zoo zijn in den Haarlemmermeer en in den Y-polder allerlei typen te vinden, al naar gelang de afstamming der families die zich na de drooglegging het eerst op die plaatsen vestigden.

Prof. Gallée heeft destijds in 1902 voor „De Bouwwereld" een overzicht gegeven van de verschillende typen boeren-woningen van ons land, gelijk die ook thans in zijn werk zijn afgebeeld. Wij nemen dat hier nog eens over als de beste introductie tot zijn werk.

Uit Romeinsche en Grieksche schrijvers is ons het een en ander over de volken, die omstreeks het begin onzer jaartelling deze streken bewoonden, bekend geworden. Welke de lotgevallen dezer stammen waren, zal ik hier stilzwijgend voorbijgaan en er mij toe bepalen aan te stippen dat de stam, omtrent wier woonplaats wij de meeste zekerheid hebben, de stam der Friezen is, die zich, wat ons land betreft, van het noorden van Groningen, over Friesland en N.-Holland

en verder langs de zeekust tot zuidelijk van de Schelde uitstrekte. Waarschijnlijk waren ook de streken om het meer Almeri, waar thans de Zuiderzee te vinden is, door bewoners van Friesche afkomst bewoond.

De landschappen van Drenthe tot de Waal benevens het midden van het land (Zuid-Holland en Utrecht) hadden een oorspronkelijk Frankische bevolking, die nog al van plaats gewisseld heeft, vooral toen door de Saksische veroveringsoorlogen tusschen de eerste en de vierde eeuw na CHRISTUS, een deel van het land, n.l. Overijsel en de latere graafschap Zutfen, onder Saksische overheersching kwam. Een groote massa Franken is toen van de IJselstreken zuidwaarts getogen en heeft zich door de vroeger Keltische streken van Maas en Waal, Brabant en Limburg naar het noorden van Frankrijk begeven. [1])

De wisselingen der stammen en de overheersching door de Saksen hebben in dit deel van het land de oorspronkelijke eigenaardigheden in volkstypen en volksgewoonten moeilijk herkenbaar gemaakt. Dit komt ook uit bij onderzoekingen naar den woningbouw dier streken, want hier is noch die eenheid, noch die sterke typeering, die we in het Friesch gedeelte van het land aantreffen.

De hoofdeigenaardigheid in het Friesche land is dat koorn en andere veldgewassen, evenals ook hooi (dit vooral in de zuivelstreek) binnenshuis in ééne groote ruimte geborgen worden. Reeds in de tijden der Romeinen was dit zoo, naar STRABO in zijne Geographie berichtte. PYTHEAS, die omstreeks 300 v. J. C. daar kwam, was reeds getroffen door de groote schuren, waarin alles werd gedorscht en bewaard.

Twee typen van hoeven vindt men er: het huis met de lange schuur en het stulphuis. De lange schuur had verschillende vakken; ieder vak of vierkant werd gevormd door vier zuilen met dwarsbalken van boven verbonden (het rem). Naar het aantal vakken werd vroeger het huis afgemeten en er waren huizen van 9—12, zelfs tot 18 vakken; thans zijn zij nog langer; men kent de 100-meter schuren uit Groningerland.

Het woonhuis is er thans meestal mede verbonden; in Zeeland staat hier en daar het woonhuis nog van de schuur gescheiden; op de Zuidhollandsche eilanden is het met de schuur verbonden, maar niet onder één dak er mede.

Naast het lange huis staat een andere vorm, die in het westen van Friesland en in Noord-Holland zeer veel voorkomt, n.l. het stulphuis. Dit bestaat uit een middenvak, waarin de hooibergplaats is, omgeven door koestal, paardenstal, dorschvloer, melkkamer en woonvertrekken, een vierkant vormende onder een puntig dak, in Duitschland niet ten onrechte wel eens het hooiberghuis genoemd. Dit huis werd vroeger ook hier en daar in Delftsland gevonden; thans is het er door het Zuidhollandsche huis vervangen.

[1]) Vergelijk hierover: Dr. O. BREMER „Ethnographie der Germanischen Stämme", Strassburg, TRÜBNER, 1900.

In het oosten van ons land, met name in Twenthe en Zuid-Drenthe en hier en daar in Gelderland, oostelijk van Groenlo, komt een zeer ouderwetsch huis voor, n.l. het huis dat uit ééne ruimte bestaat, waarin zoowel het woonverblijf der menschen als de stalling van paarden en vee, benevens onder de balken, (waarboven de korenbergplaats), de dorschvloer is. De bergplaats voor het hooi is meestal in eene hooischuur. Sommige grootere hoeven hebben nog een afzonderlijke koornschuur, spiker genaamd. Ook hier heeft men de indeeling in vakken, of, zooals men daar nu zegt, in gebinten. Vroeger sprak men van een huis van zes vakken, maar ook van zes gebunden.

Naast dit huistype vindt men van het noorden van Drenthe tot in het zuiden van het land een soort langhuis, dat met het hiervoor genoemde in zooverre overeenkomt, dat de woonruimte en deel eerst later gescheiden heeft; het wijkt er echter van af daar op de deel eerst een dorschvloer, daaraan een potstal en daarachter een bergplaats van hooi en veldgewassen is. Dit type vindt men b.v. in Staphorst, bij Hilversum en bij Nijkerk aan de Zee, en ook in Brabant. Bij dit huis komt maar zelden een afzonderlijke hooiberg voor.

Dit is geregeld het geval bij een ander huistype, dat overigens maar weinig van dat van Twenthe verschilt. Oorspronkelijk was dit ook een zoogenaamd los huis. Thans is hierin bijna overal een scheidsmuur aangebracht tusschen deel en woonvertrek, welke beide in elkaars verlengde liggen; soms is er een kamer ter zijde er voor gebouwd. Het komt nog overeen met het Twentsche huis in inrichting van deel, met koe- en paardestal aan weerszijden, maar verschilt in zijne inrichting voor hooiberging. Men vindt dit huis in Salland, de graafschap Zutfen, de Lymers, in het oosten van Utrecht en op de Veluwe.

Wat de inrichting van deel en stalling betreft, komt hiermede het zoogenaamde T-huis overeen, welks voorhuis, waarin het woonhuis, breeder dan het achterhuis en hiermede niet zoo eng verbonden is. Men zou om de inrichting haast vermoeden, dat het oorspronkelijk er niet mede verbonden was. Dit T-huis vindt men vooral langs den IJsel, in de Betuwe, verder in het zuiden van Utrecht en in Brabant, vooral in het noorden en westen.

Beide, dit en het vorige huis, komen in de Betuwe, Zuid-Holland, Utrecht en de Midden en Zuid-Veluwe veel voor met een zoogenaamd zomerhuis of bakhuis er naast gebouwd. Hierin wordt des zomers gewoond en gekookt, ten einde de bij den haard gelegen bedsteden koel te houden. Overal vindt men hierbij de vier- en vijfroedeshooiberg. Nog ver naar het zuiden, tot over onze grenzen, in het noorden van Frankrijk treft men dit type aan.

In het zuiden van Nederland, in Limburg, komt een niet germaansch type veelvuldig voor. Hierbij liggen woonvertrekken, bergschuren, koe- en paardestallen en dorschschuur in een vierkant om een open ruimte, de mestvaalt, omgeven door een gang, de luif

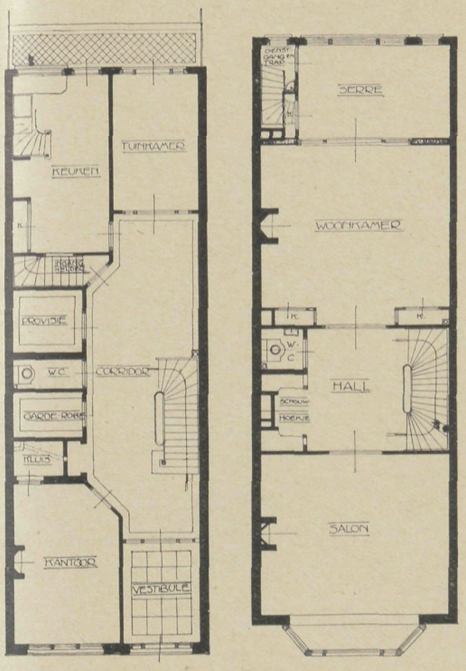

'S GRAVENHAGE. HEERENHUIS IN DE CHARLOTTE DE BOURBONSTRAAT. JAC. J. BRANDES. ARCH.

(ZIE DEN TEKST OP BLADZIJDE 124)

genaamd. Het geheel is binnen een muur besloten, die één ingang heeft, onmiddellijk naar de luif en de mestvaalt voerend. Deze inrichting der hoeve is ontleend aan de oude villa der Romeinen, welker invloed ook buiten onze grenzen, langs den Rijn en de Main, en in Frankrijk te zien is in tal van hoeven en buitengoederen, die in hoofdzaken met de hier beschrevene overeenkomen.

De woningen der zeebevolking en der veenkolonies liet ik buiten bespreking. Wat ik omtrent dialectische eigenaardigheden in de benamingen van de onderdeelen der huizen mededeelde, zal uwen lezers minder belang inboezemen, ik laat dit dus terzijde. Evenzoo moet ik doen met de beschrijving der huizen in streken, waar verschillende typen aan elkaar grenzen; hier doen zich zoo verschillende kleine afwijkingen en eigenaardigheden voor, dat deze alleen aanschouwbaar zouden kunnen gemaakt worden door een groot aantal plattegronden te doen afdrukken, waarvoor de ruimte in dit weekblad te beperkt is.

Dank zij eene regeeringssubsidie, is het aan Prof. GALLÉE gelukt om de vrucht zijner nasporingen ten slotte in een groot werk te vereenigen. Al is dit dan ook niet zoozeer voor technici of als bouwkundig studiewerk bedoeld, de aandacht van bouwkundige kringen verdient het zeker, gelijk uit het bovenstaande genoegzaam kan blijken.

JAC. J. BRANDES ARCH. HEERENHUIS IN DE CHARLOTTE DE BOURBONSTRAAT TE 'S GRAVENHAGE

(ZIE DE AFBEELDINGEN OP BLADZIJDE 123 EN 125)

Bij het ontwerp van dit heerenhuis is gezocht naar eene afwijking van het geijkte type van een „huis-in-de-stad", met suite-indeeling. Eene aangename afwisseling, vooral wanneer 't veel voorkomt, — dank zij de traditioneele opvatting van sommige bouwheeren — dergelijke suite-huizen te moeten ontwerpen!

De mogelijkheid van grooteren rijkdom van architectonische oplossing, die een dergelijk ontwerp opent, maken den bouw, ook bij den kleinen omvang en betrekkelijk lage bouwsom, veel interessanter dan gewoonlijk 't geval kan zijn.

De gevel toont niet wat men, in dezen tijd, pleegt te noemen een „redegevende" architectuur. Hij is geene poging om tot de bouwkunst of den stijl der toekomst te geraken. Getracht is echter om de opvatting van het nationaal Renaissance-karakter individualiteit te doen toonen.

De gevel is opgetrokken in kleurige klinkers, op een hardsteenplint en met gebruik van Euviller kalksteen, een steensoort,, die zich door haar warme, vleezige kleur, en zachte schakeeringen, uitmuntend leent tot dergelijke architectuur, vooral wanneer zij eenigszins oud wordt.

Voor beeldhouwwerken dient men evenwel goede vaste stukken uit te kiezen, daar anders kleine verrassingen — zooals loszittende schelpen in de steen — niet uitgesloten zijn.

De indeeling blijkt voldoende uit de bijgaande plattegronden. Die van den beg.grond, waar niet bepaald „gewoekerd" is met de ruimte, staat in verband met de wenschen van den bouwheer. Op de 1e verd. is het minder aangename van de W.-C. in de hall naast het schouwhoekje zooveel mogelijk weggenomen door sterk geluidwerende wanden.

De trap, tusschen serre en keuken is aangebracht ten gerieve van de bediening, die dan buiten de hoofdtrap en de hall omgaat. Dat trapje gaf tevens aanleiding tot een meer architectonische oplossing der keukenbetimmering. In de Louis XVI-salon en op andere plaatsen werd gebrandschilderd glas toegepast, vervaardigd door den heer E. Löhrer te Utrecht. Het beeldhouwwerk in het huis is van den heer Kuyk.

Het werk werd uitgevoerd door den bouwheer, een rustend vakman, die voor deze gelegenheid zijne non-activiteit eens heeft laten varen.

DE PRUISISCHE WET OP HET ONTSIEREN VAN STEDEN, DORPEN EN LANDSCHAPPEN

In Nr. 5 van dezen jaargang van „De Bouwwereld" (blz. 37) werd de inhoud medegedeeld van de nieuwe wet, welke tot strekking heeft om paal en perk te stellen aan de ontsiering van stad en landschap. Deze wet stelt zich op het standpunt dat het stads- of landschappelijk schoon eigendom is van de gemeenschap en dat de vrije beschikking van den eigenaar mag worden beperkt.

In hoeverre een dergelijke wet aan dat gerechtvaardigd verlangen kan beantwoorden zal eerst met den tijd kunnen blijken. Het zal in vele gevallen natuurlijk zeer moeilijk zijn om vast te stellen wat eene grove ontsiering is, waarop dus de wet van toepassing is — en wat daaronder niet valt.

Men doet wel zich van deze wet, hoezeer zij ook ten goede kan werken, geene gouden bergen voor te spiegelen. De „Bund deutscher Architekten" heeft zich ter beschikking gesteld van de autoriteiten voor adviezen en dergelijke bij de ten uitvoerlegging van de Wet.

Waar wij den zakelijken inhoud van de wet mededeelen, doen wij nu een uittreksel uit de officieele toolichting volgen. De wet is daartoe zeker belangrijk genoeg en ook bij ons te lande zijn er zeker velen die een dergelijke wet zouden wenschen.

De 1e paragraaf der wet bepaalt, dat de vergunning door de bouwpolitie voor de uitvoering van bouwwerken en van veranderingen aan bouwwerken geweigerd moet worden, wanneer daardoor straten of pleinen of van het stadsgezicht grovelijk ontsierd zouden worden.

De bepaling gaat uit van de gedachte, dat voor de uitvoering van alle bouwwerken en van verbouwingen, die met mogelijkheid ontsierend werken kunnen, een vergunning der bouwpolitie gevorderd wordt. Dit zal wel in alle bouwpolitie-verordeningen voorgeschreven zijn meent de wetgever. Daar waar dit nog niet het geval mocht zijn, dient die verordening gewijzigd te worden.

Deze bepaling geldt voor het geheele koninkrijk, zoowel in de steden als ten platten lande. In sommige gevallen kan het echter twijfelachtig zijn of de ontsiering „een grove" is. In het algemeen moet elke schepping van een bepaald leelijk aanzijn, welke ieder die een oog heeft voor aesthetische vormen hindert, als een grove ontsiering beschouwd worden. De werking van een bouwwerk is echter niet overal dezelfde. Zij kan naar gelang van den aanleg en het architectonische karakter der omgevende straten en pleinen zeer verschillend zijn.

Tegen zulke grove ontsieringen worden door de wet niet alleen de straten en pleinen doch ook de omgeving en het stadsdeel beschermd. Ook behoeft niet de geheele omgeving door den voorgenomen bouw ontsierd te worden. De wet is ook toepasselijk als slechts een deel door de ontsiering getroffen wordt.

Het is ook wenschelijk dat de bouwpolitie niet

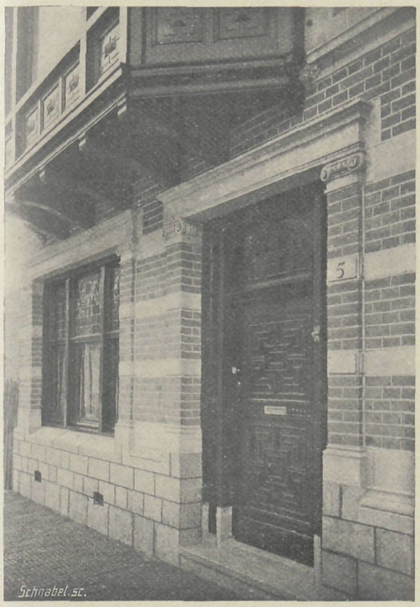

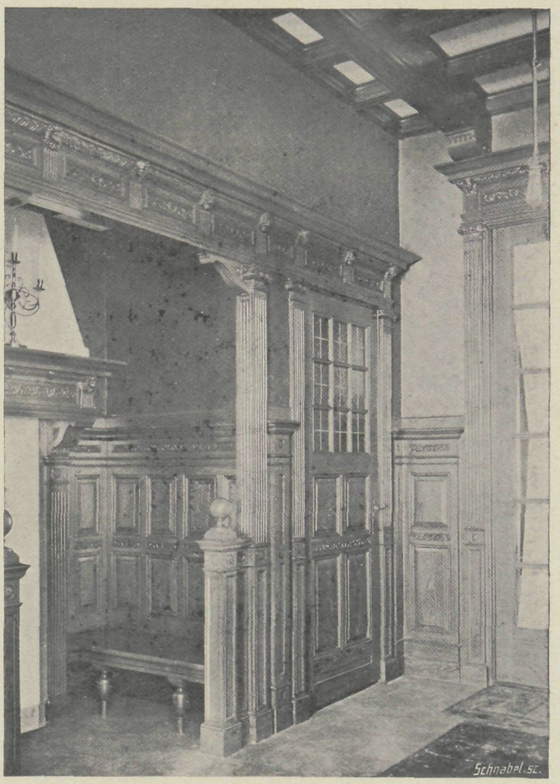

'S GRAVENHAGE. HEERENHUIS IN DE CHARLOTTE DE BOURBONSTRAAT. JAC. J. BRANDES. ARCH,

alleen bij ontsierenden bouw de bouwvergunning weigert doch het verdient aanbeveling, dat zij met den bouwondernemer over een verbetering van het plan onderhandelt en hem van raad dient.

De gemeenten kunnen bij plaatselijke verordeningen verdergaande voorschriften uitvaardigen dan in § 1 van de wet is aangegeven. In die gemeente-verordeningen kunnen de volgende bepalingen voorkomen:

a. Voor bepaald aangewezen straten en pleinen, die merkwaardig zijn uit een oogpunt van geschiedenis of kunst, kan de vergunning voor de uitvoering van bouwwerken geweigerd worden, wanneer daardoor de eigenaardigheid van het stadsbeeld schade lijdt.

Nieuw aangelegde straten of pleinen kunnen ook uit een oogpunt van kunst merkwaardig zijn. Straten en pleinen zijn uit historisch oogpunt niet als merkwaardig te beschouwen, wanneer de daaraan liggende gebouwen niet het tooneel eener geschiedkundige gebeurtenis is geweest, en niet tevens de architektuur daaraan herinnert.

Ook enkele d e e l e n van straten of pleinen kunnen door de gemeente-verordeningen beschermd worden.

Voor straten die uit een artistiek oogpunt merkwaardig zijn, wordt geeischt, dat de nieuwe gebouwen zich bij het bestaande zoodanig aanpassen, dat het totaal-beeld der stad geen schade in aesthetischen zin lijdt.

Voor straten met een uitgesproken historisch karakter kan geeischt worden dat de nieuwe gebouwen den bouwstijl vertoonen van den tijd waarin de straat ontstond. Daarbij kan ook voorgeschreven worden de materialen en kleuren. Niet alleen kunnen verbouwingen aan huizen verboden worden, doch ook de verbouwing en slooping van onderdeelen, bijv. de zoogenaamde „Beischläge" (hooge stoepen) in Dantzig. Zulk een eisch kan in de gemeente-verordeningen opgenomen worden. De wet laat de gemeenten hierin eene ver-gaande vrijheid. Normen die voor alle gemeenten gelden, zijn in deze wet niet op te nemen.

b. Behalve stadsgedeelten kunnen ook enkele gebouwen als kerken, kloosters, torens, stadspoorten, sloten of kasteelen en burchten voor bescherming in aanmerking komen, hetzij zij in of buiten eene stad of plaats gelegen zijn. Ook zijn andere bouwwerken, zooals karakteristieke vak-werkhuizen in stad en land van de wet niet uitgesloten. Van zulke gebouwen kan het karakter bedorven worden door verbouwingen daaraan of door uitvoering van bouwwerken of verbouwingen in de omgeving daarvan. De gemeenteverordeningen kunnen daartegen een bouwverbod uitvaardigen. Eene geheele slooping van partikuliere bouwwerken, die uit een oogpunt van geschiedenis of kunst merkwaardig zijn, kan echter niet verboden worden.

c. Door de gemeente-verordeningen kan ook voorgeschreven worden dat het aanbrengen van reklame-

borden, winkelkasten, opschriften en afbeeldingen de goedkeuring van de bouwpolitie behoeft. Is deze vereischt, dan kan op grond van de wet de vergunning tot het aanbrengen van zulke voorwerpen geweigerd worden, indien deze het stadsbeeld, of wel een of ander merkwaardig gebouw zelf, daarmede grovelijk zouden bederven of ontsieren.

Deze wet vult de wet van 2 Juni 1902 aan. Bij deze laatstgenoemde wet is de ontsiering van landschappen verboden door reklameschilden en dergelijke. Met deze beide wetten wordt niet bedoeld dat reclameschilden enz. in het algemeen verboden zijn, doch alleen in geval dat zij de plaats, de straat of de omgeving ontsieren. Op het gebruik en de toestanden in de gemeente is bij de beoordeeling te letten. Er moet rekening mede gehouden worden dat reklame tegenwoordig niet gemist kan worden, maar overdrijvingen moeten bestreden worden. Ook kan de oprichting van vrijstaande reklameborden geweigerd worden.

(Wordt vervolgd.)

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. De Nieuwe Zijds Kapel. Als leden der commissie van onderzoek naar den toestand van de N. Z. Kapel zijn uitgenoodigd de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, D. A. N. Margadant, C. Muysken (Baarn), F. J. Nieuwenhuys (Directeur van Publieke Werken te Utrecht) en C. B. Posthumus Meyjes, allen architecten; en voorts de ingenieurs J. van Hasselt en R. P. J. Tutein Nolthenius. („H.blad.")

Ket kasteel „de Huize Almelo" te Ambt-Almeloo zal geheel worden gerestaureerd, in verband met de vestiging van Mr. A. F. L. Graaf van Rechteren Limpurg, buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister te Bern. („N. v. d. D.")

De villa van mijnheer Simpang te Dordrecht is in de „Architektonische Rundschau" afgebeeld. Wat hebben die Hollanders toch rare namen, zal ongetwijfeld menig lezer van de „A. R." denken, die niet weet dat bedoeld is de villa Simpang van den heer Stoop.

Op de Godon-prijsvraag voor 1908, uitgeschreven door de Nederlandsche Vereeniging tot Bevordering van Kunstnijverheid „Arti et Industriae", gevestigd te 's Gravenhage, zijn 35 antwoorden ingekomen.

De Jury vangt dezer dagen haar werk aan.

De uitslag wordt het eerst bekend gemaakt in de vergadering van 16 Mei e. k. en de antwoorden alsdan geëxposeerd in de „Arti" zaal van het Zuid-Hollandsche Koffiehuis alhier.

Belanghebbenden en belangstellenden hebben van 's avonds ten 8 uren vrijen toegang.

Het stadhuis te Leiden. In het vorig nummer (blz. 120) werd een uittreksel gegeven van het artikel van Mr. J. C. Overvoorde uit het „Bulletin van den Oudh. Bond". Hij meende het questieuze auteurschap van den gevel van het Leidsche stadhuis definitief te mogen toeschrijven aan Lieven de Key, op grond van eene gevonden quitantie van Isaack Claesz.

In de „N. R C." antwoordt de heer A. W. Weissman. Deze acht de aanduiding op de quitantie, dat het verschuldigde bedrag het honorarium was voor het overteekenen van een ontwerp „bij de meester van Haerlem" niet afdoend. Het bewijst z. i. slechts dat er een ontwerp van een Haarlemsch bouwmeester geweest is. Maar er volgt noch uit dat die Haarlemsche meester inderdaad De Key was, noch dat de quitantie slaat op den gevel zooals wij dien thans zien.

De heer W. acht het veeleer waarschijnlijk dat door Isaack Claesz. gecopiëerd is een ontwerp dat uit Bremen gekomen was en ontworpen werd door Lüder von Bentheim. Deze, met wien in 1595 door de Leidsche regeering gekontrakteerd was „omme het Radthusz als di Patron uthwiset vonn gudenn Buckeberger Steyn" te leveren, was zelf een kunstenaar.

Hij ontwierp de galerij en den rijken middenbouw die (1609—1612) tegen den voorgevel van het raadhuis te Bremen werden aangebouwd.

De onderstelling van den heer Weissman dat Lüder von Bentheim den Leidschen Raadhuisgevel ontwierp, is wel lijnrecht in strijd met de gangbare meening omtrent den wederzijdschen invloed van Hollandsche en Duitsche Renaissance. Hollandsche invloeden zijn in het gevolg van de handelsbetrekkingen langs den Duitschen „waterkant" en vooral in Denemarken duidelijk waar te nemen. In Denemarken heeft de Hollandsche Renaissance hare grootste en meest monumentale werken voortgebracht.

Eene vergelijking van den middenbouw der Leidsche en Bremer Raadhuizen wijst op verschillende onmiskenbare punten van verwantschap, om niet te zeggen overeenkomst. De Bremer gevel is echter veel rijker en drukker, geheel in Duitsch karakter geornamenteerd en dit ornament is, zoowel op zich zelf beschouwd als door zijn overlading, het zwakke punt van dien gevel. In dat opzicht staat het Leidsche bouwwerk veel hooger.

De mogelijkheid dat Lüder, toen hij in 1609 geroepen werd het Bremer Stadhuis met een nieuwen middenbouw te tooien, zich de door hem uitgevoerde oudere Leidsche plannen herinnerde, is o. i. grooter dan dat hij in 1595 den Leidschen gevel ontwierp. Al is dan nog geen absolute zekerheid verkregen omtrent de vraag of Lieven de Key al dan niet de ontwerper is van den Leidschen Raadhuisgevel, de waarschijnlijkheid is door Mr. Overvoorde's mededeelingen toch veeleer versterkt dan verzwakt.

Een prijsvraag voor een uitbreidingsplan van Groot-Berlijn. Op blz. 95 maakten wij melding van het voornemen tot het uitschrijven van een prijsvraag voor het uitbreidingsplan van Berlijn. Dit plan zou niet minder dan 179 gemeenten omvatten en tot Frankfort a. d. Oder reiken.

Thans is door den Gemeenteraad een bedrag van 82.000 Mark toegestaan om het uitschrijven van deze prijsvraag door de Berlijnsche architekten-vereenigingen mogelijk te maken.

Een arbeidersdorp op de tentoonstelling te Darmstadt 1908. Aan den bouw van vijf arbeiderswoningen zal men trachten te toonen hoe met geringe kosten een eigen huis te verkrijgen is, dat in poëzie en huiselijke schoonheid niet achterstaat bij de eenvoudige woningen van vroeger.

De totale prijs van zulk een huis voor één gezin (grondprijs, bouwkosten en inrichting) bedragen ongeveer 5000 M. De hoogste prijs van bouw en grond mag 4500 M. bedragen. Hieraan hebben de firma's, die tentoonstellen, zich te houden en zij mogen daarbij geene bijzondere tentoonstellingsprijzen geven.

Gebruik en gevaar van slakkenbeton. Gehoord de kommissie voor cement-ijzerbouw, heeft de Pruisische Minister van Openbare Werken het gebruik van slakkenbeton bij cement-ijzerwerken algemeen verboden.

Het gebruik van slakken in stampbeton wordt slechts toegestaan in gevallen waarbij het niet met ijzer in aanraking kan komen en waarbij geen gevaar bestaat dat personen door loslatende stukken bepleistering getroffen kunnen worden.

Een gallisch Oppidium in de Rijnpalts. In de nabijheid van Deidesheim, bekend om zijn wijn, is op een berg een groot aantal gaten in den grond, die omringd zijn met een stevigen steenen muur. Vele jaren heeft men zich hierover verwonderd en er over nagedacht. Nu eindelijk begint er licht te komen, na de ontgravingen van de historische vereeniging van de Palts onder leiding van Prof. Hildenbrun en den archeoloog Dr. Sprater Er kon, nadat 2 huizen blootgelegd waren, waarvan nog 1½ M. hooge muren bestonden, geconstateerd worden dat men hier een gallisch Oppidium gevonden had. De bouwwijze stemden overeen met de huizen van Bibracte door Cesar veroverd. Nog 12 huizen zijn nu blootgelegd.

Deze praé-historische huizen zijn in twee typen te onderscheiden. Een groot deel van het plateau is met blokhuizen bedekt, welke voorzoover zij in den bodem waren verdiept, met steenen platen omringd waren.

Behalve deze blokhuizen kwamen er nog huizen voor met gestapelde muren. Ieder huis had zijn eigen ingang die dikwijls door kleinere voormuren was omsloten.

De grootte der huizen is zeer afwisselend. Het grootste der onderzochte gebouwen meet 12 bij 7 M.

Men heeft ook eenige straten kunnen vaststellen. De onderzoekingen, die een hoogst belangrijk resultaat opleveren, zullen nog langen tijd worden voortgezet.

ROME. De villa Aldobrandini, welke volgens de dagbladen door Pierpont Morgan zou zijn aangekocht, naar de een zegt om hem als museum te dienen, naar de andere zegt om als verblijf te dienen voor de familie der met den hertog de Abruzzen verloofde mej. Elkins, moet niet verwisseld worden met de beroemde villa Aldobrandini te Frascati.

De villa Aldobrandini in kwestie is in het hart der stad

Rome gelegen aan de Via Nationale, naast het door GAETANO KOCH ontworpen paleis van de Banca d'Italia en heeft weinig architektonische beteekenis.

ROME. De badkamer van Kardinaal Bibbiena in het Vatikaan. Paus PIUS X heeft deze badkamer, die ligt in de 3de verdieping der Loggia's om het San Damaso binnenhof, laten restaureeren, waardoor de schilderingen te voorschijn zijn gekomen. Hoewel ze van leerlingen van RAPHAËL zijn en in genen deele met die van de Loggia's te vergelijken zijn, wekken ze toch bewondering, omdat zij een merkwaardig voorbeeld zijn van de kunst uit dien tijd.

De kardinaal, een groot kunstliefhebber en schrijver van de niet voor jonge meisjes-lectuur geschikte, „Calandria", heeft zelf de onderwerpen voor de schilderingen aangegeven. Het zijn o. a. de Mythen van Aphrodite en Adonus, van Pan en Syrinx, van Pallas en Hephastus; ze verheerlijken dus allen de vrouwelijke bekoorlijkheid. Van de beschildering van het plafond is bijna niets meer te zien, zoo zijn ook de nissen leeg waarin eens een Venus statue stond, die een doorn uittrok, en is het bad zelf ook verdwenen. Gelukkig echter zijn de mooie vloer van bont marmer en 2 marmeren maskers, waaruit het water in de badkuip liep, gespaard.

Er zijn nog zeven wandschilderingen bewaard. De sierlijke dekoraties ademen een klassieken geest en zijn kenmerkend voor de levenslustige kunstopvatting van het cinquecento.

Wren's kerken te Londen. „The British Architect" bevatte onlangs een artikel waaraan wij het volgende ontleenen:

CHRISTOPHER WREN bouwde na den grooten brand van 1667 niet minder dan 49 kerken in de City, behalve de vele restauraties en de werkzaamheden aan andere kerken. Thans zijn daarvan 18 verdwenen, 3 zijn gesloopt in de laatste 10 jaar.

Men weet dat WREN de meeste kerken bouwde op de fundamenten van oude gothische kerken.

Een van WREN's eerste pogingen in klassieken stijl is de kerk van St. Mary-le-Bow in 1671.

Het is bekend, dat WREN naar Parijs ging in het jaar vóór den grooten brand van Londen en het werk bestudeerde van BERNINI en andere klassiekers, maar toch heeft zijn werk een origineel cachet. Men dient op te merken dat de gebouwen in Parijs die nog het meest lijken op WREN's scheppingen het Hotel der Invalieden, de St. Sulpice en het Pantheon bij het bezoek van WREN aan Parijs nog niet bestonden.

Men kan de door WREN gebouwde kerken indeelen in groepen volgens de inrichting hunner plattegronden of met betrekking tot hunne overwelvingen, of juister van hunne plafonds, want wanneer een welf van stukadoorwerk is, dan kan men het juister zolderingen of plafonds noemen.

In enkele gevallen is de toren een deel van de architectuur van het inwendige, elders dient hij als ingang of traptoren.

De eenvoudigste vorm van den plattegrond is die, waarbij de vorm meer langwerpig is zonder kolommen, zooals St. Mildred's Breadstreat of St. Nicolaas Code Abdy.

Dan die met een centraal schip en twee zijschepen met en zonder gaanderijen. Goede voorbeelden daarvan zijn St. Andrew Wardrobe en St. Magnus de martelaar.

Verder die plattegronden met vierkant of bijna vierkante ruimte met een binnenvierkant gevormd door vier kolommen, wat tot zeer belangrijke oplossingen leidt.

Voorts hebben wij de plannen met overwelfde koepels in verschillende vormen. De dom komt voort uit de buitenmuren of uit de kolommen of in de oude manier, door middel van pendentiefs over de hoeken van het vierkant of van het achtkant. Te dezen opzichte zijn merkwaardig de kerken van St. Benet Fink en St. Antholin. Het interieur dezer beide kerken is het schoonste wat WREN gewrocht heeft. Beide hebben elliptische koepels, die op kolommen verrijzen. In de St. Benet Finkkerk waren 6 kolommen en tusschen elke was een boog in vatvorm geslagen welks gewelf tegen de muren dood liep en de 4 kleinere hoeken hadden vlakke plafonds. De koepel was versierd met een lantaarn ter verlichting. Deze kerk is nu verdwenen. Zij stond in de nabijheid der Londonbridge. Ook de St. Antholin is verdwenen. Deze was van binnen zeer schilderachtig.

Van de kerken met koepels is de belangrijkste St. Stephen's Wallbrook, met zijn mooi interieur. De geheele inwendige vormen, breed opgezet, het mooie houtsnijwerk, de charme der oude roodkoperen kandelaars en het kunstsmeedwerk, de aan gebrachte gouden versieringen op steen en pleisterwerk, alles vormt een groote aantrekking voor een schilder.

Als kerken met vlakke zolderingen vermelden wij St. Nicholas Cole Abbey. De zoldering is hier verdeeld in paneelen door balken die elkander kruisen. De wanden zijn verdeeld in vijf vakken door vlakke pilasters die een zware kroonlijst dragen en de balken correspondeeren natuurlijk met deze pilasters.

St. Vedastkerk is een goed voorbeeld van een gebogen zoldering en het bevat fijn gemodelleerd pleisterwerk in relief. De behandeling van de zuidzijde van het schip met hare eenvoudige Toskaansche kolommen en hare groote muurvlakte is een goed gevonden motief.

Een zeer mooi voorbeeld van een drieschepige kerk met een groot tongewelf over het middenschip is St. Andrew Wardrobe, volgens mijn oordeel met een der mooiste interieurs en goed aangebrachte gaanderijen.

Twee andere kerken St. Anne en St. Agnes en St. Martin, Ludgate Hill zijn beide mooie specimen, de eene wijd en laag, de andere smal en laag, beide met vlakke plafonds in de beuken en segmentvormige gewelven boven de schepen.

Terwijl St Anne een meer schilderachtig interieur vertoont, heeft St. Martin een meer architectonische en statige compositie.

De kerk St. Mary-at-Hill heeft in plattegrond een grieksch kruis in zuiveren vorm. Het midden is afgedekt door een koepel op pendentiefs.

St. Mildred's kerk heeft een eenvoudige plattegrond maar een schoon interieur. Zij vertoont een flauwen koepel, gedragen door vier pendentiefs en vier bogen die het midden bepalen, muurbogen aan de noord- en zuidzijde en gewelven op de oost- en westzijde verbonden door een doorloopende kroonlijst. Al het pleisterwerk is uitstekend uitgevoerd. Het orgel is in de mooie west-gaanderij aangebracht. Daar onder is het ingangsportaal, versierd met paneelen en Ionische kolommen.

Twee kerken die veel op deze gelijken zijn de St. Swithun en de St. Mary Abchurch. Zij vertoonen een gelijken plattegrond en zijn overdekt met koepels. De binnenkant van den Dom heeft decoraties, geschilderd door Sir JAMES THORNHILL, voorstellende het hemelsche koor, doch zij zijn zoo vuil geworden, dat zij moeilijk en niet anders dan bij zeer helder weder te zien zijn.

De kerk St. Steven's Walbrook bezit een van de schoonste interieurs van de Londensche kerken. De Dom wordt hier gedragen door 8 kolommen op een achtkanten plattegrond. De rijkdom van het orgel, de preekstoel, het doopbekken enz. alsmede de versieringen en de paneelen van de eiken lambriseering zijn voorbeeldig.

De verplaatsing van het Montauktheater te Brooklyn. Deze verplaatsing, die in den vorigen zomer plaats vond, is wel een der belangrijkste op dit gebied in Amerika. Het doortrekken van een straat gaf aanleiding om dit theater — een baksteengebouw dat een zeer onregelmatigen plattegrond van 46.60 M. grootste diepte en 25.30 M. voorgevelbreedte bezit — geheel van zijn plaats te verschuiven.

Nadat de zaal en het tooneel inwendig aan alle zijden door hout geschoord waren, werden de 0.76 M. dikke buitenmuren op afstanden van 0.90 M. doorbroken en paarsgewijze door deze openingen werden getrokken ijzeren I-liggers Nr. 38 op een systeem van andere ijzeren liggers gesteld, dat zelf door middel van 0.50 M. zware staalwalzen op spoorwegrails rustte. Met 25 horizontaal liggende, elk door een man bediende dommekrachten, schoof men het gebouw, dat aan de tooneelzijde eene hoogte van 29 M. heeft, ongeveer 15.50 M. terug, hetgeen in den loop van 6 dagen zich liet bewerkstelligen. Daarop werden de onderliggende walzen straalsgewijze gelegd, de dommekrachten in de richting der raaklijnen aangezet en het gebouw werd 85° gedraaid. Ten slotte is het ongeveer 20 M. verder naar voren verschoven naar een andere straat, alwaar het gebouw op de van te voren vervaardigde nieuwe fundament gesteld kan worden.

Reusachtige safe. Een stalen safe van ongewone afmetingen is door de Bethlehem Steel Co. voor het nieuwe kantoorgebouw der Carnegie Safe Deposit Co. te New-York vervaardigd. De safe bestaat uit twee verdiepingen, waarvan de bovenste 26 M. lang, 6 M. breed en 2.75 M. hoog is, terwijl de onderste, 32.5 M. lang, 9.3 M. breed en 2.9 M. hoog is. De geheele ruimte is door nikkelstalen pantserplaten van 10 cM. dikte omgeven, welke onderling zwaluwstaartvormig zijn verbonden en met schroeven aan elkaar zijn bevestigd. De platen zijn geheel als pantserplaten vervaardigd, en de randen zijn passend geslepen ten einde elke naad te vermijden, en een absolute afsluiting te bereiken. Aan de buitenzijde is de geheele safe met een laag van 40 cM. ijzercement bedekt. De twee verdiepingen zijn door een trap en een lift met elkaar verbonden. Ten einde het uiterste wat afsluiting betreft, te kunnen bereiken zijn ook de deuren zuiver in de kozijnen passend geslepen. Het geheel wordt dan ook als bestand tegen brand, inbraak en aardbeving opgegeven.

De Amerikaansche Torenhuizen. De New-Yorksche Bouwkommissie heeft voorgesteld dat na 1 Januari 1908 geen hoogere gebouwen dan 250 voet mogen worden gesticht, 't geen toch nog eene respectabele hoogte is.

Dit besluit is geprovoceerd door de oppositie van de „Fire-Underwriters" en door de waarschuwingen van den kommandant der brandweer, CROKER. Men vreesde n.l. dat er geen grens zou zijn in het opwaartsche streven en het Singergebouw met 41 verdiepingen spoedig zou worden overtroffen door een anderen toren met misschien 50 verdiepingen.

Verschillende der bekendste bouwmeesters der stad hebben in deze bouwcommissie zitting, zoodat hare voorstellen waarschijn-

lijk zullen worden aangenomen. Een der commissieleden, de heer THEODORE STORRET meent echter dat een gebouw wel 700 voet hoog ten hemel kan rijzen en mits, inderdaad brandvrij gebouwd, toch volkomen veilig zal blijven.

In verband hiermede halen wij hier het oordeel aan van Sir ASTON WEBB over de hooge gebouwen. De groote Engelsche architekt meende dat die hooge gebouwen een onmisbaar kwaad waren in sommige steden, als New-York. Daar is op een klein gebied — waar dientengevolge de grondprijzen ontzaglijk hoog zijn — eene ontzettende behoefte aan kantoorruimten. Dat men elders, als in Boston, de torenhuizen verbood, waar er niet die behoefte aan bestond, juicht hij uit aesthetisch oogpunt zeer toe.

Een stad als New-York maakt, vooral uit de verte gezien, een onvoltooiden indruk, doordien de enkele reuzengebouwen boven alles uitsteken. Het is nu alsof een straat waarin slechts enkele dier gebouwen staan nog niet af is, maar zich in een overgangsstadium bevindt. Dat zal echter wel zoo blijven, want een wolkenkrabber moet ter wille van licht- en luchttoevoer in de vertrekken, aan de zijgevels omringd blijven door lagere gebouwen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektonische Rundschau. Helft VII 1908 bevat onder den titel „Aufnahmen aus der Bretagne" verschillende aardige penteekeningetjes van gebouwen en monumenten uit dien streek met beschouwingen over de kunst, die daar gevonden wordt, een en ander door den Franschen architekt G. LEFORT. Verder zijn er platen van de Galerie Schulte in Berlijn (Prof. ALFRED MESSEL), landhuizen van de arch. BEUTINGER en STEINER, en GUSTAV MESZMANN, het Gymnasium te Steele van O. MÜLLER, Jena, groot magazijn in Stuttgart van arch. EITEL en STEIGLEDER, villa Simpang van den heer STOOP te Dordt (abusievelijk vermeld als de villa van den heer SIMPANG) van ED. CUYPERS, gekleurd interieur van kerk van BRUNA TRAUT en nog een woonhuis van HANS BERNOUILLI. Tenslotte nog eenige schoorsteenkoppen uit Zwitzerland

Een en ander met tekst en toelichting.

Dekorative Kunst. 1908. Nr. 7 is gewijd aan het werk van den architekt W. VON TETTAU (Berlijn) en inzonderheid aan een groote villa te Honnef, wier bouw hem destijds werd opgedragen na een prijsvraag, welke grooten opgang maakte. Behalve dit werk zijn er nog verschillende andere afgebeeld, waaronder de aandacht trekt eene groote boerderij, de „Laagshof" in het Zevengebergte.

Eene interessante bijdrage tot de hedendaagsche herleving der kerkhofkunst is het artikel over de grafmonumenten van FRITZ SCHUMACHER, zeer typische, in archaïschen stijl gehouden werken.

GEORG SIMMEL houdt eene beschouwing over „Het probleem van den stijl". De aflevering bevat verder nog eene uitvoerige en geïllustreerde bespreking van „Houses and Gardens" bij H. BAILLIE SCOTT, London, GEORGE NEWNES Ltd., en een artikel over de Keizerlijke porceleinfabriek te St. Petersburg over nieuwe patronen voor zijden stoffen en over vorm-elementen.

Tusschen den tekst door verspreid vinden wij nog een groot aantal losse afbeeldingen: gevlochten meubels, reclamebiljetten, koper drijfwerk, sieradiën.

Der Städtebau. 1908. Afl. 4 bevat een bebouwingsplan voor de omgeving van het slot te Malmö.

Dr. Ing. MACKOWSKY vervolgt zijn artikel over de geschiedkundige ontwikkeling van het stadsplan, waarbij hij antieke grieksche steden behandelt. Prof. Dr. FUCHS geeft een terugblik op het 8e internationale woningkongres dat verleden jaar te Londen bijeenkwam. Van Prof. E. GENZMER (Danzig) is een bebouwingsplan voor een terrein-onderneming te Dantzig afgebeeld en beschreven. Dan bevat de aflevering nog artikelen van T. WEHL over „De tuinstadbeweging in theorie en praktijk", van H. THURN over het oude stadje Kempten in den Allgäu bij welk artikel tal van interessante foto's behooren; en over de prijsvraag ter gedeeltelijke bebouwing van het Munsterplein te Ulm, eveneens geïllustreerd.

Architectura Nr. 15. Plaatwerk „De Architect". Vermelding van moeilijkheden met den Uitgever van dit plaatwerk, die zijne zaken in den steek liet.

Het Leidsche Raadhuis. Vermelding van het stuk van den heer OVERVOORDE over de geschiedenis van het Raadhuis te Leiden (Zie ook blz. 120 en 126.)

Prijsvraag Afd. Amsterdam van de Mij. t. b. d. B. en Amstels Bouwvereeniging. (Zie blz. 120.)

TECHNISCH GEDEELTE. Beknopte vastheidsleer, door F. WIND. (Vervolg.)

Statiek en diagrammen tot het bepalen der afmetingen van vloeren en draagpijlers in gewapend beton. (Vervolg.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 15. Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Vermelding van de werkzaamheden van de Commissie tot herziening voor de honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden, van de verhandelingen in de gehouden vergadering van het Hoofdbestuur en van idem met de Voorzitters en Secretarissen van de afdeelingen i. z. de Wetswijziging.

Het stadhuis te 's Gravenhage, door Dr. H. E. VAN GELDER. Geschiedkundige bijzonderheden van de verschillende vergrootingen van dit gebouw, met eenige afbeeldingen daarvan, naar oude prenten.

Het Raadhuis te 's Gravenhage. Adres van de Afd. 's Gravenhage van de Mij. tot bev. der Bouwkunst. (Zie het uittreksel daarvan op blz. 118.)

Hessische tentoonstelling te Darmstadt in 1908. Bespreking van het programma voor deze tentoonstelling met afbeeldingen van eenige gebouwen.

De Opmerker Nr. 15. Meer teekening. Over de verschillende stroomingen inzake de oprichting van den Architektenbond en de reorganisatie der Mij. tot bev. der Bouwkunst.

Het Royal Institute of British Architects. (Vervolg.)

Het Stadhuis te 's Gravenhage. Adres inzake dit onderwerp aan den Gemeenteraad door de Afd. 's Gravenhage der Mij. tot bev. der Bouwk. (Zie het uittreksel op blz. 118.)

Een geschiedschrijver, door A. W. WEISSMAN. Wederlegging van de opmerkingen van den heer DE STUERS over de onthullingen van dezen in „Van onzen Tijd", met waarschuwing tegen „histoire contemporaine".

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Damprijsvraag.

Tegen het verlengen van den inleveringstermijn zijn van vele deelnemers bezwaren ingekomen.

De uiterste dag blijft dus bepaald op Donderdag 21 Mei 1908.

Voor de Jury:
J. VAN HASSELT, Voorzitter.
J. INGENOHL, Secretaris-Rapporteur.

Examen voor adspirant-opzichter.

Door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen is bepaald, dat bezitters van het Diploma B van het examen voor Meer Uitgebreid Lager Onderwijs, die tevens kunnen overleggen het bewijs, dat zij gedurende één jaar zich met goed gevolg op het timmer- of smidsvak hebben toegelegd, worden toegelaten tot het examen voor adspirant-opzichter bij den dienst voor Weg en Werken.

Dit jaar zullen de examens ter verkrijging van diploma A en B in Juli en Augustus gehouden worden te Utrecht. Aanmelding vóór 15 Mei bij den heer A. M. BORREN, te Breda.

INGEZONDEN

Vloeren zonder naad.

Rotterdam, 11 April 1908.

Aan de Redactie van „De Bouwwereld".

Mijne Heeren.

Met belangstelling en waardeering las ik de artikelen van Prof. J. A. v. D. KLOES, onder den algemeenen titel: „Vloeren zonder naad" en in het bijzonder die over Asphalt.

Mag ik hierover nog iets mededeelen tot aanvulling?

De Schrijver noemt als de gewoonlijk aangenomen grootste geoorloofde helling 1 : 60, vermeldt echter tevens dat te Parijs 1 : 50 en te Londen in Broadstreet zelfs 1 : 46 zonder merkbaar nadeel zijn toegepast. Hieromtrent wenschte ik nu mede te deelen dat in Arnhem in de Jansstraat eene asphalteering is aangebracht met een verval van 1 : 35, eveneens zonder merkbaar nadeel en dat die is uitgevoerd in eene menging die „Granietasphalt" wordt genoemd.

Met dank voor de opname,

Hoogachtend,
Uwdw.dr.
N. V. Nederlandsche Asphaltfabriek,
voorh. v. D. WETTERN, WISSDORFF & KEY.
A. S. KEY, Directeur.

PERSONALIA

De heer J. GRATAMA, te 's Gravenhage, heeft ontslag genomen als leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten. Hij zal voor de geschiedenis der bouwstijlen vervangen worden door den heer S. DE KLERK en voor kunstgeschiedenis door den heer A. STHEEMAN. „Vad."

Prof. Dr. G. Galland, die zich door verschillende historische studies over Nederlandsche bouwkunst en inzonderheid door zijn standaardwerk over Onze Renaissance-architektuur een naam verwierf, heeft zijn 25-jarige ambtsvervulling aan de Hoogeschool te Charlottenburg herdacht

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN, KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER, HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 17. 22 April 1908.

G. J. VEENSTRA. ARCH. HET OPENBAAR SLACHTHUIS

(VOORDRACHT GEHOUDEN 20 FEBRUARI L.L. IN DEN FRIESCHEN BOUWKRING)

Het openbaar slachthuis, welks bouw in bijna alle groote steden in den tegenwoordigen tijd eene noodzakelijkheid is geworden, is feitelijk geene ontwikkeling op wetenschappelijk of hygiënisch gebied van den tegenwoordigen tijd. Het is slechts een aan de vergetelheid ontrukt gebouw, dat, hoewel in eenvoudiger type, reeds in de middeleeuwen in geene enkele stad mankeerde.

De slagersgilden bezaten reeds voor eeuwen gemeenschappelijke slachtplaatsen en vleeschhallen bestemd voor de uitoefening van hun ambacht. Reeds bij de oude volkeren vinden we wetten op de keuring van voedingsmiddelen, en vooral op het meest gewichtige, het vleesch. Of deze voorschriften doelden op misstanden heerschende bij het slachten of wel op het slachten op bijzondere plaatsen, durven de oudheidkundigen niet met zekerheid te zeggen, daar de voorhanden zijnde geschriften zeer schaarsch en onvolledig zijn. Wel weten we dat bij de Israëlieten het slachten slechts geoorloofd was in den voorhof van den tempel, en dat zelfs tijdens de tochten in de woestijn ook hieraan de hand werd gehouden. Van andere volken dier tijden is ons hieromtrent niets bekend. Bij de Romeinen had het slachten plaats op het forum in de open lucht, dit geschiedde hier omdat men het dooden voor eene zonde hield, en nu, door het te verrichten voor de oogen der goden, meende men hen tot medeplichtigen te maken. Later werd het plechtige en godsdienstige door de Romeinen meer en meer op den achtergrond gedrongen en werd er geslacht in de „Macellis". Deze „macella" oftewel markthallen, die ook op het forum stonden en waarvan het mooiste ên bekendste het Macellum Liviae uitdrukkelijk vermeld wordt, bevatten volgens verschillende oudheidkundigen kamers die voor het slachten van vee dienstdeden.

Bij de opgraving van Pompeji vond men op het forum een macellum, genaamd Augustinum, dat volgens de onderzoekingen van Dr. Nissen, een bekend Duitsch archaeoloog, zonder twijfel slachtplaatsen bevatte.

Deze meening wordt ook wel bestreden o. a. door Mann; wie of hier geloofd moet worden is niet met zekerheid te zeggen; wel schijnen de onderzoekingen van Dr. Nissen volledíger dan die van Mann.

In de middeleeuwen toen het gildewezen in vollen bloei stond, verrezen er weer talrijke slachthuizen en wel om zoo goed en goedkoop mogelijk te kunnen slachten. De meeste verrezen in afzonderlijke wijken en wel buiten de stad d. w. z. buiten de muren; het was n.l. met het oog op de toenmalige nauwe bebouwing der steden bijna onmogelijk ze binnen de wallen op te richten. Deze slachthuizen verrezen zoowel op eigen initiatief als op aandringen der overheid. De laatste kon in de slachthuizen beter de hen toekomende belasting controleeren en innen. In het midden der 13e eeuw bestonden er reeds slachthuizen van dit type in Duitschland te Augsburg, Zwickau en Hamburg; ze waren evenals de latere aan een stroomend water gelegen. In het begin der vorige eeuw vond men er in Berlijn nog een, dat over de Spree was gebouwd. Dit was geschied opdat het bloed en de darminhoud direct in de rivier gestort kon worden.

In 1350 verbood koning Hendrik van Engeland het slachten in de steden.

In 1570 verscheen onder Karel IX in Frankrijk eene verordening die eischte dat de slachtplaatsen buiten de stad gelegen waren en in de nabijheid van stroomend water.

De gildehuizen vervielen in Duitschland in de zeventiende eeuw en wel door de willekeur der stads-

beambten, die het zelfstandig bestuur der steden beperkte, en ook door de uitputtende oorlogen die de burgers den moed en de middelen ontnamen om hunne oude nuttige inrichtingen te beschutten en te onderhouden. Later na de opheffing der gilden weigerden de leden die aan de concurrentie deelnamen, door hunne zelfstandigheid, hunne belasting te betalen voor het gemeenschappelijk slachten. Zoo gingen dan het gemeenschappelijk vakbedrijf en daarmede deze inrichtingen te niet. Had nu het stadsbestuur iets gedaan om deze in leven te houden dan waren ze misschien blijven bestaan, doch ze oefenden door hunne concessies aan particuliere slagers eerder een nadeeligen invloed uit.

Zoo vervielen de bestaande gebouwen uit gebrek aan onderhoudsgelden en ook omdat er nog minder geld kon gevonden worden voor de noodzakelijke vernieuwingen. In enkele steden bleven ze zoolang bestaan als ze eenigszins bruikbaar waren. Dit kwam omdat enkele slagers hun voordeel zagen in het gezamenlijk slachten en wel om de onbeduidende belasting en de nadeelen van het particulier bedrijf.

In andere steden werden de slachthuizen afgebroken of geschikt gemaakt voor een ander bedrijf; enkele zijn blijven bestaan tot aan den tegenwoordigen tijd, na gedeeltelijk vernieuwd en vergroot te zijn. Deze zijn echter ook te veel verouderd en zoodoende de laatste jaren vervangen door moderne inrichtingen.

Tusschen den ouden Hollandschen, Duitschen, Zwitserschen en Engelschen aanleg vindt men veel overeenkomst en zijne ontwikkeling heeft ook bijna denzelfden loop genomen.

De slachthuizen te Glasgow, Dundee, Aberdeen en Dublin die tot voor korten tijd bestonden, dankten hun ontstaan aan den gildetijd. Ze zijn hiermede echter verouderd en in den laatsten tijd dan ook vervangen door nieuwe. De Hollandsche (Haarlem, Leiden, Utrecht en Dordrecht), Duitsche, Engelsche en Zwitsersche slachtplaatsen die nog overgebleven zijn of waarvan we nog duidelijke afbeeldingen in ons bezit hebben, bestonden gewoonlijk uit eene groote hal zonder gelegenheid tot stalling van vee of eenige andere nevenruimte.

Zij bestaan uit een rechthoekig, eenvoudig gebouw overdekt met eene houten kap met ventilatie-inrichting. In den voor en achtergevel vond men de toegangsdeuren en in de zijgevels de licht en luchtopeningen, meest van traliewerk voorzien. Deze slachthallen dienden alleen voor het slachten van runderen, het kleinvee werd meest in de woning der slagers geslacht. Er bestond dan ook in geen enkele stad eene verordening waarin het slachten van kleinvee geregeld werd. Een mooi voorbeeld van zulk een hal vindt men in ons land in de welbekende vleeschhal te Haarlem. In Duitschland in het oude gildengebouw te Augsburg dat in 1850 is afgebroken en door een nieuw vervangen. Beroemd is het Knochenhaueramthaus te Hildesheim.

De eerste nieuwere slachthuizen verrezen in Italië en Frankrijk. In Italië bezitten thans de meeste steden openbare slachthuizen en waar ze bestaan, is het slachten in particuliere slachtplaatsen verboden.

In Frankrijk en België die met Italië de overige landen van Europa vóór waren, verrezen ze voor ± vijftig jaar in bijna alle steden en meest van gemeentewege. In Frankrijk werd in 1807 door NAPOLEON de aanleg van publieke slachthuizen van gemeentewege bevolen. Deze wet werd door NAPOLEON uitgevaardigd omdat het bestuur der stad Parijs geene overeenkomst met de slagers kon treffen. Parijs dat te dien tijde 557.000 inwoners telde, begon direct met de oprichting van vijf slachthuizen en deze beantwoordden zoozeer aan haar doel dat ze voor de latere inrichtingen, tot voor een tiental jaren, als voorbeeld werden gekozen. In 1867 werden deze vijf vervangen door een groot slachthuis.

De algemeene aanleg was dezelfde als van die te Rouaan, Versailles, Lyon, Marseille, Brussel, Mechelen, Weenen, Straatsburg en Berlijn, welke alleen in veel lateren tijd verrezen. Deze navolging heeft bewezen dat men direct een type heeft uitgedacht waarvan het voordeel bestond in zijne voor alle plaatsen passende bruikbaarheid.

De eerste Duitsche en Engelsche nieuwere gebouwen waren naar het type der oude gildehuizen ingericht.

De Fransche waren, met het doel om te geraken tot opheffing der partikuliere slagerijen, tot algemeen gebruik ingericht en derhalve voorzien van alle gemakken en onderdeelen die voor het slachten, bereiden en verwerken van het vleesch en afval noodig zijn. Deze slachtplaats bestaat uit een aantal afzonderlijke gebouwen; dit type eischt dus een uitgebreid terrein.

De nieuwe Hollandsche en Duitsche gebouwen zijn naar de oorspronkelijke Fransche voorbeelden gebouwd, doch hebben zich langzamerhand in eene bijzondere richting ontwikkeld en zijn beter gaan voldoen aan de eischen die een slager stelt en ook aan de eischen der hygiene en veeartsenij-kundige controle. Evenzoo heeft men rekening gehouden met de eischen van het stedelijk bestuur en die der gezondheidscommissie. Verder heeft men als beginsel aangenomen te voldoen aan de behoeften van het publiek, dat door deze inrichtingen bevrijd is van de lastige kleine slachterijen, de nadeelige invloeden die de slagersorganisaties op de vleeschprijzen uitoefenden en tevens van de gevaren die het gebrek aan voldoende keuring deed ontstaan. Over de noodzakelijkheid van openbare slachthuizen wil ik direct niet verder uitweiden. Dit punt is de laatste jaren genoeg beschouwd en in den tegenwoordigen tijd nu alles gedaan wordt om de hygiene te bevorderen is een openbaar slachthuis beslist onmisbaar. 't Beste kunnen ze van gemeentewege opgericht worden. In de meeste groote plaatsen van ons land als Amsterdam, Rotterdam, den Haag, Nijmegen, Leiden, Utrecht, Groningen, Maastricht, Haarlem, Roermond, Dordrecht en Alkmaar zijn reeds openbare slachthuizen verrezen en hierin is het slachten en de vleeschkeur verplichtend gesteld.

In andere kleinere plaatsen bestaat wel vleesch-

keuring doch òf alleen voor noodslachtingen òf de keuring moet uitgeoefend worden in de particuliere slachtplaatsen en wordt zoodoende te kostbaar en laat tevens heel veel te wenschen over. Van den kant der slagers vindt de vleeschkeuring om de kosten ook nog veel tegenwerking. Onze regeering is reeds begonnen met het aannemen van eene wet op de keuring van voor export bestemd vleesch, welke waarschijnlijk spoedig in werking zal treden. Verder is in behandeling de wet op het algemeen verplichtend stellen van de keuring van vleesch.

Is deze wet eens in werking dan zal men genoodzaakt zijn op kleine plaatsen ook een slachthuis te gaan bouwen. Het openbaar slachthuis is de plaats waar de dieren, wier vleesch den mensch tot voedsel zal strekken, gedood en verder uitgeslacht worden; hier zal zoowel de gezondheidstoestand van de levende dieren als de toestand van het vleesch der geslachte dieren onderzocht worden. De hiervoor benoodigde gebouwen zullen moeten dienen en ingericht worden voor het onderdak brengen der dieren, het dooden en verder uitslachten; het reinigen van vleesch en ingewanden, verder voor het bewaren en onderzoeken van het vleesch. Het oprichten van een slachthuis geschiedt meest door de gemeente, soms door eene vereeniging van slagers en bij uitzondering door een particulier ondernemer. In het tweede en derde geval moet de gemeente zich het recht voorbehouden de vleeschkeuring te controleeren of wel deze zelf te verrichten, daar dit toch voor haar het voornaamste doel is. In ons land vindt men geen particuliere slachthuizen en ook geen geexploiteerd door eene corporatie, ten minste niet voor de binnenlandsche vleeschlevering.

Voor de export vindt men er o. a. twee aan den Hoek van Holland, één van de firma Muller & Co. In Duitschland vindt men er meerdere aan vereenigingen van slagers toebehoorende o. a. te Hannover, Chemnitz, Dresden, Stuttgart, Goppingen, Jena, Bieleveld, Weimar en Eisenach en in nog enkele andere plaatsen.

Ondernemers hebben slachthuizen in exploitatie te Gnesen, Leobschütz en te Reichenbach in Silezië.

Alle reeds bestaande slachthuizen hebben hun ontstaan te danken aan het belang dat het volk heeft bij den gezondheidstoestand in de gemeente. Om deze te verzekeren moet in de gemeente waar een slachthuis opgericht wordt als eerste bepaling der verordening vastgesteld zijn, dat alle slachtingen die in de gemeente plaats zouden vinden, moeten geschieden in het slachthuis en verder dat alle in de gemeente ingevoerde vleeschwaren hier aan eene keuring moeten worden onderworpen.

Het bijeenbrengen van alle slachtingen heeft n.l. ten doel een nauwkeurig en zeker overzicht te verkrijgen van den gezondheidstoestand der dieren en om eene strenge controle op alle vleesch mogelijk te maken. Het meer en meer optreden en het beter onderkennen der tuberculose maakt het noodzakelijk eene betere controle over de slachting te hebben. Naast het voordeel dat het duidelijkst in het oog springt, en wel dat door de nauwkeurige controle verhinderd wordt vleesch, dat schadelijk is voor de consumptie, in den handel te brengen, of te gebruiken, biedt het openbaar slachthuis nog de volgende voordeelen aan: In de van alle nieuwe uitvindingen voorziene slachthuizen geschiedt het slachten zoo eenvoudig en goed mogelijk. Zoodoende wordt aan kleine slagers de gelegenheid gegeven, om met geringe arbeidskrachten en zonder eigen slachtplaats, te concurreeren. Ze vinden zoodoende spoedig meer vertrouwen bij het publiek. Deze slagers kunnen er na oprichting van het slachthuis voor zorgen dat de vleeschprijzen niet door de groote slagers verhoogd worden.

De verontreiniging van lucht, bodem en water op verschillende plaatsen der stad, door de veelal onvoldoende inrichting van particuliere slachtplaatsen, wordt voorkomen.

Zeer zeker hebben de omwonenden van particuliere slagerijen in de stad, en vooral als deze geen goede rioleering bezit, veel last van stinkende dampen en ook van den stuitenden aanblik van het in de straatgooten vloeiend bloed. Uit een zuinigheidsoogpunt worden in vele steden de zinkputten niet te vaak gereinigd en als dit dan geschiedt, bemerkt men den stank van den tot ontbinding overgaanden afval.

Het kwellen der dieren is in een slachthuis onmogelijk, daar door de aanwezigheid van de voor verdooving benoodigde apparaten, het dooden bijna onmerkbaar voor het dier zelve geschiedt. In het begin kunnen alle slagers hiermede niet eigenhandig omgaan, doch dit leert spoedig en het dooden geschiedt in het begin door geoefend personeel.

Verder wordt door het plaatsen van de gebouwen buiten de stad verkregen, dat de omwonende en voorbijgangers last hebben van het pijnlijk geschreeuw der dieren; het gevaarlijke en tevens voor het verkeer hinderlijke drijven van slachtvee door de straten der stad is opgeheven, daar de toeveer meest van buiten geschiedt en de slachtplaats ook direct met den spoorbaan in verbinding staat.

Door het onderzoek van het levend vee dat op elk slachthuisterrein geregeld plaats vindt, worden de besmettelijke ziekten beperkt, daar men de zieke dieren in afzonderlijke gebouwen doodt en uitslacht en zoodoende gelegenheid heeft de kiem te vernietigen en ook den oorsprong der ziekte op te sporen. De kwaliteit van het vleesch dat voor de consumptie gebruikt wordt is beter, daar de slagers onderling zullen pogen elkaar te overtreffen in den aankoop van vee.

Het minderwaardige vleesch zal n.l. in het slachthuis gekocht en aan de slagers overgedragen worden, onder voorwaarde, dat het voor lageren prijs wordt verkocht, of aan het slachthuis zelve verkocht worde. De slachtprijs is voor beide dieren even hoog. In eene gemeenschappelijke slachthal zullen de slagers elkaar geducht controleeren.

De wetenschap wordt door de verzameling van pathologische en mikroskopische preparaten gediend en deze geeft aan jongere studeerende veeartsen gelegenheid zich goed te bekwamen. In de particuliere slagerijen is een zekere controle over het vleesch zeer moeilijk en deze controle is van zóó groote waarde, dat men tegenwoordig elk slachtdier zoowel vóór als nà de slachting onderzoekt.

Een bekend Duitscher, Prof. Bollinger, zegt dan ook dat elke stad, die geen slachthuis opricht, zich aan een ernstig hygiënisch verzuim schuldig maakt.

Door de slagers wordt als nadeel aangevoerd dat de kosten van het slachten te hoog worden. De ervaring heeft echter geleerd, dat dit beslist onwaar is en dat de meeste slagers na een paar jaar gebruik het er niet meer buiten kunnen stellen.

Dat het slachthuis zichzelve kan bedruipen, is door de onderzoekingen in ons land en in het buitenland voldoende gebleken. Prof. Dr. M. Fischer heeft verschillende onderzoekingen verricht, naar aanleiding van de vraag of de vleeschprijzen ook verhoogd moeten worden. Hij rekent uit dat het vleesch per KG. slechts 1 ct. kost aan slacht- en keuringsgelden en deze som zal geen merkbaar verschil op de vleeschprijzen teweegbrengen.

Thans stap ik van het algemeen gedeelte af en wil met U de plaats en inrichting van een slachthuis gaan bekijken.

Is er in eene raadsvergadering besloten om over te gaan tot het bouwen van een slachthuis, dan doet men het best eene commissie te benoemen die de plannen en aanleg samenstelt. In deze commissie nemen zitting een veearts, een architect, een raadslid en een slager. Deze commissie bezoekt in andere even groote steden de bestaande slachthuizen, verzamelt gegevens omtrent de grootte, ligging, inrichting, enz. en brengt dan rapport uit.

Voor de bepaling van de ligging en verbinding lette men op de volgende eischen:

Het terrein moet buiten de stad gelegen zijn, echter niet te ver van haar verwijderd en wel met het oog op het transporteeren van het vleesch naar de stad, door de kleinere slagers, die geen eigen voertuig bezitten.

In groote steden komt het op deze laatste bepaling minder aan, daar hier door gemeenschappelijke speciale vleeschtransportwagens het vleesch bij de kleinere slagers direct aan huis bezorgd wordt.

Het terrein moet zoo groot genomen worden, dat bij uitbreiding der stad ook het slachthuis gemakkelijk uitgebreid kan worden. Indien het mogelijk is moet het terrein geïsoleerd blijven.

Het terrein moet geheel afgesloten kunnen worden om bij het heerschen van eene besmettelijke ziekte deze te kunnen beperken en te zorgen dat geen andere beslagen vee aangetast kunnen worden. Er moeten goede toegangswegen naar het terrein voeren en deze moeten zooveel mogelijk alleen bestemd zijn voor het vervoer van vee, en tevens moet er voor gezorgd worden dat het verkeer op de publieke straten zoo weinig mogelijk belemmerd wordt.

Waar de toevoer van vee uit de omgeving niet in de behoefte voorziet, is het noodig eene goede verbinding met den spoorbaan tot stand te brengen. De aanvoerplaats op het terrein moet groot genoeg en gemakkelijk te desinfecteeren zijn; geschiedt de desinfectie van het treinmateriaal ook in de nabijheid, dan zorge men voor een waterdichte vloer. De beste vorm van het terrein is het quadraat of de rechthoek, met het front gelegen naar de grootste toevoerstraat. Osthoff, de bekende Duitsche architekt, die een massa slachthuizen in Duitschland heeft ontworpen en uitgevoerd, rekent voor oppervlak van het terrein per duizend inwoners 250 M². Van buitengewoon gewicht is bij de keuze van terrein de watervoorziening, ze is bijna eene levensvraag bij het ontwerpen van een slachthuis en vooral als er in de stad geene waterleiding aanwezig is.

De zindelijkheid die in elk slachthuis betracht moet worden, eischt groote hoeveelheden water, men kan per slachting op gemiddeld 0,3 M³. water rekenen. Het komt meer op de quantiteit dan op de qualiteit aan en men kan het water goedkeuren als het voor ketelwater maar geen schadelijke bestanddeelen bevat.

Het terrein moet goed gerioleerd worden en de rioleering van het terrein moet op de hoofdriolen der stad aangesloten zijn of uitmonden in stroomend water en dan beneden de stad, zoodat het bloed en het vuile afvalwater niet meer de stad behoeft te passeeren. Bij vele der nieuwere slachthuizen brengt men een reinigingsbassin aan om het water voordat 't het terrein verlaat te desinfecteeren of mechanisch te reinigen. Is er in de stad een veemarkt, dan richte men het slachthuis op in hare nabijheid.

In elk afzonderlijk geval moet de plaatskeuze bestudeerd worden. Een algemeene regel is niet mogelijk. Anders is het met de onderlinge plaats en verhouding der afzonderlijke gebouwen, van de eene slachtplaats ten opzichte van de andere. Deze verhoudingen kan men zeer goed uit de literatuur halen en ook verkrijgen door verschillende inrichtingen te bezoeken.

Voor de slachthuizen in kleine steden, zal men eerst licht geneigd zijn verschillende copieën te gaan maken van de slachthuizen in de grootere steden; dit was langen tijd de methode, doch hiertegen wil ik waarschuwen, want waar dit geschiedt of geprobeerd is, heeft men steeds dure inrichtingen verkregen of ontworpen. En zulke voorbeelden worden dan later als een afschrikwekkend voorbeeld voor andere plaatsen genoemd. Het komt er bij kleine slachthuizen vooral op aan dat ze zichzelve kunnen bedruipen, want hoewel de hygiëne in de eerste plaats voor oogen gehouden moet worden, mag toch deze niet te groote geldelijke offers vergen.

(Wordt vervolgd.)

DE PRUISISCHE WET OP HET ONTSIEREN VAN STEDEN, DORPEN EN LANDSCHAPPEN

(Vervolg en slot.)

Ten aanzien van de bebouwing van bepaalde stadsdeelen kunnen eischen worden gesteld die verder gaan dan gewoonlijk door eene bouwpolitie geschiedt. Reeds vroeger waren bij plaatselijke politieverordening in tal van steden wijken aangewezen, waarin alleen woon- of landhuizen mochten gesticht worden, waar de hoogte en het aantal verdiepingen der huizen beperkt waren enz. Dergelijke verordeningen waren echter, hoewel wettig, toch aan grenzen gebonden.

De wet geeft de gemeenten in deze thans volle vrijheid. Doch steeds zullen de eischen van aesthetischen en niet van economischen aard moeten zijn, overeenkomstig de strekking van de wet. Terwijl voor enkele straten een bepaalde bouwwijze voorgeschreven kan worden, zal het elders noodig zijn dat de bebouwing zich bij het landschap aansluit en moeten bepaalde bouwstoffen worden verboden of voorgeschreven. Men kan zoowel voorname als eenvoudige buurten aanwijzen. Algemeene regels zijn niet op te stellen. Alleen moet bedacht worden dat het de taak der gemeente niet mag zijn om holle pronk en schijnkunst in de hand te werken. Met gerechtvaardigde economische belangen moet bovendien worden gerekend.

In de gemeenteverordeningen zijn de bepalingen omtrent het hooren van deskundigen te omschrijven. Is niet anders bepaald in die verordeningen, dan zijn vóór het geven of vóór de weigering der bouwvergunning, deskundigen en het gemeentebestuur volgens de wet te hooren. Dit zal echter in de gewone gevallen bij eenvoudige bouwwerken niet behoeven te geschieden. De bouwpolitie kan in dat geval alleen oordeelen, om niet onnoodig vertraging van de bouwvergunning te veroorzaken. Ook als het gemeentebestuur deskundige leden bezit, zijn geene andere deskundigen vereischt.

In gemeenten in welke het gemeentebestuur niet uit meerdere personen bestaat en alwaar de burgemeester tegelijk hoofd der politie is, moet natuurlijk in de verordeningen bepaald worden, wie dan voor de beslissing gehoord zal worden. Minder aanbevelenswaardig is het om den gemeenteraad de beslissing bij bouwvergunningen van dezen aard op te dragen, daar deze niet altijd bijeengeroepen kan worden en daardoor vertraging zou kunnen ontstaan.

Bij het oordeel over de aanbrenging van reklameborden en -platen is het niet noodig het oordeel van deskundigen te vragen, dat mogen de gemeenteautoriteiten zelf uitmaken.

In de wet wordt niet aangegeven wie als deskundigen kunnen optreden. Het kunnen zoowel ambtelijke als particuliere architekten zijn of personen die zonder een bepaalde vakkennis te bezitten, toch een bijzondere bevoegdheid voor de beoordeeling van dergelijke kwesties hebben. Wanneer het betreft de bescherming van straten of bouwwerken die uit een oogpunt van geschiedenis en kunst merkwaardig zijn, dan zullen de provinciale conservatoren geschikte adviseurs zijn. Betreft het hooge aesthetische kwesties, dan verdient het aanbeveling kunstenaars te raadplegen. Hierbij komen vooral in aanmerking die vereenigingen welke geheel in de richting van deze wet werken, wier besturen zeker bij de keuze van deskundigen behulpzaam zullen zijn. In het bijzonder wordt gewezen op het Verband deutscher Arch. und Ing. Vereine.

Een dwang om het oordeel of de beslissing van een deskundige op te volgen bestaat voor gemeenten niet. Op goede gronden kunnen afwijkingen geschieden.

Het is de bedoeling van de wet niet om den bouwlustigen op hooge kosten te jagen. Ook zullen de eischen niet zoodanig gesteld mogen worden dat daardoor het bouwen in het algemeen onmogelijk wordt. Dit zal ook niet noodzakelijk zijn, daar volgens de opgedane ervaringen er meestal een weg gevonden kan worden, waarbij het te ontwerpen gebouw in overeenstemming met de in deze wet behartigde belangen gebracht kan worden. Zelfs aan industrieele ondernemingen zal men meestal een vorm kunnen geven, waarbij eene grove ontsiering van artistiek of historisch belangrijke straten of gebouwen vermeden kan worden.

Worden echter bijzondere wenschen gekoesterd die de bouwkosten zeer zouden verhoogen, dan zal de gemeente — zooals meer het geval geweest is — finantieel in de kosten kunnen bijdragen.

Wil de gemeente dit niet doen en worden er geen derden gevonden welke die meerdere kosten voor hunne rekening willen nemen, dan moet, in geval de kosten voor den eigenaar daardoor buiten verhouding zouden stijgen, van de toepassing der gemeente-verordeningen worden afgezien en mogen die bijzondere eischen niet worden volgehouden, aangenomen dat het ontwerp op zich zelf beschouwd wel geschikt zou zijn.

Van die toepassing moet ook worden afgezien indien de gemeente of derden wel eenige tegemoetkoming voor den bouw verstrekken, maar de meerdere bouwkosten nog buiten verhouding hoog komen.

§ 3. Deze paragraaf regelt de bescherming van het landschap tegen ontsiering door voorgenomen bouwwerken. Zij bepaalt dat de Regeeringspresident (d. i. onze Commissaris der Koningin) bevoegd is met toestemming van de „Bezirksausschuss" te bepalen dat nieuwe gebouwen of verbouwingen kunnen verboden worden wanneer daardoor het landschap grovelijk ontsierd wordt. Dit slaat echter alleen op landschappen van bijzondere beteekenis en schoonheid. De juiste definitie daarvan wordt niet bepaald door het oordeel der bewoners, doch meer door het oordeel van de openbare meening of door de toestrooming der vreemdelingen enz.

Daar met deze wet dikwijls ingrijpende maatregelen genomen kunnen worden die de vrije beschikking van het terrein beperken, dient met groote voorzichtigheid gehandeld te worden. Er dient ook nagegaan te worden of door de weigering tot den bouw economische belangen geschaad worden. Waar eene industrie zich ontwikkelt of met zekerheid daarop te rekenen valt, dient van de toepassing der wet afgezien te worden.

De bouwpolitie moet bouwvergunning ook ondanks dreigende ontsiering geven, wanneer het bouwwerk zonder groot nadeel voor den aanvrager niet met de omgeving in aansluiting aangebracht worden.

Het gebruik van den grond mag immers niet onmogelijk worden. Slechts in zeldzame gevallen zal dit voorkomen. Bijna altijd zal er wel iets op te vinden zijn om de gedaante van den bouw, zelfs bij industrieele etablissementen, zonder aanzienlijke vermeerdering der kosten in overeenstemming met de eischen der omgeving te wijzigen. In die richting moet door de bouwpolitie gestreefd worden en zij dient den bouwlustigen met raad bij te staan. Verder moet er opgemerkt worden dat het landschap alleen tegen g r o v e ontsiering beschermd kan worden.

De bouwvergunning mag dus niet geweigerd worden wanneer de bouw niet in eene betere, meer bij het landschap passende gedaante, kan ontworpen worden, wanneer de toepassing van een met de omgeving meer harmonisch bouwmateriaal onmogelijk is en wanneer den bouwheer de keus van een ander terrein niet vrij staat. Kan de bouwlustige echter een ander terrein verkrijgen zonder buitensporige kosten, bijv. een dat hem aangeboden wordt door een of andere verfraaiingsvereeniging of door een derde, dan behoeft de vergunning voor het oorspronkelijk aangevraagde terrein niet verleend te worden. Vóór weigering moeten deskundigen gehoord worden.

Als de deskundigen in deze paragraaf bedoeld, komen in de eerste plaats in aanmerking leden van de „Heimatschutzbunden" en verwante vereenigingen. In vele gevallen kan ook het oordeel van een bekwamen tuinarchitekt gevraagd worden. In alle gevallen moet de bouwpolitie er voor waken, dat oponthoud, hetwelk allicht door de besprekingen met de deskundigen zou ontstaan, zooveel mogelijk beperkt blijft.

Voor onbeduidende bouw-uitvoeringen en verbouwingen op het land, die geen inwerking op het landschapsbeeld hebben, kan de bouwpolitie, zonder deskundigen te hooren, de vergunning verleenen.

Tot zoover de officieele toelichting op de Wet. Er blijken dus heel wat gevallen mogelijk waarin zij feitelijk buiten werking wordt gesteld. Vooral het begrip van „grove" ontsiering zal nog al eens tot moeilijkheid aanleiding geven. Waar begint deze? Honderd kleine ontsieringen, waartegen niet geageerd kan worden, zijn waarschijnlijk schadelijker dan ééne „grove" ontsiering. Honderd speldeprikken zijn hinderlijker dan eene wonde.

Een ander bezwaar tegen eene wet als deze is dat hare bepalingen betreffende het handhaven van het kunstkarakter van historische stadsgedeelten tot ongezonden toestanden kunnen leiden. Afbraak en herbouw van huizen kan niet worden belet; maar geëischt mag worden, dat bij herbouw het een of andere historische kunsttype wordt aangehouden. Tot welke onware en valsche oplossingen kan dat niet leiden! Hoe onnatuurlijk dreigt niet een aldus geforceerd stadsbeeld te worden! Bovendien kan met deze bepalingen de ontwikkeling der bouwkunst niet weinig worden bemoeilijkt. De meening dat een nieuw gebouw, om zich bij een oude omgeving aan te passen, beslist historische stijlvormen moet vertoonen, is immers absoluut onjuist. Het meest „moderne" gebouw kan zich, mits het de schepping is van een fijnvoelend architekt, harmonisch bij een historisch geheel aansluiten.

GEMENGDE BERICHTEN

De baksteentrust in duigen. Reeds meermalen is in „De Bouww." geschreven over de plannen tot stichting eener „Baksteentrust", met welke plannen dan weinig ingenomenheid werd betoogd. Er werd gewezen op groote bezwaren die de trust, zoowel beschouwd van het standpunt van den verbruiker als van den producent, zou bezitten.

In het laatste nummer van de „Ned. Klei Industrie" zegt de groote onbekende X. IJ. Z., die vroeger geregeld tot de stichting van een trust aanzette, dat duidelijk gebleken is dat de steenbakkers (met uitzondering van de Brabantsche, volgens een bericht in de „Maasbode") voor een trust of coöperatieve vereeniging niet r ij p zijn — of zijn zij er mogelijk te verstandig voor geweest?

Thans wordt getracht de fabrikanten te doen besluiten tot vermindering der productie op de wijze als ons bericht op blz. 119 dat aangeeft.

De algemeene verkoopsvoorwaarden der Steenhouwers. (Zie blz. 62.) Op een bijeenkomst van het bestuur van den Aannemersbond en het bestuur van den Bond van Steenhouwers-Patroons *Vereenigingen in Nederland, ter bespreking* van de vastgestelde verkoopsvoorwaarden door laatstgenoemden Bond, zijn deze verkoopsvoorwaarden bijna onveranderd aangenomen en wordt alzoo ook arbitrage toegestaan in die gevallen, waar voor de aannemers arbitrage in de bestekken wordt bepaald. („De Steengroeve".)

BERLIJN. De Garnizoenskerk in de Neue Friedrichsstrasse, die 13 April l.l. totaal is afgebrand, is een gebouw van grootere historische dan wel artistieke beteekenis.

Zij werd 1701—1703 door Martin Grünberg ontworpen en vormde een Grieksch kruis met dubbele galerijen. In de jaren 1720—22 vond eene vorbouwing plaats volgens de plannen van Gerlach. De kerk vormde sedert een driebeukige zaal met breede, tusschen de dorische zuilen omloopende galerijen. Eenige jaren geleden vond eene restauratie plaats.

Een nieuwe feestzaal in het Koninklijk paleis te Berlijn. De keizer heeft sinds zijn troonsbestijging het paleis te Berlijn, dat onder de lange regeering van zijn grootvader leeg stond, op allerlei wijzen verfraaid. Een der belangrijkste werken was de verbouwing van de z.g.n. Witte zaal. Thans wordt onder handen genomen de Apollo-zaal, die, aan de zijde van de Schloszplatz, boven de keizerlijke woonvertrekken in de 2e verdieping van het paleis gelegen is. Deze zaal werd vroeger als doorgang gebruikt maar zal nu tot een prachtige feestzaal worden verbouwd. Zij wordt voorzien van eene volkomen nieuwe, kostbare versiering. De zaal is thans ongeveer 17 M. lang maar zal bij de verbouwing vergroot worden.

De stichting van Ministeries van schoone kunst. Den deelnemers van het 8e Int. Arch. Congres te Weenen, wordt verzocht te stemmen over de volgende motie:

„De regeeringen worden dringend verzocht om Ministeries

voor beeldende kunst te vormen of ten minste afdeelingen die zich in het bijzonder bezig houden met de schoone kunsten.

Zeer bekwame kunstenaars moeten deel uitmaken van deze Ministeries of afdeelingen.

Daar de bouwkunst beschouwd kan worden als de leidster van de verschillende beeldende kunsten, moeten de architekten er het sterkst in vertegenwoordigd worden. De taak van deze Ministeries of afdeelingen moet zijn, de ontwikkeling en de zorg aan de beeldende kunst in al haar verschillende takken."

Een bosch-kerkhoven te Weenen en München. In de laatste jaren heeft de kerkhof-kunst opnieuw en in steeds toenemende mate de aandacht getrokken. De kerkhoven der voorafgaande periode waren doorgaans dorre oorden, zonder eenige poëzie.

Daaraan komt nu een einde en o.a. is aan verschillende kunsttentoonstellingen eene afdeeling kerkhof-kunst toegevoegd, met de bedoeling te doen zien hoe door een gepaste artistieke behandeling van het kerkhof en zijne monumenten eene wijdingsvolle stemming kan worden bereikt. Er zijn o.a. te Dresden en te Wiesbaden, speciale tentoonstellingen van kerkhofkunst geweest en eene vereeniging is werkzaam om het artistieke peil der grafmonumenten te verhoogen.

Praktisch en in het groot zijn die gedachten het eerst verwezenlijkt te Munchen op het door den stadsarchitekt Grässel aangelegde boschkerkhof (Waldfriedhof). Natuur en kunst werken daar samen bij het te voorschijn roepen van een stemmigen indruk en de stad moet ook de grafmonumenten goedkeuren. Een dergelijk kerkhof zal nu ook te Weenen worden aangelegd.

Opgravingen in Babylon. In Putnam's Magazine voor September deelt Dr. Edgar J. Banks belangrijke bijzonderheden mee over de opgravingen, welke bij onder zijn leiding in den winter van 1903—'04 zijn uitgevoerd tusschen de ruïnes van Bismia, de stad der oude Babyloniërs. Eerst wilde de Turksche regeering niet toelaten, dat Dr. Banks bij Bismia ging graven; maar toen in 1903 een Amerikaansch smaldeel in de Turksche wateren verscheen om de Turksche regeering om andere redenen de duimschroeven aan te zetten, werd door Banks van de gelegenheid gebruik gemaakt om nu ook toestemming te verkrijgen voor zijn opgravingsplan. Banks had eerst te Ur willen graven, maar dat kon hij niet gedaan krijgen; voor Bismia echter werd de gewenschte machtiging verkregen.

De eerste indruk, dien men van Bismia kreeg, was teleurstellend. De puinhoopen zijn nergens meer dan 30 Eng. voet hoog; zij bestaan uit een reeks van evenwijdig loopende ruggen, van ca. 1500 M. lang bij 800 M. breed. De oude stad wordt in twee deelen gesneden door de bedding van een oud kanaal. De stukken gebroken vaatwerk bij deze ruïnes waren zoo talrijk, dat de grond er geheel mee was overdekt; maar bij die scherven waren er die bewezen, dat de ruïne van buitengewonen ouderdom moet zijn. In de bedding van de vroegere gracht verheft zich een vierkante heuvel. Van alle vier zijden liet Dr. Banks in dien heuvel graven. Daarbij kwam aan het licht, wat Dr. Banks houdt voor den oudsten tempel ter wereld.

Een gebakken steen droeg het stempel van een jaartal, overeenkomende met ongeveer 2750 jaar v. C. Nog dieper gravende kwamen de delvers van Dr, Banks aan steenen van een bepaalden vorm, welke volgens de Assyriologen het bouwmateriaal zijn, gebruikt omstreeks 4500 v. C. Dr. Banks houdt het er voor dat de behandelde nederzetting in de vlakte van Bismia minstens 10.000 jaar oud is.

Onder de gevonden voorwerpen van groote merkwaardigheid is het alabasten hoofd van een beeld. De vorm van dit hoofd wijkt af van de vormen, welke men tot dusver in oud-babylonische kunstvoorwerpen heeft aangetroffen. Het hoofd is n.l. van semitiesch type en (altijd volgens Banks) het eenige tot dusver gevonden oud-babylonisch beeldhouwwerk van semitiesch type. Banks stelt de ouderdom op 3800 v. C. Ten slotte werd nog een volledig beeld uitgegraven. De ouderdom schijnt te mogen worden gesteld op 4500 v. C. Het bevat een inschrift, waaruit Banks afleidt, dat in die dagen d. i. dus 6400 jaar geleden, de Babylonische beschaving haar hoogtepunt had bereikt.

Een andere interessante ontdekking was, dat de oude bewoners van Bismia hun dooden plachten te verbranden. Banks vond ten minste een crematorium.

Verder trof hij aan klei-tegeltjes met allerlei belangwekkende opschriften en . . . een rammelaar van gebakken klei voor zuigelingen. („N. R. C.")

Turksche bouwverordeningen. 'sLands wijs, 's lands eer. Wanneer men in Turkije een bouwterrein bezit en dat bebouwen wil, kan het voorkomen dat, als het gebouw gereed is, zich een ander opdoet, die op dit gebouw een ander gebouw wil zetten, omdat hij eigenaar is van de lucht boven het bouwwerk.

Een eigenaar van den grond is dus verplicht de zich boven het bouwterrein bevindende lucht ook aan te koopen. Wie grond bezit, heeft slechts een bepaalde hoogte er boven in eigendom.

Eigenaardig is het volgende geval. In Galata is bij de groote brug een kantoorgebouw in aanbouw. Nu wordt op dit christelijke of joodsche kantoorgebouw, een kleine moskee met minaret gebouwd, omdat het luchtruim vanaf de hoogte der 2e verdieping aan de een of andere mohammedaansche secte behoort.

Brandwerende middelen voor hout. Volgens de onderzoekingen van het Technologische Gewerbemuseum in Weenen zijn de volgende middelen zeer bruikbaar gebleken:

a.	70	gram	ammoniumsulfaat
	50	„	borax
	1	„	lijm
	879	„	water
b.	2	„	chloorzink
	5	„	lijm
	80	„	salmiak
	57	„	borax
	568	„	water

Men kan deze oplossingen kleuren, door in een deel van het te gebruiken water 10 gram Kasselsche aarde en 6 gram soda op te lossen.

Volgens Girard, directeur van de Municipal Laboratoria der chemie te Parijs is het beste middel, het hout te drenken met een oplossing van 100 K.G. ammoniumfosfaat en 10 K.G. boorzuur in 1000 L. water.

R. Scherer geeft weder 't volgende aan:

Natronwaterglas-oplossing wordt met chloorzinkoplossing neergeslagen en het neerslag gedroogd. 50 deelen van dit neerslag worden met 5 deelen zinkoxyde, 20 deelen ammoniumsulfaat, 15 deelen salmiak en 10 deelen aardverfstof of zinkwit vermengd en alles fijn gemalen. De voorwerpen worden met waterglas bestreken, daarna bovenstaand poeder er op gestrooid, dit na eenigen tijd afgeveegd en nogmaals met waterglas bestreken. „Vraag en Aanbod".

Lamp voor electrisch- en voor gaslicht. Deze lamp, uitgevonden door Heinrich August Rhode te Hannover, heeft ten doel om afwisselend gas of electriciteit of wel beide te samen te branden. De lamp is daardoor zoodanig ingericht dat men haar zoowel aan een gewoon gloeilampje als wel aan de gasleiding kan schroeven.

De gastoevoer geschiedt door de buis R (fig. 1). Om licht te krijgen opent men de gaskraan H; het gas wordt nu in de mengkast D met door de opening L toetredende lucht vermengd en stroomt dan òf uit buizen die zich boven de mengkast bevinden, òf zooals in fig. 1 voorgesteld is, tusschen de wanden van een dubbelde cylinder M en M'. Door het openen van de gaskraan wordt tegelijkertijd de contactknop K, die op een veer rust, naar beneden gedrukt en door de draad a intredenden stroom gesloten. De stroom gaat nu door de schroef c door de gloeilamp-inrichting en door de schroefdraad tot het eigenlijke verlichtingslichaam en door de schroef c' en de draad a' terug.

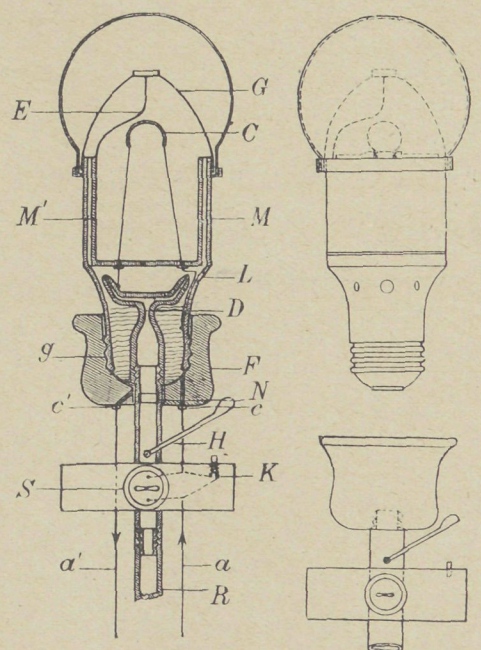

Fig. 1.

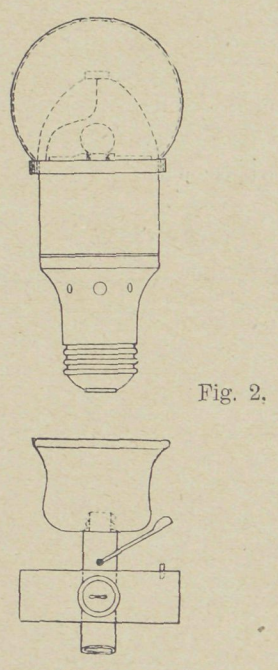

Fig. 2.

Fig. 3.

Het gas wordt nu door den lichtbeugel C, of bij voorhandene vóórwarmings-inrichting, door deze ontstoken en brandt in het door de koushouder E gedragen gloeikousje, gelijktijdig met het electrisch licht.

Wil men alleen gas branden, dan laat men den gaskraan

los, zoodat de contactknop naar boven springt en de stroom gebroken wordt. Door de doorboring van de gaskraan wordt daarbij een kleiner worden van de vlam verhinderd. Wil men alleen electrisch licht of wel beide te samen branden, dan draait men bij gesloten of wel bij geopende gaskraan de kap S om, of men schroeft voor het eerste geval het bovendeel der lamp, door middel van de schroef g in een gewone gloeilampeninrichting. De cylinders M en M′ dienen, behalve tot aanvoer van gas, tegelijkertijd tot mantel voor de gevoelige deelen, als voor de wederstanden, enz.

De lamp wordt door het speksteenen stuk N van de gasleiding geïsoleerd, evenzoo zijn alle deelen, die met de electriciteit in aanraking komen, geïsoleerd.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

J. A. van der Kloes, Hoogleeraar in de Kennis en het Onderzoek der Bouwstoffen aan de T. H. S. te Delft. Onze bouwmaterialen. Tweede, verbeterde en vermeerderde druk. Uitgaaf van J. VAN DER ENDT & ZOON te Maassluis.

Compleet in ten hoogste 45 afl., elk van 2 vellen druks à f 0,50 per afl. Maandelijks verschijnen 2 afleveringen.

Architectura Nr. 16. Het Raadhuis te Leiden, een antwoord van den heer v. OVERVOORDE op het stuk van den heer WEISSMAN in „N. R. Courant" en een schrijven van den heer W. met een onderschrift van den heer KROMHOUT. De heer W. houdt hier zijn stelling vol dat de Holl. Ren. onder Duitschen invloed is tot stand gekomen en niet omgekeerd.

Het Verslag van de ledenvergaderingen op 15 April; voorts eenige kleinere berichten.

TECHNISCH GEDEELTE. Statiek en Diagrammen tot het bepalen der afmetingen van vloeren en draagpijlers in gewapend beton.

Afbeeldingen van een pas gesloopte gevel aan het Damrak en de R. K. kerk 't Boompje in de Kalverstraat.

Bouwkundig Weekblad Nr. 16. Eenige stukken over de Statutenveranderingen der Mij. tot Bevordering der Bouwk. Terwijl de heeren v. GOOR en ROELOF KUYPERS de Maatschappij niet wenschen te maken tot een vakvereeniging betoogt de J GRATAMA nogmaals de wenschelijkheid daarvan.

De Haagsche raadhuiskwestie. De schrijver acht geen der beide plannen voor uitvoering wenschelijk, vooral ook niet het oog op de plaats, die hem ongeschikt voorkomt. Het ontwerp SCHADEÉ lijkt hem echter nog de beste toepassing van den 18e eeuwschen bouwstijl, die klaarblijkelijk uitdrukkelijk was voorgeschreven.

Bij de verslagen vinden wij er een van de afdeeling Arnhem der Maatschappij, waarin de oude geest en sleur in de Mij. in de meest krasse termen wordt gehekeld.

De Opmerker Nr. 16. Het Architectencongres van 1906. Een begin van de bespreking over het verslag van bovengenoemd congres, (vergelijk „Bouwwereld" blz. 108 en 110).

Bakzeil halen. Onder dezen titel wordt gewaagd van de laatste lezing der statuten v. d. Mij. t Bev. d. Bwk., waarbij men is teruggekomen van het oorspronkelijke standpunt, waarbij alleen architecten recht van stemmen hebben.

Het Rapport in zake het HUYGENS-monument. (Zie ook „Bouwwereld blz. 118.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

De Jury voor de Godon-prijsvraag voor 1908, uitgeschreven door de Nederlandsche Vereeniging tot Bevordering van Kunstnijverheid „Arti et Industriae", gevestigd te 's Gravenhage, bestaande uit de H.H. Prof. K. SLUYTERMAN, Jos. TH. J. CUYPERS en K. P. C. DE BAZEL, kende den eersten prijs (f 100 met het Getuigschrift van „Arti et Industriae") met algemeene stemmen toe aan het motto „?" van den heer J. CROUWEL JR., Bouwkundige te Amsterdam.

De tweede prijs werd niet toegekend, maar de Jury stelt voor den prijs — f 50 — te verdeelen onder de motto's „Goet maekt moet" te Hilversum en „Lena" van 's-Gravenhage, en ieder hunner een diploma van „A. et I." te verleenen.

Het volledig rapport zal worden bekend gemaakt in de ledenvergadering van 16 Mei e.k., zooals reeds is medegedeeld in het vorig bericht.

INGEZONDEN

Mij. tot Bev. der Bouwkunst en Nederlandsche Architektenbond.

Geachte Redacteur.

Gaarne zag ik het volgende in uw blad opgenomen:

Hoewel volkomen beseffend, dat het voor vele lezers vervelend begint te worden voortdurend op dezelfde kwestie terug te komen, meen ik toch, al is het kort, hier en daar te moeten toelichten, wat U in uwe repliek, verschenen in Nr. 15 van „De Bouwwereld", van mijn artikel in het „Bouwk. Weekblad" Nr. 14 aanhaalt. 1)

Het groote verschil tusschen ons is gelegen in het weinig vertrouwen dat U heeft in de reorganisatie van de Maatschappij en het goed vertrouwen, dat ik in haar stel. Dat U, die reeds 10 jaar geleden pogingen hebt gedaan om den toestand van de Maatschappij te veranderen, nu argwanend zijt tegenover nieuwe pogingen, ligt voor de hand. Hoewel U dus alles van uw kant beschouwt, moet U echter toch de Maatschappij geen bedoelingen en pogingen toedichten, die zij in het geheel niet heeft. De Maatschappij is bezig zich te reorganiseeren en gaat daarmede voort, tot zij een haars inziens goede hervorming heeft tot stand gebracht; de oprichting tusschentijds van de N. A. B wordt misschien door haar betreurd, maar in geen enkel opzicht tegengewerkt, uitgaande van het juiste beginsel zich niet met andermans zaken te bemoeien en ieder in Nederland vrij te laten doen wat hij wil. De oprichting van den N. A. B. is door haar voor kennisgeving aangenomen; verder is er niet het minste contact tusschen de twee. Wat particulieren doen met door U genaamde „pamfletten", met artikelen in de weekbladen enz, is geheel voor hun eigen rekening. 2) Wat dit laatste betreft wil ik U even melden dat de door mij geschreven artikelen in het „Bouwk. Weekblad" alleen zich bewegen op het terrein van de Maatschappij met de bedoeling hare reorganisatie te belichten. Dat ze „nu juist niet de strekking hadden om het pad van den N. A. B. te effenen," zooals U schrijft, is geheel juist, daar deze artikelen zich in het geheel niet met de paden van de N. A. B hebben bemoeid.

Over alle andere punten van geschil kan ik zwijgen en verwijzen naar mijn artikel in het „B. W." Nr. 14. Alleen één belangrijk door U aangehaald citaat uit mijn stuk moet ik noodzakelijk hier releveeren. U doet voorkomen alsof ik de N. A. B heb aangeduid als een „nieuw en zonder haar (d.i. van de Mij.) officieel medeweten en officieel gevraagde medewerking," opgericht lichaam, bij welks oprichting „haar invloed, haar raad zoo goed als niet merkbaar is geweest".

Dit is een essentieel onjuiste voorstelling.

Ik heb geschreven: „Dat de Maatschappij al het door haar verzameld en nog te verzamelen productief vakbelangen-materiaal zoo maar zonder eenig voorbehoud, zonder éénige voorgedachte overgeeft aan een nieuw en zonder haar officieel medeweten en officieel gevraagde medewerking opgerichten Bond van Architecten, ligt te meer voor de hand, daar bij de oprichting van dien Bond zelve haar invloed, haar raad zoo goed als niet merkbaar is geweest" 3)

Had ik het door U aangehaalde, zonder meer, bedoeld, ik zou me volkomen de verontwaardiging begrijpen die U doet schrijven dat de arrogantie van de Maatschappij wel wat heel ver is gedreven.

Om der waarheid wille zult U me echter toe moeten geven dat ik niet gesproken heb over de meerdere of mindere afhankelijkheid als zoodanig, die de N. A. B. ten opzichte van de Maatschappij moest innemen, maar van het logische feit, dat de Maatschappij haar vakbelangen-materiaal zoo maar niet blindelings weggeeft. Nietwaar, dat is wel een beetje verschillend van hetgeen U uit mijn woorden haalt!

Het verheugt me, dat U aan het eind van uw artikel volmondig erkent weinig vertrouwen te hebben in de innerlijke kracht van de Maatschappij; dit gebrek aan vertrouwen aan te toonen is het eenige doel geweest van mijn artikeltje in het „Bouwk. Weekblad" Nr. 14. 4) J. G.

1) Ook ik ben van die meening en zal daarom maar niet in meer uitvoerige weerlegging dezer dupliek treden.

Gaarne laat ik den heer J. G. zijn optimisme. De toekomst zal over eenige jaren uitspraak hebben gedaan.

2) Het is te hopen dat die particulieren — meerendeels „notabelen" van de Mij. t. B. d. B. — dan ook verder niet „plus royalistes que le roi" willen zijn. Wil de Mij. van hare zijde, ondanks vele welgemeende waarschuwingen, niet besluiten om de behartiging der economische vakbelangen aan een N. A. B. over te laten en wil zij met deze gaan konkureeren, dan is het niet toch moeilijk aan dien Bond te vragen zich kalmweg te laten slachten.

3) Ik kan niet inzien eene „essentieël onjuiste voorstelling" te hebben gegeven. Ik geloof nog steeds dat de karakteriseering die m. i. J. G. van den Bond gegeven heeft met recht uit de bovenstaande zinsnede is afgeleid.

4) Wij moeten elkander echter goed begrijpen: Ik heb gaarne erkend te weinig vertrouwen te hebben in de innerlijke kracht der Mij. „dan dat ik meen in haar het krachtige lichaam te mogen verwachten, dat ter behartiging van de vakbelangen m. i. wenschelijk is."

Dat heeft dus niet zulk een geheel algemeene strekking als J. G. in mijne erkentenis wil zien. J. H. W. LELIMAN.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN, KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER, HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 18. 29 April 1908.

LANDELIJKE BOUWKUNST

(MET TWEE AFBEELDINGEN OP BLADZIJDE 139)

Geen nuttelooze frullen, moet de leus zijn van een landelijk bouwkundige. Indien hij over genoeg geldmiddelen beschikt zal die leus hem niet beletten, die te besteden aan puike bouwstoffen, om in altijd stevige vormen hier en daar een verfraaiïng aan te brengen, die beantwoordt aan grooter gemak en aan schoonheid: een keldergat, een afdak, een torentje, een trapgevel, eene schouw, een hekken meer afgewerkt en beter bestudeerd, ofwel de eene of andere schikking, die binnen het huis de uitnemende reinheid, die pracht onzer pachthoeven, zal bevoordeelen of vergemakkelijken. —

Aldus schrijft in het Maart-nummer van het „Bulletin des métiers d'art" de heer De Wouters de Bouchout ten geleide bij eenige afbeeldingen eener vlaamsche pachthoeve. En inderdaad, de afgebeelde hoeve beantwoordt aan zijn programma. Zij werd door den bouwkundige Van den Broucke gebouwd bij het kasteel Ronceval van Jhr. Muller de ter Schuere.

Door de welwillendheid van Redaktie en Uitgevers van het „Bulletin des métiers d'art", die hunne kliché's afstonden, kunnen wij die hoeve den lezers van „De Bouwwereld" toonen, als een bewijs hoe ook bij onze zuidelijke naburen het huidige streven naar eenvoudige landelijke bouwkunst navolging en verwezenlijking vindt.

De architekt heeft hier met de denkbaarst eenvoudige middelen, of liever, juist door het betrachten der grootste beperking, het genoemde resultaat bereikt. Wij zijn het helaas afgewend om op het platteland bouwkunst van gepast karakter te zien. Onze boerderijen plegen slechts al te vaak een half steedsch type te vertoonen, dat hen toch even slecht afgaat, ja even belachelijk staat, als aan hunne bewoners stadskleeding of hoofsche manieren. Hun ontwerpers geven vaak blijk hun kracht te willen zoeken in poenige opschik met knutselwerk van ouderwetsche en verouderde opvatting, als zaagwerk naar Duitsch model, gemorrel met gekleurde steentjes, tympanvullingtjes uit tegelprijscouranten. En dikwijls staan de goede oude voorbeelden te kust en te keur in de onmiddellijke omgeving.

Het is niet vrij van humor dat de plattelandsche bouwkunst door de steedsche architekten die zij denkt na te volgen, moet worden gewezen op de zooveel treffender en voor de hand liggende voorbeelden. Die zijn in hunnen degelijken eenvoud echter niet opgedrild, en gelden niet als „architektuur" zooals men leveren en zien wil, alsof het kenmerk daarvan niet veeleer te zoeken was in zakelijkheid. Aan overmaat van architektuur is de landelijke bouwkunst te gronde gegaan. Onze dorpen worden verknoeid. Menige oude Brink is thans een gruwel voor het oog. De nieuwe boerderij is, 99 tegen 1, een vlek in het landschap; de oude is er een aanvulling van.

Moderne boerderijen — men kan het bijv. ook waarnemen in wijlen Prof. Gallée's werk over het Boerenhuis in Nederland — kunnen met hare pretenties van bouwkundige beteekenis, in artistiek opzicht doorgaans niet in de schaduw staan van oude boerenplaatsen. Boerderijen met torenspitsen van zink, met balkons op konsoles van gegoten cement! Hoe „mooier" men ze heeft willen maken, hoe leelijker, hoe poeniger en, in laatste instantie, hoe lachwekkender ze worden. Het een is een natuurlijk gevolg van het ander. Er zijn slechts weinige uitzonderingen.

Geheel anders staan de stoere oude boerderijen er bij, zooals men die nog overal kan zien. Hoe schilderachtig pleegt de groepeering te zijn en hoe zijn ze niet, ook naar de kleur, één met het landschap, met den bodem als het ware vergroeid.

En zoo was en is het in elk land. Overal heeft men nu dezelfde wanbegrippen te keeren. De italiaansche hoeve, en het Schwarzwalder boerenhuis, zoo goed als het châlet uit het Berner Oberland of het noorsche blokhuis, zijn scheppingen van diepe architektonische beteekenis niet alleen als men ze op zich zelf beschouwt, maar vooral zoo ze in verband met hun milieu worden beschouwd als de uiting van een kultuurstaat, als

weerspiegeling van den aard van land en volk. En ook het Hollandsche boerenhuis was dat. Die boerenhuizen van weleer wortelen in den grond waarop zij staan. Zij zijn vóór alles gebruiksvoorwerpen. En wanneer zij tevens kunstwerken zijn geworden dan is dat geheel onwilkeurig geschied.

Zij danken hun type en karakter aan de gegevens die voortvloeien uit de velerlei praktische eischen.

Het ging hunnen ontwerpers als Monsieur JOURDAIN uit MOLIÈRE's blijspel, „Le bourgeois gentilhomme", die met blijde verbazing tot de ontdekking kwam dat hij zijn heele leven lang proza had gesproken zonder het te weten. Maar het gevaar is groot dat met de onwetendheid ook verdwijnt de naïeveteit, de ongedwongen natuurlijkheid.

Als eene beslissende, direkt en indirekt imperatief ingrijpende faktor staat het klimaat daarbij vooraan. Zoo iets, dan beheerscht dat èn de materiaalkeus èn de uitwendige gedaante eener rationeele architektuur. Te gehoorzamen aan de eischen van het klimaat leidt tot het ontstaan eener harmonische samenwerking van de architektuur en haar milieu. Dat is bij groote en kleine, bij verheven en bescheiden bouwwerken. Een grieksche tempel in het hooge Noorden kan bijv. die harmonie niet vertoonen; hij blijft er een even vreemd element als een zwitsersch huisje in de hollandsche polders.

Bij landelijke bouwwerken treedt de engere stijl-vraag geheel op den achtergrond. Zij zijn te zeer beheerscht door de weinig veranderende praktische eischen dan dat zuiver artistieke smaakwisselingen grooten invloed hadden kunnen oefenen. Wanneer aan een landelijk bouwwerk het beginsel ten grondslag is gelegd dat in het begin-citaat deze bijdrage is neergelegd, dan is het modern in den besten zin des woords.

WILLIAM MORRIS heeft eens ongeveer het volgende geschreven: „Zorg er voor dat de landhuizen weervast, sierlijk en huiselijk blijven en waar het noodig is, bouw daar nieuwe; maar waarom bij den bouw van zulke landhuizen de slechtste huizen uit de leelijke voorsteden eener moderne stad ten voorbeeld genomen? Zelfs heden nog kan men, door degelijk en niet opdringend te bouwen, door goed materiaal te nemen, dat zich natuurlijk aanpast bij de streek en te zorgen dat de bewoner voldoende ruimte van beweging en tuin heeft, bouwen en nauwelijks aan de schoonheid van het landschap of de oude huizen daarin afbreuk doen. Ik hoop inderdaad dat de nieuwe echte bouwkunst eerder zal uitgaan van zulke noodzakelijke, bescheiden bouwwerken, dan van de meer of minder hoogvliegende probeersels in bewuste stijlbeoefening".

L.

G. J. VEENSTRA. ARCH. HET OPENBAAR SLACHTHUIS

(VOORDRACHT GEHOUDEN 20 FEBRUARI L.L. IN DEN FRIESCHEN BOUWKRING)

(Vervolg.)

Bij den slachthuis-aanleg moeten al naar de grootte der stad de volgende van elkaar gescheiden ruimten aanwezig zijn.

1°. Een complex dienstvertrekken met woning voor een of meer ambtenaren.

2°. Een slachtruim waarin het vee gedood, opgehangen en van alle bestanddeelen ontdaan wordt, die niet als vleesch voor den verkoop geschikt zijn. Dit geschiedt veelal voor groot en klein vee in een hal afgescheiden van de hal voor het slachten van varkens. Soms ook in slachtkamers die niet grooter mogen zijn dan 60 M².; deze slachtkamers liggen dan groepsgewijze bij elkaar en zijn door open gangen of pleinen van elkaar gescheiden. Ook vindt men afzonderlijk gelegen eene slachthal met stallen voor paarden.

Voor varkens maakt men steeds een afzonderlijk vertrek, ingericht als broeiruim, zelfs als men één hal heeft voor alle dieren b.v. in een klein slachthuis. In groote slachthuizen maakt men veelal ook een afzonderlijke slachthal voor varkens.

3°. Een veestal waarin de dieren voor het slachten langeren of korteren tijd ondergebracht worden; hierboven maakt men voerbergplaatsen. Het is voor vee dat eene groote reis gemaakt heeft noodzakelijk, dat het voor het slachten rust geniet, want door deze rust wordt de qualiteit van het vleesch beter.

4°. Een afzonderlijk slachtruim met een stal voor ziek of verdacht vee; deze gebouwen zijn geheel afgezonderd van de andere gelegen.

5°. Eene afzonderlijke ruimte voor het schoonmaken der ingewanden en voor het uitkoken der darmen; hieraan is verbonden eene mestbewaarplaats. Deze darmenwasscherij moet in verbinding staan met de slachthallen.

6°. Een ketelhuis met machinekamer voor het in voorraad hebben van warm water en voor het verkrijgen van de benoodigde kracht.

7°. Een koelhuis voor het bewaren van het vleesch. Soms vindt men nog eene bewaarplaats voor huiden, eene darmenslijmerij, verder op enkele grootere slachthuizen eene vetsmelterij en eene albuminefabriek.

Verbindt men de veemarkt met het terrein van het slachthuis dan kan men lokaliteiten sparen en wel de woningen der beambten daar deze veelal op beide plaatsen dienstdoen, en ook de stallen, daar het vee dat voor het slachten bestemd is, hier kan blijven staan. Ook moet er op het terrein gezorgd worden voor voldoende ruimte voor pleinaanleg. Deze pleinen moeten begrint of bestraat zijn en hier en daar doorbroken door omrasterde perken, met boom of struikgewas beplant. Dit laatste draagt er vooral veel toe bij om

(Vervolg op blz. 140.)

PACHTHOEVE VAN HET KASTEEL RONCEVAL
ARCH. VAN DEN BROUCKE

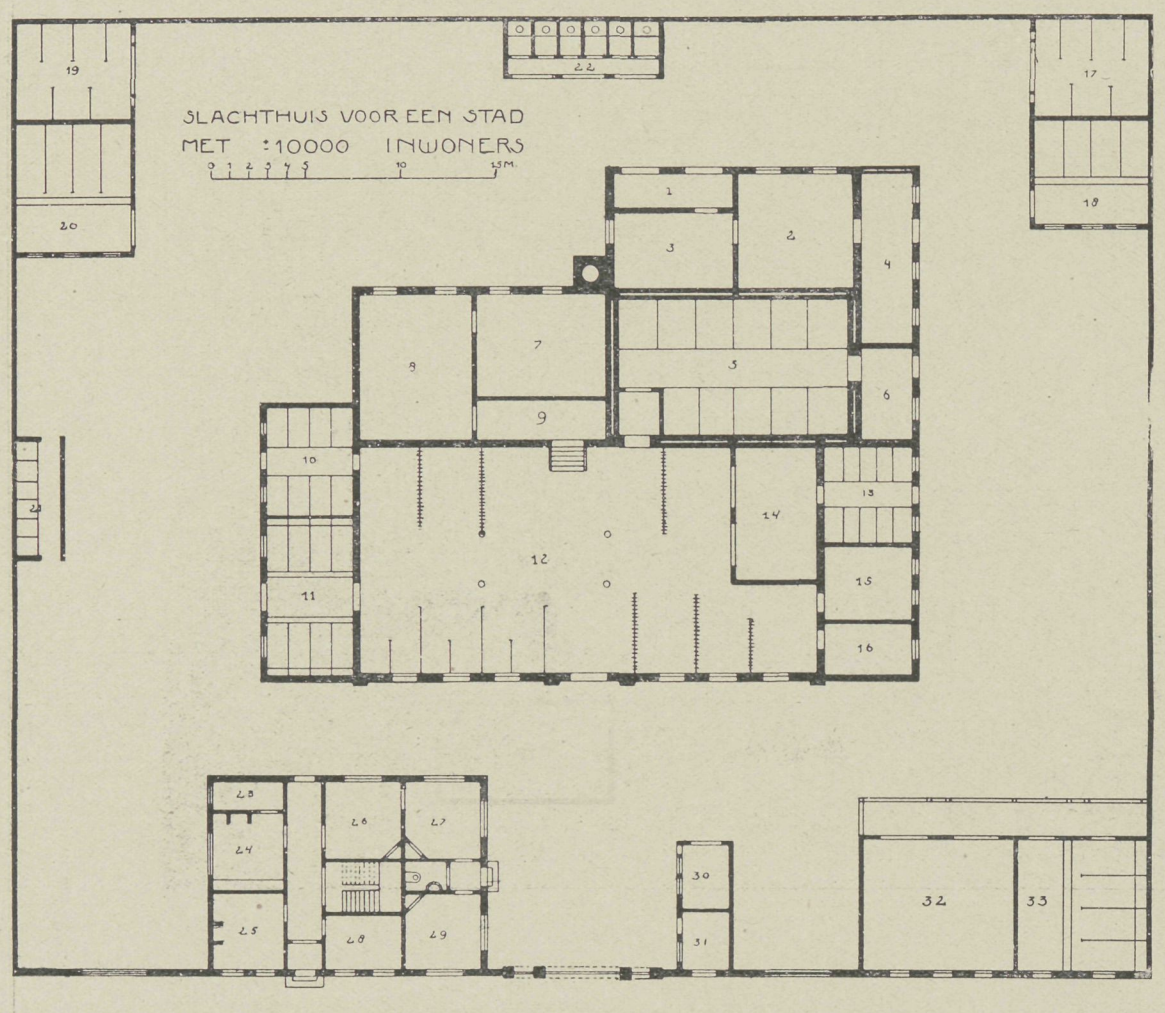

RENVOOI.
1 Kolen.
2 Machines.
3 Ketel.
4 Reparatiewerkplaats.
5 Koelkamer.
6 Portaal.
7 Mestbergplaats.
8 Darmenwasscherij.
9 Portaal.
10 Stal klein vee.
11 Stal groot vee.
12 Slachthal.
13 Varkenstal.
14 Broeiruim.
15 Slagers.
16 Opzichter.
17 Politieslachthal.
18 Ziekenstal
19, 20 Paardenstal.
21 Urinoir.
22 W. C.
23 Bijkeuken.
24 Keuken.
25 Kamer.
26 Kamer keurmeester.
27 Laboratorium.
28 Spreekkamer.
29 Ontvanger.
30 Waag.
31 Portier.
32 Remise.
33 Stal.

Fig. I.

het onaangename idee van eene slachtplaats eenigszins te verzachten.

Voor kleine steden beneden de 1500 inwoners verdient het aanbeveling, zooveel mogelijk gebouwen onder één dak samen te brengen en wel met het oog op de rentabiliteit. Men kan de slachthallen, de veestallen, de darmenwasscherij met ketel en machinekamer heel goed onder één dak vereenigen. Fig. I.

Bij den ingang van het slachtterrein vindt men veelal de dienstgebouwen met de woningen der beambten, en, als ze aanwezig is, de veewaag. Ze zijn zoodanig gelegen dat men van hier het geheele terrein kan overzien. Bij grootere slachthuizen ligt in het midden het gebouw, dat de slachthallen, het ketelhuis, de machinekamer en de darmenwasscherij bevat. Tegenover den zijgevel, waaraan de hallen grenzen, liggen de stallen slechts door eene straat gescheiden.

De directe verbinding van de hallen met de darmenwasscherij heeft zijne nadeelen. De stank van den darminhoud zal n.l. in de hal kunnen komen, en dan schadelijk inwerken op het vleesch. Om dezelfde reden is de verbinding van de stallen met de slachthallen te veroordeelen. Er moet voor gezorgd worden dat de gebouwen zoo gelegen zijn dat ze vergroot kunnen worden.

De slachthallen verdeelt men al naar de grootte der stad in die voor grootvee, kleinvee en varkens. Groot en klein vee en varkens kunnen in kleine steden zelfs in één hal geslacht worden, doch voor broeiruim moet steeds eene afzonderlijke lokaliteit aanwezig zijn. Er moet n.l. voor gezorgd worden dat de heete dampen, ontstaan bij het broeien, niet met het vleesch in aanraking kunnen komen.

Bij alle slachthuizen is het wenschelijk een koelhuis aan te brengen, daar dit vertrek vooral de waarde, door de slagers aan een slachthuis toegekend, verhoogt.

Ook wordt door inrichting van dit vertrek de waarde van het vleesch verhoogd, daar men het vleesch langer kan bewaren, zonder dat het aan bederf onderhevig is.

Alle luxe kan in een slachthuis vermeden worden, toch moet men wel bedenken dat eene zorgvuldig uitgevoerde en practisch ingerichte slachtplaats de slagers spoediger tot vrienden maakt en dat dit tevens de orde en de zindelijkheid in de hand werkt.

Voor steden van 15 tot 50.000 inwoners kan men de straks genoemde vertrekken wel onder één dak brengen, doch dan moet er op gelet worden dat men afzonderlijke ruimten maakt voor het slachten van klein en groot vee en voor varkens. Fig. II.

In plaats van één maakt men nu ook wel twee darmenwasscherijen. In zulk een slachthuis richte men ook vertrekken in voor de slagers en den hal-opzichter. De onder één dak te brengen vertrekken brengt men het beste aan, ter weerszijden van eene verbindingsgang en wel met de beide hallen, de koelruimte en de stallen aan den eenen kant en de overige vertrekken aan den anderen kant der gang.

RENVOOI.

1 Slachthal ziek vee.
2 Broeiruim.
3 Stal.
4 Zuivering afvalwater.
5 Mest en afval.
6 Darmwasscherij.
7 Varkenstal.
8 Broeiruim.
9 Slachthal varkens.
10 Slachthal groot en klein vee.
11 Overdekte gang.
12 Mestbewaarplaats.
13 Stal klein vee.
14 Slagers.
15 Stal groot vee.
16 Woning dienstpersoneel.
17 Vóórkoelvertrek.
18 Keurmeester.
19 Koelvertrek.
20 Machinekamer.
21 Ketelruim.
22 Reparatie.
23 Kolen.
24 Machinekamer.
25 Verkooplokaal voor minderwaardig vleesch.
26 Ketel hoogdruk.
27 Paardenslachthal.
28 Stal.
29 Bergplaats.
30 Bijkeuken.
31 Keuken.
32 Kamer.
33 Keurmeesters.
34 Laboratorium.
35 Ontvanger.
36 Hoofdkeurmeester.
37, 38 Woning portier.
39 Waag.
40 Remise.
41 Stal.

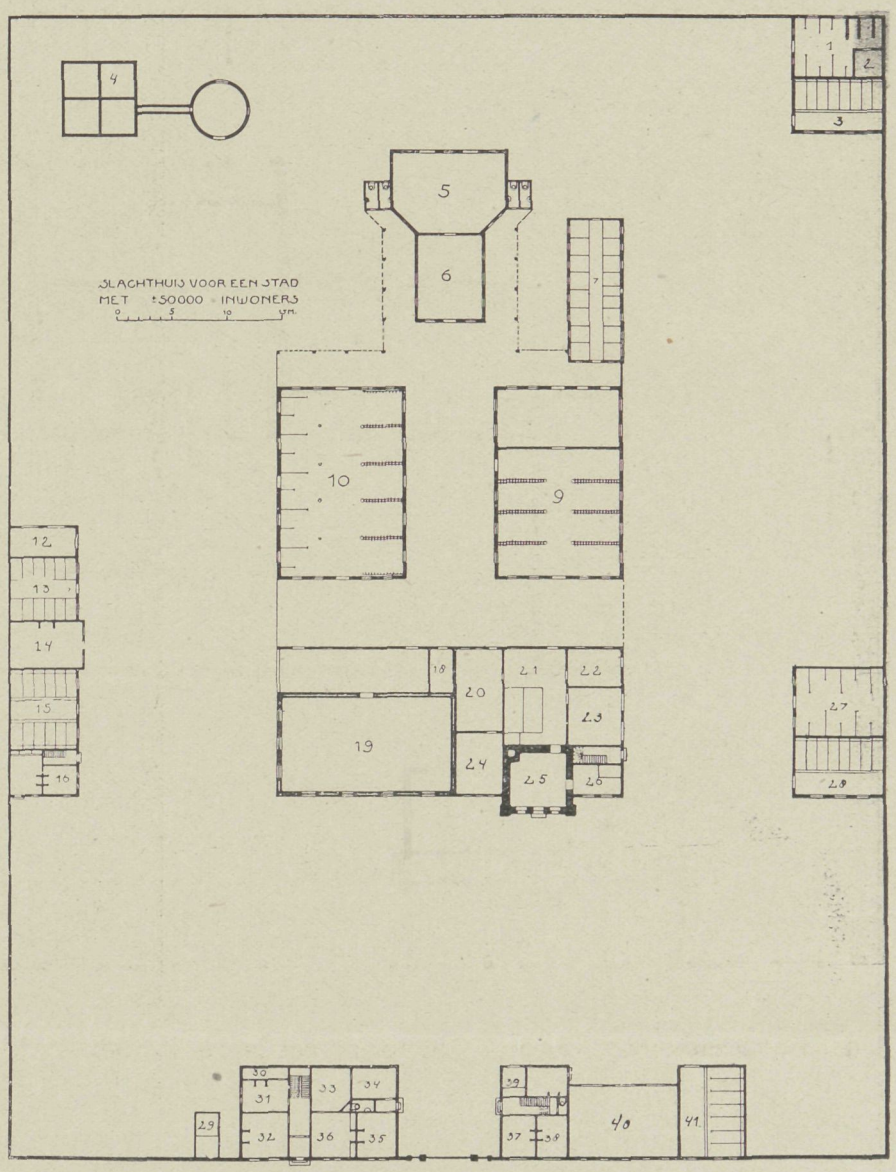

Fig. II.

We onderscheiden bij den bouw van een slachthuis twee typen: het Duitsche en het Fransche.

Een slachthuis ingericht volgens het Fransche type bestaat uit een aantal gebouwen ingericht voor de verschillende doeleinden en volgens hunne bestemming gerangschikt. Deze gebouwen staan alle afzonderlijk en zijn gescheiden door onoverdekte breede gangen. De slachthal is verdeeld in kamers en elke slager of eenige tezamen hebben te beschikken over een dezer kamers.

De volgens het Duitsche type gebouwde slachthuizen bestaan uit een reeks aan elkaar grenzende vertrekken, ingericht voor de verschillende doeleinden, en vereenigd onder één dak. Deze aaneenschakeling heeft voor dat de aanlegkosten lager zijn; dat men een beter overzicht over het geheel heeft en zoodoende met minder personeel kan volstaan. Ook kunnen hier de slagers steeds onderdak blijven. Een nadeel is echter dat een verbouw of eene vergrooting van het geheel, die plaats moet hebben tengevolge van eene uitbreiding der stad, moeilijk gaat.

De genoemde voordeelen zijn bij slachthuizen in groote steden, waar het aaneensluiten der groote vertrekken moeilijker gaat en het controleeren door de grootte ook moeilijker gaat; en waar men toch in alle geval eene menigte beambten aan moet stellen, niet zoo groot. Bij kleine slachthuizen zijn ze echter van zooveel belang, dat van het al of niet volgen van dit type meermalen de uitvoering en de rentabiliteit afhangt.

In de groote steden waar in de laatste vijftig jaar in ons land en in Duitschland slachthuizen verrezen, vallen de voordeelen van het Duitsche type meer en meer weg en hier komt de systematische vergrooting der afzonderlijke gebouwen of eene vermeerdering van deze meer en meer op den voorgrond. Hier wordt een type gevolgd, dat we een verbeterd Fransch type kunnen noemen en dat eene combinatie is van de voordeelen van genoemde typen.

Het Fransche type is in zooverre gewijzigd, dat sommige vertrekken aaneengebouwd zijn en dat de gangen tusschen de verschillende gebouwen overdekt zijn. De gemeenschappelijke hal van het Duitsche type is in de plaats gekomen van de verschillende slachtkamers.

In de volgende groote plaatsen o. a. vindt men inrichtingen volgens het Fransche type: Berlijn, Karlsruhe,

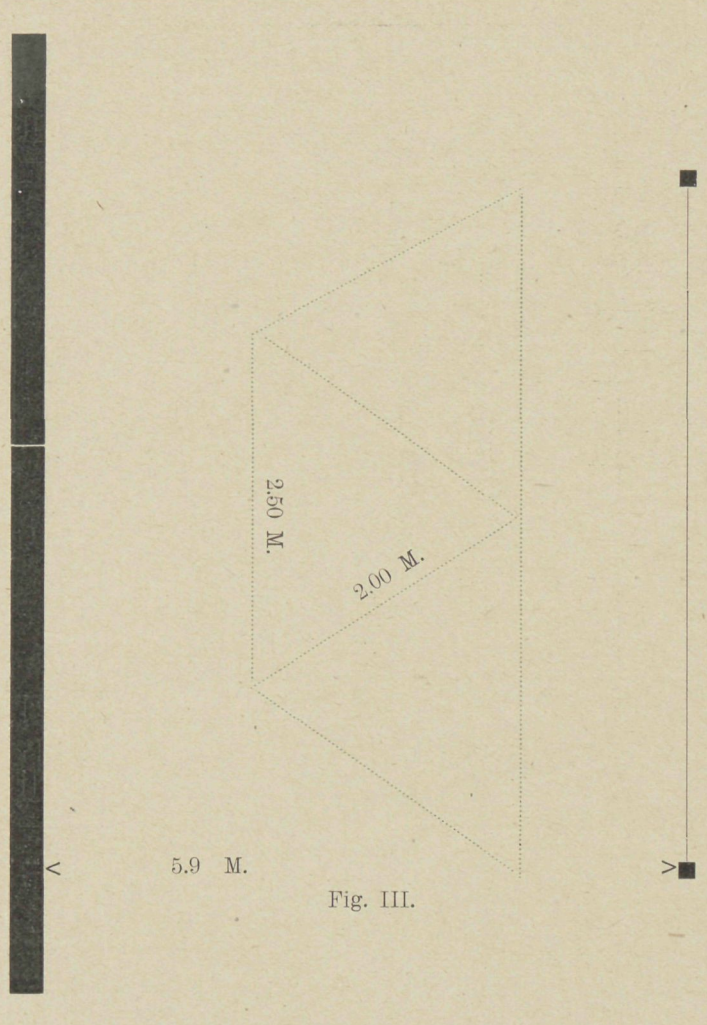

Fig. III.

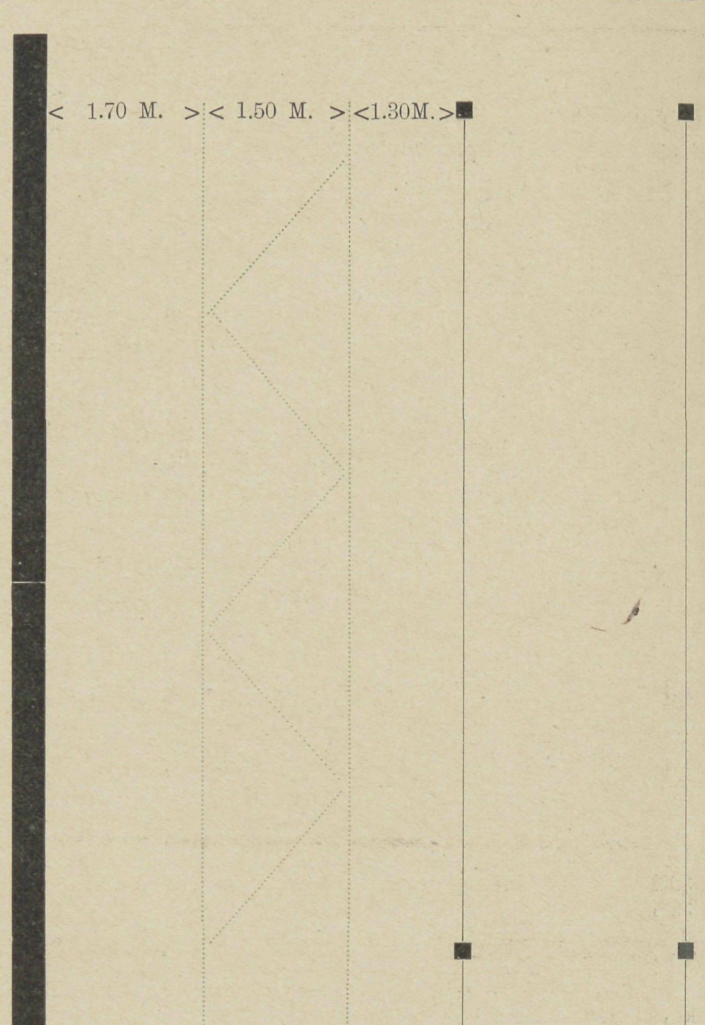

Fig. IV.

Bremen, Leipzig, Hannover, Weenen, Rouaan, Marseille, Versailles, Edinburg en Brussel. De slachtplaatsen in ons land zijn alle van den lateren tijd en volgens het verbeterde Fransche type ingericht. Dat te Amsterdam bezit nog slachtkamers.

De voordeelen die het slachten in eene groote hal meebrengt bestaan in:

1°. De gemakkelijke en goede controle der beambten over de slachtingen en over den gezondheidstoestand der dieren.

2°. De controle die de slagers onder elkaar uitoefenen en wel op de kwaliteit en de goede behandeling der slachtdieren. De ervaring leert ons n.l. dat slagers die gewoon waren vroeger middelmatige dieren te slachten, zich direct na het in gebruik nemen van een slachthuis gedwongen zagen, in den strijd om de beste dieren te koopen mee te doen.

3°. In de groote zindelijkheid die gemakkelijker in groote hallen te verkrijgen en te behouden is, dan in afzonderlijke kamers en ten slotte;

4°. In de betere ventilatie.

De grootte der slachthallen regelt zich naar het aantal slachtingen die er per dag uitgevoerd moeten worden. Men gaat, om de grootte te berekenen, het aantal slachtingen van vorige jaren na en neemt hieruit het gemiddeld aantal slachtingen per dag. Volgens Duitsche onderzoekers kan men op elke duizend inwoners per dag rekenen op ± 0,4 slachting van groot vee of gemiddeld per jaar ± 140 stuks.

De inrichting der hal en de grootte hangt veel af van het al of niet aanwezig zijn van een koelhuis. Heeft men een slachthuis zonder koelhuis, dan blijft het vee in de hal hangen om af te koelen en moet men rekenen op één takel voor elke slachting en voor de afkoeling van groot vee rekent men gemiddeld twaalf uur. Dus men kan voor elke slachting per dag rekenen op één takel. Men heeft vaste en verschuifbare takels. Bij vaste heeft men voor elke slachting een oppervlak van ± 5 M². noodig zonder mederekening van gangruimte. Bij verschuifbare rekent men op 5 M². bij het slachten; en voor afkoeling op 2,5 M². daar men de dieren dan naar elkaar toeschuift. Het slachten duurt ± twee uur.

In kleine slachthuizen heeft men meest vaste takels met een los kromhout, waaraan het dier na de slachting tot op ± 2 M. boven den vloer wordt opgetrokken en zoo blijft hangen tot het afgekoeld is. Ging men nu in zulk een slachthuis takels plaatsen voor het maximum aantal slachtingen per dag, dan zou gewoonlijk de helft der takels ongebruikt zijn en dit zou dus leiden tot overmaat van ruimte en kosten. Men legt nu ± 20 % meer takels aan dan het gemiddeld aantal slachtingen per dag bedraagt en brengt tusschen de op normalen afstanden aangebrachte takels een reserve takel aan,

die gebruikt wordt als het aantal slachtingen het gemiddelde overschrijdt. Op zulke dagen moet en kan men zich met een beetje minder ruimte behelpen.

Een rund neemt als het hangt slechts 0,5 M². plaatsruimte in. Er moet nu echter minstens nog op eene ruimte van 3,5 M². per slachting gerekend worden.

Een slachthal bestaat uit een meestal drieledige hal die aan weerszijden van een middengang slachtstanden bezit. Deze slachtstanden zijn door kolommen gescheiden die de grenzen aangeven en tegelijk de zoldering of het dak dragen. Langs de middengang en de buitenmuren loopen goten die het bloed van de verschillende gedeelten van den vloer afvoeren. Bij kleine hallen zijn de takels meestal in een rij midden tusschen den muur en den middengang aangebracht; zulk een zijdeel moet nu minstens 2 M. breed zijn. In een hal, door mij bezocht, was de breedte 4.50 M. en de onderlinge afstand der takels 2,25 M., dus had men hier voor elke slachting 10 M². oppervlak ter beschikking.

In groote slachthallen liggen de vaste takels veelal in een driehoek en zoodanig dat in elk zijdeel twee rijen takels hangen, die om de andere verspringen. Ze hangen b.v. evenwijdig aan de lengte-as der hal en in de hoeken van een gelijkbeenigen driehoek wiens basis evenwijdig aan de lengte-as ligt; de basis is lang 2,50 M., de zijden van den driehoek zijn lang 2 M. De breedte van het zijdeel is 5,90 M. en elke slachtstand is ± 7.4 M². groot. (Fig. III.)

Voor de inrichting van een slachthal met twee rijen takels in een zijdeel kunnen we de volgende afmetingen als voldoende aannemen: De middengang breed 3 M., elk zijdeel breed 4.50 M. Het geheel wordt binnenwerks dan 12 M. breed. De ruimte tusschen de takels en den muur neemt men 1.70 M., de hoogte van den gelijkzijdigen driehoek in wiens hoeken de takels liggen 1.50 M. en de ruimte tusschen de takels en de kolom 1.30 M. (Fig. IV.)

Deze inrichting eischt voor elke slachting een oppervlak van 4.5 M². van het zijdeel en 1.5 M². van de gang, dus 6 M². van de bebouwde ruimte der hal.

(Wordt vervolgd.)

GEMENGDE BERICHTEN

ZUTPHEN. De restauratie der voorm. St. Walburgskerk. Naar we vernemen, bestaat het plan, om de restauratie van het inwendige der St. Walburgskerk alhier voort te zetten, wanneer het volgende jaar de buitenrestauratie geheel voltooid zal zijn. Men wil dan tevens beginnen met de restauratie van den toren, die tot het steenwerk zal worden afgebroken en waarop men ter vervanging van de tegenwoordige peperbus eene leien spits wil zetten, zooals er vóór 1600 heeft opgestaan. De toren is tegelijk met het middenschip der kerk opgetrokken en dagteekent uit de 13de eeuw.

Op Palmzondag (10 April 1446) sloeg er de bliksem in en brandde hij voor een groot deel af. Ook een gedeelte der kerk werd door dit onheil getroffen. Negen menschen verloren daarbij het leven. Langen tijd duurde het, eer men met den herbouw begon. De geldmiddelen ontbraken daartoe. Eerst in April 1482 begon men den toren te herstellen. In 1484 was men er mee gereed.

Den 29 Maart 1600 werd de toren opnieuw door het onweer getroffen. In 1633 begon men met den herbouw. De spits werd toen vervangen door de leelijke houten peperbus, welke er nog op staat. „N. R. C."

Sociaal-Technisch Advies-Bureau. Door de „Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten" is een Advies-bureau gesticht, door hetwelk op aanvrage adviezen zullen worden uitgebracht omtrent aangelegenheden, liggende op het arbeidsgebied der Vereeniging.

Het ligt in de bedoeling, dat dit Advies-bureau in de eerste plaats aandacht zal schenken, aan zaken op gemeentelijk terrein. Als sociaal-technische kwesties op dit gebied komen in aanmerking:

Oprichting, organisatie en exploitatie van Gemeentelijke bedrijven en ondernemingen van verschillenden aard;

kwesties op het gebied der publieke werken (aard en omvang van het eigen beheer, toepassing der werkliedenverordeningen, gebruik van schadelijke verven en steensoorten. gebouwen en werken van openbaar nut, enz.);

voorts tal van aangelegenheden, die verband houden met de grond- en woningpolitiek der Gemeenten, als: wijze van uitbreiding en exploitatie van het grondbezit, bouw van arbeiderswoningen van Gemeentewege, oprichting van bouwvereenigingen, organisatie van het bouw- en woning-toezicht, bouw- en woonverordeningen, enz.;

en eindelijk hygiënische onderwerpen, als: reiniging, vuilafvoer en vuilverbranding, voorkoming van waterverontreiniging, watervoorziening, stofbestrijding, hygiëne der openbare gebouwen, enz

Waar zulks verlangd wordt, zullen echter ook adviezen worden gegeven in zaken van meer algemeenen aard, b.v. ten opzichte van de uitvoering en verbetering der sociale wetgeving (Arbeidswet, Veiligheidswet, Ongevallenwet Woningwet, Gezondheidswet) en van de Hinderwet; sociale hygiëne (in het bijzonder hygiëne van bodem, water en lucht, bedrijfshygiëne, voorkoming van ongevallen); exploitatie van mijnen, spoorwegen, intercommunale tramwegen; vraagstukken van technisch onderwijs, enz.

De onderwerpen, over welke advies wordt verstrekt, liggen dus alle op het grensgebied tusschen Sociale en technische wetenschap: voor adviezen van zuiver socialen aard bestaat reeds het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen; zuiver technische aangelegenheden zijn het domein der particuliere technische bureaux.

De leiding van het Advies-bureau berust bij het Bestuur der Vereeniging; tot heden hebben zich 28 leden der Vereeniging als medewerkend beschikbaar gesteld.

Voor de adviezen wordt geen honorarium in rekening gebracht; ter bestrijding van de hoofdzakelijke onkosten zal evenwel een bijdrage van ten minste f 1.— voor elk advies geheven worden.

De adviezen worden alleen verstrekt in die gevallen, waarin dit naar het oordeel van het Bestuur aan het streven der Vereeniging bevorderlijk is. Het Bestuur behoudt zich bovendien het recht voor, zoo noodig voorwaarden te stellen omtrent de wijze, waarop de aanvrager van een uitgebracht advies gebruik mag maken.

Aanvragen om advies zijn, met een duidelijke omschrijving van hetgeen verlangd wordt, te richten tot den Secretaris der Vereeniging, W. C. van Manen c. i., Kanaalweg 3, Scheveningen, bij wien tevens desgewenscht inlichtingen zijn te bekomen.

De Mont des Arts te Brussel. De Brusselsche correspondent van de „N. R. C." schrijft dat de aangevraagde miljoenen voor het reuzenplan van den Mont des Arts, de „kunstberg", waar alle kunstinstituten zouden vereenigd worden in een grootsch paleis, evenknie van het Justitie-paleis, door de kamer waarschijnlijk zullen verworpen worden. Er is reeds voor miljoenen aan huizen onteigend en vele zijn afgebroken. Op hun plaats zal nu een pleintje worden aangelegd — een kostbaar tuintje!

De restauratie van de Hohkönigsburg blijkt meer en meer te zijn een misgreep op grooten schaal. Wel verre dat het kasteel in den oorspronkelijken staat herrezen zou zijn, is de fantasie van den architect Bodo Ebhard, een protégé van keizer Wilhelm, aan het werken geweest.

De werkzaamheden waren nog niet aangevangen of Dr. Piper, de beste kenner der duitsche burchten, heeft al zijn waarschuwende stem laten hooren in de restauratie-commissie. Daarvan is in onzen 1sten jaargang 1902, blz. 187 uitvoerig mededeeling gedaan. Tegen de romantische wenschen des keizers was hij natuurlijk niet opgewassen en het eenig resultaat zijner waarschuwingen was dat Dr. Piper op allerhoogst aandringen uit de commissie gezet is en de restauratie toch tot stand kwam. Nu is zij bijna voltooid. De bekoring die de grootsche ruïne had, is voor goed verdwenen zonder dat het resultaat nu is eene archaeologisch en architektonisch juiste herstelling.

Vele gegevens ontbraken daarvoor en de verbeeldingskracht kan dat gemis niet aanvullen.

Eenigen tijd geleden werd nu door den Straatsburger boekhandelaar Heitz een oude houtsnede gevonden die naar alle waarschijnlijkheid de Hohkönigsburg voorstelde en waaruit bleek dat Bodo Ebhard ganschelijk abuis was. Nu heeft dezelfde boekhandelaar thans een ivoren relief uit het begin der XVIde eeuw

gevonden dat zonder eenigen twijfel het kasteel voorstelt en dat de kritiek op de restauratie volkomen bevestigt. Beide gegevens zijn resp. in de nummers 24 en 34 van de „Weltspiegel", het bijblad van het „Berliner Tageblatt", gepubliceerd. Juist de belangrijkste deelen van de burcht, de Bergfrit of hoofdtoren (thans dienend als hoogreservoir voor de burcht-waterleiding!) en het hoofdgebouw zijn door Bodo Ebhard absoluut verkeerd gerestaureerd.

Als straks in Mei het kasteel met eene maskerade feestelijk in tegenwoordigheid van de keizer wordt ingewijd, zullen de eerbewijzen natuurlijk niet uitblijven. Maar daarmede is dan nog niet goedgepraat dat een kostbaar dokument van laat middeleeuwsche vestingbouwkunde op roekelooze wijze is opgeofferd aan de keizerlijke grillen. Evenzoo is het bij Homburg trouwens ook gegaan met de romeinsche Saalburg die zoogen. gerestaureerd werd.

Wanneer zal men toch eindelijk eens gaan inzien hoe funest die restauratie-woede bijna altijd is? Waarschijnlijk niet eer er niets meer te bederven en te verknoeien valt.

De herbouw van het romeinsche keizerpaleis te Trier. De „Ton-, Zement en Kalk-industrie" acht zich, volgens eene mededeeling in de „Kunstwart" plotseling geroepen om haar werkkring op artistiek gebied uit te strekken. Op voorstel van Prof. Gazy willen de industrieelen niet minder dan propaganda maken voor den herbouw der ruïne van het romeinsche keizerpaleis te Trier. En het merkwaardigste is dat zij daarbij hopen op de medewerking van hun kollega keizer Wilhelm, die immers te Cadinen ook steenenbakker is. Nu, veel dwazer dan de restauratie van de Hohkönigsburg of de Saalburg, die beide 's keizers bijzonderen belangstelling genieten, zou de herbouw van dat paleis van Constantinus Chlorus zeker niet wezen!

Prijsvraag voor een gebouw van het Ministerie van Oorlog te Weenen. Den 15den dezer maand was de inleveringstermijn voor de ontwerpen voor een gebouw van het Ministerie van Oorlog aan den Stubeuring verstreken In het geheel kwamen in 56 ontwerpen uit Weenen en 11 uit de provinciën, dus te zamen 67 ontwerpen.

Den volgenden dag is de jury samen gekomen om de ingekomen antwoorden te openen. De jury bestaat uit Edlen von Ceipek, voorzitter, verder uit den Ober-Baurat Berger, den Hofrat Fittler, den Ministerialrat Ritter von Förster, den Hofrat Ritter von Gruber, Professor Hauszmann, Professor König, Baron Krauss, Professor Nagy, den 1sten luitenant Förster.

Van 21 tot 26 April namen 10 militaire Bauingenieure het voorloopige onderzoek der ingekomen plannen ter hand. De jury is den 27sten weder te zamen gekomen en moet zijne arbeid den 15den Mei gereed hebben. Van 16 tot 31 Mei worden de plannen in de groote zaal van het Casino tentoongesteld. In dezen tijd heeft ook het 8e Ingenieur- en Architekten Kongres te Weenen plaats en de jury hecht er waarde aan dat de ontwerpen ook voor de deelnemers aan dat kongres toegankelijk zijn.

PARIJS. Een model arbeiderswoningblok, dat door een weldadige stichting gebouwd werd, is onlangs te Parijs op den hoek der Rue d'Allemagne en de Passage de Melun in gebruik genomen. Men heeft daarbij in het bijzonder gedacht aan bewoners die thuis werken. In den regel verkeeren juist zulke handswerklieden in zeer slechte konditie omdat zij gedrongen zijn om in voor bewoning reeds weinig geschikte lokaliteiten bovendien nog te werken. In het nieuwe blok is bij elke woning een afzonderlijk werklokaal ontworpen, waarin ook gelegenheid is aangebracht om elektrische kracht te gebruiken.

Deze werklokalen zijn alle direkt van de portalen toegankelijk.

Het huis heeft twee vleugels en zes verdiepingen. De woningen bestaan uit twee en drie kamers en doen 500—740 franken huur per jaar.

Ook is voor de kinderen gezorgd. Ter begane grond is een ruime speelzaal ontworpen en het dak is geheel als dakterras ingericht.

De tempels op het Diëngplateau. De heer J. W. IJzerman heeft in 1903 een voordracht gehouden over den tempelruïnen op het Diëngplateau waarvan in „De Bouwwereld" van dat jaar, blz. 133, een uitvoerig verslag werd opgenomen De heer IJzerman wees toen ook op de vernieling waaraan deze bouwvallen die voor de oude bouw- en beeldhouwkunst van Java zoo bijzonder belangrijk zijn, bij voortduring blootstaan. Thans publiceert de heer W. H. C. Doorman in de „Java-Bode" een oproep om enkele duizende guldens beschikbaar te stellen voor het behoud van Tjandi Ardjoeno (een groep van 4 tempels, van Tjandi Darawati, Tjandi Gatoethadja en Tjandi Bima en, vervolgt hij, „ware ik niet bevreesd om te veel te vragen, dan vroeg ik om enkele duizenden guldens meer om ook op de overgebleven fundamenten weder op te bouwen wat mogelijk is van de daar voor het grijpen liggende steenen". De inwonende bevolking heeft honderde meters van erfscheidingen uit tempelsteenen opgebouwd, talrijke beelden en ornamenten sieren nu de erven van gouvernements-ambtenaren en pasanggrahams. De natuur doet bovendien het hare om het vernielingswerk der menschen aan te vullen. Het is hoogtijd om daaraan paal en perk te stellen. Anders is in afzienbaren tijd niets meer overgebleven. Sinds 1842 zijn van de 9 tempels (oorspronkelijk waren er 27) er weer 2 verdwenen.

De tempels van het Diëngplateau zijn niet van zoo machtigen omvang als die in de Proqo vallei (Boroboedoer enz.) maar veel sierlijker en slanker. Voor den laatstbedoelden tempel is thans f 60.000 toegestaan en daarin vindt de heer Doorman aanleiding tot zijn oproep.

Wij verwijzen onze lezers die de tempels, van het Diëngplateau iets nader willen kennen naar het bovengenoemde verslag, waarbij bovendien een viertal afbeeldingen van de fraaiste tempels zijn afgedrukt.

De vervaardiging van betonbuizen volgens het centrifugaal systeem. In Amerika hebben sinds verschillende jaren buizen van gewapend beton zeer goed voldaan voor masten voor electrisch licht en dergelijke doeleinden. Thans is door de firma Otto & Schlosser te Meiszen een nieuwe en scherpzinnige manier uitgevonden om zulke buizen te vervaardigen.

De vormen bestaan uit lange bussen, die in de lengterichting kunnen worden opengeslagen, om het voltooide voorwerp er uit te lichten. De vormen worden, nadat de ijzeren wapening der masten er in bevestigd is, met dun vloeibare cementmortel geheel gevuld Daarna laat men ze gedurende 10 minuten met groote snelheid (1200 omwentelingen in de minuut) om hun lengte-as draaien. Dientengevolge worden de vaste deeltjes naar buiten geslingerd en vormen zij een gelijkmatige korst om de ijzeren wapening. In het midden van den vorm blijft schoon water over, dat men na afloop der vervaardiging laat wegloopen.

Op die wijze kunnen natuurlijk niet alleen cylindrische maar ook gekanneleerde en geprofileerde masten worden vervaardigd.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 17. Dam prijsvraag. (Zie blz. 144.)

Het stadhuis te Leiden. Gedachtenwisseling tusschen de heeren Weissman en Kromhout.

Technisch gedeelte. Over het betrachten der zuinigheid bij het ontwerpen van betonwerken.

Statiek en diagrammen tot het bepalen der afmetingen van vloeren en draagpijlers in gewapend beton. (Vervolg.)

Tochtvrije ingangen. (Uit het „Zentrallblatt der Bauverwaltung".)

Bouwkundig Weekblad Nr 17. Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Mededeeling van de vergadering der Commissie belast met de herziening der honorariumtabel; van de vergadering van het H.B. op 18 April.

Statuten van de Mij. tot bev. der Bouwkunst, herzien in 1907/8, met het huishoudelijk reglement.

Verplichtingen van den architect tegenover zichzelf en tegenover zijne collega's;

Verplichtingen van den architect tegenover zijne principalen;

Verplichtingen van den architect tegenover den aannemer en het personeel bij den bouw betrokken.

Deze „verplichtingen" publiceert jaarlijks de „Société Centrale des Architectes Français". Zij werden indertijd opgemaakt door den arch. Guadet. (Zie „Bww." jg. 1904, blz. 17.)

„Gardens old and new", door J. G. Bespreking van dit Engelsche boekwerk, dat zeer mooi uitgevoerd en geïllustreerd is.

Voorgevel en hoofd-plattegrond van het bekroond ontwerp voor het Londensche raadhuis van den heer Knott. (Zie ook blz 67.)

De Opmerker Nr. 17. Het architectencongres van 1906. (Slot.)

De plichten van den architect. Vermelding der zelfde bepalingen als in het „Bouwk. Weekbl.", zie bovenstaand. (Zie „Bww." jg. 1904, blz. 17.)

Toenadering? Dit slaat op de verschillende stroomingen in de Mij. tot bev. der Bouwkunst aan het werken. De schrijver hoopt dat het het Hoofdbestuur moge gelukken een gewenschte toenadering van den Architectenbond en de Maatschappij te verwezenlijken.

Vereenigingen. Verslag der 28e algemeene vergadering, gehouden te 's Gravenhage, van de „Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs."

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Damprijsvraag.

Een inzender vraagt of het geoorloofd is plannen en schetsen in bruine tint (inkt) te teekenen

In art. 5 van het programma is de eisch gesteld dat alle gevraagde teekeningen in zwarte inktlijnen worden uitgevoerd. Hiervan mag in geen enkel opzicht worden afgeweken.

Voor de Jury:
J. INGENOHL, Secretaris-Rapporteur.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D.H. HAVERKAMP EN J.H.W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER
HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 19. 6 Mei 1908.

G. J. VEENSTRA. ARCH. HET OPENBAAR SLACHTHUIS

(VOORDRACHT GEHOUDEN 20 FEBRUARI L.L. IN DEN FRIESCHEN BOUWKRING)

(Vervolg.)

Bij het gebruik maken van een koelhuis verkrijgt men de grootste ruimtebesparing der hal, daar de geslachte dieren nu niet behoeven te blijven hangen, doch na het slachten reeds spoedig naar het koelhuis getransporteerd kunnen worden. De takels kunnen dan opnieuw gebruikt worden. In de hal brengt men eenige transporttakels aan, die op ⊥- of I-ijzers loopen, of ook wel roltafels, waarmede men het geslachte dier gemakkelijk naar het koelhuis brengt. De takels voldoen beter dan de tafels, ze hebben o. a. minder onderhoud noodig en zijn gemakkelijker te reinigen. De hal is verder uitgerust met haken, rondom de kolommen en langs den muur aangebracht ± 1.80 M. boven den vloer. Hieraan hangen de slagers de ingewanden en het gereedschap tijdelijk op; ook vindt men kasten onder de ramen aangebracht voor de berging van het slachtmateriaal.

De slachthal bouwt men het best met de eindgevels op het Noorden en Zuiden, opdat in den zomer geen der van ramen voorziene zijgevels in de middagzon komt te liggen. De muren van de slachthal moeten van voldoende dikte zijn, om 's zomers warmte en 's winters koude te keeren. Sommige slachthallen, wier muren de koude niet voldoende konden weren, is men gaan overwelven; dit is o. a. met succes geschied te Munchen en in het nieuwere slachthuis te Bochum.

Een bijzondere verwarming behoeft slechts zelden aangebracht te worden en in ons land kan deze zeker overal gemist worden.

De ramen brengt men tamelijk hoog boven den vloer aan ± 1.70 M., de ruimte onder de ramen gebruikt men veelal, voorzooverre ze niet gebruikt wordt voor de bevestiging der trek-inrichting van de takels, voor het plaatsen van kasten; deze zijn van plaatijzer vervaardigd. De ramen aan de zijde die de meeste zonnewarmte ontvangt, voorziet men van jalouzieën.

Vaak wordt de ventilatie die er ontstaat door het openen der deuren voldoende geacht. Deze is dit echter niet, ook al zijn de deuren tegenover elkaar geplaatst. Een nadeel is hier ook de tocht die onder in de hal merkbaar is. Men doet beter een systematische, afzonderlijke ventilatie aan te brengen en wel op zijn eenvoudigst door eenige ramen der lantaarn, die men boven den middengang aanbrengt, te voorzien van jalouzieën, inplaats van glas.

Een goede ventilatie verkrijgt men ook door het aanbrengen van ramen waarvan een gedeelte om een horizontale as draaibaar gemaakt is; of door het aanbrengen van loodrechte ventilatiebuizen, in de muren, die even boven den vloer beginnen en uitmonden boven het dak. Deze buizen werken van zelf door het temperatuursverschil binnen en buiten. De ventilatie, ontstaan door het aanbrengen van roosters in het fries, werkt ook uitstekend; bij elke windrichting wordt er nu n.l. een stroom versche fijn verdeelde lucht binnengebracht. Voldoende ventilatie is een der voornaamste eischen, is hieraan niet voldaan dan is de hal in den zomer een onaangename slachtplaats en in zulk een vertrek verliest het vleesch dan ook spoedig aan waarde.

De verlichting geschiedt heel goed door gas of, indien men ze heeft, beter door electriciteit. Men rekent voor elke 15 M². op één gaslamp.

Aan den wand brengt men de waterkranen, bestemd voor de reiniging der geslachte dieren, aan; men rekent voor elke drie takels één kraan. Aan de kolommen brengt men die voor reiniging der hal zelve aan, en hieraan bevestigt men slangen met eene bajonetsluiting.

De rioleering der hal geschiedt boven den grond; men laat het water en vuil afloopen naar de wanden en de middengang. Tegen de wanden en langs de middengang brengt men goten aan, deze geeft men een verval van 1 op 50 en laat ze afwateren naar de voor- en achtergevels, brengt ze hier door den muur

en laat ze uitmonden in ijzeren zinkputten, voorzien van roosters en stankafsluiters. Het verval van den vloer bedraagt bij asphalt of een ander effen materiaal 1 op 25; bij een vloer van een ruwer materiaal 1 op 20. De wanden zijn bepleisterd en van afgeronde hoeken voorzien, gewit of geschilderd in een lichte kleur. De lambriseering tot aan den onderkant der ramen wordt afgepleisterd in cement en dan eenige malen in een lichte kleur afgeverfd; of ook kan men hem afpleisteren in Robison's albastcement; of met geglazuurde tegels bezetten. De lambriseering moet n.l. gemakkelijk en grondig gereinigd kunnen worden.

De vloer moet van een materiaal vervaardigd zijn dat aan de volgende eischen voldoet: Het moet waterdicht, solide en taai zijn en mag niet door het vallen van zware voorwerpen springen. Het water moet langs den vloer vlug en geheel afgevoerd worden en mag niet in kuilen of indiepingen in het materiaal blijven staan. Er mag geen vocht kunnen indringen daar dit bij het verdampen last zoude veroorzaken en de vloer dan eene kweekplaats kan worden van bacteriën. Hij moet voorts niet glad zijn, opdat de dieren en de slagers niet zullen glijden, en moet zoo weinig mogelijk aan reparatie onderhevig zijn.

Slechte ervaringen heeft men opgedaan met wateropnemende tegels en met cementen vloeren. Deze laatste waren direct, of werden na eenigen tijd, veel te glad. Ironbricks en gemetselde klinkers op den kant in vischgratenverband, voldoen goed. Asphalt wordt in den laatsten tijd veel gebruikt, en voldoet goed, het wordt aangebracht ter dikte van 2 tot 3 cM. op een ondervloer van beton, die van 15 tot 20 cM. dik is.

De kap wordt van hout of van ijzer geconstrueerd. In het laatste geval zorge men voor goed verven en voor uitstekend onderhoud, daar het ijzer anders gemakkelijk roest door de opstijgende warme vochtige dampen.

De kolommen vervaardigt men eveneens van gietijzer; dit is beter dan hout, daar het gemakkelijker te reinigen en te desinfecteeren is. De slacht- en transporttakels worden veel van de Duitsche firma Beck & Henkel te Cassel betrokken.

De hal voor het slachten van klein vee brengt men in kleine slachthuizen wel samen met die voor varkens of die voor groot vee. In kleine slachthuizen kan dit goed daar hier eene afzonderlijke hal voor elke diersoort te kostbaar zou zijn. Van deze inrichting willen we echter afzien en alleen de inrichting bespreken van eene afzonderlijke hal voor klein vee; deze inrichting is bij eene gemeenschappelijke hal bijna dezelfde.

Per duizend inwoners kan men gemiddeld voor klein vee rekenen op 0.8 slachting per dag en ± 240 stuks per jaar. Voor het slachten van klein vee mag men aan de materialen der hal dezelfde eischen stellen als die voor de hal van groot vee. De indeeling der hal is veelal dezelfde, ook driedeelig met een gang in het midden, de inrichting is echter anders.

In de hal vindt men slachttafels, lang 1 M., breed 0.60 M. en hoog 0.70 M., of schragen, hier en daar een verplaatsbare takel en langs den muur en tusschen enkele kolommen raamwerken met haken voor het ophangen van het klein vee en de ingewanden. Voor elk stuk klein vee rekent men eene lengte van 1 M. van het raamwerk noodig te hebben; voor het afkoelen rekent men op een halven dag.

De raamwerken tusschen de kolommen of tusschen de kolom en den muur moeten zoodanig geconstrueerd zijn, dat de rijen haken minstens 0.50 M. uit elkaar geplaatst zijn, opdat twee aan weerskanten hangende dieren elkaar niet met de ruggen kunnen aanraken. De haken zijn ± 2 M. boven den vloer gelegen en aan hetzelfde raam 0.30 M. van elkaar verwijderd. Voor het slachten van een stuk klein vee rekent men op minstens 3 M². en als benoodigden tijd $^1/_2$ uur. In den gang vindt men veelal transporttakels aangebracht voor het overbrengen van vleesch naar het koelhuis. In deze hal vindt men evenals in die van groot vee ook plaatijzeren kasten en de noodige waterkranen.

De slachthal voor varkens vraagt eene zorgvuldige bestudeering. Per duizend inwoners rekent men op een gemiddelde slachting van 1.2 varken per dag of ± 400 stuks per jaar.

Van grooten invloed is de plaats der broeikuip. Veelal verdeelt men de hal door een scheidingsmuur in twee deelen en wel een broei- en een slachtruim. In het broeiruim zijn de kuipen geplaatst waarin men per dag ± 300 varkens kan broeien. De scheidingsmuur heeft slechts ééne opening; dit geschiedt om zoo weinig mogelijk de warme dampen uit het broeiruim in de slachthal te laten toetreden.

Voor de verdere behandeling der inrichting wil ik U eerst het dooden en slachten van een varken even toelichten. Het te dooden dier wordt in het zoogen. steekhok, in de nabijheid van de broeikuip, geplaatst; aan een achterpoot bevestigt men een strik met ring; het dier wordt van een slachtmasker voorzien en zoo verdoofd of anders bewusteloos geslagen en daarna gestoken; door middel van eene draai of loopkraan wordt het aan den ring met strik opgenomen en gedurende eenige minuten in eene met heet water gevulde broeikuip gedompeld, en daarna door dezelfde kraan op eene tafel gelegd en hierop van de borstels ontdaan. Aan een transporttakel of op eene roltafel wordt het dier nu naar de slachtplaats gebracht en hier van de ingewanden ontdaan en gereinigd. In het broeivertrek ontstaan heete dampen die minder aangenaam ruiken; deze moeten direct verwijderd worden opdat ze niet met het vleesch in de hal in aanraking kunnen komen.

Om dit te bereiken brengt men verschillende ventilatiekokers met ventilatoren of windkappen in het dak aan. In kleine slachthuizen reinigt men de ingewanden der varkens wel in het broeiruim, is er ruimte genoeg dan kan dit. In grootere slachthuizen richt men hiervoor soms eene afzonderlijke darmwasscherij in.

(Vervolg op blz. 148.)

POLITIEWACHTPOST AAN DEN AMSTERDAMSCHEN STRAATWEG TE ARNHEM

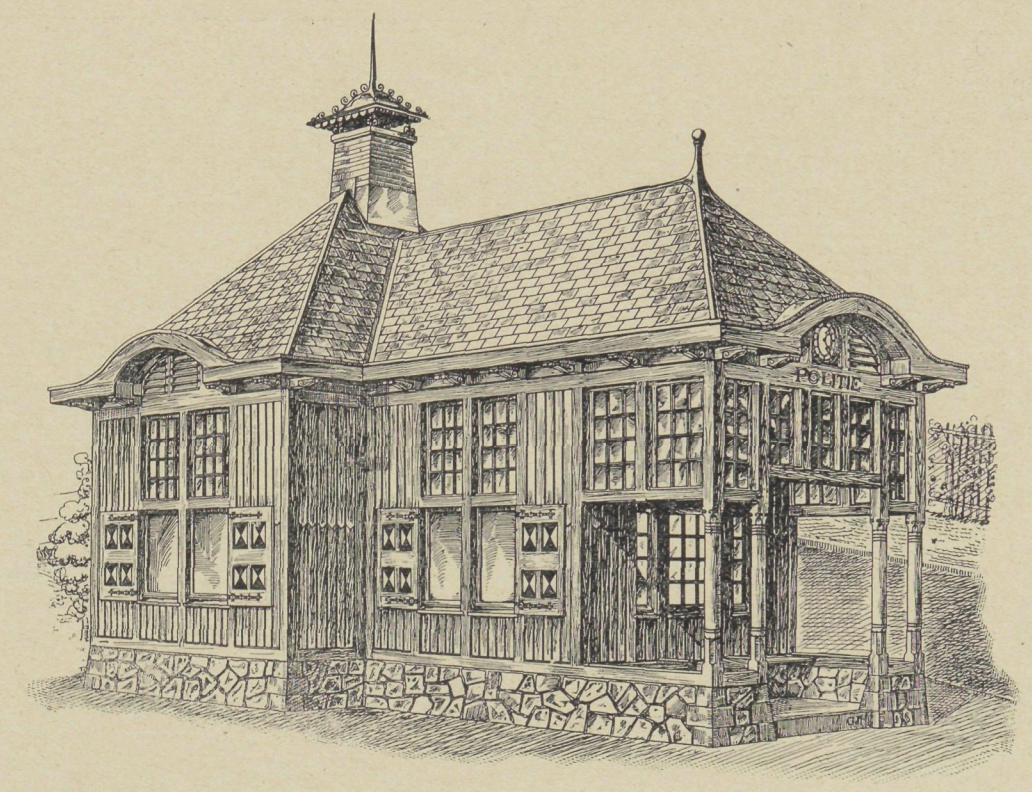

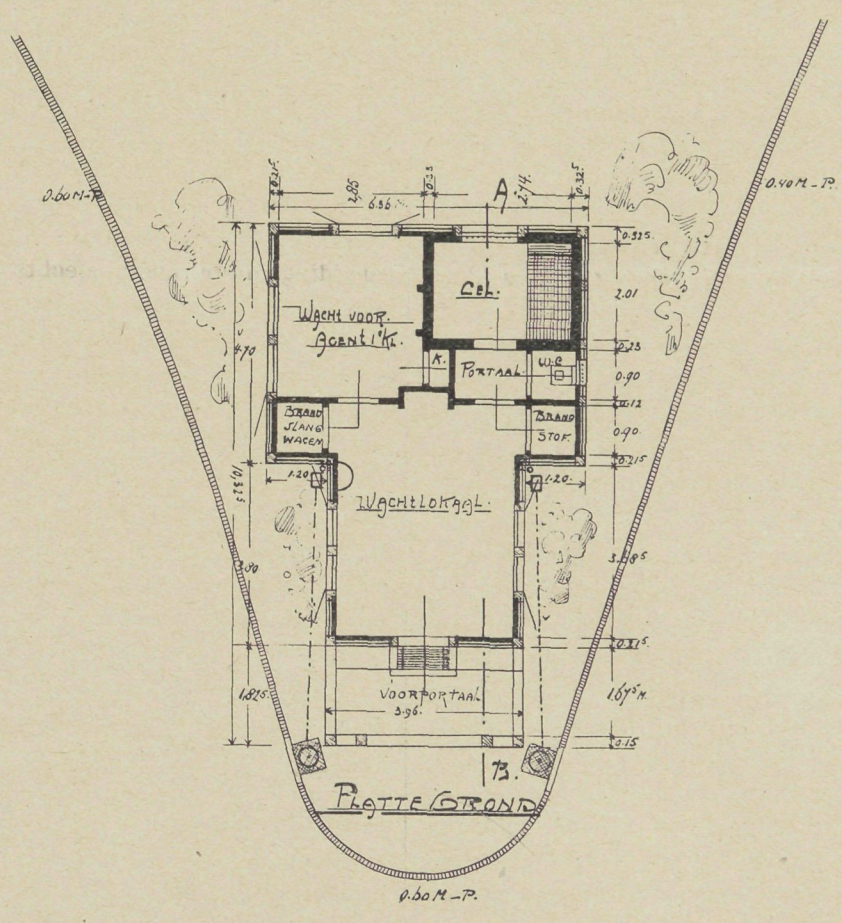

In deze wachtpost is een wachtlokaal voor agenten 2e klasse, groot 4.70 × 3.50 M.; een wachtlokaal voor agenten 1e klasse, groot 3.25 × 2.85 M., een cel, een privaat, eene kast voor een brandslangwagen en een voor brandstoffen, terwijl een voorportaal eene overdekte zitplaats aanbiedt.

De voet is opgetrokken van breuksteen met hoekstukken, neuten en dorpels van hardsteen.

De wanden zijn van Amerikaansch greenen- en eikenhout, blank bewerkt; de paneelen der vensterluiken zijn in de stedelijke kleuren, wit en blauw, beschilderd, aan de binnenzijde is tegen den houten wand metselwerk aangebracht.

De dakbedekking is van Rimogne leien in maasverband.

Het teekenwerk is uitgevoerd door den heer G. J. Hooyerink, opzichter bij de Gemeentewerken, die ook met het toezicht is belast.

Namens den Adj.-Directeur der Gemeentewerken,

G. J. Oor.

In deze hal vindt men evenals in die voor klein vee slachttafels en raamwerken met haken, van dezelfde afmetingen, aangebracht. Voor een varken rekent men ook op dezelfde lengte van het raamwerk met haken en voor het afkoelen op 10 uur. In de gang vindt men eveneens transporttakels, die hier dubbele dienst doen en wel om het dier van uit het broeiruim in het slachtruim en van uit het slachtruim in het koelruim te brengen. Voor het slachten van een varken rekent men op ± 2 uur en als ruimte voor elke slachting, met inbegrip van broei- en gangruimte, op ± 12 M². De eischen aan het materiaal gesteld zijn dezelfde als aan die van de hiervoor behandelde hallen.

De broeikuip kan van verschillend materiaal vervaardigd zijn en wel van hout, ijzer, koper enz., dit is verschillend al naar het systeem en of de kuip al of niet met vuur in aanraking komt. In de broeikuip wordt het varken gedoopt opdat de haren door middel van de hiervoor gebruikelijke instrumenten er gemakkelijk afgeschrabd kunnen worden. De borstels en het vleesch mogen geen te groote hitte verkrijgen, daar de borstels dan zouden verbranden en het vleesch en de borstels aan waarde verliezen.

De ervaring heeft geleerd dat een varken ± 2 minuten geheel ondergedompeld in water van 62 °C. zijn borstels vlug verliest, zonder dat de kwaliteit van het vleesch vermindert en dat de borstels dan ook de volle waarde behouden. Het water kan nu in de broeikuip op drie verschillende manieren verwarmd worden tot deze temperatuur en wel door er een vuur onder te stoken; door toevoer van kokend water, door middel van een buizenleiding; of door toevoer van stoom door of om het water, tusschen de wanden van den ketel. In Berlijn werden tot voor korten tijd houten broeikuipen gebruikt, waarin men water van 62 °C. voerde door middel van een buizenleiding. Tegenwoordig vervaardigt men ze bijna uitsluitend van gietijzer.

Er zijn ronde, ellipsvormige, vierkante en kruisvormige kuipen, ze zijn ± 90 cM. diep; de nieuwste zijn die met dubbelen concaven bodem en dubbele wanden, waartusschen men stoom leidt. Bij deze constructie is de binnenwand van koper, de buitenwand van ijzer.

Het slachtruim voor ziek vee dient voor het slachten van zieke of verdachte dieren en het bewaren van het vleesch daarvan; ook wordt hierin het vleesch gebracht dat afgekeurd is in de gewone hallen. Dit vertrek moet ingericht zijn voor het slachten van elke diersoort; men vindt hier dan ook eenige takels, een raamwerk met haken, eenige tafels en een afzonderlijk lokaal met broeikuip.

Veelal vindt men met deze hal onder één dak een vertrek met kookketel, soms ook een stereliseerapparaat. Dit laatste is een ketel voor het veranderen van vleesch in mestpoeder. In het kookapparaat wordt voorwaardelijk goedgekeurd vleesch gekookt onder toezicht. Het is dan òf bij de slagers òf aan het slachthuis tegen verminderden prijs te bekomen. Bij dit slachthuis, veelal ook onder hetzelfde dak, vindt men een stal voor ziek of verdacht vee. Het geheele complex gebouwen voor ziek vee ligt afgezonderd van de overige. De vloer en wanden moeten er hier op berekend zijn geregeld gedesinfecteerd te kunnen worden.

De darmwasscherij is een vertrek waar de ingewanden der dieren gereinigd worden. Dit vertrek vraagt, om aan zijn doel te zullen beantwoorden, spoelkuipen, tafels, een goede afwatering der vloeren, eene goede rioleering, eene uitstekende ventilatie en eene mestbergplaats. Bij kleine slachthuizen vindt men één darmenwasscherij, bij grootere meer, soms één voor elke diersoort.

Het vertrek bestaat gewoonlijk uit eene rechthoekige ruimte met aan de wanden sterk hellende goten, voor afvoer van het water en afval. Veelal vindt men in het midden een ketel met eenige spoelemmers; langs de wanden vindt men de ijzeren spoelkuipen en daarnaast de tafels ook van ijzer, of tegenwoordig ook wel van draadglas vervaardigd. De mest wordt door middel van spoelwater, waarvoor aan de wanden kranen zijn aangebracht, in de mestgroep gevoerd door middel van hierin uitmondende goten. Om nu de vloeibare deelen weer van de dikkere mest en afval te scheiden, passeeren ze een rooster, waardoor de dunnere stoffen wegvloeien en waarover de meer vaste heenglijden in putten. Deze mestputten zijn overdekt, opdat de dampen niet de omgeving zullen verpesten, en worden vaak geledigd.

Een betere inrichting is de verhoogde darmwasscherij, hierin is eene gaanderij ± 2.20 M. boven den vloer, van voldoende breedte, langs de wanden aangebracht. Aan de binnenzijde der gaanderij bevinden zich de spoelkuipen en tafels, vanwaar de meststoffen door kokers direct in zich hieronder bevindende wagens worden gestort. Men sluit bij zulk eene inrichting een contract met een particulier, die de wagens direct, nadat ze gevuld zijn, weghaalt.

(Wordt vervolgd.)

STATUTEN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

(VASTGESTELD DEN 2DEN MEI 1908)

I. DOEL EN ZETEL.

Art. 1. De Bond van Nederlandsche Architecten stelt zich ten doel, de belangen van het architectenberoep voor te staan.

Art. 2. Dit doel zal de Bond trachten te bereiken door:

1. Het bestudeeren van de belangrijke vraagstukken, die zich op het gebied der bouwkunst voordoen en het uitspreken van eene geformuleerde meening over deze vraagstukken.

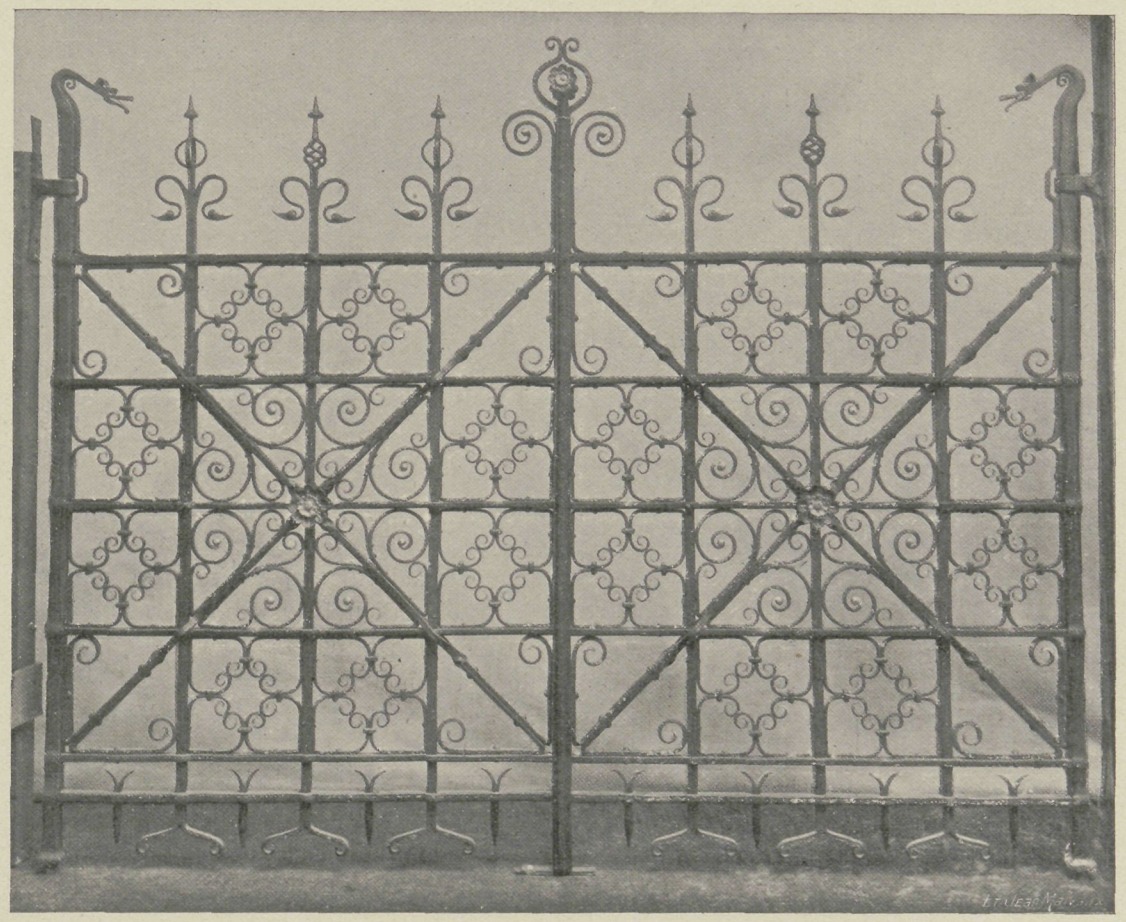

SMEEDIJZEREN HEK. ONTWERPER IS. BLANCQUART

BULLETIN DES MÉTIERS D'ART

2. Het verstrekken van inlichtingen en adviezen daaromtrent aan bestuurslichamen, het publiek en de leden.

3. Het vaststellen van goede beginselen voor het architectenberoep.

4. Het handhaven van ingestelde en in te stellen regelen en gebruiken ten opzichte van het architectenvak.

5. Het samenwerken met andere vereenigingen.

6. Het stichten van een ondersteuningsfonds voor behoeftige Bondsleden of voor hun Weduwen en Weezen.

7. Het voorstaan der belangen van den Bond met alle wettige middelen.

Art. 3. De Bond is gevestigd te Amsterdam.

III. LEDEN EN COMMISSIE VAN ONDERZOEK.

Art. 4. Nederlandsche architecten — waaronder verstaan worden beoefenaars der bouwkunst, die, bij door hen geleide werken den opdrachtgever vertegenwoordigend, zijn belangen behartigen en noch zelfstandig, noch als lid eener firma, noch als beheerend vennoot tevens in het algemeen als concurreerend aannemer, als handelaar of als makelaar optreden — kunnen als lid van den Bond worden aangenomen, mits zij den leeftijd van 28 jaar bereikt hebben en ten minste gedurende drie achtereenvolgende jaren hun vak zelfstandig hebben uitgeoefend, waarvan de welgeslaagde uitkomsten bij een in te stellen onderzoek aan de hierna te noemen Commissie moeten gebleken zijn.

De Commissie brengt den uitslag van haar onderzoek ter kennisse van het Bestuur. Heeft de Commissie tot aanneming geadviseerd, dan wordt van dit advies door het Bestuur kennis gegeven aan de leden, die schriftelijk binnen twee weken hunne mogelijke bezwaren tegen den voorgestelde bij het bestuur kunnen indienen. Zijn er geen bezwaren ingekomen, dan wordt het lidmaatschap verleend; zijn er wel bezwaren dan heeft het Bestuur de bevoegdheid over de al of niet toelating bij referendum door de leden te laten beslissen. Deze bevoegdheid heeft het Bestuur ook, als de Commissie tot het niet aannemen van den voorgestelde adviseert.

Bij een zoodanig referendum worden voor aanneming twee derden van het getal der uitgebrachte stemmen vereischt, waarbij blanco stemmen niet gerekend worden.

De Commissie van onderzoek bestaat uit vijf leden van den Bond, die ieder jaar door de Algemeene Vergadering uit een dubbeltal, door het Bestuur voorgesteld, worden gekozen. Wanneer minstens tien leden een lid schriftelijk aanwijzen, dan moet dit lid daarop worden geplaatst.

In deze Commissie kunnen Bestuursleden van den Bond geen zitting hebben. Niet meer dan twee leden dezer Commissie mogen in één gemeente wonen.

Art. 5. Elk lid, dat bevonden wordt, niet langer te voldoen aan de voorwaarden die tot zijn aanneming geleid hebben, kan van het lidmaatschap van den Bond vervallen worden verklaard. Dergelijke vervallenverklaring vindt eveneens plaats ingeval een lid van den Bond zich schuldig maakt aan handelingen in strijd met de waardigheid van den architectenstand of met de regelen, door den Bond vastgesteld.

Wanneer een lid van meening is, dat er termen aanwezig zijn om iemand van het lidmaatschap van den Bond vervallen te verklaren, dan kan hij schriftelijk, onder duidelijke vermelding der feiten, dit ter kennis van het Bestuur brengen.

De schriftelijke mededeeling wordt door het Bestuur aan de in Art. 4 genoemde Commissie gezonden. Is deze Commissie van oordeel, dat het aangevoerde grondige redenen bevat, om vervallenverklaring van het lidmaatschap van den Bond voor te stellen, dan zendt zij, bij aangeteekenden brief, een afschrift — met weglating der onderteekening — van wat aangevoerd is aan het lid, wiens vervallenverklaring beoogd wordt. Bij dezen brief wordt een uitnoodiging aan het lid gevoegd, om op een door de Commissie bepaalden datum door haar te worden gehoord.

Verschijnt het lid op dien datum niet, wordt zulk een brief niet binnen 14 dagen beantwoord, acht de Commissie het mondeling of schriftelijk ter rechtvaardiging aangevoerde onbevredigend en meent zij vervallenverklaring van het lidmaatschap te moeten voorstellen, dan zendt zij dit voorstel aan het Bestuur, hetwelk in zijn eerstvolgende vergadering daaromtrent beslist. Besluit het Bestuur, het lid van zijn lidmaatschap vervallen te verklaren, dan wordt hem van dit besluit bij aangeteekenden brief door den Secretaris kennis gegeven.

Bij ziekte of afwezigheid van het lid worden de hierboven genoemde maatregelen geschorst, totdat hij hersteld of teruggekeerd is.

De gevallen, waarin een lid zijn lidmaatschap verliest worden genoemd in het Huishoudelijk Reglement van den Bond.

Wie eenmaal van het lidmaatschap vervallen verklaard is, kan nimmer weder in den Bond worden opgenomen, tenzij later overtuigend gebleken mocht zijn, dat de verwijdering ten onrechte heeft plaats gehad.

Art. 6. De contributie der leden bedraagt f 5 per jaar, vermeerderd met een telken jare door de Algemeene Vergadering vast te stellen hoofdelijken omslag, berekend naar de beroepsinkomsten. Deze hoofdelijke omslag zal geheven worden wanneer de noodzakelijkheid blijkt. De contributie moet op eene door den Penningmeester onderteekende quitantie vóór 1 Juli van het loopende jaar worden voldaan. De quitantie geldt als bewijs van lidmaatschap. In het algemeen is, op welk tijdstip het lidmaatschap wordt aanvaard, de contributie voor het volle jaar verschuldigd.

III. BESTUUR.

Art. 7. Het Bestuur van den Bond bestaat uit een Voorzitter, een Onder-Voorzitter, een Secretaris, een Tweede-Secretaris en een Penningmeester, benevens twee leden zonder bepaalde functie.

Niet meer dan drie leden van het Bestuur mogen in één gemeente wonen.

De functies van Voorzitter en Secretaris is onvereenigbaar met het zetelen in het Bestuur van andere bouwkunst-lichamen.

Het Bestuur zetelt te Amsterdam en vertegenwoordigt den Bond zoo in als buiten rechten.

Art. 8. Het Bestuur regelt onderling zijne functiën, doch de Voorzitter wordt door de Vergadering gekozen. Voor het bijwonen van Bestuursvergaderingen kan aan hen, die niet ter plaatse der vergadering wonen, een vergoeding voor reis- en verblijfkosten worden toegekend.

Art. 9. De Voorzitter of zijn plaatsvervanger leidt alle vergaderingen; staken de stemmen over eenig voorstel, zaken betreffend, dan is zijn stem beslissend.

Art. 10. De Secretaris voert de correspondentie, houdt de notulen der vergaderingen van leden en bewaart het archief van den Bond. De Tweede Secretaris vervangt hem bij ontstentenis, is hem bij zijne werkzaamheden behulpzaam en houdt de notulen der Bestuursvergaderingen.

De Penningmeester dient, in de Algemeene Vergadering van Maart, de rekening en verantwoording in over het afgeloopen jaar en een begrooting voor het volgende, in welke stukken alle posten afzonderlijk moeten voorkomen. Deze begrooting wordt in een voorafgaande Bestuursvergadering vastgesteld. Bij die begrooting legt de Penningmeester over een staat van bezittingen van den Bond, met vermelding der baten en lasten.

Wanneer deze begrooting door de Algemeene Vergadering is goedgekeurd, moet het Bestuur zich daaraan houden, tenzij latere wijzigingen door de Vergadering worden toegestaan.

Art. 11. Om het andere jaar treden drie en twee Bestuursleden volgens rooster af en zijn dadelijk herkiesbaar. Geen Bestuurslid mag echter langer dan drie achtereenvolgende jaren zitting hebben.

Art. 12. In tusschentijdsche vacatures wordt door de eerstvolgende Vergadering voorzien.

Art. 13. Ieder aftredend Bestuurslid blijft in functie tot zijn opvolger zitting heeft genomen.

Art. 14. Het beheer der geldmiddelen en verdere eigendommen van den Bond is toevertrouwd aan het Bestuur.

IV. VERGADERINGEN.

Art. 15. Ieder jaar zullen minstens vier Vergaderingen door den Bond worden gehouden, waarvan die in Maart de Algemeene Vergadering zal zijn.

De Algemeene Vergadering wordt te Amsterdam gehouden. De plaats der andere Vergaderingen wordt door het Bestuur bepaald.

Art. 16. Het Bestuur heeft de bevoegdheid, buitengewone Vergaderingen te beleggen. Op voorstel van

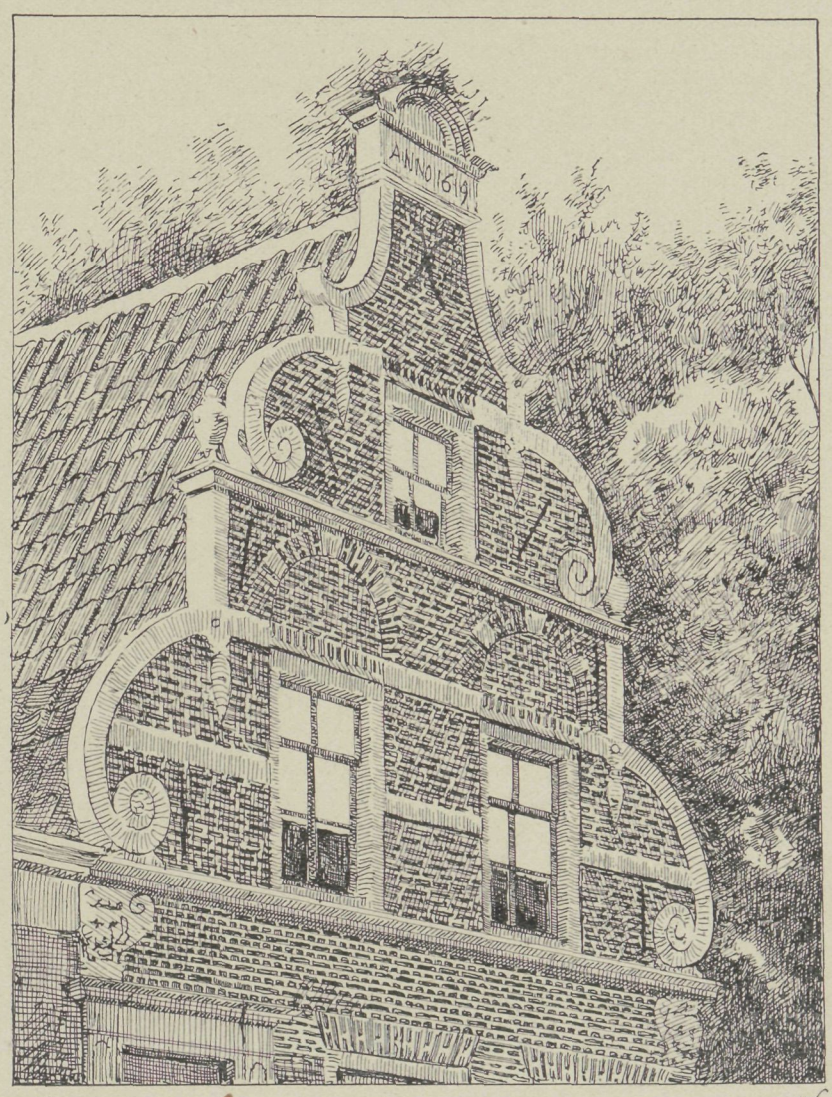

Monnikendam W.

HET HUIS VAN WATERLAND TE MONNIKENDAM

(ONTLEEND AAN „NOORD-HOLLANDSCHE OUDHEDEN" UITGAVE KONINKLIJK OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP)

(ZIE HET BERICHT OP BLADZIJDE 152)

tien leden schrijft het Bestuur eveneens een vergadering uit. In dit voorstel moet het doel der Vergadering omschreven zijn. Aan zulk een voorstel geeft het Bestuur binnen twee weken gevolg.

Art. 17. Besluiten worden genomen met volstrekte meerderheid van stemmen der aanwezige leden, waarbij blanco stemmen niet tellen.

De vergaderingen zijn in het algemeen niet openbaar. Op verzoek van den Voorzitter of van drie aanwezige leden kan in openbare zitting vergaderd worden.

Art. 18. In de Algemeene Vergadering brengt de Secretaris verslag uit omtrent hetgeen door den Bond in het afgeloopen jaar is verricht. De Penningmeester doet verslag omtrent het geldelijk beheer, waarna de Vergadering twee leden aanwijst tot het nazien der rekening en verantwoording. Dan wordt de begrooting voor het volgende jaar behandeld en vinden de verkiezingen van Bestuurs- en Commissieleden plaats. Daarna kan het Bestuur zulke zaken aan de orde stellen als het geschikt acht.

V. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 19. Het Bondsjaar begint 1 Januari en eindigt 31 December.

Art. 20. Wanneer vóór 1 November van het loopende jaar het lidmaatschap niet per aangeteekenden brief schriftelijk is opgezegd, dan gaat het door voor het volgende jaar.

VI. WIJZIGING DER STATUTEN EN ONTBINDING VAN DEN BOND.

Art. 21. Voorstellen tot wijziging dezer Statuten moeten òf door het Bestuur, òf door minstens een vijfde der leden schriftelijk, uiterlijk één maand voordat zij in behandeling worden genomen, worden ingediend.

Art. 22. Die voorstellen kunnen alleen door een vergadering worden behandeld, wanneer minstens de helft der leden aanwezig is. Iedere verandering der Statuten moet, om geldig te zijn, worden aangenomen door drie vijfden der ter vergadering uitgebrachte stemmen, waarbij blanco stemmen niet tellen en behoudens Koninklijke bewilliging, indien die dan alsnog zal worden vereischt.

Art. 23. Zijn op een vergadering, waar wijziging der Statuten aan de orde is gesteld, de leden in het vereischte getal niet aanwezig, dan wordt de vergadering een week later voortgezet en heeft dan, onafhankelijk van het getal der aanwezigen, de bevoegdheid tot besluiten, mits drie vijfden der aanwezigen zich vóór zulk een besluit verklaren.

Art. 24. De Bond wordt aangegaan voor een tijdperk van 29 jaren, te rekenen van 1 Maart 1908, en kan niet ontbonden worden dan door een besluit van eene met dat doel belegde vergadering, voor welk besluit zich drie vierden der aanwezigen moeten hebben verklaard.

Bij dit besluit wordt tevens beslist omtrent de bezittingen van den Bond.

GEMENGDE BERICHTEN

Het gemeenelandshuis van Waterland te Monnikendam. De bestaande gevel van het gemeenelandshuis te Monnikendam zal worden hersteld in den oorspronkelijken schoonen vorm, waarin hij (in het jaar 1619) werd opgetrokken.

Volgens de beschrijving voorkomende in de „Noord-Hollandsche Oudheden" heeft de topgevel de eigenaardige in- en uitbuigende lijnen die sinds de 16e eeuw en in het begin der 17e eeuw in ons land in zwang waren. De bekroning van den topgevel geschiedt door een als schelp behandeld fronton waarin het jaartal 1619. Op de hoeken staan vazen, terwijl boven de pui twee zeer goed gehakte leeuwenmaskers voorkomen.

De pui is daarentegen van veel lateren datum en past geheel niet bij den bovenbouw.

Middeleeuwsch-Romeinsch. „De Prins" biedt in hare laatst verschenen aflevering een onderschrift dat alles overtreft, wat zij op dat stuk reeds geleverd heeft.... en dat zegt wat! Onze lezers zullen zich nog wel vorige staaltjes van overeenkomstige „Prins"-nonsens herinneren. Thans lezen wij onder eene afbeelding, dat deze te zien geeft: de Middeleeuwsch Romeinsche toren van Wijk bij Duurstede. Ra, ra, wat is dat?

De oolijke schrijver weet het waarschijnlijk zelf niet.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Onze Bouwmaterialen beschreven door Prof. J. A. van der Kloes. Tweede, geheel nieuw bewerkte druk. Compleet in ten hoogste 45 afleveringen à 50 cents, welke om de 14 dagen verschijnen en per 5 afleveringen betaald worden.

Ter vervanging van den 1sten druk van „Onze Bouwmaterialen", die door den vooruitgang van een kwart eeuw verouderd en grootendeels onbruikbaar geworden was, heeft Prof. VAN DER KLOES een geheel nieuwe uitgave bewerkt. De 1e aflevering daarvan is thans verschenen. Krachtens onze gewoonte ten aanzien van vervolgwerken, zullen wij echter ons thans tot eene aankondiging bepalen, eene meer uitvoerige bespreking uitstellende tot de voltooiing.

In de voorrede schrijft Prof. VAN DER KLOES:

Het schrijven van een werk over bouwmaterialen is thans geheel iets anders dan twintig jaren geleden. Is eenerzijds onze kennis aanmerkelijk uitgebreid en kunnen wij thans met zekerheid optreden in tal van gevallen. waarin wij ons vroeger moesten bepalen tot het wikken en wegen der tegen elkaar overstaande meeningen van vroegere schrijvers, aan den anderen kant is de taak er niet gemakkelijker op geworden, doordien de stof een zoo reusachtige uitgebreidheid heeft verkregen, dat volledigheid bijna niet meer aan gepaste beknoptheid is te paren.

Van den rijken inhoud kan het volgende overzicht ons een denkbeeld geven:

De te behandelen stof zal worden ingedeeld als volgt:

Deel I. Natuursteen.
Deel II. Kunststeen.
- a. Baksteen.
- b. Betonsteen.
- c. Gipssteen.
- d. Andere niet gebakken kunststeen.
- e. Laboratorium-proeven op kunststeen.

Deel III. Mortel, beton, gewapend beton, vloeren zonder naden.
Deel IV. Hout en andere plantaardige materialen, isoleering- en pakkingstoffen.
- a. Hout.
- b. Rijshout, riet, stroo, enz.
- c. Pantaardige materialen in de tropen.
- d. Touw, zeildoek
- e. Papieren en geweven dakbedekkingen.
- f. Isoleer- en pakkingstoffen.

Deel V. Metalen.
- a. IJzer en staal.
- b. Andere metalen.

Deel VI. Glas, verfwaren en behangsels.

Voor elk deel zal een linnen band verkrijgbaar worden gesteld.

Architectura Nr. 18. Nederlandsche en Fransche Renaissance. Gedachtenwisseling tusschen de heeren WEISSMAN en KROMHOUT over de overeenkomst en het verschil dezer beide Renaissancestijlen. De heer WEISMAN neemt aan een gemeenschappelijk punt van uitgang, in Italië.

Het „VAN ITERSON-ziekenhuis" te Gouda, door W. KROMHOUT CZN., architect-ontwerper. Beschrijving en afbeeldingen van dit ziekenhuis. De uitvoering zal geschieden in samenwerking met den gemeente-architect L. KOOLE WZN.

TECHNISCH GEDEELTE. Over het betrachten der zuinigheid bij het ontwerpen van betonwerken, door D. K. (Slot.)

Tochtvrije ingangen. (Vervolg.)

Statiek en diagrammen tot het bepalen der afmetingen van vloeren en draagpijlers in gewapend beton. (Vervolg.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 18. Mij. tot bev. der Bwk. VIIIe Internationaal Congres voor Architecten te Weenen, door A. SALM GB ZN. Inlichtingen omtrent reiskosten en hotels voor de deelnemers aan dit Congres.

M. t. b. d. B. en N. A. B., door C. N. VAN GOOR. De Schr. acht de in de vorige Nrs. van het „B. W." verschenen eischen te stellen aan Fransche architecten, ook op ons land toepasselijk. Het doet er niet toe of hier ook architecten gevonden worden, die tevens uitvoerder van bouwwerken zijn, taxaties verrichten enz. Doch een Architektenbond moet hooge eischen stellen voor het lidmaatschap en mede zulk een programma opstellen als dit bovengenoemde.

Brieven uit België, door X. Y. Z. Vermelding der oprichting van een Fédération des Sociétés d'Architectes de Belgique, van de rondzending door de Société des Architectes d'Anvers van de Devoirs professionnels des Architectes Français en over de uitbreiding van Antwerpen.

Sociaal-technisch Advies-bureau. (Zie blz. 143.)

De Hollandsche inzendingen voor de Londensche prijsvraag. Korte beschrijving met voorgevel en hoofdplattegrond van het ontwerp daarvoor ingezonden door den heer J. F. HOYTEMA, B. I.

Tentoonstelling, betrekking hebbende op de geschiedenis van de Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam van 27 April—11 Mei, door J. G. Vermelding in hoofdzaak van het tentoongestelde op deze tentoonstelling.

De Opmerker Nr. 18. Het Royal Institute of British Architects. (Vervolg.) Vermelding van het ondersteuningsfonds, van de regeling omtrent leerlingen, omtrent prijsvragen, over het honorarium, de behandeling van kwesties door arbitrage, enz.

De Haagsche Raadhuisplannen. Met afbeeldingen van een 4-tal gevel-oplossingen door den architect SCHADEE.

Brieven van PIET VAN DIEVER. VI.

Arti et Industriae te 's Gravenhage. Verslag der verg. waarin de heer J. H. KREMER een rede hield over „Het trijp in zijne esthetische verschijningen, zijne geschiedenis en weverij". Het verslag, met eenige kliché's toegelicht, zal in ons volgend nummer verschijnen.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag voor Één-gezins-werkmanswoningen.

De 21 Januari 1908 uitgeschreven „Prijsvraag voor één-gezinswerkmanswoningen" mocht zich in groote deelneming verheugen. Niet minder dan 230 ontwerpen zijn daarvoor ingeleverd.

De Jury bestaande uit de heeren: W. VAN BOVEN, Architect, Inspecteur van de Volksgezondheid te 's Gravenhage; L. KROOK, Architect, Directeur der Gemeentewerken te Zwolle; J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingenieur, Amsterdam; J. W. SCHAAP, Architect, Directeur der Gemeentewerken te Arnhem en D. E. WENTINK, Architect, Inspecteur van de Volksgezondheid te Utrecht, is reeds met hare werkzaamheden aangevangen.

Uitgeloofd zijn: drie prijzen van f 100.—, waarvan twee met medaille van de Mij.; twee van f 75.— en twee van f 50.—.

Academie van Beeldende Kunsten en Techn. Wetensch.

Bij de in dit jaar gehouden prijskampen onder de leerlingen der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam zijn de navolgende bekroningen toegekend:

Bouwkunde: Gebouw met tentoonstellingslokaal, veilingszaal en directeurswoning Aan het ontwerp, motto „Hamlet", de zilveren medaille, inzender A. STAHLIE; aan het ontwerp, motto „IJ", een eervolle vermelding, inzender P. A. VAN GELDER.

Werktuigkunde: Veiligheidskleppen voor een stoomketel. Aan het ontwerp, motto „Gladiator", de zilveren medaille, inzender P. F J. VAN DER WALLE; aan het ontwerp, motto „G", een eervolle vermelding, inzender JOH. VAN KERSEN.

Decoratieve Kunst en Kunstnijverheid. Aan het ontwerp, motto „Streven", de zilveren medaille, inzender KL. KOOY; aan het ontwerp, motto „Batseba", een eervolle vermelding, inzender H. P. VAN VIANEN JR.; aan het ontwerp, motto „Helena", een eervolle vermelding, inzender ADRIAAN SINGELS.

Tevens kunnen wij den uitslag vermelden van den prijskamp onder de leden: eene schilderij voorstellende een Rotterdamsch Stadsgezicht.

Aan dien wedstrijd is deelgenomen door elf leden. De Jury bestaande uit de heeren THOLEN, VAN MASTENBROEK en OLDEWELT, kende den prijs van f 200 toe aan het schilderij, ingezonden onder het motto „Viaduct". Bij opening van het naambriefje bleek de inzender te zijn de heer MAARTEN JOHS. B. JUNGMAN te Rotterdam. („N. R C.")

PERSONALIA

Te Zandvoort is tot gemeente-opzichter uit 118 sollicitanten benoemd de heer C. SCHERMERS, te Haarlem.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D.H. HAVERKAMP EN J.H.W. LELIMAN, KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER, HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 20. 13 Mei 1908.

G. J. VEENSTRA. ARCH. HET OPENBAAR SLACHTHUIS

(VOORDRACHT GEHOUDEN 20 FEBRUARI L.L. IN DEN FRIESCHEN BOUWKRING)

(Vervolg.)

Het koelhuis dient om het vleesch voor bederf te bewaren. Terwijl men vroeger ijskelders en ijskoelhuizen bouwde, die slechts zeer onvolkomen resultaten opleverden, daar hierin het vleesch reeds na eenige dagen overtrokken was met eene dikke laag schimmel en zoodoende in waarde daalde, bouwt men tegenwoordig koelhuizen waarin de lucht door machines kunstmatig afgekoeld en gedroogd wordt. (Verg. het artikel „Iets over koelhuizen" op blz. 89 en vgd.)

Het vleesch blijft het best bewaard in een vertrek gevuld met droge lucht van eene temperatuur van 2° tot 5° C. Alle goede koelmachines moeten eene dubbele taak verrichten en wel die om de lucht af te koelen en deze tegelijkertijd te bevrijden van haar waterdamp, ten minste in zooverre, dat ze weer geschikt is, het vocht, dat het vleesch bij afkoeling afgeeft, in zich op te nemen.

Om de in een vertrek opgesloten lucht van een hoogere temperatuur op een lagere te brengen is het natuurlijk slechts noodig een afgekoeld voorwerp in dit vertrek aan te brengen. Er heeft dan n.l. eene temperatuursuitwisseling plaats tusschen de warmere lucht van het koelruim en het koude lichaam, totdat beide dezelfde temperatuur bezitten. Zorgt men er nu voor dat dit lichaam op dezelfde lage temperatuur wordt gehouden, dan moet de lucht langzamerhand tot deze temperatuur afkoelen, onder voorwaarde n.l. dat er geene uitwisseling plaats heeft met de buitenlucht. Om dit te voorkomen verlicht met het koelhuis het best door middel van glasbouwsteen, daar door deze minder temperatuuruitwisseling plaats heeft dan door gewone en zelfs dubbele ramen.

De koelinrichting met kunstmatige afkoeling bestaat uit drie deelen en wel: de koelmachine; de inrichting voor het overbrengen der koude, dit geschiedt meest door middel van een hiervoor geschikte vloeistof b.v. een zoutoplossing of ammonia; verder uit het eigenlijke koelruim. Deze drie deelen kunnen volgens verschillende systemen ingericht worden en zijn elk voor zichzelve tamelijk onafhankelijk van de andere. De in Duitschland tegenwoordig in gebruik zijnde koelmachines verrichten haar functie door middel van vluchtige stoffen b.v. ammonia, koolzuur of andere. De koelmachine bestaat uit drie apparaten (fig. V) en wel den verdamper (ook wel refrigerator genoemd), den absorber en den condensator.

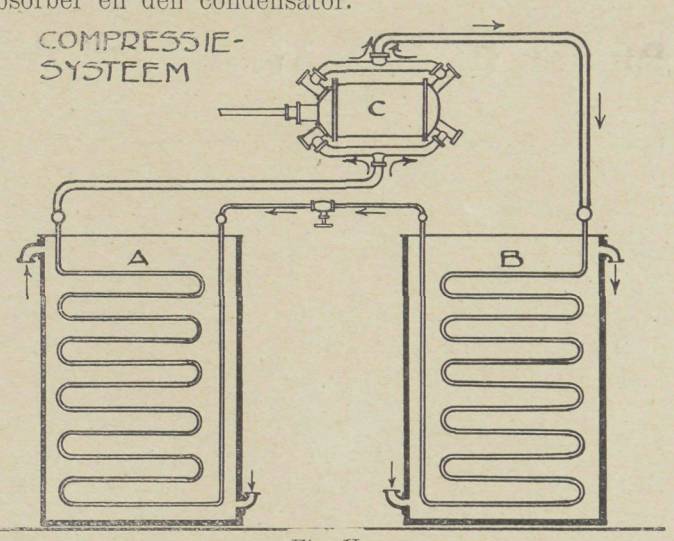

Fig. V.

A. Verdamper. B. Condensator. C. Compressor.

De verdamper bestaat uit eene kast waarin een aantal buizen zijn opgesloten. In deze kast zijn de buizen omgeven door de af te koelen lucht of de zoutoplossing; aan het eene einde dezer buizenleiding vloeit voortdurend eene vloeibare substantie toe, deze verdampt hier en komt aan het andere einde als damp te voorschijn. Voor de verdamping van de vloeistof in de buizenleiding is warmte noodig en deze wordt aan hare omgeving onttrokken. Door deze werking wordt de lucht of zoutoplossing dus afgekoeld. De door de buizenleiding vloeiende stof moet onder den gewonen druk en bij elke temperatuur verdampen

zooals b.v. ammonia-, aether-, koolzuur- en andere vluchtige zuren.

Het volgende apparaat, de absorber, heeft eene dubbele functie te verrichten en wel de in den verdamper ontwikkelde damp op te nemen en ze weer te verdichten.

Het derde apparaat, de condensator, heeft de in het vorige apparaat verdichte damp als vloeistof terug te voeren in den verdamper opdat ze opnieuw werkzaam kan zijn. Dit apparaat bestaat evenals de verdamper ook uit eene buizenleiding, eveneens opgesloten in eene ijzeren kast, aan het boveneinde komen de verdichte dampen in de buizenleiding en aan de onderkant verlaat ze de kast als vloeistof. Van hier worden ze weer naar den verdamper vervoerd. De buizenleiding van den condensator wordt steeds door water van zoo laag mogelijken temperatuur omspoeld (het z.g. koelwater), dit water onttrekt warmte aan den inhoud der buizen en zet deze onder druk verkeerende dampen weer in vloeistof om. De verdamper brengt de vloeistof in dampvorm, de absorber verdicht haar en de condensator staat haar weer vloeibaar af. Het eerste apparaat onttrekt warmte aan de omgeving; in het tweede worden de dampen verwarmd en in het derde wordt deze warmte haar weer onttrokken.

De koelmachines worden al naar de constructie van het tweede apparaat verdeeld in zuig- en persmachines.

Bij de zuigkoelmachine bestaat het tweede apparaat uit drie onderdeelen en wel uit den absorber, de pomp en den distilleerketel.

De absorber is eene kuip waarin eene vloeistof (gewoonlijk water) is aangebracht. Deze zuigt de gassen met haar toebehooren uit den verdamper en verzadigt zich hiermee.

De pomp zuigt de vloeistof uit den absorber en voert ze naar den distilleerketel. De distilleerketel wordt direct door vuur verhit, zoodat de gassen dampvormig onder druk uitgedreven worden en zoo in den condensator komen.

Bij de perskoelmachine bestaat het tweede apparaat uit eene dubbelwerkende pomp, zoowel zuig- als perspomp. Deze zuigt de damp uit den verdamper, verdicht ze en perst ze in den condensator.

De zuigkoelmachines werken hoofdzakelijk met ammonia als vluchtige stof. Ze zijn door Carré uitgevonden en in 1867 was de eerste koelmachine door hem op de Wereldtentoonstelling te Parijs geëxposeerd. Ze hebben de volgende nadeelen: Ze verbruiken een relatief groote hoeveelheid koelwater, daar niet alleen de condensator doch ook de opzuigingsvloeistof afgekoeld moet worden. De opzuigingsvloeistof komt steeds met een tamelijk hoog ammoniagehalte uit den distilleerketel, in den absorber terug, zoodoende heeft ze van hare geschiktheid, om gas op te zuigen, verloren. Verder is het verbruik der verhittingsmiddelen relatief hooger, daar voor het verdrijven der ammonia steeds de geheele hoeveelheid vloeistof uit den absorber sterk verwarmd moet worden; ook moeten de ammoniadampen in den distilleerketel tot een zeer hooge temperatuur verhit worden.

De zuigmachines hebben het voordeel dat ze gemakkelijker te behandelen zijn dan de persmachines, zoolang er tenminste geene storingen voorkomen. Deze ontstaan, tengevolge der vele buizenleidingen en schroefverbindingen, hier echter licht. In dit geval gaat er spoedig een massa ammonia verloren.

De zuigkoelmachine vereischt weinig kracht en levert, als ze met stoom verhit wordt, een groote hoeveelheid gedistilleerd water, dat regelmatig voor de ijsfabricage kan worden gebruikt.

De verschillende constructies loopen zeer weinig uiteen, al naar de fabriek waar ze vervaardigd zijn.

Al naar de soort der gebruikte vloeistof worden de perskoelmachines onderverdeeld in: De vluchtige zuurkoelmachines; de ammoniakoelmachines; de koolzuurkoelmachines.

De machines werkende met vluchtige zuren, waartoe de oude en nieuwe Pictetmachines behooren, worden sedert ze moeten concurreeren tegen de Linde'sche ammoniamachines, niet veel meer gebruikt. Tegenwoordig vindt men algemeen de ammoniaperskoelmachines, vervaardigd door „Die Gesellschaft für Linde's Eismachinen in Wiesbaden", in gebruik. Ze worden vervaardigd naar het patent van Prof. C. Linde en zijn zoo goed geconstrueerd en uitgevoerd, dat tot nu toe nog geen der andere en ook nieuwere constructies deze heeft kunnen verdringen of zelfs naderen. Prof. Linde voerde in Duitschland de koelmachine het eerst in. De ammoniaperskoelmachines werken onder een druk van 7 tot 10 atmospheren.

De koolzuurpersmachines komen veel met de hiervoor genoemde overeen, doch werken onder een druk van 40 tot 60 atmospheren en moeten dus tengevolge van deze hooge druk veel sterker geconstrueerd zijn. Dit bezwaar is nu in den laatsten tijd niet van zooveel belang, daar de machines toch onder garantie geleverd worden.

Voor de afkoeling van het vleeschkoelruim is in de eerste plaats koude noodig, deze wordt in de koelmachine gefabriceerd en in het koelruim wordt ze voor afkoeling der lucht gebruikt. De inrichting van het koelruim is onafhankelijk van de soort der koelmachine. Voor de bewaring van het vleesch is een gelijkmatige temperatuur van 2 tot 5° C. vrij van stof en bacteriën de meest gewenschte; ook moet ze relatief droog zijn d.w.z. dat ze hoogstens 40 tot 50 % vochtgehalte mag bevatten. Te droog mag de lucht niet zijn daar ze dan het vleesch te veel vocht onttrekt en dit zoodoende aan gewicht verliest.

De afkoeling der lucht kan geschieden door verschillende inrichtingen, als men de noodige koude reeds voorradig heeft. De drooging der lucht geschiedt door de afkoeling, daar de koude lucht minder vocht in zich kan op nemen dan warme lucht, zoo geeft de lucht bij hare afkoeling een gedeelte van het vocht af. Dit water wordt nu op de een of andere manier afgevoerd.

De afgekoelde lucht is nu weer door de verwarming, die geschiedt doordat ze in aanraking komt met het vleesch, in staat een deel van het vocht dat het vleesch afstaat, in zich op te nemen en dit zoodoende te laten drogen.

De koelinrichting kan men indeelen in drie typen en wel:

a. De koelinrichting door buizen waardoor een zoutoplossing stroomt. Deze inrichting werkt met eene sterk bevriezende zoutoplossing. De verdamper der koelmachine bestaat uit eene ijzeren, goed voor warmte geïsoleerden kast met eene ijzeren buizenleiding, waarin de bij den arbeid gebruikt wordende vloeistof verdampt. De kast is nu gevuld met de zoutoplossing, die van hare warmte aan de zich in de buizen bevindende vloeistof afstaat en zoodoende zelve afkoelt. Deze in de kasten afgekoelde zoutoplossing wordt door middel van eene perspomp door buizen gedreven, die zich in het koelvertrek of in een nevenvertrek, dat speciaal voor afkoeling bestemd is, bevinden. Ze komt, nadat ze al de buizen in het koelruim doorloopen heeft en dus de aanwezige lucht heeft afgekoeld, eenigszins verwarmd in de kasten terug en wordt hier opnieuw afgekoeld. Liggen de buizen in een afzonderlijk vertrek, dan moet de afgekoelde lucht langs een mechanischen weg in het eigenlijke koelvertrek gedreven worden. Liggen de buizen in het koelvertrek zelve dan koelt de lucht door hare natuurlijke beweging het vleesch voldoende af.

De afkoeling door middel van buizen heeft het nadeel dat eene grondige reiniging en droging der lucht, die in een vleeschkoelruim verlangd wordt, niet kan geschieden, daar slechts een gedeelte der lucht direct met de buizen in aanraking komt en haar vocht als ijzel tegen deze afzet. Deze ijzel vormt nu eene korst om de buizen en belemmert nu de afgifte van koude aan de lucht; zoodoende is men verplicht de buizen van tijd tot tijd te ontdooien.

Om deze nadeelen te voorkomen legt men tegenwoordig de buizen in een afzonderlijk vertrek en wel in dubbele hoeveelheid. Ze worden nu afwisselend gebruikt en de niet gebruikte kunnen ontdooid worden.

„Die Gesellschaft für Linde's Eismachinen te Wiesbaden", voerde vroeger slechts uitsluitend buizenleidingen met zoutoplossing uit en plaatse de buizen meest in het koelruim zelve. De buizen werden aan het dak van het koelvertrek opgehangen, zoodat de koude lucht steeds naar beneden viel, terwijl de warmere lucht naar de buizen gevoerd werd.

b. Later voerde dezelfde fabriek eene koelinrichting in door buizen die met een verdampende vloeistof (ammonia) gevuld waren. Deze vloeistof was dezelfde die in de buizen van den verdamper circuleerde en werd dus direct als luchtafkoeler gebruikt. Het wegvallen der zoutoplossing, die de koude-overbrenger was tusschen de ammonia en de lucht, en de afwezigheid der pomp, die de circulatie der zoutoplossing verrichte, zijn ongetwijfeld voordeelen voor dit systeem.

De ammoniaverdampingsspiralen bevinden zich in een kanaal, dat gelegen is naast of boven het koelruim. Door dit kanaal wordt de lucht door middel van ventilatoren geperst. Aan de koude buizenwand geschiedt nu op dezelfde wijze als straks genoemd de afkoeling, het reinigen en drogen der lucht; hierbij worden de buizen eveneens omgeven door een ijzellaag.

Daar de ijzellaag meer en meer de afkoeling verhindert moeten ze hier van tijd tot tijd van ontdaan worden. Dit geschiedt op de eenvoudigste en geschiktste manier door haar te ontdooien. Om het apparaat echter in werking te houden geschiedt dit niet ineens met het geheele buizennet, doch bij gedeelten. Bij dit systeem kan dit zeer goed, daar het uit enkelvoudige buizen bestaat die alle afzonderlijk buiten werking gesteld kunnen worden. De warmte, noodig voor het ontdooien, levert het koelhuis gewoonlijk zelf wel en anders geschiedt dit door de buitenlucht in de uitgeschakelde buizen te laten circuleeren.

Om dit te bespoedigen heeft de genoemde „Gesellschaft" een andere methode uitgevonden en hierop patent genomen. Ze leidt door deze tijdelijk uitgeschakelde spiralen de in de machine gecomprimeerde warme ammoniadampen, deze condenseeren hier en staan hare latente warmte af voor het ontdooien der ijzellaag. Het nu genoemde buizensysteem heeft een vaste bediening noodig, daar de machinist van tijd tot tijd voor het ontdooien en uitschakelen zorgen moet.

c. Het derde systeem is de koelinrichting waarbij de lucht direct in aanraking komt met de zoutoplossing. Bij deze methode is eene goede reiniging der lucht van stof en bacteriën voldoende verzekerd evenals eene voldoende afkoeling. Bij de verschillende apparaten van dit systeem wordt de af te koelen lucht door een ventilator over groote door de zoutoplossing met ijzel bezette vlakken of door een zoutwaterregen geblazen.

De genoemde „Gesellschaft" heeft een draaiend schijvensysteem uitgevonden, dat steeds groote zoutwatervlakken in directe aanraking brengt met de lucht. Dit systeem vereischt weinig kracht en neemt slechts eene kleine ruimte in (fig. VI).

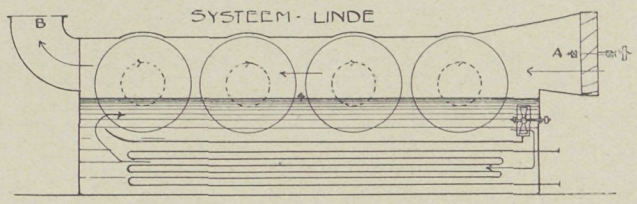

Fig. VI.
A. Perskanaal. B. Zuigkanaal.

Op de horizontaal liggende assen zitten schijven evenwijdig achter elkaar en wel zoodanig dat ze slechts eenige cM. van elkaar verwijderd zijn en met hare ondereinden telkens in een met zoutoplossing gevulde bak loopen. Langzaam draaiende, worden de zinkschijven met een laagje van de zoutoplossing bedekt en ze vormen eene rij naast elkaar liggende kanalen waardoor nu de lucht geblazen wordt.

Tegenwoordig vereenigt men de zoutoplossingafkoeler en de luchtafkoeler door den verdamper onder het schijvensysteem te plaatsen. (Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

De Bond van Nederlandsche Architecten heeft een bestuur gekozen bestaande uit de heeren K. P. C. DE BAZEL, Voorzitter, te Bussum; H. P. BERLAGE NZN. en JOSEPH CUYPERS te Amsterdam; C. N. VAN GOOR te Rotterdam; P. HOUTZAGERS te Utrecht; Jos. INGENOHL te Amsterdam; J. VAN NIEUKERKEN te 's Gravenhage, terwijl in de commissie van onderzoek voor toelating der leden gekozen werden Dr. P. J. H. CUYPERS te Roermond; JAC. F. KLINKHAMER, Prof. aan de T. H. te Delft; W. KROMHOUT CZN., Voorzitter van het Genootschap „A. et A."; A. SALM G.BZN., Voorzitter van de Mij. tot Bev. der Bouwk., beiden te Amsterdam en A. W. WEISSMAN, arch. te Haarlem.

De heer SALM neemt de benoeming niet aan en Professor KLINKHAMER had reeds te kennen gegeven niet tot den Bond toe te treden.

De Woningwet. Door het bestuur van het Congres voor Openbare Gezondheidsregeling is een commissie benoemd om te dienen van praeadvies ter zake welke wijzigingen in de Woningwet behooren aangebracht te worden om deze meer aan haar doel te doen beantwoorden. Deze commissie is samengesteld als volgt: Mr. H. L. DRUCKER, lid van de Tweede Kamer, voorzitter; Dr. G. W. BRUINSMA, lid van de Gezondheidscommissie van Ginneken; J. H. FABER, Inspecteur van de Volksgezondheid; H. POLLEMA, lid van Gedeputeerde Staten van Friesland; Jhr. Mr. CH. RUYS DE BEERENBROUCK, lid van de Tweede Kamer; J. H. SCHAPER, lid van de Tweede Kamer; J. W. C. TELLEGEN, directeur van het gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, secretaris, J. M. A. ZOETMULDER, Inspecteur van de Volksgezondheid.

Kalkzandsteen. Zooals bekend is er eene Staatscommissie benoemd, die onderzoeken zal of de kalkzandsteen werkelijk dat prima materiaal is, hetgeen de k.z.steenfabrikanten beweren.

Deze Staatscommissie is nu onder leiding van kalkzandsteenfabrikant, Baron HARDENBROEK, in Februari in Berlijn geweest en hebben deze heeren de groote vergadering der kalkzandsteenfabrikanten bezocht. In deze vergadering is op verzoek van den heer HARDENBROEK door den heer INGEMAN BEIL uitvoerig de brochure over de Kalkzandsteen door den architect A. W. WEISSMAN en Prof. v. d. KLOES besproken en ernstig aangevallen.

Wij vermeenen echter dat een dergelijk onderzoek door eene commissie geleid door een kalkzandsteenfabrikant en gedaan in een dergelijke vergadering noodgedrongen eenzijdig moet zijn en vertrouwen dan ook dat deze commissie zelf zonder geïnteresseerde leiding de oogen in Berlijn als hier in ons land de kost zal geven.

Indien deze commissie b.v. in Den Haag alle kalkzandsteengebouwen eens precies opneemt, die eenige jaren oud zijn, zoo zal zij zeker tot de conclusie komen, dat zoo er werkelijk goede kalkzandsteen zijn, daar heel schaars te vinden zijn.

(„De Ned. Klei-industrie".)

BERLIJN. Een tuinstad op het Tempelhofer Feld. Er bestaan plannen om op een deel van het Tempelhofer Feld, de oefeningplaats van het Berlijnsche garnizoen, een tuinstad te stichten. Het veld is in zijn geheel 550 H.A. groot en de militaire fiskus vraagt daarvoor 390 miljoen Mark. De tuinstad zou echter niet meer dan de helft van het terrein beslaan. Het denkbeeld is van den 2den burgemeester van Berlijn Dr. REICKE.

De bedoeling zou niet zijn hier een fijne villa-kolonie te doen ontstaan, maar een vriendelijke woonstad voor den middenstand

Berlijn zou, als het plan doorgaat, de mogelijkheid hebben om relatief dicht bij het centrum der wereldstad een tuinstad te stichten, een voordeel dat geen andere groote stad bezit.

De ramp te Görlitz. De instorting van de muziekzaal te Görlitz is een ramp als zelden in de bouwkundige wereld is voorgekomen. De architect, de, vooral als theater-specialiteit bekende Prof. BERNHARD SEHRING is in hechtenis genomen en op zijn vermogen is voor een bedrag van 100.000 Mark beslag gelegd.

De oorzaak van de instorting wordt blijkens mededeeling in het „Berliner Tageblatt" door sommige gezocht in te zwakke grondmuren, door andere in de kap-konstruktie. Deze is door de gemeentelijke autoriteiten te zwak geoordeeld, in tegenstelling tot een tweetal andere adviezen, waarbij een van een Professor der Technische Hoogeschool van Charlottenburg. In opdracht der regeering had de Regierungsbaumeister BERNHARD tweemaal onderzocht. Deze was ook voorzitter van een scheidsgerecht dat in zijn uitspraak zeide dat de kap-konstruktie geen aanleiding tot bezwaren gaf. Het schijnt dat een zekere spanning tusschen de gemeentelijke autoriteiten van Görlitz en Prof. SEHRING niet zonder invloed op den loop der gebeurtenissen geweest is.

BERNHARD SEHRING is een der bekendste duitsche bouwmeesters van dezen tijd. Zijn werk onderscheidt zich door een eigen, schilderachtige en dikwijls fantastische, kleurrijke opvatting, waaraan echter dikwijls eenheid ontbreekt. Zij is eklektisch met moderne neigingen en op den voorgrond treden moderne technieken. Zijne hoofdwerken te Berlijn zijn het „Künstlerheim", een schilderachtig komplex van ateliers en woningen in de Fasanenstrasze, het Theater des Westens, de verbouwing van den Wintergarten van het Centralhotel en het reusachtige Kaufhaus Tietz in de Leipzigerstrasze. Voorts bouwde hij o. a. de stedelijke schouwburgen van Halberstadt en Bielefeld, het laatste in schilderachtige groepeering.

PARIJS. Het Ministerie van Marine aan de Place de la Concorde, een meesterwerk van GABRIEL, vertoont een aantal scheuren, die, naar vermoed wordt, het gevolg zijn van den tunnelbouw der ondergrondsche spoorlijnen. Nu de tunnels ter plaatse voltooid zijn, verwacht de ingestelde commissie van onderzoek dat verdere werkingen zich wel niet zullen voordoen. Allerlei alarmeerende geruchten, in de pers verspreid, missen grond. Door den architekt FORMIGÉ is een uitvoerig rapport uitgebracht over den staat van het gebouw en de middelen van herstel.

De Mont St. Michel. Er is in Frankrijk opnieuw eene beweging geopend tegen den dijk die zeer tot nadeel van de schilderachtigheid de rots van den Mont Saint Michel, in de golf van Normandië, met den vasten wal verbindt. In de „Constr. Mod." wordt daarover medegedeeld,

Verwarming van het Louvre. Tegenwoordig wordt het Louvre te Parijs verwarmd door niet minder dan 50 calorifères, ter aanvuling van de gewone kachels, welker aantal bijna niet bekend is. Gelijk aan vele andere gebouwen te Parijs steken een groot aantal schoorsteenen buiten het dak ervan uit en vele daarvan worden niet gebruikt.

De brand die eenigen tijd geleden uitbrak in het paviljoen de Flore, ofschoon direkt gebluscht, was toch een bewijs van het gevaar waarin deze gebouwen steeds verkeeren.

De onder-secretaris DUJARDIN BEAUMETZ is een artist die door menigen daad heeft getoond gunstig te kunnen ingrijpen in de verbetering van gebouwen en in werken van kunst. Hij benoemde spoedig eene commissie om deze zaak te bestudeeren. Leden dezer commissie waren, de architect NÉNOT, inspecteur generaal van de nationale paleizen en de heer REDON, architect van het Louvre en verdere een aantal civiele en werktuigkundige ingenieurs, benevens andere deskundigen. Dadelijk werd besloten de bron voor de verwarming van het gebouw buiten het gebouw aan te brengen.

Er werd nu naar een geschikte plaats voor de oprichting der centrale verwarmings-inrichting gezocht en die werd gevonden in een tuin of open plaats in de nabijheid der Rue de Rivoli, tusschen de gebouwen nu in gebruik bij het Ministerie van Finantiën en de Porte Marengo.

Aldaar zal nu een verwarmings-inrichting geplaatst worden van voldoende grootte, onder den grond. Deze zal met aarde bedekt worden, zoodat het aanzien van het plein er niet door bedorven zal worden. Buisleidingen zullen van daar naar het paleis gebracht worden en de gracht, die vroeger om het Louvre weder werd opgegraven, zal voor dit doel dienst doen. Er zal ook de noodige zorg gedragen worden dat de op te richten schoorsteen geen schade aan de architectuur der gebouwen zal doen.

De geheele aanleg zal een tijdperk van 5 à 6 jaar vorderen doch het Louvre zal dan zekerder zijn kunstschatten kunnen bewaren. „The American Architect".

Een prachtwerk over Griekenland zal binnenkort verschijnen. Het is samengesteld door de heeren DANIEL BAUD-BOVY en F. BOISSONNAS en draagt den naam: „En Grèce, par monts et par vaux". Alles van dit werk belooft volgens de „Constr. Moderne" even mooi te worden: het papier, de letter, de illustraties, (130 héliogravuren). De prijs bedraagt voor een ordinair exemplaar f 250, voor een beter exemplaar f 1000 en eindelijk voor de „koninklijke editie" niet minder dan f 1500.

BOEK EN TIJDSCHRIFT.

Oude Hollandsche Binnenhuizen door Professor K. Sluyterman. MARTINUS NIJHOFF, 's-Gravenhage. Afl. 5.

Wederom is eene aflevering verschenen van het vervolgwerk, dat door zijne prachtig gereproduceerde platen ons een denkbeeld geeft van den grooten rijkdom, die, dikwijls achter uiterst eenvoudige gevels, onze patriciërwoningen bevatten.

Elke aflevering van dit werk zal velen, die het onmogelijk achten een dergelijk werk met uitsluitend Hollandsch materiaal saam

te stellen in waarheid eene revelatie zijn, en aan de reputatie onzer oude bouw- en binnenhuiskunst zal deze uitgave ook buiten onze landpalen veel bijdragen.

De thans verschenen 5e aflevering bevat de navolgende platen:

Leiden.	Kamer van Burgemeester en Wethouders in het Stadhuis.
Leiden.	Voorhal in het Gemeentelandshuis van Rijnland.
Leiden.	Vergaderzaal in het Gemeentelandhuis van Rijnland.
Leiden.	Kamer in de „Lakenhal" (thans in het Stads-Museum).
De Steeg.	Trappenhuis in het kasteel „Middachten".
Middelburg.	Gang in het huis „de Globe" aan de Rotterdamsche kade.
Goes.	Raadzaal in het Stadhuis.
Voorschoten.	Trapportaal in het kasteel „Duyvenvoorde".
Delft.	Vertrek in de Technische hoogeschool.
Den Haag.	Zaal in het huis: Prinsessegracht Nr. 28.

Architektonische Rundschau. Afl. VIII, 1908. „Nieuwe gebouwen te Kopenhagen" luidt het eerste stuk en daarbij zijn gevoegd afbeeldingen van het vereenigingsgebouw der studenten, eenige groote kantoren, villa's, stads- en landhuizen.

„Hoekjes bij den haard" met ontwerpen daarvoor van E Specht is het volgend artikel. Verder zijn er afbeeldingen van: een ontwerp voor het raadhuis te Döbeln (arch. J. Reuters); landhuis in Hellerup (arch. K. Brummer in Kopenhagen); nog een landhuis met plattegrond (arch. Schmieden & Boethke); groote woonhuizen door G. Caro in Grunewald en door Leonhardt in Frankfort gebouwd; interieur van het slot Tratzburg en een gekleurde plaat van zulk een haardhoekje van E. Specht.

De eerste bijlage geeft reisstudies uit Neurenburg, Rothenburg en Schwarz bij Innsbrück van Prof. Schirmer

De tweede bijlage geeft met Neurenberger schetsen van Th. Eyrich een artikel over gewaande mismaaktheden bij de bouwkunst met verschillende Neurenbergsche schetjes en ten slotte nog kapiteelen van de Michaelskerk te Keulen van den beeldhouwer G. Grasegger.

Bulletin des metiers d'art. Nr. 9, 1908. De Wouters de Bouchot schrijft over de Vlaamsche pachthoeve en illustreert zijn artikel met eenige afbeeldingen van een hoeve, gebouwd door M. van den Broucke en waarin hij een voorbeeld ziet van een goed modern genre. (Verg. „Bouww." Nr. 18, blz. 157.)

De afl. geeft verder eenige artikels over „Oude kerkmeubelen", over „Beeldhouwkunst, Kunstsmederij en Vensterramen in de kerk van Dieghem" (met schetsjes). Verder een pleidooi voor de kunstnijverheid naar aanleiding van een jaarverslag van de St. Lucasschool te St. Gillis met eenige afbeeldingen van werk der leerlingen en tenslotte nog een vervolg der voorschriften van Carlo Borromeo, over den bouw en de meubileering der kerken.

Architectura Nr. 19. Verslag van de 1243e gewone vergadering van A. et A., op 29 April. In deze vergadering werd door den heer Walenkamp de restauratie van het voormalig Buitengasthuis te Amsterdam besproken, waarbij tevens gevoegd zijn eenige afbeeldingen van dit gebouw.

Statuten van den Bond van Nederlandsche Architekten. Vastgesteld 2 Mei. (Zie blz. 148.)

Arti et Industriae. (Zie blz. 158.)

De Grouting-machine. Deze machine spuit onder druk cement- of kalkspecie in de verweerde voegen van gebouwen en is zeer dienstig voor het herstellen van verweerde muren. Het werd reeds toegepast aan de kathedraal van Winchester.

Technisch gedeelte. Statiek en diagrammen tot het bepalen der afmetingen van vloeren en draagpijlers in gewapend beton.

Bouwkundig Weekblad Nr. 19. Mij. tot bev. der Bwk. Nadere inlichtingen over de reisgelegenheden naar Weenen bij gelegenheid van het VIIIe Intern. Congres voor Architekten.

99e Algemeene Vergadering. Rooster der werkzaamheden.

Jaarverslag van de Mij. tot bev. der Bouwkunst en van hare afdeelingen.

Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van architekten.

Prijsvragen van de Afd. Amsterdam en Amstels Bouwvereeniging. (Zie blz. 157.)

Afbeeldingen van den voorgevel en hoofdplattegrond van het ontwerp voor het Londensche Raadhuis van de arch. Hooykaas & Brinkman.

De Opmerker Nr. 19. Vleesch noch visch. Onder dezen titel wordt een kritiek gehouden op de nieuwe statuten der Mij. tot bev. der Bouwkunst.

De Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Vermelding van eenige der bouwkundige producten op deze tentoonstelling aanwezig.

Statuten van den Bond van Nederlandsche Architekten. (Zie blz. 148.)

Rapport betreffende de prijsvraag voor een reklamebiijet, ten behoeve van de Nationale Landbouwtentoonstelling te houden te Apeldoorn.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag voor een blok van 4 arbeiderswoningen, uitgeschreven door de Mij. tot Bev. der Bouwk. — (Zie blz. 152 in het vorig nummer)

De Jury heeft van de 230 ingezonden ontwerpen toegekend:
de prijzen van f 100 aan:

1. Motto „Werkmanshuis", D. Meintema, Delft.
2. „ „Hygiëne", H. J. Dammers, Scheveningen.
3. „ „1-cents postzegel", W. Verschoor, 's Gravenhage.

de prijzen van f 75 aan:

4. Motto „Magnolia", W. K. de Wijs, Bloemendaal.
5. „ „Praktisch", G. H. Kleinhout, Amsterdam.

de prijzen van f 50 aan:

6. Motto „Cormajomas", J. van Dillewijn, Hilversum.
7. „ „Licht en Lucht", Charles Estourgie, Amsterdam.

Prijsvragen van de Afd. Amsterdam der Mij. tot bev. der Bwk. en „Amstels Bouw-Vereeniging".

Ter beantwoording van de door X. gestelde vraag:

„Wat is netto huuropbrengst?" diene het volgende: voor de berekening van onderhoudskosten en huurderving te stellen 15 pCt.; voor de berekening is bedoeld dat van de bruto huur af wordt getrokken: grondlasten, straatgeld en waterverbruik. Van het restant alsdan te berekenen 15 pCt. voor onderhoud en huurderving. Bijvoorbeeld bruto huuropbrengst f 1154.—
af: aan diverse lasten b v. „ 154.—
blijft over f 1000.—
Hiervan 15 pCt. is f 150.— de in het programma bedoelde huurderving en onderhoud.

Een ander medewerker schrijft:

„In het programma zijn in een perceel 3 gelijkgroote woningen gevraagd.

De eerste en tweede étage hebben hierbij, elk voor de helft, de beschikking over de zolder-étage, waarop eenige slaapvertrekken mogen gemaakt worden, De parterre heeft dus over minder ruimte te beschikken.

Is nu in verband hiermede veroorloofd dat buiten de achterrooilijn en slechts alleen voor de parterre woning een uitbouw mag gebouwd worden, welker achtergevel tot op 3 M. uit de achterschutting van het terrein loopt, dus 17 M. uit den voorgevel rooilijn, zooals de tegenwoordige bouwverordening dit toelaat?"

Het antwoord hierop luidt dat het de bedoeling is dat ten behoeve van het 1e en 2e bovenhuis de voor elke woning gereserveerde halve zolderruimte van af de genoemde étages door trappen te bereiken is.

Een uitbouw als gevraagd wordt toegestaan mits de hoogte daarvan blijve onder het vlak bepaald door de lijn welke onder 45° van uit de grens van het achterterrein naar den achtergevel getrokken wordt en de breedte daarvan de achterkamer vrijlaat.

PERSONALIA

PROF. KARL SCHÄFER †

Geh. Oberbaurat Prof. Dr. Ing. Karl Schäfer geb. 18 Januari 1844 te Kassel is te Karlsruhe overleden. Met hem daalt een zeer besproken architekt ten grave. In de laatste jaren zijn de door hem ontworpen restauraties van het Heidelberger Slot (welks Friedrichsbau door Schäfer op de meest ergerlijke wijze is verknoeid, terwijl de Otto-Heinrichsbau ter nauwernood aan „Verschäferung" ontsnapte), van de oude stadspoorten te Freiburg in Breisgau, die hij tot paskwillen van eigen vinding verbouwde en van de Dom van Meiszen aan heftige kritiek onderworpen.

Schäfer werd in 1868 leeraar aan het Polytechnikum te Kassel waar hij gestudeerd had. Daarna werd hij architekt der Universiteit te Marburg en in 1878 volgde zijne benoeming tot docent in de middeleeuwsche architektuur te Berlijn.

Gebelgd dat hij bij den bouw der talrijke nieuwe kerken te Berlijn over het hoofd gezien werd, nam Schäfer eene benoeming tot Professor aan de Techn. Hoogeschool te Karlsruhe aan in 1894.

Schäfer van huis uit Gothieker heeft zich op het gebied der gewijde bouwkunst onderscheiden en als docent in de middeleeuwsche bouwkunst is grooten invloed door hem uit-

geoefend. In zijn ontwerp voor het kantoorgebouw der Equitable te Berlijn zocht hij echter naar eene individueele stijloplossing.

Als auteur is SCHÄFER opgetreden, door van 1884—88 het „Zentralblatt der Bauverwaltung" en het „Zeitschrift für Bauwesen" te redigeeren. Voorts zijn door hem uitgegeven voortreffelijke werken over glasschilderkunst, houtbouwkunst en middeleeuwsche kerken. Zijne onheilvolle werkzaamheid als restaurateur heeft echter zijn naam groote schade berokkend.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

J. H. W. Leliman. B.-I. over: Italiaansche villa's en tuinen. Afd. Amsterdam der Mij. tot Bev. der Bwk. 12 Mei 1908.

Spreker betoogde ter inleiding hoe de Italiaansche villa de diepste impressie achterlaat op hen die Italië bereist. Zij vertoont een innig samengaan van vele schoonheidsfaktoren, die elk op zich zelf reeds ten sterkste treffen. Hoeveel te meer dus niet in hunne harmonische wisselwerking! Onvergetelijke indrukken van tooverachtig landschappelijk schoon gaan samen met bewondering van kunstwerken, waarvan wij gevoelen dat zij de getrouwe weerspiegeling zijn van den geest eener althans uiterlijk schoone samenleving. De groote Italiaansche villa's zijn stichtingen van een geslacht dat groot zag en groot concipieerde, met hartstocht voor het schoone en grootsche.

De Italiaansche villa is een vrucht van lange ontwikkeling. Vroeger dan in het overige Europa had men in Italië in de middeleeuwen een open oog voor landschappelijk schoon. Reeds in de 14e eeuw wedijverden de rijke Florentijnen in den bouw hunner landhuizen. Maar de MEDICI en hunne prachtlievende tijdgenooten brachten den toenmaligen villabouw tot zijn fraaiste en rijkste ontwikkeling. Een oud geschrift „Trattato del govemo della famiglia" schrijft van die villa's: „om Florence liggen vele villa's in kristal heldere lucht. in een vroolijk landschap, met heerlijk uitzicht; daar is weinig nevel, geen verderfelijke wind; alles is goed, ook het reine, gezonde water. Van de tallooze gebouwen zien verschillende er uit als vorstelijke paleizen, vele als kasteelen, prachtig en kostbaar". De eerste meesters der Renaissance werden voor hun bouw, dekoratie en versiering in den arm genomen en menig kunstwerk uit de musea is voor de villa van een MEDICI geschapen.

Spreker schets nu met een citaat uit het genoemde Trattato en met eene geestdriftige beschrijving uit BOCCACIO's Decamerone, hoe de Florentijnen der 15e eeuw zich het ideaal hunner villa's en tuinen voorstelden.

De lustvilla die daarin wordt beschreven is echter uitzondering.

De Italiaansche villa in het algemeen is meer het middelpunt van een groot grondbezit, het heerenhuis eener boerderij, dan wel een lusthof. Geheel anders dus als in onze streken waar de villa de benepen architektonische uiting van den rentenier pleegt te zijn, burgerlijk van opvatting en klein van verhouding.

De Italiaansche villa vervult eene praktische functie en als uitvloeisel daarvan is hij ook niet het onpraktische, bouwsel, dat bij ons veelal als villa te boek staat. De gewone villa, zooals men die vooral in Toskane om Florence aantreft is een eenvoudige teerling. Zonder eenige architektonische pretentie, is zij aesthetisch. één met het landschap omdat zij er ook historisch één mede is. Zij zijn samen geworden en ontwikkeld.

In de 17de en 18de eeuw wordt Rome het middelpunt van den villabouw, voornamelijk door de scheppingen van de nepotes der pausen, MEDICI's, BORGHESE's, FARNESE's, ALDOBRANDINI's en hoe die vorstelijke geslachten verder mogen heeten. Op die villa's trekt spreker verder de aandacht samen.

Allereerst op de tuinen, die, zooals L. VITET in zijne „Théorie des jardins" zegt, ten doel hebben „de faire naître le sentiment du Beau, et non les émotions champêtres". De geheele tuinaanleg wordt gelegd in handen van den architect. „Het gemetselde moet richtsnoer zijn voor het geplante" zegt in 1551 BANDINELLI. Op konsekwente wijze wordt alles ondergeschikt gemaakt aan ééne hoofdgedachte en om daaraan het grootste effekt te verzekeren heeft alles mede te werken, de bloemen zoo goed als de boomen, de trappen en terrassen, het water en de wegen. In alles weerspiegelt zich eenzelfde architektonische gedachte.

Bij alle pracht, rijkdom en weelde van vegetatie kan de Italiaansche tuin toch door de roerlooze stilte iets doods, door de dichtheid en het diepe groen, der nauw aaneengesloten, monumentale boomkomplexen iets sombers, iets gedrukts hebben. Het levenbrengend element wordt in de parken en tuinen gebracht door de uiterst kunstige en dekoratieve toepassing van water. Krachtig ruischt en bruischt het hier over de cascaden, als het met beken zich neerstort uit het grotto werk van een château-d'eau en in breede bekkens klatterend neerstort. Elders murmelt het geheimzinnig in kleine fonteinen, door lange goten in het donker loof verborgen. En in de felle zon tintelen als opspattende diamanten de uiteenstuivende stralen eener fontein. Het water wordt in verbinding gebracht met de architektuur en plastiek; langs de zijwanden der trappen stort het zich in cascaden neer en de terrassen spiegelen hunne met beelden prijkende balkons in breede bekkens aan hun voet.

Aan de hand eener serie lichtbeelden van de fraaiste italiaansche tuinen, gezichten is de Giardino Boboli te Florence, de villa Lante te Bagnaja bij Viterbo, de villa's Aldobrandini en Falconieri te Frascati, de Giardino Giusto te Verono, de villa d'Este te Tivoli, de Isola Bella in het Lago Maggiore wordt nader het karakter van den italiaanschen tuin verduidelijkt. Na den tuin werd, het „Casino" besproken.

De romeinsche villa heeft zich vrijwel onbeïnvloed door de wisselende stijlinvloeden ontwikkeld, onafhankelijk van de paleis- en kerkarchitektuur. De meer speelsche vormen van den villabouw waren een protest tegen het al te strenge en ernstige van den gelijktijdigen romeinschen monumentaal bouw.

In het bijzonder karakteristiek voor de romeinsche villa is van ouds geweest de opname van klassieke fragmenten, beelden, reliefs, sarkofagen, dekoratieve details, aan wie een werkzaam deel ter opluistering van gebouw en tuin werd opgedragen.

Hoe fraai de oudere villa's Pirro Ligorio's. Villa Pia in de Vatikaansche tuinen, Baldassare Pezuzzi's, Farnesina ook zijn, het kenmerkende type van den romeinschen villabouw, werd door ANNIBALE LIPPI in de Villa Medici op den Pincio geschapen. Hij weet hier te vereenigen het groote karakter, passende uitdrukking van de waardigheid van den vorstelijken bezitter met de schilderachtigheid eener luchtige en vrije architectuur.

Spreker stond daarna eerst meer uitvoerig stil bij andere der groote villa's die Rome omsluiten: de villa's Borghese, Albani, Doria Pamphili, om daarna terug te komen op de landhuizen van de omstreken. In de eerste plaats op die, welke in fuërieke schoonheid tegen de hellingen der Albaansche en Sabijnsche bergen, te Frascati en Tivoli zijn gelegen. HORATIUS' wensch: „Och! of Tibur van den griekschen ackerman gesticht, de stoel en rustplaats van mijnen ouderdom mocht wezen, nu ick te water en te lande, en in den oorlogh ben afgemat" is ook door de grooten der 17de eeuw gekoesterd en door hen op de schoonste wijze verwezenlijkt in villa's als de villa d'Este, Albobrandini, Torlonia, Lancellotti, Falconieri. Van deze en hunne heerlijke tuinen, waar kunst en natuur een harmonischen bond sloten, geeft een serie lichtbeelden een denkbeeld.

Na op een geheel ander type, het huis te Caprarola bij Viterbo, VIGNOLA's meest beroemde schepping, die meer het type van noordelijker streken vertoont, te hebben gewezen, werd van de Romeinsche villa afscheid genomen. Ten slotte kwamen eenige villa's aan Riviera bij Genua op het doek.

„Genova la superba" zegt het spreekwoord ter kenschetsing van het genueesche karakter. En dat spreekt ook in de machtige, paleisachtige bouwvormen der genueesche villa's, als bijv. GALEAZZO ALESSI's villa PALAVICINI, villa Imperiale en villa Cambiaso die vertoonen. Uitzonderingen van vroolijker en luchtiger type daarentegen zijn villa Sauli en villa Paradiso, die hare hallen en terrassen, voor het prachtig Middellandsche Zeepanorama openen.

Spreker had zich niet tot taak gesteld eene volledige karakteristiek van den italiaanschen villabouw te geven. Hij hoopte evenwel dat de beelden, die dezen avond, waren gegeven een zonnigen en schoonen indruk zouden achter laten die althans nog eenigen tijd in de herinnering der aanwezigen zou voortleven.

J. H. Kremer, Directeur der Naamlooze Vennootschap „Hengelosche Trijpweverij te Hengelo", over: Het Trijp in zijne esthetische verschijningen, zijne geschiedenis en weverij. — „Arti et Industriae" te 's Gravenhage.

Gaarne trad Spreker op in deze vergadering van kunstnijveren en van kunstzinnigen, die stellig groot belang in dit onderwerp zullen stellen. Hij begon daarom met de vraag te stellen: Wat is trijp? Het antwoord daarop: grond, bestaande uit inslag en ketting met bekleeding, moest in elk geval nauwkeuriger omschreven worden, om het weefsel trijp behoorlijk vast te leggen. De bekleeding hier is wel eene van speciale soort, het mohair, hetwelk men verkrijgt van de Angora-geit, die haar naam draagt naar het stadje Angora in Klein-Azië. Vandaar heeft men het dier overgebracht naar Zuid-Frankrijk, Spanje en zelfs naar Zuid-Afrika, ten einde voldoende grondstof aan de markt te kunnen brengen.

Nu vaststaande, dat de bekleeding wordt geleverd door het mohair, zijn vanzelf fluweel, velours d'Indes of velveteen en moquette door de hiervoor genoemde definitie uitgesloten. Toch zijn ook de oude trijpen niet alle met mohair geweven. Het velours d'Utrecht, onder welken naam het trijp ook bekend is, nog te vinden in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht, even goed als dat aanwezig in het Nederlandsch Museum te Amsterdam zijn daar, om het bewijs te leveren.

Het is heelemaal niet vast te stellen, wanneer het mohair in toepassing gekomen is. Vast staat het echter, dat men

reeds in oude tijden het gebruik in Klein-Azië kende en men mag aannemen, dat het verder zijn weg over Rusland door het vasteland van Europa genomen heeft. Ten laatste deed het ook in 1830 zijn intrede in Engeland. Bradford werd daar sedert dien tijd de markt voor mohair in ons werelddeel. Bij het velours d'Utrecht dienden voor de gronddraden linnen, voor de bekleeding wol of mohair. Eerst in 1780 werd in een boek van mohair gesproken als de stof voor de bekleeding van het trijp.

Hoewel de dessins van vroeger tegenwoordig alle nagemaakt worden en kunnen worden, is toch ook heel wat nieuws gevonden in de wijze van patroneeren.

Als hoofdverdeeling voor de trijpen kan men aannemen hare soorten, die met staande pool, het velours d'Utrecht en die met liggende dito, het velours de Naples. Die beide velours kunnen weer onderverdeeld worden in ongepatroneerde of effen en in gepatroneerde stoffen. Die gepatroneerde velours d'Utrecht worden ingeweven en ingeperst; de eerste zijn nog weer nader te onderscheiden in drie soorten: zonder, met gedeeltelijk en geheel relief. De gepatroneerde velours de Naples worden ingeweven, ingeperst en opgeperst. Een bijzondere soort: de krenkeltrijp kan men daartoe ook nog rekenen.

Het grondweefsel van het trijp wordt vooraf geverfd, maar het bekleedsel, aanvankelijk een witte wolstof, ondergaat dit proces eerst als het stuk is afgeweven. Dit verven geeft altijd zijn eigenaardige bezwaren. Immers het kan alleen goed gebeuren naar een kleurstaal van trijp, veel minder goed naar willekeurige andere stoffen en ook niet naar oude trijpen.

De bekleeding van het trijp bestaat uit pluisjes, en ook wel lusjes, die het aanzijn aan de zoogenaamde frisés geven. De gestreepte patronen tot de nieuwere soorten behoorende, zijn wel de meest eenvoudige. Ze worden verkregen door twee verschillende wolsoorten te combineeren: mohair en schapenwol. De eerste heeft een bijzondere eigenschap. Bij het verven neemt ze meer kleurstof op en wordt dus donkerder, en zoo ontstaan de gestreepte patronen.

Daar niet alles kon behandeld worden, werd nog een andere greep uit het patroneeren gedaan en de patronen met gedeeltelijk relief besproken. Om die te verkrijgen, worden lussen en pluizen van verschillende hoogte toegepast, waarbij de Jacquard-machine tegenwoordig verbazend groote diensten bewijst.

Daarop gaf Spr. een uitvoerig overzicht van de wijze, waarop het velours de Naples, dat met liggende pool, bewerkt wordt. Om de pluizen liggende te maken, wordt het geweven stuk onder groote spanning om een bronzen rol, welke van gaatjes is voorzien, opgerold en daarna in water gekookt. Groote moeilijkheden en geduchte verrassingen gaan daarmee maar al te dikwijls gepaard. Heeft men het stuk niet zuiver recht op den rol gebracht, dan is het na de bewerking meestal totaal bedorven en voor het doel geheel ongeschikt, of het kan gebeuren dat het stuk door te groote spanning eensklaps afknapt en aldus waardeloos wordt.

Eindelijk wordt het aan de laatste afwerking onderworpen door het op een trommel te brengen om het te slijpen.

Zeer algemeen is wel bekend het kreukeltrijp, waaraan zeker wel de niet minder dan negen verschillende benamingen onder welke het voorkomt, ook niet vreemd zijn. Wie herinnert zich niet, hoe veelvuldig het bij onze ouders en grootouders voorkwam. Stukken, waar fouten ingeslopen waren, kon men

PATROON „WIJNRANK". LODEWIJK XIII. ± 1625

PATROON „EXCELSIOR". EIND 17E EEUW

PATROON „ZONNEBLOEM". ± 1700

PATROON „VRIJHEIDSHOED". ± 1800

dikwijls nog tot kreukeltrijp verwerken, en in Duitschland werden dergelijke tot kreukeltrijp verwerkte stukken op zij gelegd als Hollander stukken.

De ingeperste patronen hebben spoedig hun weg gemaakt. Men bracht ze in de Oud-Hollandsche huizen als wandbekleeding aan. Zoo vindt men nog in voorname gebouwen en deftige behuizingen onderscheidene fraaie oude in de opvolgende LODEWIJK-stijlen.

De patronen worden ingeperst door middel van een rol. Van de oude rollen worden er nog aangetroffen. Maar het is niet gemakkelijk den ouderdom van de rollen, in verband met de dessins, te bepalen. Naar JAN KALF Spr. verzekerd heeft, mag men voorloopig als vaststaand aannemen, dat ze even oud zijn als de dessins aangeven, indien men kan constateeren, dat zij ouder zijn dan 50 jaren, aangezien eerst na omstreeks 1860 zoo'n zuivere stijl-imitatie mogelijk was.

Na de pauze gaf Spr. nog iets van de geschiedenis, voor zooverre daarvan al kan gesproken worden. Want die is al heel kort. Er is niets bekend, ook niet geschreven van eenig aanbelang, in geen enkele richting heeft Spr. eenig licht kunnen vinden, ondanks zijn ijverige en herhaalde nasporingen.

Alleen in Frankrijk heeft ROLAND DE LA PLATIÈRE een werkje geschreven, dat echter alleen een beschrijving van het kenmerkende van het trijp te lezen geeft.

Vragen als: Waar komt het vandaan? en hoe is het ontstaan? blijven ons het antwoord schuldig. Wel kan men zich in gissingen verdiepen, maar daar blijft het vrijwel bij. Het meest nog sluit het trijp aan bij het fluweel. Wellicht was zijde indertijd te duur voor den minderen man en was het inderdaad een bewust streven een andere stof te vinden, veroorzaakt mogelijk ook door de moeilijkheid om zij te verkrijgen.

Tot slot gaf Spr. een korte vergelijking tusschen fluweel, trijp en moquette. Voor het eerste dient zij, voor het tweede mohair, voor het laatste wol voor de bekleeding. Het fluweel heeft het trijp doen ontstaan. Het moquette komt in enkele opzichten overeen met het trijp, maar zoowel fluweel als moquette hebben een andere binding, zooals de technische term luidt, ze zijn anders geweven.

Namens de vergadering bracht de Voorzitter den heer KREMER in hartelijke bewoordingen dank voor zijne causerie. Hij was diep in zijn onderwerp ingegaan; men had met vollen aandacht geluisterd en geleerd. „Arti" hield zich aanbevolen, Spr. later terug te zien, om het onderwerp nog te vervolgen.

Toen kwam de beschouwing van de verschillende stalen van flinke afmeting van de onderscheidene trijpen, die aan de Hengelosche fabriek vervaardigd worden, en waren opgehangen om de voordracht te illustreeren en te verduidelijken, eerst recht aan de beurt. Nog veel inlichtingen werden daarbij gevraagd en door den heer KREMER onvermoeid beantwoord.

Bij dit verslag zijn afgedrukt eenige afbeeldingen van een viertal trijpdessins uit verschillende tijdperken, die aan de Hengelosche trijpweverij met de oude stempels worden vervaardigd. Van de voorraad oude stempels, die deze weverij bezit, geeft een onlangs keurig uitgegeven katalogus ons een denkbeeld. Wij vinden daarin een serie dessins die met name gaat van de rijke, weelderige LOUIS XIV-patronen tot het eenvoudige en strenge Empire. Interessant vooral zijn de oudste dessins, uit het begin der 17e eeuw dagteekenende.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D.H. HAVERKAMP EN J.H.W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 21. 20 Mei 1908.

ECHO'S. IV

Bouwkundige vereenigingen.

Van het goede te veel hebben, kan onder omstandigheden al minstens even ongezond zijn als gebrek lijden. En in dien eersten toestand van overdaad verkeert sinds verleden week de Nederlandsche architekt met betrekking tot de keus der organisatie waarbij hij zich ter behartiging van zijne beroepsbelangen wenscht aan te sluiten.

Napleiten kan, nu definitieve besluiten zijn genomen niet in onze bedoeling liggen. Wij hebben onze meening gezegd tijdens de voorbereiding. De tijd van beschouwingen over het meer of minder wenschelijke is verstreken nu men voor vaststaande feiten zich gesteld ziet.

De statuten van den Nederlandschen Architekten Bond zijn 2 Mei vastgesteld. Een week later vond de eerste vergadering plaats, een bestuur en eene commissie van onderzoek zijn gekozen, het huishoudelijk reglement is in hoofdzaken vastgelegd.

12 Mei hield de Mij. tot Bev. der Bouwkunst hare jaarvergadering.

Zij heeft getoond zich niet als „quantité négligable" te beschouwen en — het moet gezegd worden — bewezen dat daarvoor ook nog geen reden bestond. De zeer ingrijpende reorganisatie is — 'tgeen naar te voren onwaarschijnlijk leek, zelfs zonder eenig verzet der oude konservatieve richting in haar midden — tot stand gekomen. De Mij. is tot onherkenbaar wordens toe omgewerkt.

Zij is weliswaar gebleven het algemeene, alle schakeeringen van bouwkunst-beoefenaars omvattende lichaam. Het verwijt dat de Mij. toch vooral niet mag beschouwd worden als een lichaam waarvan Jan en alleman lid kan worden als ware het een kegelclub en dat zelfs geene waarborgen biedt dat haar bestuur uit der bouwkunst kundige lieden bestaat, dat verwijt is nu vrijwel krachteloos geworden. Immers, bijkans alle invloed is gelegd in handen eener nieuwe, exclusief samengestelde groep van „architekt-leden".

Edoch, op de praktijk komt het aan en het is nu maar de vraag in hoever de verwachting der reorganisators in de innerlijke kracht der Mij. zal worden bewaarheid. Het zal nog langen tijd duren eer dat blijken kan.

Het moge aanvankelijk al de bedoeling van den Bond niet geweest zijn om konkurrentie met bestaande vereenigingen uit te lokken, de feitelijke toestand is nu geworden dat krachtens de statuten er geen gebied is waarop de Bond meer thuis is dan „Architectura et Amicitia" of de Architektengroep der Mij. De versnippering in het bouwkundig vereenigingsleven is op het oogenblik dan ook erger dan ooit en tot de gehoopte koncentratie van krachten heeft de stichting van een Bond niet kunnen leiden. De drie lichamen, waarvan alleen „A. et A." niet exclusief is in de keuze zijner leden, hebben eenzelfde arbeidsveld en tenzij zij samengaan, in welk geval er voor de verdeeling weinig reden is, moeten zij elkander den voet wel dwars zetten.

De vraag door wie die konkurrentie is uitgelokt, kan verder blijven rusten. Zij is er. Er is op aangedrongen dat eenerzijds de Bond in de behartiging der materieele en economische beroepsbelangen een welafgebakende werkkring zou zoeken, en dat, van dien zorg ontheven, dan anderzijds de bestaande vereenigingen de algemeene technische wetenschappelijke en artistieke vakbelangen van de architekt zouden blijven voorstaan.

Op het gemeenschappelijke en neutrale gebied der economische belangen zou dan in verloop van tijd wellicht door eensgezinde samenwerking een nader samengaan zijn voorbereid, dat tot de geheele eenheid in het bouwkundig vereenigingsleven leiden kon.

Daarvan is echter niets gekomen. En het laat zich aanzien dat, als niet in nader overleg de Bond en de architectengroep der Mij. tot eene overeenkomst geraken, waarin zij elkander een deel van hun, in de statuten omschreven gemeenschappelijken werkkring overlaten, dat dan een moordende konkurrentie ontstaat. Zulk een overeenkomst lijkt echter uiterst onwaarschijnlijk.

Wij hebben dus twee lichamen, die elk samengesteld uit geschifte en gezeefde architekten, elk de vakbelangen, in den meest uitgebreiden zin tot hun domein rekenen; die elk vergaderen, de een zes, de ander vier keer per jaar enz. enz. En bovendien is

er als derde algemeen Nederlandsche architektenvereeniging „A. et A."

Deze lichamen zullen nu over de volle linie den konkurrentiestrijd moeten voeren. De Bond zal daarbij echter waarschijnlijk sterk op „Architectura et Amicitia" kunnen steunen al was het alleen uit die oude animositeit jegens de Mij., die zelden onverbloemder uitkwam dan in een artikel in het laatste nummer van „Architectura", geschreven onder het motto: „Ziet de schildpad daar eens loopen". Daarin staat o.a. „Zoo min als ooit door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de Bouwkunst inderdaad begrepen en bevorderd werd, zoo min zal dit haar spruitje (d.i. de architectengroep) iets tot bevordering der Bouwkunst bijdragen".

De schrijver zal het eerste deel dezer zinsnede, die zachtkens gezegd toch overdreven is, moeilijk kunnen volhouden, zonder zijn eigen genootschap, dat menige actie met de Mij. gezamentlijk op touw zette, in zijn kritiek te betrekken. En zijn oordeel over den architectengroep is in dezen positieven vorm „voorbarig". Er moet afgewacht worden en à priori is een resultaat, gezien de stemming die nu in de Mij. heerscht, niet zoo geheel uit te sluiten.

De Mij. is, vooral nu tegen veler vermoedens in haar geldelijke toestand, wel verre van zorgelijk, in tegendeel sterk gebleken is, niet te onderschatten, hoeveel en hoevelen zij ook tegen zich heeft. Het nieuwe hoofdbestuur, waaraan de uitvoering der gereorganiseerde wet zal worden opgedragen, heeft een kwade erfenis op haar pad meegekregen.

Niet moet vergeten worden dat de jongste wetswijziging nog eene andere en diepere beteekenis heeft gehad dan de formeele verandering van eenige artikels. Zij is de erkentenis geweest dat de geest, die tot nog toe in de Mij. heerschte niet deugde; dat gebroken moest en zou worden met geheel een voos stelsel van kliekgeest. De Mij. van na 12 Mei kan een geheel ander lichaam worden dan die van vóór 12 Mei.

G. J. VEENSTRA. ARCH. HET OPENBAAR SLACHTHUIS

(VOORDRACHT GEHOUDEN 20 FEBRUARI L.L. IN DEN FRIESCHEN BOUWKRING)

(Vervolg en Slot)

De nieuwste uitvinding van de „Gesellschaft" is een luchtkoelinrichting berustende op het straksgenoemde systeem. Ze fabriceert n.l. een apparaat waardoor steeds van eene hoogte van eenige meters een regen van de zoutoplossing ontstaat. Door deze regen wordt nu de lucht geperst. Dat door dit systeem eene voldoende afkoeling en grondige reiniging geschiedt zal ieder duidelijk zijn.

Een ander systeem van lateren tijd is dat van Ossenbrück & Co. te Hemelingen (Duitschland) (fig. VII).

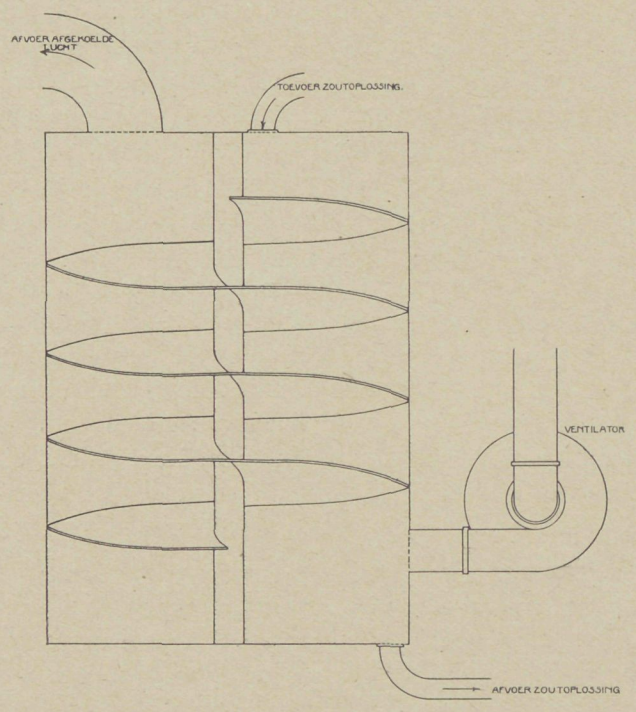

Fig. VII.
Afkoeler. Systeem Osenbrück.

De luchtafkoeling geschiedt in een onder en boven afgesloten cylindrisch vat, waarin eene spiraal van gietijzer, die zich kronkelt om een in het midden bevestigde holle buis, is opgesloten. Deze spiraal is voorzien van radiale stuwen van zulk een hoogte dat haar oppervlak steeds bedekt blijft met eene boven in dit apparaat ingepompte vloeistof (zoutoplossing). In elke spiraalwinding bevinden zich verschillende openingen waardoor een deel der vloeistof als een waterfloers, tot op de onderste spiraalschijf afvloeit. De verwarmde lucht in het koelvertrek wordt, door middel van een exhauster, opgezogen en door eene buis, die aan de onderzijde onder de laatste spiraalwinding is gelegen, met de koelvloeistof in verbinding gebracht. Ze wordt gedwongen al de oppervlakken van de spiraalleiding te passeeren en door het waterfloers te dringen, langs dezen weg wordt ze nu afgekoeld en gereinigd.

Het systeem-Wepener vervaardigd aan de Machinefabriek J. W. Engelhardt & Co. te Furth, wordt tegenwoordig meer en meer gebruikt (fig. VIII).

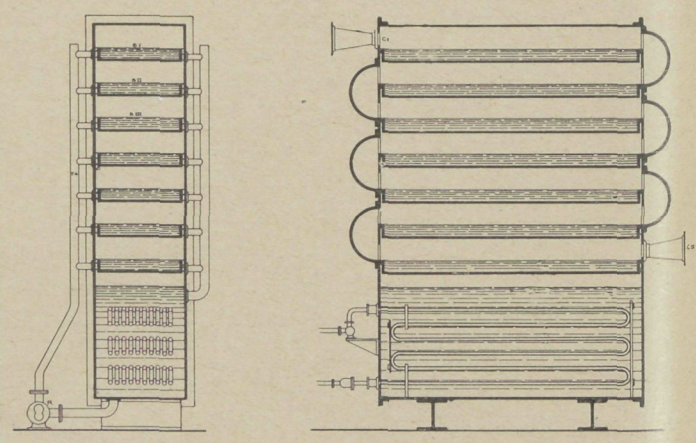

Fig. VIII.
Systeem L. Wepener.
Machinefabriek J. W. Engelhardt & Co., Fürth.

DOKTERSWONING EN VISCHAFSLAG TE VOLENDAM
ARCH. J. LETZER. GEMEENTE-ARCHITEKT EDAM

In dit apparaat kan de afkoeling op twee manieren plaats vinden en wel door de lucht over kunstmatige ijsvlakken of over een koude zoutoplossing te drijven.

De werking is de volgende: in een kast bevinden zich een aantal doozen B^{I}, ^{II}, ^{III} enz. Door de opening C^{I} in de kast aan den bovenhoek treedt de af te koelen lucht binnen, bestrijkt het oppervlak van de eerste doos, komt door eene ronde opening D op de tweede en zoo verder, om na het bestrijken van alle doozen onder in den hoek in C^{II} de kast te verlaten. Laat men nu het zich in de schalen bevindende zoetwater door middel van den verdamper die onder in de kast geplaatst is bevriezen, dan verkrijgt men de voor de afkoeling benoodigde ijsvlakken, waarover de koelhuislucht geleid wordt.

Op dezelfde wijze als in bovengenoemde kast geschiedt de afkoeling door een zoutoplossing. In dit apparaat bevindt zich de verdamper eveneens op den bodem der kast en de door haar sterk afgekoelde zoutoplossing wordt door middel van eene pomp R in eene loodrechte buis r^{2} gepompt en van hier in de verschillende schalen B^{I}, ^{II}, ^{III} enz. gestort.

De inhoud loopt na de vulling aan het andere einde der schaal af in eene buis l. Door deze buis wordt de zoutoplossing weer naar den verdamper teruggevoerd. De lucht wordt langs denzelfden weg gedreven als hierboven beschreven is.

Het vertrek waarin het vleesch bewaard wordt en waarin de lucht sterk afgekoeld is, moet aan de volgende eischen voldoen. Het moet zóó ingericht zijn, dat elke slager eene afdeeling heeft om zijn vleesch op te hangen; dit geschiedt het best in afgesloten cellen. Deze cellen moeten zóó gemaakt zijn, dat de koude lucht door het geheele vertrek kan circuleeren en dat deze het vleesch geheel omgeeft. De buitenwanden, ramen, deuren en het dak moeten zóó vervaardigd zijn, dat de temperatuursuitwisseling zoo klein mogelijk is. Met het oog op deze eischen, maakt men het koelvertrek slechts tot eene ruimte, hier en daar als het noodzakelijk is slechts doorbroken door ijzeren kolommen, en vervaardigt men de cellen uit een ijzeren traliewerk. De cellen zijn minstens 1.80 M. lang en 1.50 M. breed, de hoogte der wanden bedraagt minstens 2.50 M. De gangen tusschen de cellen varieeren van 1.5 tot 2 M. breedte. De cellen maakt men toegankelijk door schuifdeuren van $\pm$ 0.80 M. breedte.

Men maakt goed isoleerende muren, dubbele ramen of nog beter verlicht men het vertrek door glasbouwsteen, en eene deur met een schutportaal opdat men bij het binnentreden zoo weinig mogelijk koude verliest. Het dak en de vloeren moeten eveneens goed isoleerend werken. Den vloer maakt men, evenals die der hallen, veel van asphalt of gemetselde klinkers; de wanden worden bepleisterd.

De stallen aan een slachthuis worden soliede gebouwd

en tevens van zulk materiaal, dat ze gemakkelijk grondig te reinigen zijn. Men bouwt ze veelal naar het Hollandsche systeem met eene voergang in het midden. Tusschenschotten behoeven hier niet aanwezig te zijn.

Verder wil ik hier over stallen niet uitweiden, daar ik meen te mogen veronderstellen dat deze inrichting genoeg bekend is.

De dienstvertrekken liggen in den regel bij den ingang van het terrein van het slachthuis op den beganen grond; boven deze vindt men veelal een woning voor den directeur of een der andere ambtenaren. Bij een klein slachthuis bestaan de dienstvertrekken uit een kamer voor den directeur-keurmeester, en laboratorium voor mikroskopisch en scheikundig onderzoek, verder een kamer voor den hal-opzichter, veelal tevens ontvanger der slacht- en keuringsgelden.

Bij groote slachthuizen vindt men een kamer voor den directeur, een voor de assistenten, een voor den ontvanger, een laboratorium en een wachtvertrek voor de slagers.

Als bijbedrijven bij een slachthuis vindt men in sommige plaatsen eene vetsmelterij, een albuminefabriek en eene darmenslijmerij en zouterij. Deze gebouwen zijn slechts losse aanhangsels van het slachthuis en zonder deze kan dit evengoed rendeeren. Ondoelmatig is het echter niet en vooral niet bij eenigszins groote slachthuizen, veelal is het bedrijf dan aan particulieren verpacht.

Is er in de plaats van oprichting geene waterleiding dan maakt men het beste eenige putten en pompt van hier het water naar een eigen watertoren. Deze moet een voldoende hoeveelheid water kunnen bevatten voor minstens drie uren. De grootte van het bassin moet omgekeerd evenredig zijn met het door de putten te leveren water, d.w.z. kunnen de putten in korten tijd eene groote hoeveelheid water leveren dan kan het bassin tamelijk klein zijn en omgekeerd; leveren de putten weinig water dan moet het bassin grooter zijn. Als de watertoevoer gering is maakt men een bassin in den grond; zulk een bassin heeft tevens voor dat het water hierin koeler en zuiverder blijft.

De rioleering van het geheele terrein bestaat voor de kleinere kanalen uit een net van geglazuurde ijzeraarden buizen met geringste doorsnede van 0.11 M. binnenwerks; de grootere kanalen zijn van eivormige portlandcementen buizen.

IJzeren kolken met stank-afsluiters zijn aan te raden en in de slachthal zijn ze noodzakelijk, daar hier anders het vleesch in aanraking zou kunnen komen met de schadelijke dampen uit de kolken. Deze kolken moeten afgedekt zijn met tamelijk dichte roosters, waarop het afval blijft liggen. Dit afval wordt naar de mestbewaarplaats vervoerd in kruiwagens speciaal hiervoor vervaardigd.

Wordt het afvalwater gereinigd in tanks, dan nemen deze alle water op en reinigen het langs mechanischen, biologischen of chemischen weg.

De verlichting geschiedt gewoonlijk door gas, beter is die door electriciteit. Petroleum is sterk af te raden, daar dit stinkt en schadelijk werkt op het vleesch.

Het koelhuis moet electrisch verlicht zijn daar alle andere methoden te veel warmte uitstralen. Eene electrische verlichting is meest gemakkelijk aan te brengen daar er veelal machines aanwezig zijn voor krachtsopwekking. Heeft men deze, dan ventileert men de darmenwasscherij langs dezen weg.

Men verhit het vleeschkookapparaat veel door stoom, daar men hier eene temperatuur van 120° C. moet hebben. In dit apparaat komt het vleesch niet in aanraking met de stoom, verontreiniging is dus buitengesloten, evenals de vermenging van het vleeschsap met condensatiewater. Na deze bewerking kan het vleesch direct gegeten worden. Deze vleeschkookapparaten worden vervaardigd in verschillende grootten, van 200, 500 en 750 Liter inhoud.

Als een apparaat dat in den laatsten tijd als bijna onmisbaar wordt beschouwd, mag genoemd worden de Kafilldesinfector. Dit apparaat dient voor het vernietigen van afgekeurde dieren, onder toezicht van den keurmeester. Bij deze bewerking worden het vet en de lijm gedesinfecteerd afgescheiden en er blijft een droog poeder over dat als mest gebruikt wordt. Dit apparaat bestaat uit:

1°. een sterelisator, omgeven door een ijzeren mantel, waartusschen de stoom wordt geblazen.

2°. een opzuigapparaat voor het bewaren van de in de sterilisator afgescheiden vloeistof (vet en lijmwater).

3°. een condensator voor het neerslaan van alle uit het onder 2 gemelde apparaat komende dampen.

4°. een droogapparaat dat tevens dienst doet voor het vermalen der overgebleven massa.

Ten slotte wil ik hier enkele globale prijzen weergeven.

Als gemiddelde slachtbelasting rekent men voor een os f 4, een koe f 3, een kalf of schaap f 0.40 en voor een varken f 1.

Als gemiddeld weeggeld rekent men voor een os f 0.20, een koe f 0.20, een kalf of schaap f 0.05 en voor een varken f 0.10.

Als gemiddeld keuringsgeld rekent men voor een os of koe f 0.60, een kalf of schaap f 0.30 en een varken f 0.40.

Voor globale aanlegkosten rekent men per inwoner op f 4.20—f 4.80 zonder en op f 6—f 7.20 met koelhuis.

Voor bedrijfskosten rekent men per jaar per inwoner van f 5—f 6.

Voor ontvangsten rekent men per jaar per inwoner ± f 9—f 10.

Uit bovenstaande gegevens blijkt dat een slachthuis zichzelve best kan bedruipen, de laatstgenoemde prijzen zijn met koelhuisinrichting. Laat de kosten dus voor geen gemeente een reden zijn om geen slachthuis op te richten.

Leeuwarden, 1908.

DE KERK OP DE CENTRALE BEGRAAFPLAATS TE WEENEN. ARCH. MAX HEGELE

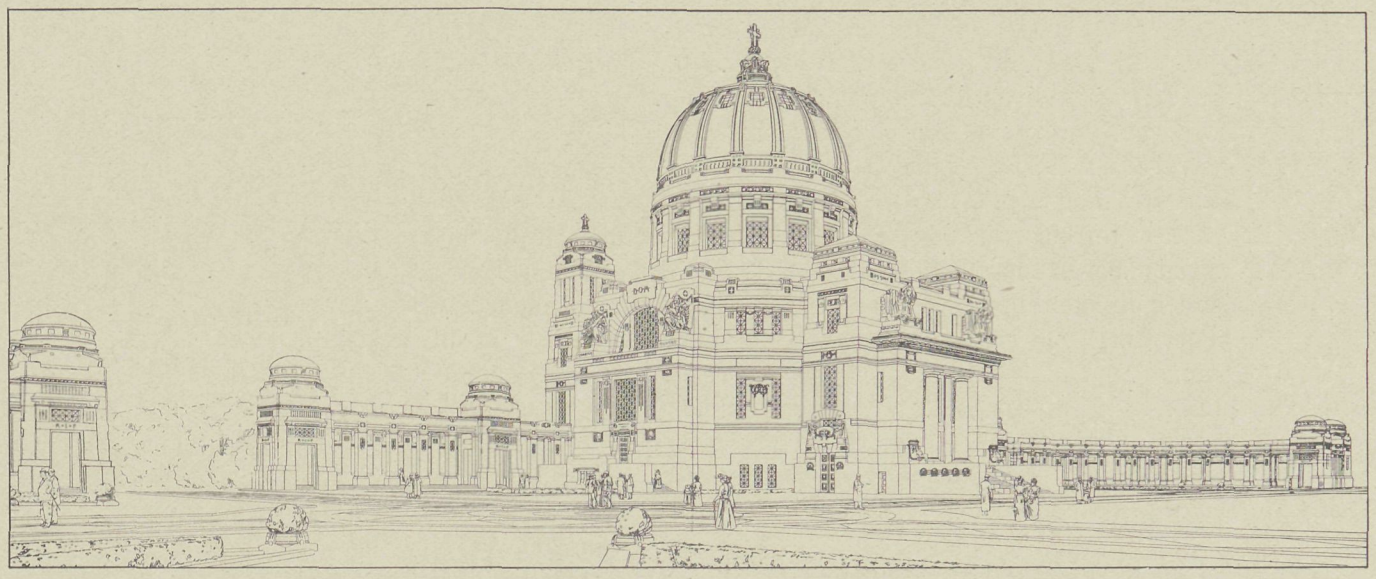

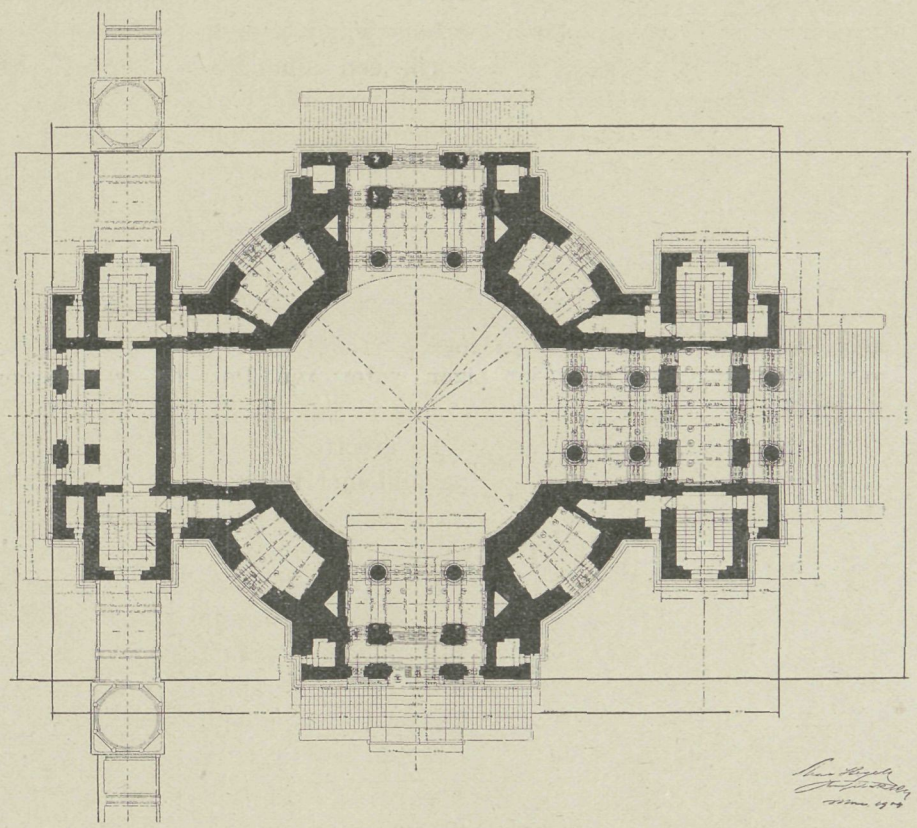

Een centrale begraafplaats te Weenen, die een ontzaglijk groot oppervlak van bijna 200 H.A. beslaat, is volgens ontwerp van Milius & Bluntschli aangelegd. Het „Kappellenhof" genaamde plein dat 294 M. lang en 173 M. breed is, zal thans door den bouw van de kerk met de aangrenzende kolonnaden en kolumbarium worden voltooid.

De kerk, ontworpen door Max Hegele, bestaat uit een bovenkerk, wier vloer 3 M. boven het terrein ligt, een onderkerk (circa 4 M. beneden het terrein) waaronder zich de grafkelder bevindt.

De kerk is op zeer groote schaal ontworpen. Komende van den hoofdingang van het kerkhof betreedt men, over een open trap van 11 M. breedte, de voorhal die geschraagd wordt door zuilen van 10 M. hoogte en 1.50 M. beneden-middellijn. Van daar uit bereikt men, onder de orgeltribune doorgaande, de centrale koepelruimte. Deze meet 22.70 M. doorsnede en 39 M. hoogte. Bij deze sluiten zich aan vier, door tongewelven van 11 M. spanwijdte overdekte vleugels.

De koepelruimte is omgeven door een omgang (op onzen plattegrond zijn de doorgangen abusievelijk zwart ingevuld) welke, evenals de daarboven liggende ruimten, bestemd zijn voor de plaatsing van epitafen. Achter

de koornis ligt de sakristie, geflankeerd door twee klokkentorens.

De kerk biedt ruimte voor 1500 à 1600 personen.

De onderkerk, die 6 à 7 M. hoog is, is bestemd voor de plaatsing der grafmonumenten voor de personen, die in den onderliggenden grafkelder zijn bijgezet. Deze bevat ruimte voor 800 kisten.

Bij de klokkentorens ter zijde van het koor sluiten zich kolonnades aan, die eveneens voor opname van graven en monumenten bestemd zijn. Deze kolonnaden zijn besloten tusschen paviljoens, die als mausolea dienen.

Aan gene zijde van een breeden doorrit zijn wederom zuilengangen ontworpen. Deze bestaan uit een open hal aan de zijde van het voorplein, terwijl zich achter die hal aan weerszijden van een middengang kolumbariën, waarin, op de wijze als bij de Italiaansche „ampi santi", de kisten in nissen in de wanden worden bijgezet. Deze nissen zijn tweevoudig luchtdicht afgesloten, zoodat de lijken op den duur tot mummies overgaan.

GEMENGDE BERICHTEN

De Ned. Baksteen-industrie. In „De Bww." is mededeeling gedaan van de plannen die bestaan hebben om de productie te beperken. Deze plannen zijn in duigen gevallen. De vereischte deelname (70 % der totale productie) is niet bereikt. Alleen aan de Waal bedroeg de productie der voorstaanders ongeveer 70 % van de totale productie aan die rivier. Van de andere rivieren verklaarde zich een gering percentage der productie er voor, terwijl uit Brabant nagenoeg geen steun werd ontvangen.

Zoowel de trust als het syndicaat, de coöperatieve vereeniging en de productie-beperking zijn dus mislukt. Volgens eene mededeeling in de „Ned. Klei-industrie" wil het Bestuur van de „Ver. van Ned. Baksteenfabrikanten" kollektief aftreden omdat het bij de leden zoo weinig steun vindt voor zijn streven om de baksteen-industrie op te heffen.

Het kasteel Moermond. Dit kasteel gelegen in Zeeland bij Renesse, tegenwoordig toebehoorende aan de heer Mr. F. van der Lek de Clercq te 's Gravenhage en bewoond door een bewaarder staat op het punt van onbewoonbaar verklaard te worden. Er is nu zelfs kwestie dat met de afbraak van dit kasteel een arbeiderswoning zal gebouwd worden.

Het kasteel was oudtijds de zetel van het machtige geslacht van Renesse en er zijn historische bijzonderheden aan verbonden.

In de „N. Rott. Courant" vestigt de heer H. J. Scholte de aandacht op deze feiten en hoopt dat de afbraak van dit kasteel zal verhinderd worden.

BERLIJN. De tentoonstelling „Het duitsche dorp" wil op een door den keizer afgestaan terrein in het Grunewald bij Berlijn de oude landelijke bouwwijzen uit de verschillende streken van Duitschland doen herrijzen. De musea kunnen er nooit in slagen met hunne opeenstapelingen van voorwerpen een levenswaar beeld te geven van een ouden kultuurstaat.

De hoofdingang zal geschieden door een administratiegebouw met twee aangrenzende tentoonstellingszalen. Betreedt men het terrein dan wordt de aandacht het eerst getrokken door een oost-duitsch boerenhuis (Achter-Pommeren) met de karakteristieke voorhal Aan den anderen kant van den hoofdweg is een met mos bedekt huis uit het Spreewoud ontworpen, te midden van een breed, met elzen omgeven watervlak.

Daarop volgt het Neder-Saksische boerenhuis met hoog stroodak, paardenkoppen aan den gevel en breeden ingangsboog De overgang tot het Midden-Duitsche of Frankische huis geschiedt door een dennenbosch, waarin een woning is gebouwd van het type dat in de Harz gebruikt wordt voor boscharbeiders en kolenbranders

Rijnland is vertegenwoordigd door het woonhuistype met het spitse leien dak en in vakwerk opgetrokken. Inwendig is het bestemd voor wijnhal. Het ligt aan den voet van een met wijnstokken beplanten neuvel, dien eene kunstmatige ruïne kroont. In de buurt zien wij het schilderachtige Scharzwaldhuis, door dennen omringd. Het terrein stijgt daarna. Op dat stuk is ontworpen een Opper-Beiersch boerenhuis. Een „Alm" met herderswoning is de overgang tot de volgende groep. Door rotspartijen klimt men tot het Tiroler huis.

Op een ander deel van het terrein is een dorp uit de Mark ontworpen, gelegen aan een grooten dorpvijver. Hoefijzervormig omgeven de woningen en tuinen de kerk. Een dorpsbakkerij met de karakteristieke oven in de openlucht, een smidse, de school, een windmolen, een herberg, voltooien het beeld.

Het plan is om later nog andere woningtypen te bouwen en daarvoor komen dan in aanmerking een Friesch, een Westfaalsch, een Elzassisch en een Zwitsersch huis.

De ramp te Görlitz. In aansluiting bij het bericht in het vorig nummer kan worden medegedeeld dat de bouwmeester Sehring, uit de hechtenis ontslagen is tegen eene cautie van 80 000 Mark.

Het „Berl. Tageblatt" deelde voorts mede dat de deskundigen, Prof. Müller—Breslau (Charlottenburg) en geheimrat Dolczalck (Charlottenburg) verklaard hebben dat eene verantwoordelijkheid of schuld voor foutieve dakkonstruktie aan den architekt niet kon worden ten laste gelegd.

Als aannemer van het gebouw blijft de heer Sehring echter, geheel afgescheiden van de schuldvraag, toch civielrechterlijk aansprakelijk voor het gebouw.

De inwijding van de Hohkönigsburcht heeft met eene groote maskerade plaats gevonden en de keizer heeft, bij de inwijdingsplechtigheid, den „genialen" bouwmeester Bodo Ebhardt bijzonderlijk gehuldigd. Aan spotprenten is anders geen gebrek.

De „Ulk" laat den architekt tot den geest van een ouden burchtheer met superbe aanmatiging zeggen: „Neen, mijn waarde, wij hebben de burcht herbouwd naar de plannen die Z. M. heeft goedgekeurd. Wanneer je oude huis anders was, dan heeft d a t juist niet gedeugd."

De „Jugend" geeft een scène weer uit den rondgang door het herbouwde slot. Gekomen bij de oude burchtgevangenis, toont de architekt den keizer hoe daarin de kritici zijn opgeborgen die „onze" plannen hebben durven afkeuren.

WEENEN. Gedenkteeken Fischer von Erlach. Aan den vooravond van het 8e internationale architektencongres, Zondag 17 Mei, is ter gedachtenis aan den grooten meester der Weener Barokarchitektuur, Johann Bernhard Fischer von Erlach, den ontwerper der Karlskirche en tal van paleizen, hofarchitect der Keizers Leopold I, Joseph I en Karel VI, een in marmer en brons uitgevoerde gedenkplaat aangebracht tegen zijn sterfhuis, de „Sternhof", te Weenen I, Schultergasse 5, hoek Jordangasse. Het initiatief voor deze huldiging is genomen door de Architekten Vereeniging „Wiener Bauhütte".

Architekten-congres te Weenen. Het programma voor de verschillende dagen van 18—23 Mei is als volgt:

M a a n d a g 18 M e i 11 uur. Feestelijke opening in het „Abgeordnetenhaus".

3 uur. Opening der internationale Bouwkunsttentoonstelling.

Des avonds. Ontvangst bij den burgemeester.

D i n s d a g 19 M e i worden in twee zalen voordrachten gehouden en wel over de regeling der kunst-aangelegenheden door den Staat, referent Bouwraad Wurm; regeling der internationale prijsvraag-bepalingen, referenten architekt Weber te Weenen en bouwraad Neher te Franfort.

Prof. Mayreder van Weenen zal inleiden: Vergelijking der bouwverordeningen van Berlijn, Londen, Parijs, Rome en Weenen, met betrekking tot hunnen invloed op het artistieke voorkomen der woonhuizen en van het standbeeld.

Prof. Von Feldegg Weenen: Over grondlagen van moderne architectuur-opvatting.

De Woensdag is bestemd voor een tocht naar de Semmering.

D o n d e r d a g 21 M e i vinden de volgende voordrachten plaats:

Bouwraad Breszler, Weenen en Reg. bouwmeester Boethke uit Berlijn: Wettelijke regeling van het geestelijk eigendomsrecht van werken der Bouwkunst.

Bouwraden Deininger, Weenen, Hoffmann, Darmstadt en Schmidt, Dresden over het behoud der openbare bouwmonumenten.

Prof. Dolezal, Weenen. Photogrammetrie in de architectuur.

Dr. Erös, Budapest over het geestelijke eigendomsrecht der architekten.

Bouwraad Ivecovic, Zara, over Dalmatië. Des avonds is ontvangst ten hove.

V r i j d a g 22 M e i.

Bouwraad Baumann over de wettelijke vorming en de diplomeering door den Staat van architekten.

Bouwraden v. Emperger, Weenen en Zöllner, Munchen over den betonijzerbouw.

Architekt St. Medgyaszay, Budapest, over artistieke oplossing van het gewapend beton

Bouwraad Wielemans, Weenen, over het gewapend beton in de monumentaal-architectuur.

Architekt Bodo Ebhardt, Berlijn, over den Duitschen stedenbouw in de middeneeuwen en zijne beteekenis voor den tegenwoordigen tijd.

Bouwraad Faszbender, Weenen over den Stedenbouw en zijne wettelijke regeling.

's Middags bezoek aan Burg Kreuzenstein, 's avonds feest op den Kahlenberg.

Zaterdag 23 Mei.

Bouwraad Klette, Dresden: Welke wegen zijn in te slaan opdat de ingenieurswerken met betrekking tot de aestetische eischen meer tot hun recht komen.

Dr. H. Fayans, Weenen over Bouwkunst en volk.

Ingenieur R Sasso, Napels over de art. 336—440 van het „Code civil".

Voorts verschillende bezoeken aan gebouwen, Postspaarbank, paleizen Lanckoronsky en Lichtenstein, het gesticht „Am Steinhof", breukproeven van gewapend beton in het tech. lab. van Prof. Kirsch. 's Avonds afscheidsbanket.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Werktuigkunde voor Ambachtslieden, door G. A. Scholten, Architekt en Oud-Leeraar M. O. te Tiel. 4e druk, D. Mijs, Tiel. Eerste deeltje met 70 figuren en 175 vraagstukken.

Terecht zegt de schrijver in zijn voorrede dat het feit dat weder een nieuwen druk noodig is, er voor pleit dat het boekje in een behoefte voorziet.

Ten einde tegemoet te komen aan den wensch om het boekje niet te duur te maken voor den ambachtsman heeft de schrijver er uitgelaten wat voor hem niet dienstig is.

Het boekje maakt een goeden indruk en de figuren zijn duidelijk.

Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel I. De provincie Utrecht.

Opgemaakt en uitgegeven door de Rijks-commissie tôt het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, ingesteld bij Kon. Besluit van 7 Juli 1904 Nr. 44. — Utrecht. W. Leydenroth. 1908.

In afwachting van de samenstelling van het uitvoerige, geïllustreerde handboek dat der commissie is opgedragen, besloot zij „voorloopige lijsten" uit te geven, waarin alleen gebouwen en met gebouwen samenhangende voorwerpen kort vermeld worden.

Het thans verschenen eerste deeltje der reeks is bewerkt naar gegevens die in 1904 en '05 per plaatse verzameld zijn door de heeren S. Muller Fzn., Mr. J. C. Overvoorde en Jan Kalf.

Deze lijsten, hoewel zij van geheel voorloopig karakter zijn, zullen toch voor de kennis en het overzicht van ons kunstbezit groot belang hebben. Hoever zal echter de commissie hare taak uitstrekken? Rekent zij eene opsomming van de roerende inventaris, (als bijv. eene kollektie oude prenten in de pastorie te Jutfaas, of de kist van Hugo de Groot op het huis Huis Sandwyck te te Bilt) ook tot haar taak, dan zal deze een buitengewone omvang aannemen en komt men in laatste instantie tot het katalogiseeren van verzamelingen. Dit laatste zal toch waarschijnlijk niet de bedoeling zijn.

Of mogelijk enkele aanvullingen of verbeteringen voor de definitieve bewerking moeten worden aangebracht, zal gaandeweg wel blijken. De voorloopige lijst is zeker overzichtelijk en duidelijk. Waar de definitieve uitgave zich nog wel lang zal doen wachten en de voorloopige lijsten nog wel geruimen tijd de eenige legger onzer monumenten zullen blijven, verdient het echter mogelijk aanbeveling om ze, ook in de verwijzingen naar literatuur, met zekere uitvoerigheid te behandelen.

Alt Hamburgische Bauweise. Kurze geschichtliche Entwicklung der Baustile in Hamburg, dargestellt am Profanbau bis zum Wiederentstehen der Stadt nach dem grossen Brande von 1842, von Bau-Inspector W. Melhop. Met 274 afbeeldingen. Uitgever Boysen & Maasch te Hamburg. Prijs 16 Mark, gebonden 18 Mark.

Volgens de voorrede vult dit werk het in 1890 uitgekomen werk „Hamburg und seine Bauten" aan. Veel is er van het oude Hamburg verloren gegaan, voornamelijk in den franschen tijd, in de jaren 1813 en 1814, en door den grooten brand van 1842. Wat toen nog behouden bleef, viel later door het doorbreken van stralen voor verkeerswegen, voor de werken voor de aansluiting aan het Tolverbond en voor verruiming ten dienste der hygiëne. Toch zijn er hier en daar tusschen de nieuwgebouwde pakhuizen en kantoorlokalen nog vele oude gevels overgebleven uit de 17e en 18e eeuw. Gebouwen uit de middeneeuwen afkomstig zijn echter bijna niet meer aan te wijzen.

Het werk is verdeeld in 8 hoofdstukken als volgt:

I. Middeneeuwsche bouwmaterialen;

II. De bouwhandwerken en het bouwtoezicht in oud Hamburg;

III. Middeneeuwsche bouwwijze; Gothiek;

IV. Renaissance en Barok, 17e 18 eeuw;

V. De klassieke bouwwijze; de 19e eeuw tot den wederopbouw der stad, na den brand van 1842;

VI. De vakwerkbouw;

VII. Het oude Hamburgsche koopmanshuis;

VIII. Oud-Hamburgsche straten, gangen en binnenplaatsen, benevens de woningtoestanden in vroegeren tijd.

Het werk is rijk geïllustreerd en alleszins de kennismaking waard.

Wohnung und Hausrat. Beispiele neuzeitlicher Wohnräume und ihrer Ausstattung. Mit einleitendem Text von Hermann Warlich mit 650 Abbildungen. Verlag von F. Bruckmann A.-G., (Prijs in linnen gebonden 10 Mark.)

Het verleden jaar bij Bruckmann verschenen werk van Hermann Muthesius „Landhaus und Garten" wordt in zekeren zin aangevuld door het boven aangekondigde boek- en plaatwerk. Dit richt zich zoowel tot het publiek als tot de kunstenaars. Het geeft een uitermate belangrijk overzicht van veler streven in modernen zin. In ruimen kring verspreid, kan het niet anders uitwerken dan eene stijging van het artistieke peil der woninginrichting. Immers, overtuigend wordt ook hier nog eens getoond hoe zonder opgeschikte weelde en pronk, door zoovelen onmisbaar geacht, het interieur weer kan worden wat het vroeger was.

De inleidende tekst behandelt in groote trekken de punten waarop bij de keuze eener woning en bij hare inrichting gelet moet worden, zij bespreekt den vorm van het huisraad, zijne verdeeling over de vertrekken en zijne groepeering, de voor- en nadeelen der verschillende stelsels van verlichting en verwarming enz. De afbeeldingen — 650 in aantal en voortreffelijk van uitvoering — omvatten, systematisch gerangschikte kamers van allerlei bestemming van salon en werkkamer tot de keuken en bijbehoorend huisraad en onderdeelen.

De meest bekende beoefenaars der hedendaagsche kunstnijverheid van verschillende landen zijn vertegenwoordigd en zoo geeft dit werk tevens eene goede gelegenheid tot vergelijking. Niet alles zal natuurlijk in gelijke mate aantrekken, maar uit dit overzicht blijkt hoe, schaarsche uitzonderingen daargelaten, de moderne kunst voorgoed de, meerendeels uit Principiënreiterei voortgesproten, buitensporigheden harer jeugd heeft afgezworen.

Dekorative Kunst. Nr. VIII, 1908. Deze Mei aflevering bevat een stuk over Ignatius Taschner met 17 afbeeldingen van zijn werken o. a. boek-illustraties, reliefs, statuetten, beeldhouwwerken aan Berlijnsche gebouwen aangebracht, vooral aan die door Ludwig Hoffmann gebouwd. Verder geeft deze afl. 3 modellen van reformjaponnen, een stuk over Leopold Bauer met eenige interieurs door hem ontworpen; een beschouwing over R. Wagner in verband met de eischen, die hij aan een schouwburg stelt, naar aanleiding van de veranderingen die het Münchener Künstlertheater zal ondergaan; huisraad en sieradiën van Max Benirschke; graphische kunstvoortbrengsels van Lucian Bernhard; borden, vazen, enz. van H. Kähler en het begin van een beschouwing van Fritz Encke over architektonische of natuur-tuinaanleg met eenige tuin-afbeeldingen.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. VIII, 1908, geeft de plafondschilderingen van Gustav Klimt voor de feestzaal der Weener universiteit bestemd, een drietal voorstellingen, welke de schrijver van den bijgevoegden tekst zeer prijst en waarvan hij de symboliek niet ondoorgrondelijk acht, zelfs niet moeilijk te verstaan, maar voor ons oog zijn ze dat wel en doen denken aan abnormale hersens. Daarna verscheiden afbeeldingen van curieus gevormd huisraad, sieradiën, boekomslagen, jardinieres; besprekingen over hedendaagsche kunst, over technisch werk als middel tot opvoeding, vooral in verband met de opvoeding tot het ambacht, over het boekje van Dr. Paquet over het tentoonstellingsvraagstuk, over bloemenversiering in kleine woningen, maar vooral belangrijk is het stuk over het nieuwe Hebbel-theater in Berlijn van den architekt O. Kaufmann met reproducties van gevels en interieurs en van de plastische versieringen door H. Feuerhahn daarin aangebracht. We zien hier in afwijking van de meestal elegante en rijk versierde schouwburgen, één die streng en eenvoudig is, en hoewel binnen niet diezelfde strengheid en somberheid

heerscht, is er toch geen sprake van die pronkversieringen, die we gewend zijn te zien in zulke gebouwen. Het komt ons voor, dat in deze omgeving dan ook de moderne stukken gespeeld zullen worden, die denzelfden geest ademen.

Moderne Bauformen. Heft 4 begint met een artikel over de Lutherkirche te Karlsruhe van de arch. CURJEL & MOSER met vele afbeeldingen niet alleen van de kerk zelf maar ook van het gebouw van den Kerkeraad.

Verder vele afbeeldingen o. a. van een eetkamer van HANS DANNER, München, een ontvangkamer van W. THIELE, een ontwerp van R. BITZAN voor het gebouw van de Kamer van Handel en Nijverheid in Brünn, van een woonhuis van Prof. G. METZENDORF, een woonkamer van JAC. V. D. BOSCH, een aantal schilderachtige villa's te Heidelberg die een moderne variatie van de toepassing der Duitsche Renaissance te zien geven (arch. KUMPF & WOLF), een eigenaardig interieur van een zomerhuis in Californië, het Kurhaus Neuwittelsbach, het kantoor van de „Papier Zeitung" en eenige landhuizen in Engeland van W. RUPERT DAVISON.

Architectura Nr. 20. De Maatij tot Bevordering der Bouwkunst en de B. v. N. A. Bespreking der nieuwe bepalingen in de herziene statuten der Maatij.

De nieuwe bronzen deuren van den Dom te Milaan, met eene afbeelding daarvan.

TECHNISCH GEDEELTE. Tochtvrije ingangen, door V. K. (Vervolg).

Statiek en diagrammen tot het bepalen der afmetingen van vloeren en draagpijlers in gewapend beton, naar het Duitsch, door D. K. (Slot).

Het beschieten van houten schuren. (Uit het Duitsch.) Het schotwerk is horizontaal of vertikaal. Het aanbrengen van tengels op de naden om vocht te weren is niet in alle gevallen aan te prijzen. Bij koornbergplaatsen o. a. is het gewenscht dat de schotten lucht doorlaten en dit verhinderen de tengels bijna geheel. Bij schuren die echter goed droog moeten blijven is het aanbrengen van tengels gewenscht.

Bouwkundig Weekblad Nr. 20, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Uitslag van de prijsvraag van arbeiderswoningen, uitgeschreven door de Maatij. (Zie blz. 157).

Verslag der algemeene vergadering der Maatij. tot Bev. der Bouwkunst, gehouden 12 en 13 Mei.

Godsdienst en bouwkunde in het oude Egypte.

Voorgevel en hoofdplattegrond van het ontwerp voor het Londensche Raadhuis van den heer J. M. L. LOTS en zijne medewerkers de heeren J. W. BLOM en A. M. H. BLOM.

Statuten van den Bond van Nederlandsche Architecten. (Zie blz. 148).

Prijsvragen. (Zie blz. 168.)

Uitgeschreven prijsvraag voor een Ziekenhuis te Veendam. (Zie blz. 168).

Jury-rapport der prijsvraag voor een wachthuis eener electrische tram, uitgeschreven door de afd. Arnhem der M. t. B. d. B.

Verslag der vergadering van de Afd. Amsterdam der M. t. B. d. B. (Zie. blz. 158).

Verslagen der vergaderingen van Afd. 's Gravenhage en Arnhem der M. t. B. d. B.

De Opmerker Nr. 20. De nieuwe Duitsche Wet op het auteursrecht van Werken der Beeldende Kunsten en der Photographie.

De Haagsche Raadhuisplannen. (Vervolg).

Prijsvraag, uitgeschreven voor een Ziekenhuis te Veendam. (Zie blz. 168).

Verslag der gehouden jaarvergadering van de M. t. B. d. B. op 12 en 13 Mei.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag voor een blok van 4 arbeiderwoningen uitgeschreven door de Mij. tot Bev. der Bouwk.

Rectificatie, (zie blz. 157). De winner van den 2enprijs is de heer **H. J. Dammerman,** (abusievelijk is vermeld de heer H. J. DAMMERS.)

Prijsvragen van de afdeeling Amsterdam der Mij. tot Bev. der Bouwk. en „Amstels Bouw-Vereeniging".

Ter beantwoording van de door „Een Inzender" gestelde vragen diene het volgende:

1. Valt de voorgevel rooilijn samen met de grens van den weg (zie Art. 70 B. V.)?

Voor deze prijsvraag valt de voorgevel rooilijn samen met den weg (dus geen voortuintje).

2. Overeenkomstig het programma zijn de bouwkosten tot dekking van de algemeene onkosten te vermeerderen met 8%.

Is dit percentage tot bestrijding der kosten van: steiger, loods, uitvoerder, water, assurantie, precario, enz ?

Bij de netto kosten van het geheele bouwwerk te rekenen daarenboven 8% voor uitvoering, enz., enz.

3. Indien in de B. V. staat: „B. en W. zijn bevoegd vrijstelling te verleenen", kan men dan bij deze prijsvraag er op rekenen, dat die vrijstelling verleend is indien aan de voorwaarden voor die vrijstelling voldaan is en in de bedoeling van de B. V. gehandeld is?

Vrijstelling kan worden verleend omtrent te maken uitbouwtjes, zie het „Bouwk. Weekblad" Nr. 19 dato 9 Mei j.l.

Prijsvraag voor een Ziekenhuis te Veendam.

Door het bestuur der Vereeniging „Ziekenhuis Buitenwoel" te Veendam is uitgeschreven een Prijsvraag voor een plan met begrooting voor een Ziekenhuis.

De bouwsom bedraagt f 15.000 à f 20.000, terwijl daarin begrepen is een som van f 3000, waarvoor op de begrooting de electrische verlichting, centrale verwarming en waterleiding gebracht kunnen worden.

Gevraagd worden: Platte gronden, schaal 1 op 50.
Opstanden van de gevels en een lengte en breedte doorsnede op schaal 1 op 100 terwijl op de teekeningen aangegeven moet worden alles wat betrekking heeft op: verlichting, verwarming, watervoorziening, afvoer van rook, water, faecaliën en vuil.

Voor de bekroonde ontwerpen worden uitgeloofd: een prijs van f 100 en een van f 50.

De mogelijkheid is niet uitgesloten dat de prijswinner met den bouw van het Ziekenhuis wordt belast, een en ander naar het oordeel van de jury en het bestuur der Vereeniging.

De jury bestaat uit de heeren: Dr. J. OOSTERBAAN en JOH. J. VAN SDHULJLENBURG, inspecteurs der volksgezondheid te Zwolle, G. C. MICHELL, directeur der ambachtsschool en J. VEGTER, Gemeente-opzichter te Veendam.

De ontwerpen moeten vóór of op 15 Juli 1908 ingezonden worden bij den administrateur der Vereeniging, den heer J. P. A. W. HEFTING, Boven Oosterdiep 9a, Veendam; terwijl secr. der Vereeniging is Dr. TH. TJABBES.

Prijsvraag reclameplaat der Ned. Ver. voor Volks- en Schoolbaden.

„Door de Nederlandsche Vereeniging voor Volks- en Schoolbaden is een prijsvraag uitgeschreven voor eene reclameplaat, om de behoefte aan reinheid bij ons volk op te wekken. Voor deze schets stelt de vereeniging twee prijzen beschikaar: een eerste prijs f 25, en een tweede prijs f 10 (of eene medaille ter waarde van f 10). Deze platen zullen zij later òf gratis of tegen zeer geringen prijs beschikbaar stellen, opdat zij zooveel mogelijk onder het volk verspreid worden, en in wacht- en woonkamers opgehangen. De inzenders zijn noch aan grootte noch aan aantal kleuren gebonden; de inzending geschiedt op naam en wordt door de Secretaresse genummerd.

Op de 9e Mei j.l. te Haarlem gehouden conferentie der vereeniging werd de volgende commissie benoemd ter beoordeeling der prijsvraag-platen: W. VAN BOVEN, architect, inspecteur der volksgezondh. te 's Gravenhage, Mejonkvr. E. BODDAERT te A'dam, Generaal Dr. J. BINNENDIJK te 's Gravenhage, D. DE CLERCQ te Bloemendaal en Mevr. M. FURNÉE—RUYSCH te 's Gravenhage.

Teekeningen, etc. in te zenden vóór 1 Juli a. s. aan Mej. A. H. MOLL te Doetinchem".

Bebouwingsplan Kopenhagen.

Door het Gemeentebestuur is een prijsvraag opengesteld voor Denen en buitenlanders.

Het programma met de verdere omvangrijke stukken is tegen 100 kronen te verkrijgen van het „Economie-Kontor" aan het Raadhuis. Bij inzending der plannen wordt dit bedrag gerestitueerd.

De prijzen bedragen 10000, 5000, 3000 en 2000 kronen terwijl 5000 kr. voor aankoop disponibel is.

De jury-namen worden mede vermeld. De inleveringstermijn is gesteld op 15 Januari 1909.

PERSONALIA

De heer H. HELWEG. assistent voor de waterbouwkunde aan de Technische Hoogeschool te Delft, is benoemt tot gemeentebouwkundige te Hof-van-Delft.

Benoemd tot tijdelijk bouwkundig teekenaor bij de Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, J. D. MEYSING, leeraar aan de burgeravondschool te Groningen. („Stct.")

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD · VOOR · THEORIE · EN · PRAKTIJK

REDACTIE: D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LEMMAN, KEIZERSGRACHT·559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F·VAN ROSSEN·UITGEVER, HEERENGRACHT·281

Zevende Jaargang. No. 22. 27 Mei 1908.

HET VIIIE INTERNATIONALE ARCHITEKTENKONGRES TE WEENEN

Het kongres is Maandag 18 Mei geopend op bijzonder feestelijke wijze in de groote zaal van het Huis van Afgevaardigden, die tot op de laatste plaats gevuld was, terwijl de dames der kongresleden de galerijen stoffeerden. Op den voorzitterstoel had, geflankeerd door den president van het Huis van Afgevaardigden, Dr. Weiskirchner, en den Burgemeester van Weenen, Dr. Lueger, plaats genomen de Minister van Binnenlandsche Zaken, Von Bienerth, als plaatsvervanger van den Minister-president Baron Beck.

In de regeeringsbanken hadden de eere-voorzitters, de voorzitters der permanente nationale comité's en de officieele vertegenwoordigers der verschillende landen plaats genomen.

Het presidium van het kongres bestond uit Ober-Baurat Otto Wagner, Ober-Baurat Hermann Helmer en Ober-Baurat Alexander Wielemans von Monteforte. De eerstgenoemde, als voorzitter fungeerende, heette allereerst de eere-voorzitters van het kongres welkom, huldigde den Keizer die door het protektoraat te aanvaarden toonde hoezeer hem de kunstbelangen ter harte gingen en verzocht den Minister van Binnenlandsche Zaken het kongres te openen.

Deze voldeed hieraan met een toespraak en begroette in naam der Oostenrijksche regeering het kongres eerst in de duitsche, daarna in de fransche taal. „Gij zult hier, hooggeachte heeren, in de hoofd- en residentiestad van Oostenrijk, de eischen en nooden van onzen tijd, eene aera van overgang, van een veel belovende, hoewel nog niet tot rijpheid gekomen aanvang, in vrije wisseling van gedachten behandelen.

„Hier in Weenen, de plek eener groote historische architektuur, zult gij de sporen van de eerwaardige traditie van vele eeuwen overal bespeuren. Maar gij zult ook scheppingen der nieuwe en nieuwste stijlopvattingen aantreffen, die wellicht opwekkend op U zullen inwerken. Het schoone in het doelmatige, zou een leuze zijn die past bij onzen praktischen, maar daarom nog niet nuchteren tijd."

Hierop volgden toespraken van Dr. Weiskirchner en Burgemeester Lueger, en antwoorden van de officieele vertegenwoordigers, gelegenheidsspeechen, die, de een met meer vuur dan de ander, den Keizer, de stad Weenen, de autoriteiten of de bouwkunst huldigden. Otto Wagner hield daarna de volgende feestrede:

Hochgehrte Festgäste, liebwerte Kollegen!

Mij is de vereerende taak ten deel gevallen om de hooggeachte kollega's van het buitenland namens mijne Oostenrijksche kollega's te begroeten. Ik roep U derhalve een hartelijk welkom toe en wensch dat uw scheppingsdrang ook bij ons inspiratie vinden zal en dat gij U bij ons recht thuis zult gevoelen.

Ten achtsten male vergaderen de architekten van alle kultuurlanden in een kongres. Doel en streven ook van dit kongres is te werken voor de bevordering der kunst. Zooals gij allen weet, wordt naar de kunst de waarde eener der kultuur afgemeten en is zij dus een der gewichtigste ekonomische faktoren van het algemeen welzijn. De kunst wortelt zooals U ook weet, in den geest van den tijd. De tegenwoordige generatie is echter zoozeer in den ban van de wetenschap, de politiek en de verdienste, dat daaronder het algemeene kunstgevoel en daardoor de kunstbevordering moet lijden. Het mag daarom geen verwondering wekken dat de kunstenaars, de vertegenwoordigers der kunst, dit gevaar erkennend, voor de bevordering der kunst optreden.

Daar de bouwkunst steeds de leidster van de kunsten was en is, zijn de bouwkunstenaars in de eerste plaats hiertoe geroepen. Reeds de vorige kongressen hebben den weg ter kunstbevordering aangegeven en o. m. twee belangrijke vragen op artistiek gebied beantwoord. Zoo heeft het 6de Intern. kongres zich met groote meerderheid uitgesproken, dat de kunst zich vrij moet kunnen ontwikkelen. Het 7de kongres heeft besloten dat de uitvoering van openbare gebouwen in het belang der kunst aan onafhankelijke kunstenaars moet worden opgedragen, terwijl de kontrôle over doel, prijs en konstruktie echter steeds bij de staatsdiensten moet blijven.

De kunstbevordering moet echter niet alleen direkt werken, ze moet ook alles opzijde schuiven wat haar in den weg staat. De kunst wordt niet bevorderd maar integendeel ten zeerste benadeeld, vóór alles door het optreden van bouwondernemers op kunstgebied en het klinkt ongelooflijk onder welke voorwendsels deze trachten de bouwkunstenaars ter zijde te schuiven.

Evenmin zijn in zekeren zin de hedendaagsche kunstscholen kunstbevorderend te noemen. Het zou echter te ver voeren op dit thema anders dan terloops in te gaan. Niet zuiver kunstbevorderend is ook de weg die thans ingeslagen wordt om voor het uit te voeren werk den aangewezen kunstenaar te vinden, namelijk den weg der openbare prijsvragen. Er moet hier echter dadelijk aan toegevoegd worden dat dit laatste het kleinste kwaad is en dat een voorspoedige oplossing van het vraagstuk eerst dan te verwachten is, wanneer een juist kunstgevoel wederom gemeen goed is geworden.

Als niet kunstbevorderend is ook artistieke aansluiting der kunstenaars onderling te berekenen. Hierin ligt geen verwijt. De kunstenaar is vóór alles een scheppende, individueel ontwikkelde natuur. Zijn scheppend vermogen is wel zijne hoofddeugd. Hieruit volgt vanzelf dat kunstenaars nooit geheel van dezelfde meening kunnen zijn. Laat de beide grootste kunstenaars over een belangrijk kunstwerk een oordeel geven, dan zullen aanstonds bij allen lof, dien zij het werk toezwaaien, verschillen in de kritiek blijken. Een verder bewijs hiervoor geven de kunstenaarsvereenigingen.

In deze zal, zoolang er sprake is van wetenschappelijke, beroeps- of ekonomische vragen, zeker slechts één meening bestaan. Is het echter een vraag betreffende kunst of een beoordeeling van artistieke hoedanigheden, dan zullen de groote meeningsverschillen direkt aan den dag komen.

Het gevolg van deze uiteenloopende opvattingen zijn kunstenaarsgroepeeringen. Dat zulke groepen er toe bijdragen het artistieke oordeel der menigte, dat anders het oordeel der kunstenaars volgde, te verwarren, spreekt van zelf.

De demokratische, filantropische trek, die onze huidige, door het verstand beheerschte wereld vervult, werkt evenzeer in zekeren zin belemmerend op de kunstontwikkeling. Zoo is het bijvoorbeeld zeker, dat er in artistieke beteekenis geen filantropie kan bestaan, daar iedere ondersteuning van den zwakke het kunstniveau naar beneden drukt. In de kunst moet juist de sterke gesteund worden, want slechts diens werk is voorbeeldig, dus kunstbevorderend. Reeds een ander heeft het gezegd: „Geen genade voor de middelmatigheid in de kunst".

Bemoeilijkend voor de kunstbevordering is te noemen dat de taal, welke de kunstenaars plegen te spreken, moeilijk verstaanbaar, ja dikwijls geheel onverstaanbaar blijft. Daar het groote publiek in den regel een kunstwerk beoordeelt op grond van aangeleerde wetenschap in plaats van naar het aangeboren gevoel, zoo moet de kunst maar al te vaak nog de letterkunde te hulp roepen wil zij ten minste eenigermate begrepen worden. Het onbegrijpelijke in de kunstspraak wordt echter in vele gevallen daardoor veroorzaakt, dat de kunstenaars te weinig rekening houden met de ontwikkeling der menschheid en niet genoeg bemerken dat de kunstenaar van heden naast het aesthetische, ook de vragen der kultuur, het zakelijke, de konstruktie, ja zelfs het handwerk beheerschen moet. Juist zijn universaliteit moet hem in staat stellen in algemeen begrijpelijke taal te spreken en daardoor kunstbevorderend te werken.

Een groep kunstenaars tracht, na een strijd van tientallen jaren, artistieke opvattingen te vertolken, welke volgens hun inzicht meer overeenkomen met den geest van onzen tijd. Dit heeft tot een kunststrijd geleid, die bij de voortdurende ontwikkeling der kunst weliswaar ten allen tijde bestond, maar zich ditmaal door het plotselinge optreden na lange rust, sterker deed gevoelen dan in vorige tijdperken. Het kan toegegeven worden dat niet de eischen van onzen tijd overal de uitgangspunten waren voor het scheppen dezer kunstenaars en dat veel onbedwongen zelfbewustzijn mede in aanmerking komt, maar het zou een groot onrecht zijn te beweren, dat hierdoor de kunst niet bevorderd zou zijn. Zonder zijsprongen zou de geweldige vooruitgang van het laatste tiental jaren in de kunst niet geschied zijn. Al het nieuwe in de kunst, het beste meer dan al het andere, heeft steeds het karakter gehad eener verovering en met verovering is steeds een zeker geweld verbonden.

Het verweer tegen dit geweld en het onbehagen dat ontstaat als de menigte zich in een nieuw verschijnsel verdiepen moet, veroorzaakt gewoonlijk in den aanvang een weigering van de beste artistieke bedoelingen. Het is overbodig in verband hiermede te wijzen op Klimt, Böcklin, Richard Wagner, etc. Deze weigering moet door de kunstenaars des te pijnlijker zijn gevoeld, wijl de kunstenaar volgens zijn overtuiging steeds slechts het beste schept en datgene voortbrengt, wat, zooals Goethe zegt: „aan de wereld bevallen m o e t, niet wat haar bevallen w i l".

Het zou zeker te ver voeren al de oorzaken te gedenken, welke de kunstbevordering beïnvloeden; men ziet reeds uit het aangevoerde welke belangrijke zaken wij en de toekomstige kongressen zullen te behandelen hebben. De president van het Engelsch comité der Patronage, Belcher, heeft in zijn rede bij de feestelijke opening van het 7de Internationale Architektenkongres den nadruk er op gelegd, dat een van de belangrijkste doelwitten, welke wij moeten pogen te treffen, moet zijn de kunstopvoeding van het volk. Dit is echter slechts te bereiken, zoo de overheid er voor zorgt dat goed werk, en u i t s l u i t e n d goed werk ontstaat, want alleen het goede is zegevierend. Wij roepen daarom deze machtige faktoren op, opdat zij de strijders schikken, de aanvoerders aanwijzen en vereenigd met de kunstenaars alle

kunstvragen oplossen. De kunstenaars zullen zich hiertoe des te eerder bereid verklaren, omdat elke kunstbevordering volkomen gelijken tred houdt met de behartiging hunner standsbelangen.

Op één ding echter kan de wereld met zekerheid rekenen: dat alle kunstenaars, welke opvatting zij ook huldigen, met steeds gelijke geestdrift hetzelfde ideale, verheven doel nastreven: de volmaaktheid in de kunst.

Ik besluit met een warm beroep op de Staatsregeeringen om de besluiten van het kongres te waardeeren, onze kunstbevorderende pogingen te steunen en aldus het welzijn der volken te dienen door de kunst.

Uit de besprekingen van het kongres is het volgende een greep.

De staatszorg voor kunst werd door Baurat Alois Wurm (Weenen) ingeleid. Hij stelde namens het voorbereidende comité de navolgende resolutie voor:

„De staatsbesturen worden dringend uitgenoodigd over te gaan tot de stichting van Ministeries van Beeldende Kunst, althans van bijzondere afdeelingen, welke voor de kunstbelangen zorgen. Tot deze Ministeries, resp. afdeelingen moeten uitstekende beeldende kunstenaars behooren. Daarbij moeten, daar de bouwkunst te beschouwen is als de voorgangster op het gebied der Beeldende Kunst, de architekten de meerderheid vormen. De taak dezer Ministeries, resp. afdeelingen is de bevordering en zorg van de beeldende kunst in den ruimsten zin."

Ter toelichting tot deze resolutie zeide Baurat Wurm o. a. het volgende: De bouwkunst is niet alleen de meest objektieve, maar ook de hechtst gegrondveste der ruimte-kunsten. Daarom vormen ook de bouwwerken de betrouwbaarste maatstaf ter beoordeeling van een kultuurstaat en eene regeering heeft tot plicht aan deze machtige kultuurfaktor de haar toekomende plaats in te ruimen. Wij stellen daarom den eisch dat bij de staatskunstzorg de bouwkunst met hare zusterkunsten vereenigd, dat een speciaal Ministerie voor Beeldende Kunsten gevormd of ten minste eene zelfstandige en speciaal georganiseerde afdeeling voor beeldende kunst aan een Ministerie toegevoegd wordt, die ook alle bouwzaken onder de leiding van een architekt omvat. De zorg voor de kunst moet daarbij steeds in betrekking blijven tot het volle leven. Wij wenschen dat bij het staatsbestuur algemeen het besef doordringt, dat de kunst nooit bestaande waarden vernietigt, maar ze daarentegen verhoogt en nieuwe waarden schept, en dat dus hare zorg ook in het ekonomisch belang van den staat is. De stedenbouw die in den laatsten tijd eene buitengewone beteekenis erlangd heeft en vaak zeer verwaarloosd wordt, dient door stichting eener afzonderlijke afdeeling de hem toekomende zorg te vinden.

Evenzoo dienen ook de geheele opleiding op het gebied van kunst en kunstnijverheid, zoowel als de zorg voor de monumenten en de kunst bevorderende bemoeiingen volgens één plan georganiseerd te worden.

Alle deze dringende opgaven kunnen geene voorspoedige oplossing vinden, zoolang de hoogbouw gerukt blijft uit zijn natuurlijken samenhang met de andere beeldende kunsten en voor deze geen eigen middenpunt in het leven geroepen is.

Om deze redenen heeft het Oostenrijksche Comité niet slechts toegestemd in deze resolutie, maar ook in haar zin nog eenige verdere besluiten genomen. Mettertijd zal in Oostenrijk de hoogbouw worden gebracht onder het Handels-ministerie en vereenigd tot eene afdeeling met de wegen-, water- en bruggenbouw. Hare ideale plaats kan de architektuur echter alleen vinden in een Ministerie voor Kunst. Als dat ideaal voorloopig nog eens geheel onbereikbaar zou zijn, dan diende de hoogbouw althans een eigen, door een erkend architekt geleide sektie te vormen in een passend ministerie. Aan de Centrale Vereeniging der Oostenrijksche architekten is het te danken, dat deze vraag in het Huis van Afgevaardigden ten minste eene voorloopig bevredigende oplossing vond, doordien daar een voorstel van Oberbaurat Günther, strekkend om in het Ministerie van Arbeid eene zelfstandige afdeeling voor den hoogbouw te vormen, aangenomen werd. De gezamenlijke Oostenrijke architektenstand mag evenwel niet eerder rusten, voor het doel, dat in de voorgestelde resolutie is aangegeven, volkomen bereikt is.

Levendige toejuiching, ook bij de internationale broederschap, hoewel de voordracht blijkbaar meer berekend was voor de eigen landslieden. Namens de Hongaarsche architekten was door Prof. Virgil Nagy een amendement op de resolutie voorgesteld. De Referent, Baurat Wurm, wees er echter op dat uit Hongarije ook een reeks van betuigingen van volkomen instemming was ingekomen, evenals uit Duitschland, Engeland, Frankrijk, België, Holland en Italië. De resolutie werd dan ook eenstemmig ongewijzigd aangenomen.

De beginsels voor internationale prijsvragen, waren reeds op het vorig kongres ter sprake gekomen zonder dat men daar tot een besluit gekomen was.

Thans werd het vraagstuk besproken door den architekt Weber (Weenen). Deze stelde aan het kongres de volgende punten voor:

1. Het uitschrijven van internationale prijsvragen wordt bij groote vraagstukken op bouwkundig gebied aanbevolen in het belang der kunst van alle naties.

2. De architekten van alle landen die vertegenwoordigd zijn in het „Comitó permanent des congrès internationaux", kunnen aan deze prijsvragen deelnemen.

5. Alle in aanmerking komende landen zenden hetzelfde aantal jury-leden, welke slechts mogen kennen het belang van de kunst en van die oplossingen, welke voor het betrokken land en de plaats van het gedachte bouwwerk het meest geschikt toeschijnen.

4. Als jury-leden komen slechts uitstekende architekten in aanmerking, welke staan op de hoogte van zulk eene opgave. Zij moeten $^2/_3$ der jury uitmaken.

5. De jury-leden moeten een passend honorarium genieten.

6. Internationale prijsvragen moeten zoo mogelijk in twee trappen gehouden worden, zoodat bij de vóórprijsvraag bij een minimum van arbeid de zuiver artistieke hoedanigheden van elk ontwerp kunnen spreken. In verhouding tot den omvang der opgave wordt een aantal deelnemers uitgekozen. Bij deze eerste prijsvraag worden bekroningen noch honoraria toegekend, eerst bij de tweede prijsvraag (de besloten prijsvraag) waarbij ook een uitvoeriger programma gegeven en meer technische en artistieke arbeid gevraagd wordt, vindt eene bekroning van alle toegelaten kunstenaars plaats.

7. Met den eersten prijs moet de uitvoering van het werk verbonden zijn.

Deze voorstellen werden verwezen naar het permanente comité dat reeds sedert het Londensche kongres broeide over de voorstellen van het Genootschap „Architectura et Amicitia" en van wijlen den heer J. Guadet.

Professor F. von Feldegg (Weenen) sprak over de **Grondslagen der moderne architektuur-opvatting.** Spreker ging uit van de stelling dat de bouwkunst, als zijnde eene niet-nabootsende kunst elk voorbeeld geheel ontbeert, dat zij noch in het natuur- noch in het kultuurleven voorbeelden vindt, zooals dit bij de andere beeldende kunsten, de schilderkunst en de beeldhouwkunst, het geval is.

Reeds lang geleden is de naturalistische hypothese opgegeven, als zou het begin der bouwkunst zich aansluiten bij natuurvormen, als bijv. de boomen. Evenmin geldt thans nog de materialistische hypothese, dat de bouwkunst uitsluitend uit de natuurlijke eigenschappen der stoffen hare oervormen ontleende, dat zij dus in technologische beteekenis navolgde. Evenmin ook de hypothese, dat de architektuur zich in haar oervormen voornamelijk ontwikkelt uit de menschelijke beschavingsbehoeften, dat de bouwkunst in hare vormgeving door die behoeften geheel geïnspireerd zou zijn. Eene wetenschappelijke waardeering kan enkel en alleen die hypothese vinden, volgens welke de oer-aanvang der bouwkunst ontspringt aan een ingeboren, geleidelijk zich ontwikkelende aandrift, ongeveer analoog aan hetgeen bij de taalvorming geschiedde. Voor zoover wij den grondslag onzer kunst in het oog houden, zijn wij op de subjectieve en niet op de objectieve, op de innerlijke, physiologische bron en niet op de uiterlijke bron der natuur aangewezen.

Anders is het evenwel, wanneer wij de bouwkunst in haar geheelen, historische ontwikkelingsgang beschouwen. Hier, waar door het ontstaan van vast omschreven vormengroepen, de stijlen, langzamerhand traditioneele voorbeelden voor latere scheppingen ontstonden, vertoont zich al spoedig het begin eener objectieve kunstopvatting. Er blijkt dat kunstvormen, eens ontstaan, met suggestieve macht steeds weer tot herhaling dwingen; dat de navolging remmend werkt op de ontwikkeling, welke daarom slechts met kleine schreden en steeds slechts stap voor stap, zeer geleidelijk en moeizaam voorwaarts gaat; dat het gewordene in den loop der tijden zich heeft losgemaakt van den grond waarop het ontstond, de vrucht zich gescheiden heeft van den bodem waarop zij groeide, het objekt zich onafhankelijk heeft gemaakt van het subjekt en dit ondergeschikt deed worden; met een samenvattend woord: dat de kunst geslagen is in de boeien der traditie en der historische stijlen.

En nu is het eigenaardige der moderne beweging in de bouwkunst, dat zij in tegenstelling tot de historische richting wederom terugdringt van het objectieve tot het subjectieve; in merkwaardige analogie met de sedert een eeuw geschiedkundig voorbereide omwenteling onzer geheele kultuur. De moderne bouwkunst schept bewuster uit de innerlijke, oorspronkelijke, individueele bron, dan de haar voorafgaande historische richting ooit gedaan heeft.

Evenals de geheele overige kunst weigert zij om objectief vaststaande gegevens steeds weer opnieuw te benutten, maar tracht zij veeleer om nieuwe elementen te scheppen. Haar tendenz is op vinding gericht. Daaruit spruit hare voorliefde voor oorspronkelijke, in de wisseling der geschiedenis reeds lang ingehaalde vormen. Daaruit spruit haar afwijzen van alle geijkte grondbeginsels; daaruit kan verklaard worden haar bijna nihilistische tegenstand tegen alles wat overgeleverd en afgeleid is.

Het wezen der moderne richting bestaat in eene uitgesproken verinnerlijking, in een bewust onderduiken in de diepten der menschelijke ziel, in het wezen der dingen, in het subjectieve, in het individueele, in het oorspronkelijke.

Ten onrechte geeft dus eene, slechts aan uiterlijkheden hechtende kritiek zich steeds weer opnieuw de moeite, om het onvoltooide, het halve, het bizarre der moderne kunst aan de kaak te stellen. Zij vergeet dat al het oorspronkelijke niet voltooid, al wat begint niet afgesloten kan zijn, al wat subjectief is geen gemeengoed kan zijn. Zij vergeet echter tevens, dat de in de geheele breedte der kultuurbedding tegelijkertijd opborrelende golven, gelijk de moderne richting er een is, niet het resultaat van een toevallig windstootje zijn maar veeleer het bewijs van innerlijke stroomingen.

Nieuwe elementen worden ook thans gezocht en gevonden; buiten Rome en Athene; kultuurelementen, die gaandeweg in onze dagen gerijpt zijn, die een stuk modern zieleleven, West- Noord- en middeleuropeesche sociale denkbeelden, een geweldige hoeveelheid van technische ervaringen en voor alles de weerklank van een sterke behoefte aan nerveuze prikkelingen bevatten. Zij nam in de bouwkunst de plaats in van vele oude, ook verouderde en dikwijls slechts ingebeelde waardeelementen.

Over **Bouwwetgeving en Bouwkunst** hield Prof. Karl Mayreder (Weenen) een referaat. Hij behandelde in het bijzonder de bouwverordeningen van Berlijn, Londen, Parijs, Rome en Weenen en vergeleek hun invloed op de architektonische uitbeelding der woonhuizen en van het stadsbeeld. Oorspronkelijk heeft tusschen bouwwetgeving en bouwkunst nauwelijks eenige samenhang bestaan, daar de bouwverordeningen haar ontstaan danken aan overwegingen van technischen en hygiënischen aard. Zij bevatten dan ook tot voor korten tijd bijna uitsluitend voorschriften ter beveiliging van het verkeer binnen en buiten de gebouwen, ter verzekering van de soliditeit van gebouwen en van de gezondheid hunner bewoners en ter bescherming tegen brandgevaar. Toch heeft men reeds vroeger ingezien, dat aan de bouwverordeningen en de haar aanvullende bebouwingsplannen een wezenlijken invloed toekomt zoowel op de economische en sociale toestanden der bewoners, als op het architektonische karakter van de streek waarin zij gelden. De hedendaagsche bouwverordeningen trachten in de eerste plaats het al te groote speculatieve gebruik van bouwterrein, zooals dat bij den bouw van woonkasernes plaats vindt, te beperken in het belang van de gezondheid en de veiligheid van het individu en der gemeenschap. Maar juist door deze bouwverordeningen ondervond de bouw van één-familiehuizen, die onnoodig verzwaard werd, bemoeilijking en werd de woonkaserne juist aangemoedigd. Voorts droegen deze schematische voorschriften in samenhang met de schematische bebouwingsplannen er toe bij om aan de moderne stadswijken het schablonenachtige type te geven, waaraan elke artistieke bekoring en elke afwisseling ontbreekt.

Eerst langzamerhand werd weer meer rekening in de bouwverordeningen gehouden met het één-familiehuis, hoofdzakelijk door den aanleg van afzonderlijke woonwijken. Deze had de indeeling der bouwvoorschriften naar gelang van verschillende gebouwen-typen en wijken tengevolge. Met de opstelling dezer zonen-bouwverordeningen was de eerste stap gedaan om met de schablone te breken en te ontkomen aan belemmerenden dwang. Men was aanvankelijk tevreden om de hoogte en het aantal verdiepingen zoowel als de onderlinge tusschenruimten bij villa-bebouwing in bepaalde maten vast te leggen. Hierdoor ontstond opnieuw een stelsel van schablonen, hoewel dit geschakeerd was naar de verschillende wijken. Hierin kon slechts verandering komen door het invoeren van verhoudingen, zoodat bijv. de hoogte der gebouwen afhankelijk werd gemaakt van de straatbreedte, de grootte der binnenhoven van de hoogte der gebouwen, kortom de hoogte der gebouwen bepaald werd door den lichtinvalshoek. Eerst daardoor kwam men op verstandige wijze tegemoet aan de eischen der hygiëne en bereikte men een levendiger stadsbeeld. Maar ook in economisch opzicht werkte de zonenverdeeling dikwijls als een hinderlijke dwang, vooral wanneer niet een voldoende aantal zonen werd aangenomen, of wanneer de zonen niet juist pasten bij de bestaande behoeften. Tusschen de open en gesloten bouwzonen en te midden van deze, kunnen wijken liggen met half open bouwwijze, welke door hun bijzonder type bijzondere bepalingen wenschelijk maken.

Aldus dringen hier hoofdzakelijk economische redenen aan op eene verder voortgezette indeeling der bouwverordeningen en op eene opheffing der eenvormigheid van al te uitgestrekte wijken met een en dezelfde bouwwijze.

Hierdoor wordt gelijktijdig de individualiteit der afzonderlijke gebouwen en van het geheele stadsbeeld bevorderd. De ontwikkeling der bouwverordening zoowel als der bebouwingsplannen wordt daardoor wezenlijk beheerscht door een steeds zorgvuldiger aanpassing bij de veelzijdige sociale en economische, hygiënische en plaatselijke behoeften der afzonderlijke stadswijken, in eene steeds verdergaande splitsing der voorschriften. Door deze splitsing worden evenzeer de misstanden verzacht, welke het gevolg zijn van het samenleven van vele menschen en tevens worden nieuwe mogelijkheden geboden voor eene aan afwisseling rijke, artistieke oplossing.

Het uitoefenen van een direkten artistieken invloed is de taak der gemeentebesturen bij het opstellen van bebouwingsplannen. Door deze kan en moet gezorgd worden voor een artistiek effekt van nieuwe straten en pleinen, zoowel als voor eene passende werkzame verdeeling en plaatsing der openbare gebouwen, monumenten en parken. De bouw-verordeningen moeten gebouwen kunnen beletten, die het stadsbeeld zouden ontsieren en bestaande, historisch of artistiek belangrijke monumenten voor vernietiging, verandering of benadeeling door de omgeving beschermen. De verplichting om niet alleen de oude monumenten te bewaren, maar om zoo mogelijk in het algemeen het eigenaardig karakter van oude steden of landschappen te handhaven, wordt juist in den laatsten tijd steeds meer erkend. Ook hierop hebben de bouw-verordeningen grooten invloed en wanneer men de hoofdsteden der groote rijken beschouwt als de vertegenwoordigsters hunner nationale kultuur, dan ligt de gedachte eener vergelijking hunner bouw-verordeningen voor de hand.

Spreker ging hiertoe over en vergeleek in bijzonderheden de verordeningen der vijf bovengenoemde steden, uitgaande van de volgende grondslagen:

1. de voorschriften over het bebouwingsplan, d.w.z. het recht of de plicht der gemeentebesturen om bebouwingsplannen op te stellen en daarin zonenverdeelingen of voorschriften voor bepaalde wijken op te nemen;

2. de toelaatbare afmetingen der woongebouwen volgens bouwhoogte en aantal verdiepingen, de voorsprongen aan de façade, de dakvormen en de maten der binnenplaatsen.

3. de maten der verdiepingen en de voorschriften over haar gebruik tot woonvertrekken. Daarbij behooren hoogte en oppervlak der vertrekken, het venster-oppervlak en de vergunning voor het maken van kelder- of zolderwoningen.

4. Het toelaten van hout als materiaal voor trappen en van vakwerk voor buitenmuren.

5. de voorschriften die betrekking hebben op de schoonheid, de karakteristiek en de geschiedenis der stad.

6. de voorschriften betreffende de verantwoordelijkheid van den architekt bij de uitvoering van nieuwe gebouwen en verbouwingen.

Spreker zag af van een konklusie met het oog op de verscheidenheid der antwoorden op de verschillende vragen.

De bescherming van het intellektueele eigendomsrecht van den architekt in Duitschland werd door Reg.-Baum. Böthke (Berlijn) ingeleid. Spr. betoogde: Oorspronkelijk konden alle voortbrengselen van letterkunde en beeldende kunst door iedereen worden nagevolgd, verspreid en gebruikt. Eene bescherming van het auteursrecht bestond niet en er was ook geene behoefte aan. Deze ontstond en nam toe door de uitvinding van boekdruk, kopergravure en houtsnede. Eerst werden privileges uitgereikt, later zijn in enkele staten wetten gemaakt. Eerst in 1876 werd in Duitschland een ingrijpende bescherming van het auteursrecht ingevoerd. De bescherming der beeldende kunsten kwam eerst in 1876 tot stand. De wet van 1876 sloot echter de bouwkunst uitdrukkelijk uit en had geen betrekking op de kunstnijverheid. De ontwerpen van architekten waren echter tegen reproduktie beschermd. De uitsluiting der bouwkunst van de wet had echter tot gevolg dat het „nabouwen" toegestaan was. De Rijkswet van 9 Januari 1907 strekte de bescherming ook uit tot de bouwkunst. Alleen die bouwwerken zijn echter beschermd, welke eene artistieke strekking hebben, en niet zuivere utiliteitswerken, waaraan geene artistieke gedachte ten grondslag ligt. Niet alleen het gebouw in zijn geheel wordt beschermd, maar ook de onderdeelen, voorzoover deze artistiek bedoeld zijn. Het auteursrecht bestaat in het recht het werk te verveelvoudigen, te verspreiden en met mechanische of optische hulpmiddelen te vertoonen. Het nabouwen is verboden, maar ook het nateekenen, afbeelden, fotografeeren, naschilderen. Alleen is toegestaan het reproduceeren van het uitwendige zoo dit staat aan een openbaren weg of plein. Afbeelding voor eigen gebruik is ook veroorloofd, bijv. voor studiedoeleinden, evenzoo opname van gebouwen in zelfstandige wetenschappelijke werken of in geschriften die voor het onderwijs dienen, wanneer de afbeeldingen ter verduidelijking van den inhoud dienen. Auteur is de architekt. Wanneer een naam op het werk is aangegeven of aangeduid, wordt aangenomen dat de genoemde de auteur is. De auteur kan zijne rechten aan anderen overdragen bijv. aan den bouwheer. Het personeel van den architekt heeft daarentegen geen auteursrecht. Heeft de architekt in dienst van een niet-architekt, bijv. een aannemer of een maatschappij, een gebouw ontworpen, dan heeft hij, tenzij anders is overeengekomen, het auteursrecht. De inhoud van dat recht bestaat erin, dat navolging, reproductie van het werk verboden is; de vergunning ertoe kan door een tegendienst toegestaan worden, terwijl de inbreuk op het auteursrecht strafbaar is en op schadevergoeding recht geeft. In den regel vervalt het auteursrecht 30 jaren na den dood van den auteur. Spreker stelt voor in elken bondsstaat een Kamer van deskundigen te stichten, die bij rechtskwesties van advies kan dienen en eventueel als scheidsrechter optreden.

Bij gelegenheid van het kongres worden ook verschillende **tentoonstellingen** gehouden. De „Weener Bauindustrie Zeitung" heeft het initiatief genomen tot eene tentoonstelling van periodieken op bouwkundig gebied. Waarschijnlijk als gevolg van de weinige publiciteit welke aan dit plan is gegeven gaf deze tentoonstelling geen volledig overzicht der bouwkundige vakpers. Nederland was slechts door een enkel werk vertegenwoordigd, het plaatwerk „De Architekt". Onze weekbladen zagen wij in de katalogus geen van alle vermeld.

Eene andere tentoonstelling die grooten bijval vond vond plaats in de Hofbibliotheek. Deze bezit eene verzameling van een 4000 tal bouwkundige teekeningen van oude kunstenaars. Met de verzameling in de Uffici galerij te Florence, het Schinkelmuseum te Berlijn en het Louvre te Parijs is zij wel de interessantste verzameling op dit gebied.

Hieruit is eene keuze der meest belangwekkende gedaan. De ontwerpen van Lorenzo Bernini voor het tabernakel in de St. Pieter te Rome en van de middenpartij der galerijen van het St. Pietersplein trokken in het bijzonder de aandacht. Evenzoo schetsen van Thaddeo Zuchero, Girolamo Rainoldi, het ontwerp voor een verbouwing van de Hofburg te Weenen door Fischer von Ezlach. Voorts waren er façade-ontwerpen van laatst genoemd paleis door Lukas von Hildebrand, de andere groote bouwmeester der Weener Barokarchitektuur, en verbouwingsplannen van de Hofburg door Hetzendorf en Hohenberg.

Een derde tentoonstelling is de internationale bouwkunsttentoonstelling, die in de zalen van de „Gartenbaugesellschaft" wordt gehouden.

A. VAN DE LEE. ARCH. TRIBUNE VOOR HET TOURNOOI OP DE MARKT TE DELFT

XIIDE LUSTRUM VAN HET D. S. C.

In 't begin van dit jaar ontving schrijver dezes van de maskerade-commissie de opdracht tot het maken van tribunes op de Markt voor het in Juli aldaar te houden tournooi. Het schetsplan dier commissie — zijnde een arena met omringende tribunes, is, zooals de plattegrond doet zien, aangehouden. De ruimte, beschikbaar tusschen de Nieuwe Kerk en het standbeeld van Hugo de Groot, bleek groot genoeg om bij een arena van nog voldoende afmeting, nl.

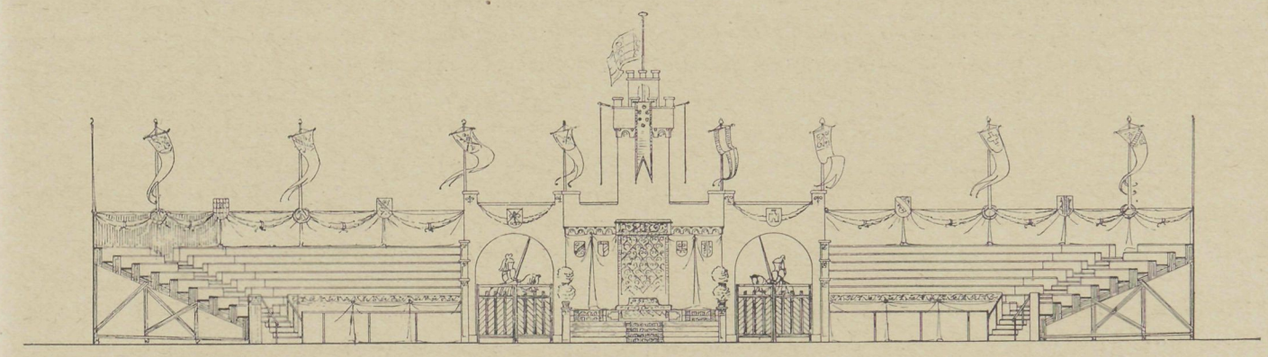

LOGE VAN LUCREZIA DONATI. DWARS DOORSNEDE

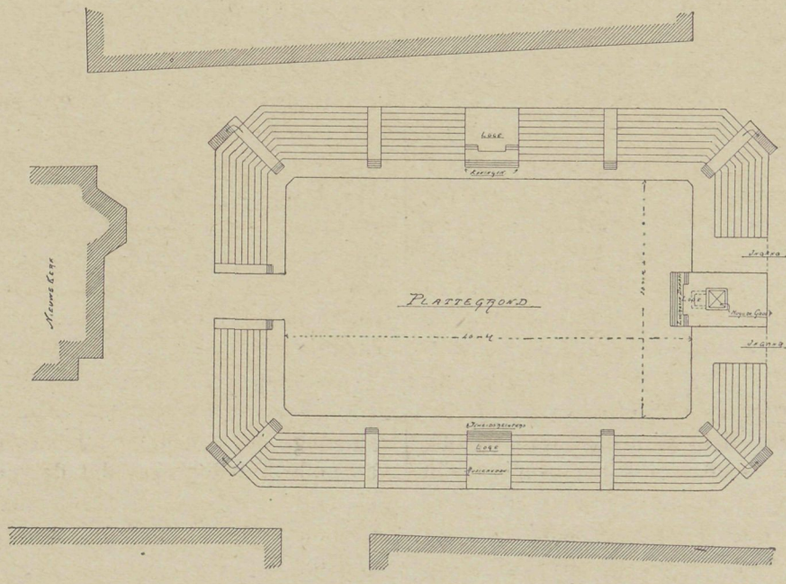

46 × 26.5 M. een groot aantal zitplaatsen daarom heen te kunnen rangschikken — nl. 8 rijen hoog — totaal ruim 2200. Hiermede was het praktische gedeelte van de vraag opgelost en kon over versiering gedacht worden. Historisch te blijven bleek al spoedig onmogelijk — de hoofdgedachte van omloopende tribunes was trouwens als zoodanig reeds onjuist — maar bovendien gaf de sobere versiering van tournooien uit dien tijd weinig of geen gegevens. Prof. SLUYTERMAN en ook de heer HENRICUS — ontwerper der maskerade — waren zoo vriendelijk mede hierin van advies te dienen en als resultaat daarvan ontstond bovenstaand project, waarbij de heer VAN DEN BERG, decoratieschilder te Haarlem, het decoratieve gedeelte ontwierp. Als korte toelichting moge daartoe nog het onderstaande volgen.

De hoofdloge bij den ingang is bestemd voor LUCREZIA DONATI — ter wier eere LORENZO DE MEDICI dit tournooifeest geeft — aan de rechterzijde ligt de loge voor de Koninklijke familie (die de uitnoodiging tot bijwoning van het tournooi heeft aangenomen) en aan de linkerzijde zullen de scheidsrechters een waardige plaats vinden. De hoofdloge — met de ingangen ter weerszijden — heeft als achtergrond een toren; deze is minder als vrije copy van het palazzo Vecchio bedoeld dan wel als passende contour, waarop de standaard van Florence, geschilderd door den heer HENRICUS, zal wapperen, terwijl klaroenblazers, links en rechts daarvan opgesteld, den aanvang van den strijd der tournooiridders zullen aankondigen. Kleurige schilden en wimpels, groene slingers en schabloonversiering op grijs-gelen fond der loges en heraldisch blauw op den achterwand der tribunes moeten een feestelijken indruk geven, terwijl eenigszins rijk schilderwerk is bedoeld bij de loge van LUCREZIA en die voor de Koninklijke familie. De wapens op de schilden en ook op de wimpels zullen historisch zijn en alle verschillend. Herhaling zal met opzet worden vermeden. De firma's HOUTZAGER en VAN HATTEM alhier hebben de uitvoering der algemeene versiering op zich genomen, terwijl de heer VAN DEN BERG persoonlijk datgene zal schilderen, wat bijzondere zorg en studie vereischt. Het timmerwerk werd aangenomen door den aannemer HARTMAN te Loosduinen.

Delft. 1908.

GEMENGDE BERICHTEN

Rectificatie.

Het op blz. 159 afgebeelde patroon „Excelsior" is abusievelijk vermeld als afkomstig uit het eind der 17e eeuw. Het patroon vertoont een zuiver Rococo-dessin en stamt uit het midden der 18de eeuw.

De „Maatschappij" en „De Bouwwereld". In „Architectura" Nr. 21, wordt naar aanleiding van het door ons op blz. 162 van ons vorig nummer aangehaalde citaat verklaard, dat door eene vergissing verzuimd is door eenig initiaal aan te duiden dat bedoeld citaat niet eene officieele-redactioneele meening weergeeft.

De redactie van „Architectura" vervolgt: „Maar waar het in hoofdzaak om ging, namelijk om de reformatie van de Maatschappij geheel nà en tijdens het oprichten van de B. v. N. A., dat verzwijgt „De Bouwwereld"".

Dit laatste nu is zeker een vergissing.

Herhaaldelijk is die hoofdzaak reeds in „De Bouwwereld" ter sprake gekomen, vóór de Bondstatuten waren vastgesteld en vóór de Maatschappij zich gereorganiseerd had. Daarop terug te komen heeft echter weinig of geen zin meer, maar nu men staat voor voldongen feiten, welke door beschouwingen en betoogen niet meer te veranderen zijn en wier gevolgen men onder oogen heeft te zien. Of de Maatschappij dan wel de Bond de prioriteit heeft van het denkbeeld eener zuivere architektenformatie kan, zelfs na alles wat er reeds over gezegd is, tot lang twistgeschrijf blijven leiden, maar praktisch is de vraag zonder veel belang, nu beide lichamen besloten het denkbeeld te verwezenlijken.

AMSTERDAM. De Nieuwe Zijdskapel is opnieuw in discussie gekomen. De commissie van onderzoek heeft een voorloopig rapport uitgebracht. Daarin verklaart de commissie dat een nauwkeurig onderzoek nog geruimen tijd zoude vorderen en aanmerkelijke kosten (f 8000) veroorzaken.

Aan het Kon. Oudh. Gen., waarvan het initiatief tot het hernieuwde onderzoek is uitgegaan, is gevraagd of dit nu ook voor de laatst bedoelde kosten zou willen opkomen. De kerkeraad heeft daarenboven besloten dat de slooping van de kapel, die reeds eenmaal drie maanden is geschorst, niet opnieuw zou worden uitgesteld. De fatale termijn verstrijkt 13 Juni a.s. en het is niet mogelijk om binnen dien tijd het definitieve onderzoek te volbrengen zoodat naar alle waarschijnlijkheid de N. Z. Kapel toch zal verdwijnen.

Centrale verwarming Vredespaleis. Naar wij vernemen waren eenige firma's uitgenoodigd een project in te dienen voor de Centrale verwarming en Ventilatie-inrichting van het Vredespaleis. De uitslag hiervan is dat het werk werd opgedragen aan F. W. Braat's Koninklijke Stoomfabriek van Werken in Zink en andere Metalen.

Kloostergang te Utrecht. Het Prov. Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen heeft aan den Minister van B. Zaken een verzoekschrift gericht waarin melding wordt gemaakt van den onhoudbaren toestand waarin de kloostergang bij den Dom van Utrecht verkeert.

Dit interessante Nederlandsche monument wordt steeds meer en meer door moedwil beschadigd terwijl de gemeente onmachtig is dit te keeren.

Sluiting voor het publiek is de eenige oplossing en adressanten verzoeken daarom dat de kloostergang, bij het universiteitsgebouw wordt aangetrokken of daarbij in gebruik worde genomen, b.v. voor een „salle des pas perdus" van de universiteit.

De kloostergang dient dan gerestaureerd te worden en de aanpalende wanstaltige gebouwtjes opgeruimd en het binnenplein sierlijk beplant te worden.

Een tentoonstelling van woningen en woninginrichting te Amsterdam in 1910 is, blijkens mededeelingen in de dagbladen, op papier in voorbereiding. Een dergelijk denkbeeld is, als wij wel hebben, reeds geopperd bij gelegenheid van de mislukte tentoonstellingsplannen van den middenstand.

De geheele onderneming zou, volgens het plan der heeren Jac. van den Bosch en T. Landré onder leiding staan van de Nederl. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, die tracht dan opdrachten voor hare leden te krijgen bij de inrichting der te stichten gebouwen. Men hoopt ook dat fabrikanten van tijdelijke huizen voor de reclame zullen medewerken zoodat het model van een tuinstad ontstaat. De ontwerpers rekenen op steun van gemeente en particulieren waardoor villa's, scholen etc. kunnen gebouwd worden.

Eerlang zou het plan in een brochure nader worden ontwikkeld.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 21. Het Architecten-Congres te Weenen, door W. Kromhout Cz. Voorloopige indrukken van dit Congres.

Prijsvraag-misère, door M. P. Schrijver meent dat het programma van de prijsvraag voor arbeiderswoningen, uitgeschreven door de Afd. Amsterdam der M. t. B. d B. en Amstels Bouwver. door het antwoord op gevraagde inlichtingen zoodanig is gewijzigd geworden dat het door velen gedaan werk, nu waardeloos is geworden.

Programme du concours international ouvert par l'association du monument de la réformation à Genève.

Jury-rapport van de Godon-prijsvraag. (Zie blz. 136.)

Prijsvraag eengezins-werkmanswoningen. Namen der bekroonden. (Zie blz. 157 en 168.

Technisch gedeelte. Beknopte vastheidsleer, door F. Wind. (Vervolg.)

De methode van Powell tot het conserveeren van hout door middel van suiker. Deze methode schijnt, blijkens de genomen proeven, zeer goed te voldoen en goedkoop te zijn. Het hout wordt in een ketel met koud water, waarin suiker opgelost, langzamerhand verwarmd en gekookt. (Zie „Bouwwereld 1903, blz. 407.)

Een nieuw heitoestel, door D. K. Deze toestel uitgevonden door Otto Ricklefs te Schkopau berust daarop dat het blok bewogen wordt door ontploffingen van koolwaterstof.

Bouwkundig Weekblad Nr. 21. Mij. tot bev. der Bwk. Verslag van de Algemeene Vergadering gehouden 12 en 13 Mei te Amsterdam.

VIIIe Internationaal Congres voor architekten te Weenen. (Zie blz. 169.)

Moermond. Vermelding van de voorgenomen slooping van dit kasteel met afb. daarvan. (Zie blz. 166.)

Godsdienst en bouwkunde in het oude Egypte.

Het Hebbel-theater in Berlijn. Afbeelding van den voorgevel van dit theater.

Het brandstofverbruik bij centrale verwarming, door F. G. Unger.

Juryrapport der Godon-prijsvraag, zie blz.

De Opmerker Nr. 21 De Nieuwe Duitsche „Wet op het auteursrecht van Werken der Beeldende Kunsten en der Photographie" (vervolg).

De kogel door de kerk. Over de nieuwe koers ingeslagen door de Mij. tot bev. der Bouwk. met hare afdeeling „Architektleden".

Het Weener Congres. Indrukken van onzen specialen verslaggever over de opening van dit Congres.

Prijsvragen. De voornaamste bepalingen uit de Bouwvereeniging Veendam. (Vervolg.)

Programma der prijsvragen, uitgeschreven door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te R'dam.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Damprijsvraag.

In den Damprijsvraag zijn ingekomen 31 ontwerpen.

Examens Technische Hoogeschool.

De verschillende afdeelingen der Techn. Hoogeschool te Delft voor het afnemen van examens vóór de zomervacantie van dit jaar zullen worden aangevuld met de volgende deskundigen buiten die Hoogeschool:

Afd. Bouwkunde. T. E. van Erkel, hoofdopzichter der gemeentewerken te Rotterdam; Mr. W. A. baron van Ittersum, Referendaris bij het Dept. van W., H. en N.; N. C. Kist. C.-I. Inspecteur van het IJkwezen; C. H. Peters, Rijksbouwmeester; Mr. Dr. H. J. Romeyn, Secr. van het Coll. van Bijstand bedoeld in art. 35 der Woningwet.

PERSONALIA

Julien Guadet †

In den ouderdom van 73 jaar is te Parijs overleden de heer Julien Guadet inspecteur-generaal der burgerlijke gebouwen, professor aan de Ecole des Beaux Arts, sinds 1906 voorzitter van de Société Centrale des Architectes français. Guadet, leerling van Henri Labrouste en André, verwierf in 1864 na schitterende studiën de Prix-de-Rome.

Als praktisch architect is Guadet weinig op den voorgrond getreden. Zijne bekendste werken zijn het nieuwe centrale postkantoor te Parijs en de rekonstructie van het Théâtre Français, na den brand. Te Ajaccio, Rennes en Saint-Brieux heeft Guadet als Architecte-diocésain restauratie-werkzaamheden geleid.

Guadet heeft in het onderwijs zijne voornaamste werk gevonden. Na langen tijd professor-hoofd van een atelier aan de Ecole des Beaux Arts te zijn geweest, werd hij benoemd tot professor in de Architectuur. Zijne lessen heeft hij onder den titel „Eléments et théorie de l'architecture" tot een geheel vereenigd en uitgegeven in boekvorm.

LAGERE SCHOOL TE MOUTIER (BERN)
A. DUFOUR & H. BAUDIN. ARCH.

LAGERE SCHOOL IN DE KERNSTRASZE TE ZURICH
A. GEISER. ARCH.

ZWITSERSCHE SCHOLEN

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" 1908. NR. 23

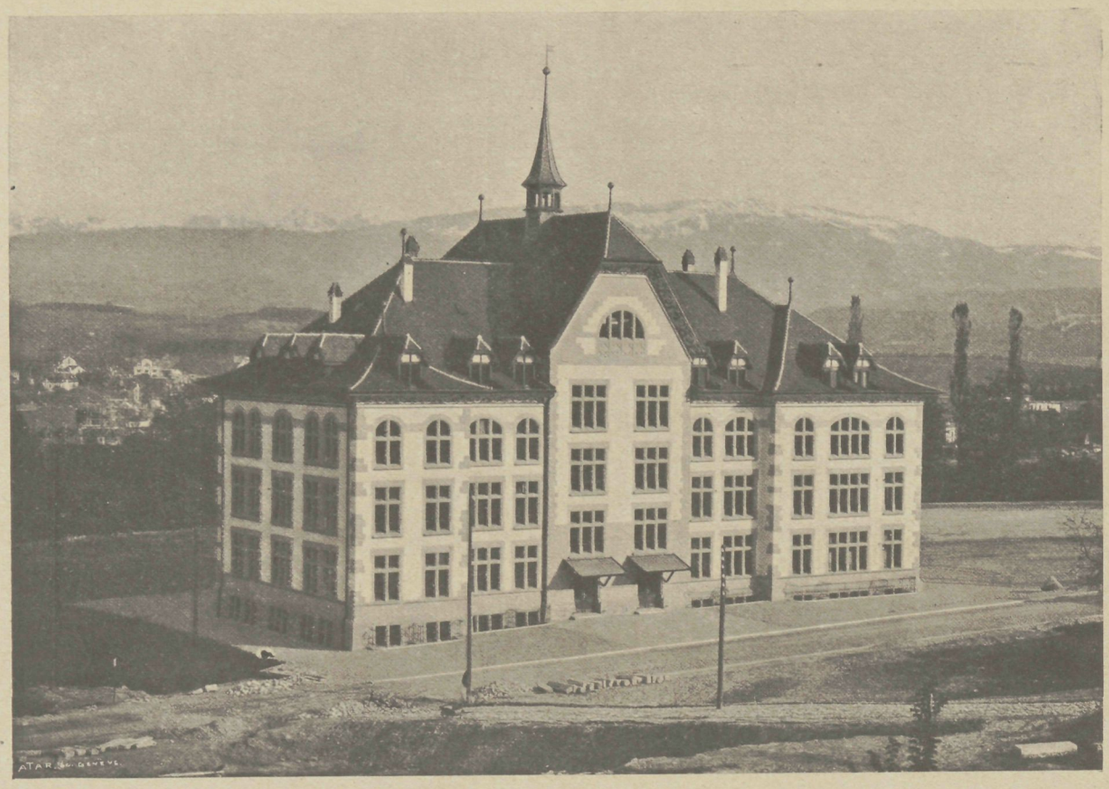

LAGERE EN BURGER SCHOOL TE FREIBURG
L. HERTLING. ARCH.

LAGERE SCHOOL TE GENÈVE
M. CAMOLETTI. ARCH.

LAGERE SCHOOL TE NIEDER-HALLWYLL
TH. BERTSCHINGER. ARCH.

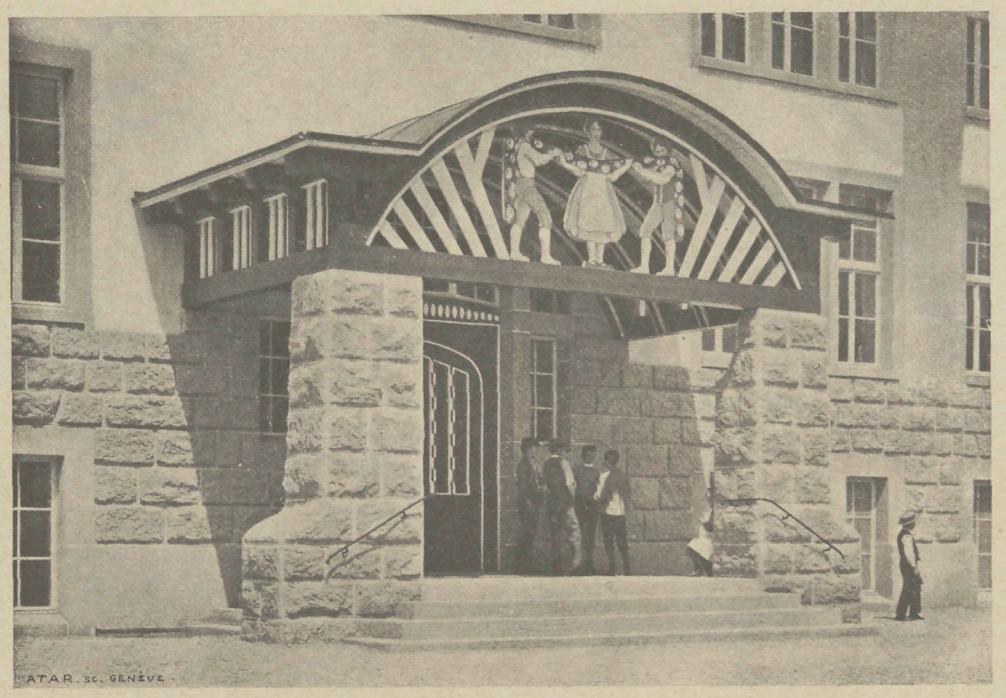

PORTIEK DER SCHOOL TE VELTHEIM
RITTMEYER & FURRER. ARCH.

BURGERSCHOOL OP DE KOHLENBERG TE BAZEL
TH. HÜNERWADEL. ARCH.

PROEF-AFBEELDINGEN UIT: LES CONSTRUCTIONS SCOLAIRES EN SUISSE
PAR HENRY BAUDIN, ARCHITECTE. GENÈVE 1907

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN, KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER, HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 23. 3 Juni 1908.

ZWITSERSCHE SCHOLEN

(BIJ DE TWEEDUBBELE LOSSE PLAAT)

Henry Baudin. Architecte. Les Constructions scolaires en Suisse. (Avec 32 planches hors texte et 612 figures.) En vente à Genève. Edition d'Art et d'architecture et Librairie. Kündig Librairie de l'Institut. 1907. (Prix francs 32.)

Jules Simon heeft eens gezegd: „Het volk dat de beste scholen bezit is het eerste volk; wanneer het dat nog heden niet is, dan zal het dat morgen worden". Bij weinige naties is de juistheid van die uitspraak beter te toetsen dan bij de Zwitsersche.

Het Zwitsersche schoolwezen geniet van ouds reeds in meer dan één opzicht een wijd verbreide reputatie. Wij denken hierbij niet alleen aan de paedagogische eigenschappen der Zwitsersche school, maar ook aan de architektonische oplossingen die het schoolvraagstuk in Zwitserland gevonden heeft.

Het schoolgebouw neemt onder de openbare gebouwen van Zwitserland, in de steden zoowel als in kleine dorpen, een eerste plaats in. Aan het schoolgebouw vindt de Zwitsersche bouwkunst misschien wel de beste gelegenheid zich te ontplooien, want als het de school geldt, worden de koorden der beurs wijder dan voor andere doeleinden geopend. Een werk als dit, geschreven door een architekt die zelf meermalen zich met groot succes op het gebied van den schoolbouw bewoog, kan dan ook bij voorbaat aanspraak maken op onze belangstelling.

Die belangstelling trouwens zal bij nadere kennismaking met den inhoud, zoowel wat betreft de tekst als de illustraties, zich tot het laatst onverminderd handhaven.

De schrijver heeft zijn onderwerp aan alle kanten bekeken. Hij geeft een veelzijdig overzicht. Hij geeft zijn lezers zoowel eene geschiedkundige als eene wijsgeerige beschouwing van het onderwijsvraagstuk als vrijheid van het onderwijs, co-educatie, neutraliteit der school en opent hen ook inkijken in de paedagogische en hygiënische zijde der moeilijke questie.

Zeer belangwekkend is ook de algemeene inleiding, waarin geschetst wordt de ontwikkeling van het onderwijs en de voortdurende toename van zijne beteekenis sinds de dagen waarin de school was „de antichambre van de kerk". Washington heeft gezegd: „Hoe meer invloed een regeeringsvorm aan de publieke opinie toekent, hoe grooter belang het heeft dat die opinie kan besluiten met kennis van zaken", en in eene krachtige demokratie als ook Zwitserland is, wordt dat woord niet vergeten.

De heer Baudin heeft een volledig en rijk materiaal aan gegevens en afbeeldingen bij elkander gebracht en het op zoodanig overzichtelijke wijze gerangschikt dat zijne lezers ook tot zelfstandige beoordeeling in staat stelt.

Het werk is in vier, elkander aanvullende afdeelingen geplitst: 1. Algemeene beschouwingen; 2. Monografie der moderne school; 3. Typen van moderne scholen; 4. Bijlagen.

Het eerste hoofdstuk is gewijd aan algemeene en vergelijkende beschouwingen over de schoolgebouwen in verschillende landen (waarbij ook vertegenwoordigd is ons land, waaromtrent eene enkele onjuistheid echter ingeslopen is, die hier nu echter weinig ter zake doet). Dit hoofdstuk bevat ook talrijke gegevens, statistieken, wettelijke bepalingen, reglementen, enz.

Het tweede hoofdstuk is voor den technischen lezer van meer direkt belang en groote praktische beteekenis. Dit immers brengt eene volledige monografie van het moderne schoolgebouw in zijn onderdeelen bestudeerd

aan de hand van de nieuwste voorbeelden en dokumenten. De schrijver staat hier stil bij de eischen die gesteld worden aan de klasse-lokalen, de trappen en portalen, de nevenruimten (schoolkeukens, eetzalen en bad- en douche-inrichtingen), privaten en toiletten, speelplaatsen, gymnastieklokalen, schoolmeubilair. Dit deel der studie bevat, behalve tal van in den tekst opgenomen teekeningen, ook tabellen betrekkelijk ligging, verlichting, ventilatie, enz. waarbij telkens de verschillende systemen met hunne voor- en nadeelen tegenover elkander worden geplaatst.

In het volgende, derde stuk, worden ongeveer tachtig der nieuwste (sinds 1890 gestichte) scholen van verschillende omvang en bestemming beschreven en met gevels en plattegronden in beeld gebracht.

De vierde afdeeling eindelijk brengt een reeks tabellen die een vlugge vergelijkende studie omtrent de kosten enz. mogelijk maken; en voorts ook een bibliografisch overzicht van de belangrijkste werken die in Frankrijk, Duitschland en Zwitserland over bouw, inrichting en hygiëne der school het licht zagen.

„Een goed gelegen school met een vriendelijk exterieur en een helder en zonnig interieur, voorzien van een afdoende ventilatie, verwarming en verlichting en daarbij eenvoudig maar smaakvol versierd moet een beslist gunstigen invloed op de leerlingen en het onderwijs hebben. Zulk een school zal niet schadelijk voor de gezondheid zijn en netheid en orde bij de leerlingen in de hand werken. Er zal opvoedende kracht van uitgaan, zij zal gevoel voor schoonheid bevorderen, kortom weldadig op het gemoed werken. Zooals woorden van onderrichting uit een liefdevol gemoed gesproken, dieper in den leerling doordringen, dan woorden op stuggen en grommigen toon geuit, zoo zal een goed ingericht, vriendelijk schoolgebouw met lokalen waarin de schoonheid tot haar recht komt den onderwijzer buitengewoon helpen om tot het hart van den leerling te spreken."

In deze weinige regels is neergelegd een geheel programma voor de aesthetische eischen van den schoolbouw. Het is nog niet zoo heel lang geleden dat men voor de bouwkundig-artistieke zijde van het vraagstuk weinig voelde. Maar in den laatsten tijd is dat anders geworden.

Tal van nieuwe scholen bewijzen hoe de wensch om kunst en schoonheid in het onderwijs te introduceeren verwezenlijking heeft gevonden. Kracht, wijsheid en schoonheid, zijn de drie spillen der moderne menschheid. De school zelf is daarbij wel een der voornaamste hulpmiddelen. Het schoolgebouw moet, al is het nog zoo eenvoudig en simpel, toch aan hooge esthetische eischen beantwoorden. Van zijn eerste indrukken af moet het kind op school omringd worden door een omgeving die zijn zin voor huiselijkheid aankweekt, zijn besef opent voor de beteekenis van waarheid en echtheid, van zindelijkheid en smaak.

Op het 3e kongres van publieke kunst, te Luik in 1906 gehouden, heeft de heer A. Sluys een rapport uitgebracht getiteld: „Importance de la culture esthétique dans l'éducation générale de l'enfant". Daarin schrijft hij o. a.: „L'art doit et peut pénétrer dans l'école, depuis le degré primaire, sous toutes les formes. Il ne s'agit pas d'y introduire des cours spéciaux d'art, mais de donner à toutes les activités scolaires un caractère esthétique, de placer les enfants dans un milieu imprégné d'art, de les exercer aux éléments primaires de l'art."

Het werk van den heer Baudin nu geeft een overzicht van de wijze waarop deze denkbeelden bij de nieuwste Zwitsersche scholen zijn verwezenlijkt. Zonder te vervallen tot de overdaad die aan verschillende der moderne Duitsche schoolpaleizen kwistig is aangebracht, zijn de Zwitsersche bouwmeesters er in geslaagd om vooral aan de landelijke scholen een aantrekkelijk kachet te geven, geheel in aansluiting bij de typen van nationale of plaatselijke bouwwijzen. Hoe hoog de eischen van hygiëne en onderwijs ook zijn opgevoerd, toch verloochent zich bij deze gebouwen niet de degelijke, praktische geest die in Zwitserland overheerscht en die vooral op de bouwkunst van het land zijn stempel drukt.

Het bovenstaande volstaat zeker om te doen uitkomen dat het werk van den heer Baudin op zijn gebied niet alleen een der nieuwste, maar tevens een der beste bronnen is. En zij, wie den scholenbouw 'tzij ambtshalve, 'tzij uit belangstelling ter harte gaat, het zeker menigmaal met vrucht zullen opslaan en raadplegen.

DE OOSTENRIJKSCHE VOORSCHRIFTEN VOOR DE VERVAARDIGING VAN CONSTRUCTIEWERKEN IN BETONIJZER

Het Oostenrijksche Ministerie van Binnenlandsche Zaken heeft in het afgeloopen jaar, den 15n November, twee uitvoerige verordeningen aan de onder hem resorteerende lichamen gegeven, volgens welke in de toekomst bij het ontwerpen, berekenen en uitvoeren, alsmede bij de beproeving van constructiewerken uit stampbeton en betonijzer, moeten gevolgd worden. De eene verordening heeft betrekking op gebouwen, de andere op straatwegbruggen. Beide verordeningen stemmen in hoofdzaak wat de hoedanigheid en de beproeving der bouwstoffen (cement, ijzer, betonijzer)

betreft, overeen, en onderscheiden zich, behalve door de voor de belastingen aangenomen cijfers, hoofdzakelijk door de grootte der toe te laten spanningen voor enkele bouwstoffen, en door den aard van de beproeving der gereedzijnde constructiewerken.

Aan de hand van het „Zentrallblat der Bauverwaltung" zullen wij de voornaamste punten uit deze verordeningen overnemen, vooral die welke afwijken van andere bepalingen, bv. van de Pruisische van 24 Mei 1907.

1. Bepaling der uiterste krachten. Bij de bepaling der uiterste krachten en aangrijpingsmomenten moet bij elk steunpunt die maat van oplegging aangenomen worden, die door de gebruikelijke eigenschappen geboden worden, zonder overschrijding der vastgestelde geoorloofde spanningen der betrokken bonwdeelen.

Doorloopende liggers zijn te berekenen met inachtname der voorkomende ongunstige belastingen, waarbij deze aanname over niet meer dan over 3 velden verdeeld mag worden. Wanneer zulke liggers op elastisch beweegbare, met de liggers vast verbonden steunpunten opliggen, moet de vormverandering der laatste, ingevolge der werkingen der uiterste krachten, in aanmerking genomen worden.

Platen voorzien van rondom opgelegde, zich kruisende ijzerinlagen van gelijke dikte, waarbij de platen een rechthoekigen vorm hebben met de lengten der zijden a en b moeten (wanneer b niet grooter dan $1^1/_2$ a is) bij gelijke belasting en bij vrije oplegging, de momenten berekend worden voor een spanning a, en verminderd worden in de verhouding van b^4; $(a^4 + b^4)$.

Bij de berekening van elastische vormveranderingen en bij de uiterste krachten van statisch onbepaalde draagbalken is bij een volle beton-dwarsdoorsnede en een 15-voudige doorsnede der door langsijzers gevormde ideale dwarsdoorsnede, een vormveranderingscijfer zoowel voor trek als voor druk in beton (elasticiteitsmodulus) van 140.000 KG. per cM². in rekening te brengen.

2. Bepaling der innerlijke krachten. Hiervoor zijn in het algemeen twee berekeningen door te voeren, voor welke beide de gebruikelijke aanname van het vlak blijven van oorspronkelijk vlakke doorsneden bij eene vormverandering van het lichaam geldt en wel:

a) de grootste betondruk- en ijzertrekspanningen zijn, onder vooruitzetting dat beton geen trekspanning opneemt en onder aanneming van een vormveranderingsgetal voor beton voor druk E_{bd} = 140.000 KG. per cM²., gelijk aan het 15e deel van die van ijzer voor trek en druk (E_e = 2.100.000 KG. per cM².).

b) Verder zijn bij de op buiging berekende constructiewerken ook de grootste betontrekspanningen, onder aanname eener vormveranderingsgetal van het beton voor trek E_b = 56.000 KG. per cM², = 0,4 Ebd te berekenen.

De onder a) vermeldde berekening is ook voor de bepaling van de grootste waarden voor de schuif-, hecht- en hoofdtrekspanningen te gebruiken.

3) Geoorloofde spanningen. Deze zijn volgens de mengingsverhoudingen van het beton vastgesteld. De mengingen naar de ruimten of inhouden van 1 : 3, 1 : 4 en 1 : 5 komen overeen met een gewichtshoeveelheid van 470, 350 en 280 KG. cement op een M³. van gemengd zand en grint. Voor de toe te laten spanningen van het beton gelden onderstaande cijfers.

Bij het toepassen van andere mengverhoudingen als de hierboven genoemde zijn de toe te laten betonspanningen door evenredige cijfers volgens de betreffende gewichtshoeveelheden cement, tusschen de genoemde waarden te interpoleeren.

De geoorloofde ijzerspanningen op trek en druk bedragen in KG. per cM².:

	welijzer	vloeiijzer
bij gebouwen	850	950
bij straatbruggen	750 + 21	800 + 31
tot hoogstens	800	900

Volgens deze verordeniugen mag de betonspanning bij gebouwen bedragen in KG. per cM². bij een menging naar den inhoud van 1 : 3:

Bij buiging en bij ongelm. langsdruk		Bij gelijkm. langsdruk	schuif-, afschuif- en hoofdtrekspanning	Hechtspann.
Drukspanning	Trekspanning	Drukspanning		
40	24	28	4.5	5.3
Bij eene menging naar den inhoud van 1 : 4				
36	23	25	4.5	5.5
Bij eene menging naar den inhoud van 1 : 5				
32	21.5	22	3.5	4.5

De toe te laten schuifspanningen van het ijzer zijn bij alle constructiewerken voor welijzer met 500 K.G. per cM²., voor vloeiijzer met 600 KG. per cM². vastgesteld.

Bij gedrukte deelen aan knik onderhevig, is hierop te letten wanneer de verhouding der vrije kniklengte L tot de traagheidsstraal i der ideale dwarsdoorsnede-oppervlakte de waarde 20 overschrijdt. Hierbij gelden als geoorloofde spanningen:

a. bij gelijkmatig belastte deelen aan druk onderhevig, die volgens bovenstaande tabel voor centrischen druk voor betonspanningen zijn aangenomen, vermenigvuldigd met het verminderingsgetal $\alpha = 1.12 - 0.006 \frac{L}{i}$.

b. bij ongelijkmatig belastte deelen aan druk onderhevig, die volgens bovenstaande tabel voor ongelijkmatigen langsdruk voor betonspanningen zijn aangenomen, verminderd met de $\frac{1-\alpha}{\alpha}$ voudige, van eene met eene gelijkmatige belasting overeenkomende drukspanning.

Voor het knikken der ijzerinlagen is de aanwending der bekende Tetmajersche formules voorgeschreven.

Bij alle deelen van betonijzer die aan druk onderhevig

zijn, moet de oppervlakte van de langsijzers in elke doorsnede minstens 0.8 pCt. der geheele doorsnede-oppervlakte bedragen. Bedraagt de ijzeroppervlakte meer dan 2 pCt. dezer geheele doorsnede-oppervlakte dan mag van het meerdere bedrag aan oppervlakte der langijzers slechts $^1/_4$ gedeelte in rekening gebracht worden.

Voor omsnoerde beton (umschnürten Beton), waaronder verstaan wordt betonijzer dat behalve langijzers ook van schroefvormig gewonden doorloopende dwarsinlagen voorzien is, is eene bijzondere berekening vastgesteld. Hier is nl. ter bepaling van de drukspanning, ingevolge gelijkmatigen druk een berekende dwarsdoorsnede-oppervlakte.

$$F_i = F_b + 15\ F_e + 30\ F_s$$

ingevoerd, waarin F_b de volle betondoorsnede;

F_e de dwarsdoorsnede-oppervlakte der langsijzers (onder inachtname van de beperkende bepalingen in den vorigen zin vermeld);

F_s de doorsnede van een gedacht langsijzer, welks gewicht gelijk is aan dat van de schroefvormige dwarsinlagen en beide gewichten berekend op de lengte-eenheid van het gedrukte lid.

Blijkt het dat de zoogevormde oppervlakte F_i meer bedraagt dan

$$1.4\ (F_b + 15\ F_e)$$

of meer dan $1.9\ F_b$

dan mag voor F_i de kleinste dezer waarden gesteld worden.

Bij ongelijkmatig verdeelde aangrijping van de belasting zijn de schroefvormige dwarsinlagen, ter bepaling van de spanningen van het buigingsmoment, niet in rekening te brengen.

Met betrekking tot de hechtspanningen is nog bepaald dat bij de aanwending van zulke langsijzers, die door de vorm van hunne oppervlakken eene verschuiving van het beton tegenwerken, de waarde in bovenstaande tabel met 10 pCt. verschrijden mogen.

4. Uitvoering. Betreffende de uitvoering van betonijzerwerken wordt het volgende bepaald:

Beugels of dwarsverbindingen moeten in voldoend aantal aangebracht worden. Verder zijn tot meerdere zekerheid van het verband tusschen beton en ijzer de einden der ijzerinlagen naar eisch te vormen, indien niet reeds de vorm van de oppervlakte van het ijzer, eene verschuiving in het beton tegenwerkt.

De kleinste afstand van de ijzeroppervlakte van de bovenvlakte van het beton, alsmede de afstanden der enkele ijzerinlagen van elkander zijn naar statische berekeningen te bepalen. De eerste moet minstens 1 cM. bedragen.

Bij drukgeleden van omsnoerd beton mag de spoed der schroefwindingen hoogstens $^1/_5$ van de kleinste, der door het zwaartepunt van de doorsnede getrokken middellijn bedragen.

5. Eigenschappen van het beton. Het beton moet, na 6 weken aan de lucht verhard te zijn geweest, minstens de volgende cijfers van drukvastheid en wel loodrecht op de stamprichting, aanwijzen:

bij eene menging van 1 : 3 van 170 KG. per cM².
„ „ „ „ 1 : 4 „ 150 „ „ „
„ „ „ „ 1 : 5 „ 130 „ „ „

Bij andere mengingen zijn hiernaar de andere waarden te interpoleeren.

Beton met minder dan 280 KG. cement op 1 M³. menging van zand en grint, mag voor werken uit ijzerbeton niet verwerkt worden.

Het beton moet in den regel machinaal gemengd worden. Bij menging uit de hand is de voorgeschreven cementhoeveelheid met 5 % te verhoogen.

De drukvastheid van beton is aan blokjes van 20 cM. zijlengte te beproeven; van elke 100 en tot 100 M³. betonmassa zijn in den regel 6 blokjes te beproeven. Als drukvastheid geldt het rekenkundige midden van de gevonden waarde, waarbij echter geen der cijfers de vereischte waarde met meer dan 20 % overschrijden mag.

De het cementijzer ondersteunende formeelen mogen eerst na voldoende draagkracht en verharding van het beton, en den regel bij gebouwen, niet vroeger dan 4 weken, bij straatbruggen niet vroeger dan 6 weken gerekend na het instampen, verwijderd worden. Zijdelingsche formeelen, die niet met de statische berekeningen in verband staan, kunnen na 4 dagen van dit tijdstip afgerekend, weggenomen worden.

Voor den afloop van den termijnen mogen de betonwerken nergens door noemenswaardige vrachten belast worden.

6. Beproeving van het gereedzijnde werk. Belastingproeven mogen niet voor afloop van 6 weken (bij gebouwen) en van 8 weken (bij straatbruggen) gerekend na het beëindigen van het instampen, genomen worden. Bij vorstweder moeten deze tijdstippen met den duur van het aantal dagen, waarop het vroor, verlengd worden.

Bij beproeving van gebouwen is de op te brengen last zoo te bepalen, dat het betonijzerwerk is blootgesteld aan $1^1/_2$ maal de belasting dan waarvoor de veranderlijke belasting berekend was. Bij deze belastingproeven mogen geene scheuren zich vormen of blijvende vormveranderingen intreden.

Van constructiedeelen als balken, platen, zuilen of kolommen enz. welke op afzonderlijke werkplaatsen gemaakt en in gereedzijnden toestand op de bouwplaats gebracht worden, zijn op verlangen, van elke 100 zulke stukken, 3 stukken uit te kiezen en tot op het breukmoment te beproeven. De breuklast moet bij gebouwen minstens de 3,5-voudige (bij straatbruggen de 4-voudige) som van de in de statische berekening aangenomen veranderlijke belasting bedragen.

Behalve deze bepalingen, bevatten deze Voorschriften nog meer bepalingen over de eigenschappen en de beproeving van de bouwstoffen als cement, ijzer en beton, over de wijze der uitvoering van constructiewerken, de herbeproeving van bestaande bruggen enz., die wij om de uitgebreidheid niet opnemen.

GEMENGDE BERICHTEN

Nieuw Academiegebouw en bibliotheek. Technische Hoogeschool. Nu de raad dezer gemeente zich heeft vereenigd met de voorwaarden van verkoop van grond aan het rijk, ten behoeve van nieuwe gebouwen der Technische Hoogeschool, is daarmede het uitzicht geopend, dat het rijk zijn zeer omvangrijke plannen zal uitvoeren, al zullen er nog enkele jaren verloopen alvorens deze zullen zijn voltooid. Op het terrein, dat in eigendom aan het rijk zal overgaan en dat ongeveer 1 H. A. groot is, zal aan de zijde van de provinciale vaart een nieuw Academiegebouw voor de Technische Hoogeschool gesticht worden, dat zijn front naar de vaartzijde zal hebben; daarachter komen collegezalen, kabinetten voor hoogleeraren enz., een zaal voor het curatorium; de bibliotheek met leeszaal, een vertrek voor de administratie, benevens lokalen voor tentoonstellingen. Op de eerste verdieping komt aan de voorzijde de aula en daarachter weer collegezalen en de daarbij behoorende vertrekken. Dit complex van gebouwen zal aansluiten aan de thans reeds aan het rijk behoorende gebouwen aan den Verversdijk. Eene electrische centrale wordt ongeveer in het midden van het geheel gebouwd. Op de staatsbegrooting zullen voor deze plannen achtereenvolgens belangrijke bedragen worden uitgetrokken.

Het thans in gebruik zijnde Academiegebouw aan het Oude Delft krijgt in de toekomst eene andere bestemming. „N.R.C."

LEEUWARDEN. De Oldehove. In den gemeenteraad is besloten dit gebouw te restaureeren waarbij het Rijk de helft der kosten zal bijdragen, beide begroot op f 25 000.

Dit fraaie gedenkteeken van oude Friesche bouwkunst, een bouwwerk ook treffend wegens de fraaie en uiterst zorgvuldige uitvoering van het sierlijk en smaakvol steenhouwerswerk, waarvan de geschiedenis is samengeweven met die van de stad, zal dus behouden blijven.

Een Rijksproefstation voor bouwmaterialen niet noodzakelijk geoordeeld. De commissie van advies voor de oprichting van een Rijksstation voor physisch-technologisch onderzoek heeft aan den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid rapport uitgebracht. Dit is gepubliceerd in het bijvoegsel van „Stct." Nr. 118.

De commissie voornoemd oordeelt een speciaal station voor het onderzoek van bouwstoffen thans niet noodig, omdat vooralsnog particuliere inrichtingen deze taak op behoorlijke wijze vervullen. Wel wordt geadviceerd een meer algemeen proefstation op te richten voor de keuring van meet- en weegwerktuigen die niet onder de ijkwet vallen, alsmede voor het onderzoek van papier en inkt.

Dit station kan, door gebruik te maken van de hulpmiddelen van de Technische Hoogeschool ook bij het onderzoek van bouwmaterialen optreden in gevallen waar de particuliere stations tekort schieten, zoo bijv., wanneer zeer krachtige of zeer nauwkeurige toestellen voor een onderzoek noodig zijn, of wanneer een onpartijdig arbiter noodig is om een geschil te beslechten tusschen een particulier station en een leverancier.

Hollandsche bouwkunst te Barmen. Aan eene correspondente in de „N. Rott. C." bij gelegenheid van de feestelijkheden van het 100-jarig bestaan van Barmen, ontleenen wij het volgende:

Hoe levendig de handelsbetrekkingen tusschen Nederland en Barmen waren, zien wij leerrijk aan de Barmer huizen, die tegen het einde der 18e eeuw gebouwd werden. Ondanks de bedekking met leien, die het vochtig klimaat noodzakelijk maakte, hebben deze patriciërshuizen een duidelijk Hollandsch type. Evenals in het kleine Holland vond hier de barokstijl veel sympathie en met Hollandschen smaak werden de siervormen vereenvoudigd. Hier vinden we van Hollandsche grachten de statige, voorname gevels met de Amsterdamsche stoepen voor de deuren, aan eene zijde met een bank voorzien. Schuiframen, aan de bovenzijde met spaarzaam lofwerk verfraaid, een bijzonder verzorgde deurpartij van mooi gesneden houtpaneelen en naast de deur de bekende, smalle vensters, het geheel naar binnen inspringend. Verder hekken van prachtig smeedwerk, die men aan elk oud Hollandsch buiten terugvindt. Deze huizen zijn allerminst Duitsch, men behoeft ze slechts te vergelijken bij de bekende typen van Goslar, Hildesheim, Brunswijk, Frankfort en Neurenberg, om overtuigd te zijn, dat hier machtig Oud-Holland aan het woord is geweest!

En in die huizen kan men die waarneming voortzetten. Rijkbesneden wenteltrappen in de breede voorhuizen met marmeren platen. Glazen kasten voor porselein, staande klokken, Delftsch aardewerk en tegels, tin- en koperwerk, overal die Hollandsche invloed, die eervol van ons geestelijk leven van vroeger dagen spreekt.

Eene internationale tentoonstelling voor volkskunst. De Duitsche Lyzeumclub heeft het voornemen om in 1909 eene internationale tentoonstelling voor volkskunst te houden. Zij heeft, blijkens eene mededeeling in het „Berliner Tageblatt", daarbij in gezaghebbende kringen groote medewerking gevonden. De Lyceumclub heeft zich voorts in verbinding gesteld met vereenigingen welke de volkskunst bevorderen en bestudeeren in Oostenrijk-Hongarije, Rumenië, Italië, Engeland, Zweden, Noorwegen en Rusland. In ons land bestaat eene dergelijke vereeniging, voor zoover ons bekend, niet. Wellicht vindt in dit bericht echter eenige bouwkundige of kunst-industriëele vereeniging aanleiding om zich in verbinding te stellen met de Lyzeumclub, met het doel te trachten eene Hollandsche afdeeling voor de bedoelde tentoonstelling te organiseeren.

De bescherming van het oude stadsbeeld Schaffhausen heeft in de nieuwe Bouwverordening het voorbeeld van verschillende duitsche steden gevolgd. Voorgesteld wordt om de bestaande artistieke of historische merkwaardigheden in stad en kanton naar mogelijkheid te beschermen. Het ontwerp bevat o. a. de navolgende bepalingen: „De bouwpolitie is bevoegd om aan ontwerpen, die het stadsbeeld of een gedeelte ervan (ook van afzonderlijke straatgezichten) zouden ontsieren, hare goedkeuring te weigeren.

Hetzelfde is het geval bij den bouw of de verandering van gebouwen of deelen van gebouwen, van historische of bijzondere architektonische beteekenis, zoowel als bij nieuw- of verbouw in de omgeving van zulke gebouwen.

Voorts worden alle bouwondernemers van het Kanton verplicht om hunne ontwerpen, voor zoover deze niet uitsluitend betrekking hebben op de inwendige inrichting over te leggen aan een speciale commissie, wier advies met de andere stukken bij de bouwpolitie moet worden ingediend

Een keizerlijk paleis te Mainz? Verleden jaar bezocht de keizer, van een manoeuvre terugkomende, Mainz en bezag daar met veel aandacht het oude Tuighuis. Het gevolg hiervan was een praatje dat spoedig overal verspreid was, en waarbij verteld werd dat de keizer van dit Tuighuis een paleis wilde maken, dat hij bewonen kon, wanneer in de buurt manoeuvres plaats hadden. De hooge kosten, die het verbouwen met zich bracht waren volgens den eenen, oorzaak dat de keizer van dit plan afzag, volgens den anderen stelde hij de uitvoering van het plan uit en zal waarschijnlijk dit jaar de beslissing genomen worden. Het Tuighuis is door generaal Welsch (die ook het karakteristieke groothertogelijk paleis bouwde, oorspronkelijk een paleis der Duitsche orde) voor den keurvorst Karel Philips van Elz ontworpen en gebouwd in 1738—1740. Het is in Barokstijl opgetrokken en door bogen en risalieten geleed, bekend om zijn zeer merkwaardige konstrukties, zoodat het zeker jammer zoude zijn als het gebouw verdween.

WEENEN. Het nieuwe Ministerie van Oorlog. In de prijsvraag (zie blz. 144) waarin 67 inzendingen waren ingekomen, is met den eersten prijs van 20.000 kronen, waaraan ook de uitvoering van het werk is verbonden, bekroond Oberbaurat Baumann, de leider van den herbouw van den Weener Hofburg.

De 2e prijs (15.000 kronen) werd verworven door het ontwerp van den „Militär-Bau-Ingenieur-Assistent" Sommerlatte en den architekt Marschal; de 3e prijs (10.000 kronen) door een ontwerp van twee Hongaarsche bouwmeesters, Komor Marcell en Jakol Dessoe.

Bovendien wordt door de Jury den aankoop van vier andere ontwerpen aanbevolen. De eerste steen van het gebouw zal reeds a. s. Augustus gelegd worden.

Grootte en onderhoud van Engelsche kasteelen. „Tit-Bits" geeft een interessante mededeeling van omvang en onderhoudskosten van groote Engelsche kasteelen of buitenverblijven, waaraan wij het volgende ontleenen:

Wentworth Woodhouse, een der 4 paleizen van Lord Fitz-William, is het grootste slot in Engeland in particulier bezit. Het heeft een frontlengte van 182.5 M. en zulk een reusachtige hall, dat men 4 gewone landhuizen er in zou kunnen bergen. Blenheim Palace, de zetel van den hertog van Marlborough bij Oxford, is 106 M. lang. Zijn bouw heeft, toen het geld een andere waarde had dan tegenwoordig, f 3.600.000 gekost. Even zooveel heeft voor eenigen tijd de restauratie daarvan gekost en zijn bezitter verkocht zijne schilderijen en zijn bibliotheek om deze kosten te dekken. De overleden hertog pleegde te zeggen dat hij jaarlijks alleen een f 6000 uitgaf voor het stoppen der vensterruimten. De marquis of Bute bezit 5 landhuizen in Engeland, Schotland en Wales, daaronder Montetstuart, dat 150 kamers bevat en over de 24 miljoen gulden gekost heeft, dus een huurwaarde van een miljoen vertegenwoordigt.

Van de 4 kasteelen van Lord Londonderry is Wijnyard Park te Stokton in Tee 91 M. lang. Dit kasteel bevat een galerij voor beeldhouwwerken die 30 M. lang en 17.50 M. breed is.

Goodwood, een van de residenties van den hertog van Richmond, is met zijne twee vleugels 115 M. lang. Het onderhoud van de kasteelen van den hertog van Devonshire (6 in Engeland en 1 in Ierland) kost jaarlijks f 1.200.000. Welbeck, dat aan den hertog van Portland behoort, heeft alleen 4800

kwadraatroeden moestuin. De warme kassen en tuinen verschaffen aan 70 menschen bezigheid en het onderhoud dier tuinen bedraagt jaarlijks f 75.000.

Stafford House, de stadsresidentie van den hertog van SUTHERLAND, vraagt een personeel van 60 personen en f 240.000 is jaarlijks noodig voor onderhoud.

De bouw van Eaton Hall voor den hertog van WESTMINSTER heeft over de 24 miljoen gulden gekost.

Op eenige van deze prachtige residenties verblijven de eigenaars slechts eenige weken in het jaar. Men beweert dat van een 60-tal dezer soort kasteelen in het Vereenigd Koningrijk, elk gemiddeld een aantal van 250—300 bedienden heeft, wier loonen tezamen ongeveer f 240.000 per kasteel bedragen, terwijl de tuinen of parken per jaar alleen dikwijls f 60.000 kosten.

Van kleinere landhuizen met een bediendental van 50 tot 100 en met een bedrag aan loonen van minstens f 48.000, bezit het Koningrijk er ongeveer 600.

Evenals deze kasteelen zijn ook de stadshuizen in Engeland zeer duur. Voor een klein huis in Park Lane wordt f 36.000 huur gevraagd. Een huis van dezelfde grootte in een van de voorsteden van Londen zou f 600 huur opbrengen.

In Grosvenor Square bedragen de huren f 12.000 tot f 7.200. In St. James Square f 120.000. Voor een huis in Carlton House Terrace werd f 75.000 huur betaald en Lord BARTON gaf ongeveer f 1.600.000 voor een huis in South Andley Street.

ROME. De Trajanuszuil. Een zeer belangrijk bericht gaf BONI, de leider van de uitgravingen op het Forum Romanum, waardoor men een ander inzicht krijgt op dat grootsche bouwwerk. Men dacht dat de zuil gemaakt was om de hoogte aan te geven van een voormaligen heuvel, die afgegraven werd om een plein te maken voor het Forum Ulpium en tevens werd de meening bestreden, dat de zuil tot grafmonument had gediend.

Toen BONI nu in Mei 1906 een bijzondere studie maakte van dit bouwwerk, was hij al van meening dat deze denkbeelden niet overeenstemden met datgene wat de Ouden erover schreven en daar ook het opschrift geen duidelijke verklaring gaf, wilde hij beginnen met vast te stellen of er een grafkamer in aanwezig was. Aan de Zuidzijde van het voetstuk was een soort opening, zoo een, als er wel gebruikt werd om wenteltrappen licht te geven, en in de binnenvestibule aan den basis van de zuil waren nog sporen van een poort die dichtgemetseld was. BONI brak een stuk van dit metselwerk weg en toen zag hij dat deze poort toegang had gegeven tot een klein Atrium, dat zich naar rechts uitbreidde. Daar was een tweede deur, die naar een vertrek leidde van 10 voet lang, 5 voet breed en 6 voet hoog. Aan de buitenzijde van deze ruimte kwam de steenen omlijsting uit, van het luik dat BONI's aandacht had getrokken. In deze kamer vond men het overblijfsel van een graftafel, vlak daarbij gaten in den muur van marmer, waarin waarschijnlijk haken verankerd waren, die de 2 urnen gesteund hebben.

Een opschrift dat nog in het Vatikaansche lapidarium bewaard wordt, vermeldt dat HADRIANUS een tempel oprichtte ter eere van zijn adoptief-ouders, TRAJANUS en PLOTINA, en deze stond vlak bij de zuil. Zulke tempels werden altijd vlak bij de graven van de vereerde afgestorvenen gebouwd en daaruit maakt men nu de gevolgtrekking dat BONI wel degelijk een grafkamer gevonden heeft, waarin de asch-urnen van TRAJANUS en zijn vrouw gestaan hebben. De zuil was dus een grafmonument en de eenigszins duistere woorden van het opschrift zijn volgens BONI niet juist opgevat. Trigonometrische opmetingen hebben aan het licht gebracht, dat de zuil een Columnia Centewaria van precies 100 voet hoogte is, en zoo precies zelfs, dat daaruit de grootte van den Romeinschen voet nauwkeurig af te leiden is. Het is bijna niet aan te nemen, dat een heuvel nu zóó juist die hoogte zou hebben.

De oude schrijvers vermeldden dan ook nooit een heuvel als ze over het Forum Ulpium schreven en BONI heeft, om zeker te zijn, in den omtrek van de zuil laten graven en vond daar niet die geologische lagen die na afgraving van een zoo hoogen heuvel te voorschijn hadden moeten komen. Hij stuitte integendeel op overblijfsels van oud-keizerlijke gebouwen, van straten, enz.

Het merkwaardigste is een wal van blokken tufsteen, juist als de vestingmuren, die men nu nog bij het Quirinaal vindt, en die in de 4de eeuw v. CHR. werden gemaakt na den aftocht van de Galliërs. Dat is een bewijs dat lang vóór den bouw der zuil van TRAJANUS het stuk tusschen Kapitool en Quirinaal vlak en dus zonder heuvels is geweest.

Nu bestudeerde BONI opnieuw het opschrift en het gelukte hem den zin ervan te ontcijferen. Inplaats dat het betrekking had op de hoogte van een heuvel, doelde het op de hoogte en de groote afmetingen van het bouwwerk, dat niet alleen aan het Forum Ulpium maar ook aan de helling van een naburigen heuvel gebouwd was. Om een uitzicht te hebben over het geheele Forum met zijn gebouwen, werd in de zuil een wenteltrap en boven een platvorm gemaakt.

Herstel van het Alhambra. Over de nieuwe restauratiewerken aan het beroemste bergslot van Spanje bericht ERNST KÜHNEL te Granada het onderstaande in de „Monatshefte für Kunst und wissenschaft".

De werken door den nieuwen directeur GOMEZ TORTOSA begonnen, hebben in de eerste plaats ten doel om het verval der meest aangetaste deelen van het paleis te beschermen, werken die reeds lang noodig waren en waarvan de opschorting tot levendige klachten in den omtrek aanleiding gaven.

De nieuwe leider van deze werken is ingenieur en als zoodanig heeft hij eerst zijn opmerkzaamheid gewijd aan de gangen en leidingen van de oude kanalisatie en deze reeds voor het grootste gedeelte hersteld en dichtgemaakt. Hierdoor zullen nu de talrijke waterloopen die den heuvel doorsiepelden van hunne oorspronkelijke reguleering beroofd, daardoor den grond van het Alhambra drassig en los gemaakt hebben, van nu af hun kunstmatig bed vinden en tot Darro afgevoerd worden. Daardoor is alreeds een groot gevaar bezworen.

In den bouwvalligen C o m a r e s t o r e n heeft men, nevens andere restauratiewerken, de vernieuwing van de inwendige onderwelving in behandeling genomen. Daardoor bestaat de hoop dat ook de beroemde g e z a n t e n z a a l, die er zich in bevindt, gered zal worden.

Nog erger is het echter gesteld met den sterk verwaarloosden, zoogenaamden V r o u w e n t o r e n, die een waar kleinood van het Alhambra is en den vreemde bezoekers vrijwel onbekend is.

Aan de restauratie daarvan wordt nu met grooten ijver gewerkt. Barbaarsch waren hier de wanddecoraties overgeschilderd of gepleisterd, de sierlijke vensters dichtgemetseld en in de plaats van deze nieuwe in de muren gebroken om moderne woningen te verkrijgen. En de laatste bezitter, een Duitscher, was smakeloos genoeg om het eigenaardige torenplafond, mede te nemen toen hij het paleis aan den Staat schonk.

Tengevolge van de bouwvalligheid der onderdeelen kan de wegbreking der nieuwe deelen slechts met de grootste voorzichtigheid geschieden.

Wanneer het moge gelukken om van de voorhanden overblijfselen, deze onvergelijkelijk kunstvollen aanleg ook slechts bij benadering in hare vroegere glans opnieuw te voorschijn te doen treden, dan zal het Alhambra een grootsch geheel te aanschouwen geven.

De vijver voor den ingang was toegemaakt met puin. Het bassin is nu weder in de oude vormen opgemetseld.

Men heeft niet zonder grond vermoed dat deze V r o u w e n t o r e n eens het prachtige paleis was dat MOHAMMED V voor zijn broeder ISMAEL „in de nabijheid van het residentieslot" bouwde en met alle pracht liet uitvoeren. Inderdaad schijnt ook de kleine onmiddelbaar daaraan grenzende moskee, welker interieur op schandelijke wijze gemoderniseerd is geworden, daartoe te hebben behoord.

De Amerikaansche bosschen. Aan het Congres te Washington werd onlangs een wets-voorstel ingediend tot het aankoopen van bosschen in verschillende deelen der Unie. Dit voorstel werd aangenomen en miljoenen zullen nu besteed worden voor den aankoop van bosschen.

Eene schatting van deskundigen had namelijk uitgemaakt dat de Amerikaansche wouden een voorraad hardhout aanwezen die meer dan 16 jaar zou reiken en nu haasten zich alle houtvesterijen der verschillende Staten om de sints jaren verwaarloosde houtcultuur, weder te doen opleven. Inplaats van de houtcultuur goed ter hand te nemen, verkochten of verpachtten de regeeringen der verschillende Staten hunne landerijen aan maatschappijen en moeten zij nu met grof geld deze terugkoopen.

Het nieuwe wets-voorstel voorziet nu in den roofbouw, in het vellen van boomen die zich nog in groei bevinden en bebossching van de ontboschte landerijen op staatskosten.

In de Vereenigde Staten waren tot nu toe geen bepaalde houtvesterijen voorhanden. Veel werd dus onoordeelkundig behandeld en veel beplanting werd verzuimd in dit uitgestrekte rijk.

Bouwmaterialen voor Uruguay. In „Svensk Export" wordt de aandacht van Zweedsche export-huizen gevestigd op de goede kansen voor afzet van bouwmaterialen. Er is thans groote vraag naar cement, (te leveren c. i. f. Montevideo en inclusief assurantie ook voor vervoer te land), ijzeren balken (in alle maten; deze zijn verbazend in prijs gestegen). Duitschland, Engeland, België en Frankrijk zijn de voornaamste leveranciers hiervan. Echter kunnen ook andere landen aan de concurrentie deelnemen. Hiervoor is het noodig, catalogi met prijzen en volledige opgaven van maat en gewicht te zenden en de prijzen, evenals voor cement aangegeven werd, te berekenen c. i. f. Montevideo.

Vensters en deuren worden veel gevraagd, evenals bouwsteen. De betalingsvoorwaarden zijn ten opzichte van groote artikelen van bekende kwaliteit: bankrembours in Europa tegen connossement. „De Industrie".

Productie en prijzen van metalen. In het maandblad „Het Gas" vinden wij een opstel over de metaalproductie en

metaalprijzen der laatste jaren, bewerkt door den heer D. STAVORINUS te Amsterdam, waarvan wij eene uittreksel van eenige tabellen laten volgen:

IJzerproductie der voornaamste landen (tonnen à 1000 KG.)

	1901	1903	1905	1906
Vereenigde Staten ..	16132000	18297400	23360258	25930262
Duitschland	7888000	10085634	10987623	12480000
Engeland	8056000	8052183	9746221	10311778
Oostenrijk-Hongarije	1552000	1355000	1372300	
België	765000	1216500	1310290	
Frankrijk	2400000	2827668	3077000	
Wereldproductie	40988268	46733037	54060783	

Prijzen op 31 December voor diverse ijzersoorten.

Benaming.		1904	1905	1906
Silez. Puddel ijzer		f 33.23	f 34.20	f 39.70
„ Giet-ijzer		„ 35.70	„ 35.86	„ 41.75
Bessemer-ijzer	Dortmund	„ 37.20	„ 39.38	„ 40.80
Westf. Puddel-ijzer	Dortmund	„ 33.90	„ 34.20	„ 38.37
Thomas-ijzer	Dortmund	„ 33.60	„ 33.60	„ 35.02
Puddel-ijzer Ia	Düsseldorf	„ 33.60	„ 34.05	„ 41.63
Giet-ijzer Ia	Düsseldorf	„ 40.50	„ 40.96	„ 47.33
Luxemburger Giet-ijzer No. 3 ..		„ 31.20	„ 32.90	„ 39.70
Schotsch ruwijzer	c. i. f. continental	„ 45.50	„ 47.04	„ 51.09
Middlesbro I	c. i. f. continental	„ 37.25	„ 40.50	„ 43.63
Zweedsch staafijzer		„ 142.50	„ 144.88	„ 150.00

Koper (tonnen à 1000 KG.)

Jaar	Productie in tonnen	Verbruik in tonnen	Waarde der productie in mill. gld.	Voorraad op 1 Jan. in tonnen
1903	580000	572000	398,4	11394
1905	709000	764659	587,1	59000
1906	720000		743,0	60525

Koperverbruik in de belangrijkste industrieele landen. (tonnen à 1000 KG.)

Land.	1901	1903	1905	1906
Vereenigde Staten ..	240600	230200	282053	356000
Duitschland	84840	110142	134200	158107
Engeland		107538		
Frankrijk		49276		
Rusland		17800		
Geheel Europa.....		326000		

Prijzen voor koper (jaargemiddelden) per Eng. tonnen.

Jaar	P. Sterl.	Jaar	P. Sterl.	Jaar	P. Sterl.
1801—1810	160	1851—1860	111	1901	68
1811—1820	130	1861—1870	87	1902	52
1821—1830	101	1871—1880	79	1903	59
1831—1840	94	1881—1890	60	1904	59
1841—1850	83	1891—1900	52	1905	69

Lood (tonnen à 1000 KG).

Jaar	Productie van ruw lood	Verbruik	Waarde in mill. gld.	Jaarprijs per ton in gld
1900	836000	839000	169,2	202,8
1901	847000	842000	126,0	150,0
1902	874000	869000	116,4	132,6
1903	880000	879000	122,4	138,6
1904	891675	—	—	138,6
1905	900468	—	—	159,5

Loodproductie der voornaamste landen (tonnen à 1000 KG.).

	1903	1905	Verbruik 1903
Vereenigde Staten ..	262200	287548	284466
Spanje	163400	173693	—
Duitschland	145300	148634	167516
Mexico	100000	96500	—
Australië	71300	104886	—
Engeland	28500	26233	232317
Italië	22100	19077	24410
Frankrijk	19000	21500	80003
België	21000	22885	20000
Griekenland	16300	15068	—
Oostenrijk	13000	13068	22411

Verbruik in Nederland ± 5000 ton per jaar.

Zink (tonnen à 1000 KG.)

Jaar	Productie	Verbruik	Waarde der jaarproductie in mill. gld.	Gemiddelde jaarprijs
1900	478000	478000	114,6	238,8
1901	507000	507000	102,0	201,0
1902	545000	560000	119,4	221,4
1903	571000	578000	141,5	247,8
1904	615290		169,8	276,9
1905	647700		193,6	299,0
1906	688300		220,3	320,0

Centraalstations voor het verspreiden van koude. Nu in de meeste moderne steden door centralen in de behoefte aan licht en kracht voor particulieren worden voorzien, begint men zich ook met het vraagstuk bezig te houden, om warmte en koude eveneens vanuit centrale inrichtingen te verspreiden. In de Vereenigde Staten zijn reeds meer dan 200 steden van verschillende grootte, waaronder New-York en Paxton in Illinois (3.036 inw.) van verwarming door middel van een centraalstation voorzien. Ieder jaar wordt dit aantal nog met 30 tot 40 nieuwe installaties vermeerd. In sommige steden heeft het verwarmingsnet een lengte van meer dan 30 KM.

In den allerlaatsten tijd zijn er in de steden St. Louis, Boston, Philadelphia, New-York, Kansas City, Norfolk, Los Angeles en Atlantic City centralen opgericht voor het verspreiden van koude, die met den naam van „Pipe Line Refrigeration" aangeduid worden.

Het gemak en de voordeelen van een dergelijke centrale voor de verbruikers zijn duidelijk. De hoofdvoordeelen zijn de volgende: De aanschaffing en montagekosten van eene koelmachine (motor en machine) vervallen, toezicht is geheel en al overbodig, de plaatsruimte benoodigd voor koelapparaten wordt belangrijk kleiner, hetgeen vooral bij winkels in het centrum van een stad van veel gewicht is, en groote zindelijkheid en geringe kans op storingen, daar de fabriekscentrale steeds voldoende apparaten in reserve heeft om bedrijfsstoringen te voorkomen. Ten slotte kan nog als een voordeel aangemerkt worden, dat de verbruiker precies vooraf weet wat hij voor het conserveeren van zijne levensmiddelen te betalen heeft, aangezien de prijs vooraf per contract wordt vastgesteld.

De vertrekken, welke door de centrale verkoeld worden, staan onder toezicht van de beambten der maatschappijen. Speciale aan de centrale verbonden ambtenaren inspecteeren geregeld de aangesloten installaties en controleeren de inwendige temperatuur van de koude kamers.

Het leveren van koude kan op twee manieren geschieden. Volgens de eerste methode wordt een vloeibaar gemaakt gas onder druk door een leidingnet in de stad verdeeld. In het koelapparaat van den abonné gaat dit vloeibare gas door het opheffen van den druk weder in den gasvorm over en wordt vervolgens weer naar de centrale gevoerd om daar weder opnieuw tot vloeistof te worden samengeperst. Bij de andere methode heeft de verlaging der temperatuur in de fabriek zelf plaats en wordt de koude door middel van eene niet bevriezende oplossing door de stad naar de abonnés geleid. Bij de eerste methode heeft de koeling dus plaats door directe ontspanning, bij de tweede methode door pekel van lage temperatuur.

De door het centraalstation geleverde koude wordt niet, zooals men licht zou kunnen meenen, toegepast om woonkamers te verkoelen. Voor dit doel is ze te kostbaar en ze dient dan ook meer om speciale substanties bij of op het vriespunt te houden.

De voornaamste klanten van de centrale zijn slagers (en gros en detail), kooplieden in gevogelte, visch en in het algemeen comestibles, boter- en kaaswinkels, drogisten, banketbakkers, bars enz.

Tevens kan dit systeem aan verschillende eischen van zekere inrichtingen voldoen: zooals bij hôtels en groote restaurants, waar men dan gemakkelijk de vertrekken voor het bewaren van vleesch, visch, bier enz. kan uitbreiden.

In zekere steden heeft de koelcentrale goede diensten aan slijters in de voorsteden bewezen, daar dezen nu in staat waren, in het midden der stad depots in te richten voor hun bieren. In deze depots wordt dan de temperatuur op dezelfde hoogte als in de kelders gehouden en men kan dan voor het vervoeren van het bier van de koelte der nacht gebruik maken, terwijl dan tevens het verkeer minder druk is en dus het transport sneller kan geschieden.

In de Vereenigde Staten wordt zeer veel ijswater gebruikt en in den zomer verkoelt men het water in bureaux, magazijnen, stations en zelfs op publieke pleinen door middel van reusachtige blokken ijs. De koelcentrale kan ook hier dienst doen om het drinkwater te koelen.

Op publieke plaatsen heeft de koeling plaats in het inwendige gedeelte van een apparaat dat twee spiralen bevat. In de bovenste spiraal circuleert de pekel welke van de centrale komt en in de onderste het water, dat ter beschikking van het publiek gesteld moet worden. Het water wordt dus hier door straling gekoeld, terwijl bovendien eene dikke laag kurk de spiraal, door welke den pekel vloeit, omgeeft om de intensiteit der straling zoodanig te verminderen, dat het water in de onderste spiraal niet bevriezen kan.

Voor het koelen van dranken is het centrale systeem uiterst geschikt. Door de pekel door dunne buizen te laten loopen, welke verschillende opschriften of teekeningen vertoonen, kan men zeer aardige decoratieve effecten verkrijgen.

Door de centrale kan gemakkelijk aan alle eischen van een modern café voldaan worden; de plaats welke anders noodig

is voor berging van het ijs, voor het koelen van het bier en andere dranken, kan uitgespaard worden.

(Naar „Holdert's Polytechnisch Weekblad".)

Nivelin is de naam van een tegenwoordig veel toegepast wordend middel tot het uitvlakken van uitgeloopen vloeren voor het leggen van linoleum. Het wordt vervaardigd door de firma C Hulsmann te Freiburg i. B.

Het bestaat uit een poeder dat met chloormagnesium-loog wordt aangemaakt. Wanneer het lang kan drogen dan kan ook zand er aan toegevoegd worden. In nieuwe gebouwen moet het nivelin op het ruwe cementbeton in eeu dunne laag van 2 tot 3 mM. verwerkt worden om een goeden ondergrond voor linoleum te geven, waarbij de bezwaren die aan het gelijkmaken of effenen van cementvloeren gewoonlijk voorkomen, achterwege blijven. Reeds kan na eenige dagen het linoleum er opgebracht worden. Het beste is dit nivelin gebleken bij uitgeloopen vloeren en traptreden, die echter volkomen droog moeten zijn. Daar waar eenigszins vocht te vreezen is, kan het aanbrengen van linoleum op hout niet geschieden.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Verschenen is:

Over Stijl in Bouw- en Meubelkunst, door H. P. Berlage. Tweede geheel verbeterde druk. — Te Rotterdam bij W. L. & J. Brusse, 1908.

Het nieuwe registratuur-stelsel bij de gemeente-administraties, door J. A. Zaalberg, Secr. der gemeente Zaandam. Amsterdam, L. J. Veen

De wonderen der Techniek. Deel III. J. C. Dalmeyer. Amsterdam.

Het derde deel van „De wonderen der Techniek" brengt weer eene belangwekkende serie artikelen waarin de ontwikkeling en volmaking der moderne vindingen van menschelijk vernuft uiteengezet wordt. In het bijzonder worden de electriciteit en hare toepassingen voor het verkeer behandeld onder den titel „De geschiedenis der moderne electriciteit". Andere hoofdstukken bespreken „De ontwikkeling in het ongeziene en de practische toepassingen daarvan", „draadlooze telegrafie", „vloeibare lucht", „in het rijk der luchten", „verlichting en verwarming in den loop der tijden", enz. enz. Een veelzijdigen en door afbeeldingen toegelichten inhoud dus.

Oude Binnenhuizen in Nederland, door Prof. K. Sluyterman. Martinus Nijhoff. 's Gravenhage. Afl. 6.

Met bekwamen spoed volgen de steeds even belangwekkende afleveringen van het prachtwerk elkander op. De juist verschenen aflevering heeft als hoofdschotel een drietal zalen op het Binnenhof; de Trêve-zaal, de Ministerszaal, en de Statenzaal. Uit het huis Korte Vijverberg 3 is een Louis XIV-zaal en de schoorsteenmantel — een rijk en karakteristieke specimen — afgebeeld.

Van geheel ander type is de in al haar eenvoud zeer waardige Burgerzaal in het raadhuis van Enkhuizen, uit welk gebouw nog een tweetal andere zalen, de trouwzaal en de voormalige Burgemeesterskamer zijn afgebeeld. In deze laat 17de eeuwsche vertrekken weerspiegelen zich nog de statigheid en deftigheid der regenten die hier eens zetelden.

Een uitermate geslaagd en karaktervol interieur is de gang — een soort gesloten „huisgang" waarop de woningen uitkomen — in het Pietershofje te Hoorn.

Bericht über Unfälle bei Eisenbetonbauten in Holland von S. J. Rutgers, Ing. des Städt-Bauamtes zu Rotterdam.

Internationale Kommission zum Studium des Eisenbetons, eingesetzt vom internationalem Verband für die Materialprüfungen der Technik. Berlin 1908. Wilhelm Ernst & Sohn.

Moderne Bauformen. Heft V, 1908, speciaal aan Dresdener kunstenaars gewijd, geeft vele reproducties van het ontwerp van het stadhuis te Bremen van den arch. Fritz Schumacher en van dat van de architekten Max Hans Kühne en William Lossow. Verder zijn er afbeeldingen van Hotel Continental te Dresden en van een uit rijke beurs gebouwd woonhuis van den arch. Oswin Hempel. Arch. Alex. Hohrath is er vertegenwoordigd met een groot aantal zeer uiteenloopende ontwerpen zooals scholen, feestzalen, landhuizen. Een groote plaats is ook ingeruimd aan arch. Oskar Kramer voor zijn „Landgericht" in Dresden met verscheiden daaraan aangebrachte beeldhouwwerken van den juist overleden Ernst Hottenroth. Ten slotte een ontwerp voor een watertoren, arch. Rudolf Kolbe.

Der Staedtebau. Heft V, 1908. De eerste bijdrage is een verslag van de prijsvraag voor de uitbreidingsplannen van Landshut in Beieren, waarvoor de arch. Otto Lasne in München, Prof. F. Pützer in Darmstadt, W. Bertsch en Dr. Ing. J. Stübben waren uitgenoodigd om plannen te maken. De prijs is gelijk verdeeld tusschen Pützer en Stübben, terwijl aan den laatsten is opgedragen de hoofdleiding te nemen voor de plannenbewerking. De prijsvraag liep eigenlijk over 2 onderwerpen, n.l. over de waterbouwtechniek en den stedebouw. Reproducties van de ontwerpen der 4 deelnemers zijn bij dit heft gevoegd. Vervolgens vinden we nu het slot van de beschouwing van Prof. Dr. D. I. Fuchs, Freiburg, over het 8ste Internationale Woningcongres te Londen.

Ten derde is er nog een programma besproken van het algemeen verbouwingsplan van het zoo schilderachtig gelegen Villach in Karinthië.

Architectura Nr. 22. Het Congres te Weenen, door W. Kromhout Czn. (Zie blz. 169.)

De Nieuwe Zijds-Kapel, door v. B. (Zie blz. 176.)

Technisch gedeelte. Beknopte vastheidsleer, door F. Wind. (Vervolg.)

De methode van Powell tot het conserveeren van hout, door middel van suiker, door V. K. (Vervolg.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 22. Brieven uit België, door X. Y. Z., handelende over de a. s tentoonstelling te Brussel in 1910 en het nieuwe station te Kortrijk.

Rapport der Jury inzake prijsvraag voor één-gezinsarbeiderswoningen, uitgeschreven door de Mij. tot bev. der Bwk.

Nieuwe Zijds-Kapel. (Zie blz. 176.)

Taludsverdediging volgens het systeem „De Muralt", met afbeeldingen.

Ketels voor centrale verwarming, door F. G. Unger.

De Opmerker Nr. 22. De nieuwe Duitsche Wet op het auteursrecht van werken der Beeldende Kunsten en de Photographie. (Vervolg.)

Uit Insulinde. Inhoud van een circulaire verzonden door het Bestuur van het Kon. Instituut van Ingenieurs, afd. „Nederlandsche Indië" om de nieuwste bouwwerken van Ned. Indië in een album te verzamelen.

Jury-rapport over de Godon-prijsvraag. (Zie den uitslag op blz. 136 en hieronder.)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Uitslag van de Godon-prijsvraag (zie ook blz. 136).

De 1e prijs behaalde de heer J. Crouwel Jr. te Amsterdam.

De 2e prijs werd verdeeld tusschen de heeren H. van Dorp te Amsterdam en C. L. de Koning te Scheveningen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN

Algemeene Nederl. Opzichters- en Teekenaarsbond.

In de door dezen Bond gehouden Algemeene Vergadering, onder voorzitterschap van den heer Z. Gulden, werd op voorstel van het hoofdbestuur bij acclamatie de volgende motie aangenomen:

Het congres overtuigd dat eene deugdelijke vakopleiding bevorderlijk is aan de verheffing der technici;

erkennende dat, met de vorderingen der techniek het op den voorgrond treden van het maatschappelijk karakter van den arbeid en de ontwikkeling der sociale en bedrijfsverhoudingen onder den invloed van wetgeving, vakorganisatie enz., aan den technicus geheel nieuwe eischen worden gesteld;

spreekt als zijn meening uit, dat een doeltreffende opleiding niet alleen gericht kan zijn op het aanbrengen van vakbekwaamheid in engeren zin, maar tevens strekken moet om den technicus in staat te stellen zijn sociale plichten ten volle na te komen;

dat eene stelselmatige, breede en grondige opleiding der technici een zoo innig mogelijk verband tusschen de practische en theoretische vorming tot voorwaarde heeft;

dat ter verkrijging van eene zoodanige opleiding noodig is dat de gemeenten wettelijk worden verplicht daarvoor zorg te dragen, dat bij openbare diensten en zoo noodig in particuliere industrieele ondernemingen de opleiding, onder door de overheid te stellen waarborgen, ter hand worde genomen;

dat, om reeds dadelijk eenigermate in de behoefte aan zoodanig deugdelijk technisch onderwijs te voorzien, zoo spoedig mogelijk in meerdere gemeenten inrichtingen dienen te worden geopend, waar dit onderwijs kosteloos kan worden genoten en dat een centraal-instituut voor correspondentie-onderwijs dient te worden gesticht.

PERSONALIA

Inplaats van C. H. Peters, rijksbouwmeester te 's-Gravenhage, tot deskundige buiten de T. H. te Delft om de afdeelingen der weg- en waterbouwkunde en die der bouwkunde aan te vullen bij het afnemen van examens van het jaar 1908, is benoemd J. Th. J. Cuypers, C. en B.-I. te Amsterdam. („Stct.")

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D.H. HAVERKAMP EN J.H.W. LELIMAN, KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER, HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 24. 10 Juni 1908.

ECHO'S. V

De ontsiering van stad en land.

Meermalen is reeds in „De Bouwwereld" — onlangs nog in het artikel „Landelijke bouwkunst" op blz. 137 hiervoren — gewezen op de voortdurende ontsiering van het landschappelijk schoon en den ondergang onzer landelijke bouwkunst.

In het laatste nummer van „Architectura" staat nu een ingezonden stuk van Herman van der Kloot Meyburg dat de strekking heeft om aan het genootschap „Architectura et Amicitia" in overweging te geven om „een strijd aan te binden tegen de verwoesting onzer landelijke kunst en wegen te zoeken, die voor de verdere ontwikkeling daarvan kunnen worden ingeslagen."

Dat komt in het kort gezegd neer op de stichting van een „Heimatschutz"-bond. Schrijver dezes heeft ruim een jaar geleden over dit onderwerp eens met het Bestuur van „A. et A." gekonfereerd, maar allerlei bezwaren hebben hem belet om een voordracht „De ontsiering van stad en land", die ook het door den heer Meyburg beoogde doel zou hebben, te voltooien.

In verschillende landen bestaan reeds diergelijke bonden. Duitschland heeft de oudste, welke voornamelijk op initiatief van den samensteller der „Kultur-Arbeiten", Schultze-Naumburg, is gesticht. Verder zijn in Oostenrijk en Zwitserland vereenigingen van gelijken naam werkzaam. Ook in Engeland en Frankrijk hebben de vrienden van het landschap en der kunst zich vereenigd met het doel de steeds verder en dieper grijpende ontsiering te stuiten. De strijd daartegen dagteekent niet van gister en als men de resultaten ziet, dan vraagt men zich af of er eigenlijk wel iets principieels bereikt is. Hoe immers is niet geijverd tegen de neiging der kleine plaatsen om de groote na te doen, van dorpen om steden te schijnen. En verleden jaar bepaalde een klein stadje in den Harz, dat er voortaan geene huizen met minder dan drie verdiepingen mochten gebouwd worden!

Gabriel Mourey, om een uit velen te citeeren, de bekende redakteur van „Les arts décoratifs", heeft in zijn boek „Les arts de la vie et le règne de la laideur" vele jaren geleden al geschreven:

„Ik hoor de klachten van enkelen: „Gij vraagt van ons schoonheid te kweeken en lief te hebben! Maar de wereld is bedekt met leelijkheid! Rondom ons is slechts vulgariteit en mismaaktheid. De aanblik der steden waarin de eischen van het bestaan ons dwingen te leven, bieden een opeenhooping van het onsamenhangendste en leelijkste wat de waanzinnige verbeelding der menschen kan uitvinden. De natuur wordt, dank zij de industrie, gemarteld, dagelijks verkracht men haar geheim, men verwoest haar; het is een vernielingswoede. Of wel men exploiteert haar zonder scrupules, men vervalscht haar om de touristen te verbazen, men misvormt en verknoeit haar. Maatschappijen en publiek leggen de hand op de bosschen, op de meren, op de bergen, op de vlakten; weldra zal er op de heele aarde geen strand meer zijn zonder casino, geen gletscher zonder lift, geen plekje grond waar men de zon aan een maagdelijken horizon kan zien ondergaan. Overal bevestigt de mensch zijne rechten, zijn dorst naar winst, zijn trotsche heerschappij. Ach! wie zal ons het gemakkelijke en gezonde leven van vroeger teruggeven; wie ons terugvoeren tot den eenvoud van vroeger; wie zal ons bevrijden van die beschavings-duizeling!"

En op die laatste wanhoopsvragen kan het antwoord wel luiden: Zoo zij al ooit nog veranderen dan zal met de toestanden van thans zeker nog lange, in onafzienbare tijden moeten gerekend worden.

De invloed der diverse „Heimatschutz"-bonden is dan ook nog zeer klein gebleken en zij hebben slechts relatief weinig en slechts incidenteel, nu en dan iets uitgericht. Bij de belangrijkste kwesties schoot hun macht te kort en juist de groote kringen bereiken zij niet.

Misschien ligt voor een deel de oorzaak dat zij nog zoo weinig het oor hebben, er wel in, dat hun optreden

doorgaans uitsluitend konservatief is. Verandering, vervorming is niet te keeren. En in plaats nu zooveel mogelijk die verandering te leiden, is de neiging sterk om elke wijziging zonder meer af te keuren, te stuiten.

Dat kan een enkel maal tot het doel leiden, maar op den duur zeker niet. Integendeel. De Zwitsersche „Heimatschutz" bond heeft dat ondervonden. In het laatste nummer van de „Städtebau" wordt naar aanleiding van de voorgenomen verbouwing van de „Hoofdwacht" te Bern, medegedeeld, dat de bond zich van inmenging onthield, omdat hij met zijne voortdurende jeremiades de tegenzin van een groot deel der bevolking heeft opgewekt.

Vele veranderingen zijn onafwendbaar. Tien „Heimatschutz"-bonden zullen bijv. het Walchensee-ontwerp niet kunnen keeren, dat weliswaar de schoonheid van een deel der Beiersche natuurwereld schaden zal, maar dat anderzijds een natuurlijk stuwbekken is, met behulp van welks waterkracht een groot deel der Beiersche spoorwegen electrisch zal worden gedreven. Nog onlangs is in een artikel in de „Köln. Zeitung" uiteengezet hoe dergelijke ontwerpen, ondanks alle sympathie voor het streven der behoudspartij, niet te keeren zijn. Het zijn kwesties die door hunne economische beteekenis levensvragen eener natie zijn.

In dezen tijd laten de economische belangen zich niet terzijde schuiven en de brutaalste misschien nog het minst. Ook de nieuwe wet die in Pruisen tegen de ontsiering des lands is gemaakt, houdt daarmede rekening en zal juist deswege in vele gevallen niet aan de verwachtingen beantwoorden.

Immers juist de industrie, die meer dan eenige andere faktor het landschap ontsiert, mag niet in hare ontwikkeling gestoord of bemoeilijkt worden. Honderd speldeprikken te ontvangen kan echter soms hinderlijker zijn dan dat men zich ééns flink in de vinger snijdt. En zoo gaat het ook in het onderhavig geval. Één groote fabriek kan leelijk zijn, maar honderd kleine woningen, die niet voldoen, zullen dikwijls meer invloed uitoefenen. Men zag dikwijls te veel aandacht schenken aan de groote gebouwen, die met groote kosten worden hersteld en onderhouden, terwijl niemand lette op de bescheiden huizen aan hun voet.

Het vraagstuk van de ontsiering van stad en land en hoe deze te keeren, is er geenszins een van zuiver artistieken aard. Het raakt de geheele opvoeding van een volk. Het kwaad wortelt zeer diep en met dwangmaatregelen, met protesten, groote woorden en dergelijke middelen is alleen nu en dan een kunstmatig, en gedwongen resultaat te bereiken.

En wettelijk is, in ons land althans, in deze ook niet veel te verwachten. Op den duur is eene verbetering niet van boven af te bereiken, maar moet eerst het algemeen kunstgevoel aangemoedigd, moet vooral de zin voor logica, waarheid en natuurlijkheid, gekweekt worden. Dan zullen vele dier, vóór alles dwaze bouwsels op ons platteland achterwege blijven, en zal, waar nieuw-bouw noodig is, deze zich, zooals vroeger het geval was, harmonisch bij zijne omgeving aanpassen.

Een „Heimatschutz"-beweging, zal mogelijk meer bereiken door zich met klem van redeneering te richten tot de kleine „luyden" dan met meer of minder pathos tot kunstenaars en archaeologen, die, in Nederland als elders, dikwijls zich op minstens evenzijdig standpunt plaatsen, als zij hun wederpartij verwijten en terwijl zij zelf niet begrijpen, klagen dat zij niet begrepen worden.

Nieuwe gebouwen, utiliteitswerken, reclameborden zijn niet persé te weren. En het gezegde van Willem den Zwijger, dat men niet behoeft te hopen om te ondernemen en niet te slagen om vol te houden, mag toch geen aansporing zijn om te reiken naar 't geen á priori als onbereikbaar is te beschouwen.

Het streven moet althans voorloopig zijn om de brutale doorvoering van de eischen der praktijk te verhinderen, aan te dringen op overleg, op vereeniging van belangen.

„Heimatschutz" zal een werk zijn van langen adem, dat veel paedagogisch talent, takt en geduld vraagt, want in geheel een volk moeten de fundameuten voor de nieuwe opvatting gelegd worden, of juister moeten verloren gevoelens tot nieuw leven aangeblazen worden.

DAGTEEKEN- EN KUNSTAMBACHTSSCHOOL VOOR MEISJES
ARCH. H. P. BERLAGE N.ZN.

Voorheen was de school onbekend, de ingang smal, gering de ruimte, klein het leerlingental en de Directrice had één assistente — dat was al! Zoo was voor 28 jaar de toestand der Dagteekenschool, die eene afdeeling vormde van de Maatschappij voor den Werkenden stand. Nu is zij geworden de Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor meisjes, met een uitgebreider leerplan, grooter personeel en een steeds aangroeiend aantal leerlingen — maar nog altijd gehuisvest in dezelfde bovenlokalen van het gebouw der Maatschappij voor den Werkenden Stand. Alle ruimte, die daar maar eenigszins kan gemist worden, was reeds door de school in gebruik genomen, een zelfs klein zoldertje, deed dienst als werkplaats. Meer uitbreiding was niet mogelijk. Vooral bleek de ruimte te klein nadat in 1902 de afdeeling Kunstambachtsschool opgericht werd en zooveel meer ruimte eischte voor de practische uitoefening der verschillende vakken.

Reeds jaren lang werden middelen beraamd om te komen in het bezit van een eigen schoolgebouw. Op advies van verschillende autoriteiten werd besloten tot het oprichten van eene afzonderlijke vereeniging; „Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor meisjes", die het Bestuur der Dagteeken- en Kunstambachtsschool op zich zou nemen.

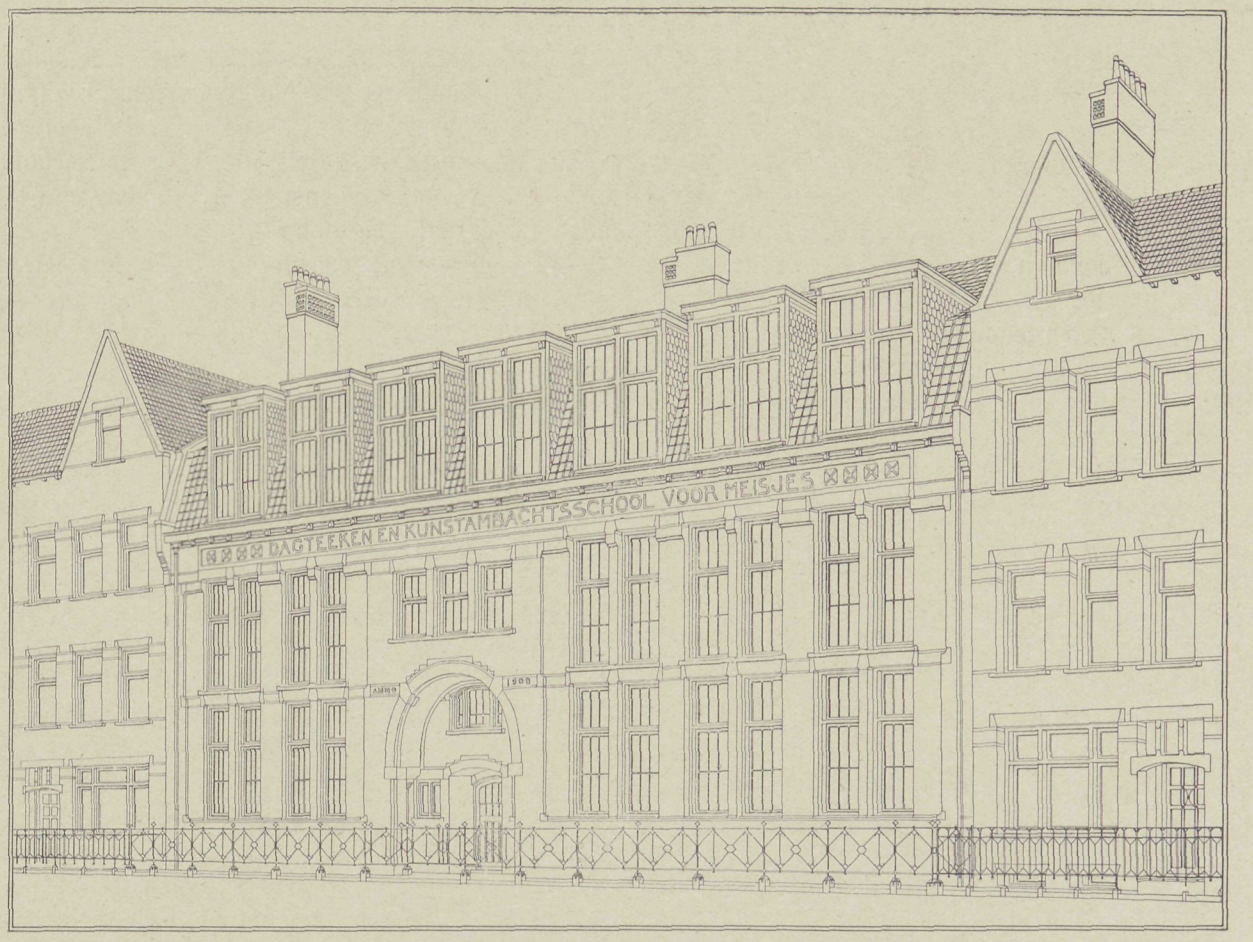

AMSTERDAM. DAGTEEKEN- EN KUNSTAMBACHTSSCHOOL VOOR MEISJES IN DE GABRIËL METSUSTRAAT. ARCH. H. P. BERLAGE N.ZN.

Het onvermoeide streven van het Bestuur heeft tot resultaat gehad dat door gegoede ingezetenen, in den vorm eener obligatie-leening, voldoende kapitaal werd bijeengebracht, om een nieuw schoolgebouw te kunnen stichten. Rente en aflossing van dit kapitaal zijn mogelijk gemaakt door toekenning van verhoogde subsidies door Rijk, Provincie en Gemeente.

In Maart werd met den bouw van de school begonnen op een terrein in de Gabriël Metsusstraat, naast de Nieuwe Huishoudschool, naar plannen van den architect BERLAGE.

Waar veel en velerlei onderwezen wordt, is veel ruimte noodig en die zal in de nieuwe school voldoende aanwezig zijn.

Zooals op de teekeningen te zien is, heeft het gebouw 3 verdiepingen. De begane grond bevat behalve spreekkamer en woning van den concierge, rechts een teekenzaal voor de Dagteekenschool, links een teekenzaal voor de Kunstambachtsschool, een lokaal voor houtsnijden en boetseeren, waaronder een kelder voor klei- en gipsbewerking.

De eerste verdieping bevat kamers voor de Directrice en het personeel, rechts een teekenzaal voor de Dagteekenschool bestemd, voor degenen, die voor de verschillende teekenexamens studeeren, links een lokaal waar de schildercursus wordt gegeven en Woensdag- en Zaterdagmiddag cursus voor schoolgaande meisjes en verder nog twee theorieklassen.

De tweede verdieping is voor de Kunstambachtsschool ingericht en bevat een groote zaal voor rechtlijnig teekenen en stijleeren en ontwerpen; een zaal voor practisch werken; een voor lithographeeren; een voor

boekbinden en bovendien nog één lokaal zonder bestemming.

Verleden week werd met zekere plechtigheid een gedenksteen in de hal der school onthuld.

Zonder onvoorziene omstandigheden zal het gebouw op tijd, d. w. z. 15 Augustus, gereed komen, zoodat er gegronde hoop bestaat, dat met de nieuwe cursus in September, de nieuwe school zal geopend kunnen worden.

PROF. J. A. VAN DER KLOES
INDRUKKEN UIT DE NEDERLANDSCHE STEENINDUSTRIE

De Bouwwereld van 1905 met een geheel ander doel naslaande, vond ik in de Nrs. 18—20 een voordracht afgedrukt van den steenfabrikant W. J. VAN DER ELST te Zaltbommel over „De Amerikaansche Steenindustrie", op 30 Maart 1905 in de Algemeene Vergadering der Vereeniging van Nederlandsche steenfabrikanten in Musis Sacrum te Arnhem gehouden. Ik nam er met genoegen kennis van en vond er aanleiding in om mijn eigen indrukken uit de Nederlandsche steenindustrie van den laatsten tijd te boek te stellen. In het afgeloopen jaar heb ik met het oog op den 2en druk van „Onze Bouwmaterialen" per fiets een aantal fabrieken bezocht en werd — op één enkele weigering na — overal met de meeste welwillendheid ontvangen en rondgeleid. Die tochten hebben dan ook bijzonder aangename herinneringen in mij achtergelaten en wat meer zegt, ik heb er mijn kennis aanmerkelijk mede verrijkt. Voor mijn boek heb ik al de gegevens verzameld, die ik meende noodig te hebben, en bovendien een kijk op de toestanden in de steenindustrie verkregen, die beter in een weekblad dan in een boek is weer te geven. 't Komt mij voor, dat het zijn nut heeft dit te doen.

Onze steenindustrie beleeft evenals de meeste bouwbedrijven een slechten tijd. De strijd om het bestaan wordt hoe langer hoe zwaarder; 't is te voorzien, dat velen daarin zullen ondergaan en alleen de sterkeren hem zullen overleven. 't Is een strijd in den blinde. De steenbakkers vechten onderling even hard als tegen de „surrogaten". (Een rechtgeaard Nederlandsch tichelaar beschouwt zelfs natuursteen als surrogaat voor baksteen.) Telkens gaan er uit de strijdenden noodkreten op en klinkt de oude leus in 't rond: Productie beperken, prijzen omhoog! Verblind en verdwaasd, gooien de strijders met hun eigen rijksdaalders de glazen in.

Het zij mij vergund eenige oude herinneringen op te halen. 't Is bekend, dat van oudsher de z.g.n. Waalsteen-industrie, d. i. de steenindustrie langs de groote rivieren, in ons land den boventoon voerde. Zij verspreidde haar steenen over 't geheele land en drong door haar lagere prijzen in verschillende streken de producten van eigen bodem op zijde. Voor rijkswerken werden en worden nog bijna niet anders dan Waalsteenen voorgeschreven.

De tweede in rang, wat de hoeveelheid betreft, maar in hoedanigheid van haar fabrikaat bovenaan staande, was de industrie van den Utrechtschen steen, ook Rijn- en Vechtsteen genoemd. Haar gebied omvat het binnenland der provincie Utrecht met het daaraan grenzend deel van Zuid-Holland. Haar straatklinkers zijn moeilijk te evenaren; haar „appelbloesem"-gevelsteen was en is nog eenig in ons land en werd voor buitensporig hooge prijzen verkocht.

Waar elders in ons land steenen werden gebakken, geschiedde dit voor plaatselijk gebruik en op veel kleinere schaal. Zoo b.v. de gele Friesche steen. Ik herinner mij in 1871, stadsbouwmeester te Bolsward zijnde, een brief van een bevriend Amsterdamsch architect te hebben ontvangen, waarin de zinsnede: „Bezorg mij toch 20.000 gele steenen, anders moet het kleurenspel uit mijn gevel verdwijnen." Hoe ik ook mijn best deed, ik kon ze niet krijgen en dat terwijl in Friesland zelf de inheemsche steen als gevelsteen weinig in tel en de Waalsteen in de mode was. Zelfs nu nog zijn er bouwlieden in Groningen, die hem de voorkeur geven boven den prachtigen rooden en grauwen steen van die provincie. Ook in het gebied van den Ysel- en Dordtschen steen bouwde men de heerenhuizen nagenoeg uitsluitend van Waalsteen en beperkte zich het gebruik van het kleinere formaat van eigen bodem tot gebouwen van minderen rang, waarbij men voor balkdragende muren met dikten van 18 en 16 cM. meende te kunnen volstaan; de zijmuren ziet men er dikwijls van $^1/_2$ Waalmop opgetrokken.

In sommige streken van Noord-Brabant werden 20 jaren geleden als achterwerkers nog algemeen „zonsteenen" d. z. enkel gedroogde, niet gebakken steenen gebezigd. In den stal van het logement te Schijndel hadden de koeien die steenen, voor zoover zij in haar bereik waren, hier en daar meer dan 1 cM. diep weggelikt.

Over het algemeen waren de steenbakkers in die dagen — en wie zal zeggen bij hoevelen hunner dit ook nu nog het geval is! — meer kooplieden dan industrieelen en lieten zij het technisch bedrijf aan hun steenbaas over. Er werd zeker veel geld verdiend, althans uit mijn jeugd herinner ik mij de steenbakkers van de Waal niet anders dan als rijke lui.

Toen kwamen ook de Staatsspoorwegen en de groote werken van Waterstaat en Genie en de uitbreiding der steden, reusachtige hoeveelheden Waalsteen eischen. Het fabrikaat werd er niet beter op; er kwam bleek rood aan de markt met nog minder klank dan bordpapier; daar bouwde men fundamenten en binnenmuren van. Een kennis van mij, die in later jaren een leiboom

tegen zijn huis ging planten, stak met zijn spade door den uitstek van het fundament heen; de steenen waren als het ware in den grond verteerd. In slechte hoedanigheid werd dat materiaal alleen overtroffen door sommige later ingevoerde Belgische steenen. Ik heb er in Den Haag ter verwerking gereed zien staan, die bij het tegen elkaar kloppen tot fijn, hoekig gruis uiteen vielen; van dat gruis heb ik nog wat bewaard.

't Ligt in den loop der dingen, dat vette jaren door magere worden afgewisseld. Het aantal steenfabrieken was toegenomen, ook buiten het gebied der groote rivieren (in Noord-Brabant en Limburg) werden er opgericht; vele groote werken werden voltooid en niet in gelijke mate door andere opgevolgd; het spook der overproductie stond voor de deur. Ook kwamen er van alle kanten concurrenten opdagen, als b. v.: Duitsche baksteen, straatklinkers zoowel als gevelsteen (het Centraalstation en het Rijksmuseum te Amsterdam werden van Duitschen steen gebouwd); de Waalsteenfabrikanten begonnen om beschermende rechten te kraaien. (Gelukkig bleven die achterwege). Basalt van den Rijn voor kaai- en sluismuren. De Waalsteenfabrikanten vroegen om uitsluiting daarvan, in 't belang van de binnenlandsche nijverheid. Zij vonden geen gehoor, maar mochten de achterlagen blijven leveren (slechts zelden werd een zware muur geheel uit basaltzuilen opgetrokken); doch ook dit verviel mettertijd; het Stampbeton trad op, een nieuwe zeer zware mededinger. (Alle brug- en viaducthoofden en pijlers in den Zuid-Holl. Electr. Spoorweg zijn in Stampbeton en Gewapend beton — weer een nieuwen concurrent — uitgevoerd).

Maar let wel — intusschen werd de Waalsteen hoe langer hoe beter van kwaliteit; zulk bleek rood als bovenbedoeld bestaat reeds lang niet meer. De fabrikanten moesten alle zeilen bijzetten; het materiaal groeide tegen de verdrukking in. De oude Waalovens werden verbeterd; zij kregen roostervuren om met steenkool te kunnen stoken en afdekkingen om den trek te kunnen regelen. Door deskundig stoken werd de afval geringer en het product in zijn geheel aanmerkelijk beter, doch de goede roode steen bleef den bouwlieden te duur voor binnenmuren; zij gingen daar den goedkooperen Drijfsteen uit Rijn-Pruisen voor benuttigen; gelukkig nog, dat deze tot dusver van de buitenmuren uitgesloten bleef. Doch ongelukkig weer was dit laatste niet met den minderwaardigen, doch zeer goedkoopen Belgischen baksteen het geval, die ten onzent bij scheepsladingen tegelijk de markt overstroomt en voor de inlandsche fabrikanten „bederft".

„Laatst niet minst" kwam de Kalkzandsteen ten tooneele. Op dien mededinger zal ik later met een enkel woord terugkomen.

Aan mijn opsomming van de „surrogaten", om met de steenbakkers te spreken, ontbreekt ook nog de Cementsteen. Deze werd een kwarteeuw geleden te Vrijenban bij Delft fabriekmatig vervaardigd, doch moest het toen tegen den baksteen afleggen. Na enkele jaren werd de fabrikatie gestaakt. Maar hij kwam mettertijd opnieuw zijn plaats in het kamp van den vijand innemen, toen goedkoope handvorm-banken in den handel werden gebracht, met behulp waarvan bij het bouwen in zand- en grindbodems de uit de ontgraving voortkomende specie door de bouwlieden zelf gemakkelijk in cementsteen kan worden omgezet. Tot overmaat van smart werden er ook weer fabrieken of fabriekjes van kleurigen cement-metselsteen opgezet.

Doch meer kwaad aan de vaderlandsche baksteenindustrie dan al die „surrogaten" doet wellicht de oneenigheid in eigen boezem. Eendrachtig samengaan, cooperatie ligt niet in den aard van den mensch, nog minder van den Nederlander, nog minder van den Nederlandschen steenbakker.

Schreit 't niet ten hemel, dat toen de steenindustrie in Noord-Brabant haar nestveeren afwierp en haar vleugelen begon uit te spreiden, de Waalsteenfabrikanten zich tot de Regeering wendden om uitsluiting van den N.-B. steen, wegens zijn geringeren klank?

Het tijdstip, waarop dit adres werd ingediend, is mij niet bekend; evenmin de dagteekening van de oprichting der Vereeniging van Nederlandsche baksteenfabrikanten, doch reeds jaren lang volg ik met belangstelling haar bewegingen. Waar in bestaan die? Wat doet de vereeniging in het belang der ontwikkeling van het bedrijf, van de veredeling van het materiaal? Hoeveel voordrachten in den trant van die van v. d. Elst zijn er in al die jaren in haar bijeenkomsten gehouden? Ik weet het niet. Elk harer leden moge die vragen voor zichzelf beantwoorden.

Op een schoonen Meidag van het vorig jaar besteeg ik te Zaltbommel mijn ijzeren ros om een vijfdaagschen kruistocht door Noord-Brabant te ondernemen; op weg daarheen bezocht ik eerst nog een Waalsteenfabriek aan de Maas.

In Noord-Brabant heeft zich in de beide laatste tientallen jaren een bloeiende baksteen-industrie ontwikkeld. Over de geheele Provincie zijn grooter en kleiner, meer of minder naar de eischen des tijds ingerichte steenbakkerijen verspreid. Men vindt er in de omstreken van Geertruidenberg, Breda (Dorst), Gilze-Rijen, Tilburg, Udenhout, Eindhoven, St. Oedenrode, Schijndel enz. Er worden tegenwoordig, naar ik uit goede bron vernam, in Noord-Brabant omstreeks 150 millioen steenen per jaar aan de markt gebracht, ten deele in Waalvorm, ten deele in drieling- of Belgisch formaat van 18 cM. lengte bij 5 en 5.4 cM. dikte.

De grondstof is verschillend van aard en samenstelling; zij wordt op de meeste tichelwerken in de heidegronden op geringe diepte onder het oppervlak, soms onmiddellijk onder de humuslaag uitgegraven doch er zijn ook enkele fabrieken, die rivierklei verwerken. Er is dan ook groot verschil in de producten; op den aard daarvan is niet enkel het kleistofgehalte der grondstof van invloed, maar vooral ook de korrel-

grootte van het zand. Hoe grover dit is, hoe ongunstiger het werkt op de kwaliteit van den steen, hoe fijner het is, hoe beter ook de klank. Met uitzondering van enkele tichelwerken, waar de hardheid van den steen niets te wenschen overlaat, brengt men het met de Noord-Brabantsche klei niet tot Iª straatklinkers.

De klei wordt meest in den winter uitgegraven en per werkspoor naar het fabrieksterrein vervoerd. Bij het ophoopen wordt ervoor gezorgd de verschillende grondsoorten zoodanig in lagen op elkaar te storten, dat zij bij het afgraven dooreen geraken.

De vormbakmachine is de algemeen heerschende. De meeste vormwerktuigen zijn door Johs. Aberson te Olst gebouwd. Walswerktuigen voor de toebereiding der klei zijn algemeen in gebruik; waar zij niet van den aanvang af werden ingevoerd, bleken zij later onmisbaar te zijn. In verband met de oorspronkelijke standplaats der vormmachine werden de walswerken op verschillende wijzen opgesteld.

Het drogen geschiedt meestal eerst op open velden en vervolgens in haaghuizen; open hagen met rietmatten ziet men zelden. In enkele fabrieken zijn kunstmatige drooginrichtingen ingevoerd, waaruit de steenen na één etmaal meer of minder volstrekt droog in den oven gaan. Dit heeft het groote voordeel, dat men geen last heeft van aanhechten van stuif-asch aan het vochtige oppervlak, waardoor vele steenen wankleurig worden, een gebrek, dat de meeste Noord-Brabantsche fabrieken nog niet hebben overwonnen. Het staat in onmiddellijk verband met de algemeene invoering van den ringoven in zijn eenvoudigste gedaante. Aftrekkanalen zijn slechts bij uitzondering in gebruik en, waar zij voorhanden zijn, is van invloed daarvan op kleur en uiterlijk aanzien van den steen meestal toch weinig of niets te bespeuren. Waar met voldoende zorg en vakkennis gewerkt wordt, levert de Noord-Brabantsche klei over 't algemeen een steen, die waarlijk schoon van kleur en klank is. Op verscheiden werken — ook kleinere van omvang — ziet men tassen staan, die in kleur en gloed het Utrechtsche appelbloesem nabij komen.

Naast de vormbakmachine is op eenige fabrieken ook de strengpers en zelfs de na-pers ingevoerd, de laatste om de strengperssteenen te bezanden, daar gladde steenen bij het bouwend publiek in de provincie volstrekt niet gewild zijn. Sommige in gebruik zijnde kleisoorten bleken te stug (te zanderig?) te zijn voor de strengpers, zoodat deze op verscheiden fabrieken niet voldeed. Op andere daarentegen werkt men er met voordeel 's winters mede door en 't is ook in Noord-Brabant gebleken dat, waar de strengpers mogelijk is, zij voordeeliger werkt dan de vormbakmachine. Immers vervalt dan het drogen op droogvelden, omdat de steenen dadelijk stijf en vast genoeg zijn om enkele kantelingen hoog in hagen opgezet te kunnen worden.

De ringoven blijft op de grootste fabrieken ook den winter door in onafgebroken bedrijf. Waar geen kunstdrogerij is, vormt men dan in de zomermaanden steenen genoeg in voorraad om 's winters voedsel genoeg voor den oven te hebben.

De zorg en toewijding, die de Brabantsche fabrikanten in hun bedrijf aan den dag leggen, maakt op den bezoeker een hoogst aangenamen indruk.

Hoewel de ongunstige tijdsomstandigheden zich ook in Noord-Brabant in meerdere of mindere mate doen gelden, vernam ik toch niet heel veel ernstige klachten, in het bijzonder niet over concurrentie van andere materialen. In de fabrieksteden kan men altijd baksteen gebruiken. Zij, die meer op uitvoer moeten werken, ondervinden uit den aard der zaak meer den druk des tijds, doch ik was ook op groote tichelwerken waar, dank zij de uitstekende inrichting en den daaruit voortvloeienden lageren kostprijs, de steen vlot van de hand gaat en weinig in voorraad blijft.

De Noord-Brabantsche steenfabrikanten hebben een eigen vereeniging. Voor samenwerking tot een algemeen syndikaat of iets dergelijks bleek over 't algemeen de lust niet groot en het bovenvermeld adres van de Waalsteenbroeders zat den lieden nog dwars in de maag.

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

De tuin van het Vredespaleis. Volgens een bericht van de „British Architect" zijn in verband met den bouw van het Vredespaleis, onlangs drie bekende tuinarchitecten — een Engelschman, een Hollander en een Duitscher — aangezocht ontwerpen te maken voor de tuinen die om het paleis zullen worden aangelegd. De Engelschman, die de uitverkorene is, is Mr. Thomas H. Mawson, wel de meest bekende tuinarchitect van Engeland Hem is medegedeeld dat behoudens eenige veranderingen, waardoor de kosten moeten verminderen, zijn teekeningen zijn goedgekeurd. De geraamde onkosten bedragen £ 25.000 ongeveer *f* 300.000. Mawson heeft in zijn teekening het begrip van uitgestrektheid en rust in het oog gehouden dat het woord „Vrede" opwekt.

Wij vermoeden dat de beide anderen uitgenoodigden in dit bericht bedoeld zijn, Leonard A. Springer, (Haarlem), en Prof. Läuger, (Karlsruhe).

Verbouwing Stadhuis te 's Gravenhage. Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage hebben, volgens „Het Vad.", in zake de plannen voor het Haagsche stadhuis de Delftsche Hoogleeraren Evers en Klinkhamer en den heer C. Muijsken uitgenoodigd omtrent die plannen te adviseeren.

BERLIJN. Eene permanente tentoonstelliug van huis- en tuin-ontwerpen. De uitgevers van het bekende handboek „Die Berliner Vororte" zijn voornemens een permanente tentoonstelling te openen over al datgene wat verband houdt met het vraagstuk der „voorsteden". Daarbij zullen kaarten, plannen, modellen van huizen enz. worden tentoongesteld.

Deze onderneming zal er het zijne toe bijdragen het publiek beter op de hoogte te brengen en hen uit de drukbevolkte stadswijken naar buiten te lokken.

De Hessische Tentoonstelling 1908 te Darmstadt is den 28sten Mei geopend. Wat de ruimte betreft is zij niet zoo groot. Boven op de Mathildenhöhe staat het gebouw voor vrije kunsten van Olbrich, dat na de tentoonstelling nog als stedelijke feesthal zal dienstdoen. Daarnaast verheft zich de machtige toren, die de stad met aanmerkelijke kosten ter herinnering aan het huwelijk van den groot-hertog van Hessen gebouwd heeft en die door het volk de „Hochzeitsturm" genoemd wordt. Van het gebouw van Olbrich komt men in de hal voor toegepaste kunst die uitsluitend voor de tentoonstelling is gebouwd door Albin Müller. In het midden daarvan bevindt zich het

veelbesproken keramisch binnenplein voor het bad Nauheim van Jobst Scharvogel. Van hieruit voert een pergola naar alleenstaande gebouwen, die zoowel in hun geheel als in hun inrichting tentoonstelling-voorwerpen zijn. Van daar gaat het naar de tentoonstelling der architectuur en verder naar het arbeidersdorp. Deze belangrijke aanleg bevat niet alleen arbeidershuizen geheel klaar voor het gebruik, maar ook die soorten, die voor een bepaald praktisch doel moeten dienen en die het bewijs moeten leveren dat men voor een prijs zoo laag mogelijk toch nog praktische, degelijke woningen en inrichtingen kan krijgen, geschikt voor arbeiders gezinnen. Hier, zoowel als elders op de tentoonstelling zijn slechts scheppingen van Hessische kunstenaars. kunstnijveren en arbeiders toegelaten. Het karakter dat deze tentoonstelling draagt is dat van ernst en zakelijkheid; een terrein voor uitspanningen ontbreekt!

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Dekorative Kunst. Heft IX. 1908. Het eerste artikel is over het huis Molchow bij Altruppin van den dichter PAUL REMER, met 20 afbeeldingen. Dit huis is gebouwd door de Finsche arch. GESELLIUS & SAARINEN en wordt beschouwd als iets bijzonders omdat dikwijls de vraag was geopperd welk soort huis in dit landschap zou moeten verrijzen, wilde het een geheel blijven met de omgeving. Het bouwwerk zou moeten uitdrukken: monumentaliteit en intimiteit. Of de architecten met dit plompe bouwwerk een goede oplossing gevonden hebben?

Verder bronzen beeldjes en metaalwerken van vierthaler; een slot op het artikel van F. ENCKE over architectuur- of natuurtuinaanleg; RUDOLF SCHIESTL met dekoratieve afbeeldingen voor boekbanden enz.; een artikel over baksteen als bouwmateriaal en daartusschen nog gebouwen van de arch.: E. SCHAUDT en MAX BISCHOFF en WILLY WIT en de vergrooting van de Pestalozzifröbelschool in Schöneberg van H. JESSEN. Met nog eenige afbeeldingen van huisraad en facade-versiering voor de Duitsche Nationale Bank te Bremen naar de ontwerpen van J ALLERS, in koper gedreven, sluit deze afdeeling.

Deutsche Kunst und Dekoration. Heft IX, 1908 geeft een beschouwing over de Münchener dekoratieschilderingen van ERLER, PUTZ, HOCH en SALMANN en reproduceert daarbij die schilderijen, die in het bezit zijn van de Moderne Kunsthandlung in de Goethestrasze aldaar. Het grootste artikel is gewijd aan de werken van Prof. RICH. RIEMERSCHMID te München en geeft vele reproducties van de interieurs en het huis van den heer SULTAN in Grunewald en van zijn eigen woning en atelier, waardoor men niet alleen een blik krijgt op RIEMERSCHMID als architect maar ook als nijverheidskunstenaar.

Verder geeft deze afl. nog een artikel over tuinaanleg en een over JULIUS LESSING de man die een voorname plaats innam bij de beweging der Duitschen kunstnijverheid.

Innen Dekoration. 't Juni-Heft beschrijft o. a. de nieuwe interieurs en meubels van CAMPBELL en PUBLICH en daarna een beschrijving van de bouwwerken van den arch HERMAN A. E. KOPF te Frankfort met verscheiden reproducties.

Verderder vinden wij een artikel ovor elektrische lampen met verschillende ontwerpen van WALTER ORTLIEB, die bij PAUL STOTZ en OTTO SCHLEE te Stuttgart zijn uitgevoerd en dan nog afbeeldingen van werk van de „Semperbund" te Dusseldorf, een bond die saamgesteld is uit handwerkers en uit firma's die ook uitsluitend handenarbeid leveren.

Der Staedtebau. Heft VI. 1908. De inhoud van deze Afl. is:

1°. Het Italiaansche en het Duitsche kerkhof waarbij een beschouwing wordt gegeven, hoe de wijze van de behandeling der lijken grooten invloed uitoefend op den aanleg van het kerkhof en hoe daardoor type der Duitsche kerkhoven zoozeer verschilt met dat der Italiaansche, waarbij niet alleen gezorgd moet worden voor de graven der lijken maar ook voor de nissen voor de lijken, die opgegraven en bewaard worden om mummies te worden.

2°. De historische ontwikkeling van het stadsplan gegrond op de toestanden gevonden in Rome en Duitschland.

3°. Over de mogelijkheid landelijke gemeenten te ontwikkelen.

4°. Het behoud van oude stadsgezichten met inachtneming der moderne eischen voor het verkeer, een bericht over de voordracht van REHORST te Keulen te Mannheim gehouden. Hierbij zijn eenige afbeeldingen gevoegd van zulke toestanden in Duitsche steden.

Daarop volgen boekbesprekingen en kleine mededeelingen, waaronder een noodkreet van den arch. T. GRÄNICHER te Bern voor het behoud van het oude historische museum uit 1775.

Architectura Nr. 23. Het Congres te Weenen, door W. KROMHOUT CZN.

Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. Programma der uitgeschreven prijsvragen. (Zie blz. 192.)

Prijsvragen. De Redaktie waarschuwt hier tegen de prijsvraag van een reklameplaat, uitgeschreven door de Vereeniging „Breda Vooruit", waarbij geen Jury genoemd wordt en tegen die voor een ziekenhuis te Veendam, waarbij niet de minste waarborg voor de uitvoering is gesteld.

TECHNISCH GEDEELTE. Bekopte vastheidsleer, door F. WIND. (Vervolg.)

De invloed van het telkens herhaald belasten op de vastheid van het ijzer. Proeven daarmede genomen door het Bestuur der Staatsspoorwegen in Pruisen.

Sociaal-technisch adviesbureau. Vermelding van de werkzaamheden van dit bureau, ingesteld door de Sociaaltechnische Vereeniging van Dem. Ingenieurs en Architekten. (Zie blz. 143).

Bouwkundig Weekblad Nr. 23. Over Weenen, door H. E., met afbeeldingen.

Zeven voordrachten over Bouwkunst, door J. G. Gunstige beoordeeling van deze 7 voordrachten, op touw gezet door „Architectura et Amicitia".

Bouwkundig Album der Afd. „Ned. Indië" van het Kon. Instituut van Ingenieurs. Inhoud van de missive gezonden aan de leden van die afd. om gegevens voor het samenstellen van dit Album.

Moermond. Historische bijzonderheden en afbeelding van dit gebouw. (Zie ook blz. 166.)

Het gevaar voor bevriezen van inrichtingen voor centrale verwarming, door F. G. UNGER.

Prijsvragen van de Afd. Amsterdam der Mij. tot bev. der Bouwkunst en Amstels Bouwvereeniging. (Zie blz. 191.)

De Opmerker Nr. 23. De nieuwe Duitsche Wet op het auteursrecht van werken der Beeldende Kunsten en der Photographie. (Vervolg.)

Het Weener Congres. (Vervolg.)

Het Museum van Kunstnijverheid te 's Gravenhage. (Overgn. uit de „Haagsche Crt.") Deze tentoonstelling georganiseerd in het gebouw aan de Prinsessegracht door den Directeur J. A. FREDERIKS.

Bond van Technici. Verslag der gehouden vergadering te Utrecht. In deze vergadering werd bepaald, dat op de oprichting van een Rijksschool voor Middelbaar Techniech Onderwijs zal worden aangedrongen bij de Regeering.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Damprijsvraag.

Het aantal ingezonden ontwerpen in de „Damprijsvraag" bedraagt 38. Hiervan zijn 3 over den tijd ingezonden, terwijl er 2 aan een verkeerd adres waren bezorgd.

Prijsvragen van de Afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en „Amstels Bouwvereeniging".

Ter beantwoording van de door „Een deelnemer" gestelde vragen diene het volgende:

1°. Wat wordt verstaan onder loonend voor den bouwondernemer. Indien deze van het geld dat in grond en huis gestoken wordt, dus van de 35 % voor de totaal onkosten, na aftrek van alle jaarlijksche uitgaven, 5 % rente trekt wordt dit voldoende dus loonend geacht of is dit te hoog of te laag?

Antw. Als antwoord op de vraag of 5 % van het in de onderneming gestoken kapitaal voldoende is diene: dat eene berekening als boven op 6 % dient gesteld te worden.

2°. In het programma staat dat het bouwterrein ligt op 0.40 + A.P. Is het de bedoeling dat dit bouwterrein tot 0.70 + A.P. opgehoogd moet worden (Art. 97 der B.V.) en dus deze ophoogingskosten in de begrooting opgenomen moeten worden?

Antw. Buiten het gebouw moet tot 0.70 + A.P. opgehoogd worden.

3°. Moet de fundeering van perceel B., dat niet van een kelder voorzien is, ook op 0.80 M. — A.P. liggen of is hiervoor 0.50 — A.P. voldoende (Art. 102 B.V.)?

Antw. Als regel wordt voor alle zekerheid 0.80 — A.P. aangehouden voor de fundeeringen en dient men zich in deze aan het programma te houden.

4°. Volgens B.V. Art 187 onder ten 2°. mag de inwendige hoogte van de uitbonwing niet meer zijn dan 3 M., dus buitenwerks circa 3.30 M. Mag nu in verband met hetgeen in het Bouwkundig Weekblad d.d. 9 Mei is bericht, deze uitbouw hooger b.v. 4 Meter of meer boven den tuingrond opgetrokken worden, mits blijvende onder de lijn die onder 45° van uit de grens van het achterterrein wordt getroken?

Antw. De hoogte in een uitbouw bedoeld onder Art. 87 B.V. mag niet meer dan 3 — Meter bedragen, aannemende dat de vloer van bedoelden uitbouw ongeveer op weghoogte ligt.

De afstand van den uitbouw tot aan de terreingrens wordt bepaald door de lijn welke onder 45° vanuit de grens van het achterterrein naar den achtergevel getrokken wordt. (Zie Bouwk. Weekbl. No. 19).

Prijsvragen, door de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, uitgeschreven in 1908.

1ste Prijsvraag.

Ontwerp van eene Bij-Bibliotheek.

In een der buitenwijken eener groote stad wordt verlangd een Bij-Bibliotheek als onderdeel van eene bestaande Centrale Bibliotheek.

Het beschikbare bouwterrein ter grootte van 15 × 30 M., is gelegen op een hoek van twee straten en wordt aan de andere zijden begrensd door woonhuizen ter diepte van 15 M. en de tuinen. De rooilijn van de twee straten moet op den hoek door een schuine of cirkelvormig gebogen lijn van ten minste 2 M. worden verbonden.

Het gebouw behoeft niet in de rooilijn te worden gebouwd; ook kan een gedeelte van het terrein als tuin of plaats worden vrijgelaten.

De hoofdconstructie van het gebouw moet in onbrandbare materialen gedacht worden en het moet bevatten:

a. Kelderverdieping (of sousterrain): Een ruimte voor de centrale verwarming, ruime brandstoffenbergplaats en kleine werkplaats voor het binden en herstellen van boeken.

b. Begane grond: Vestibule, ruime halle, tevens bestemd voor het afhalen van boeken; hiertoe moeten een toonbank van minstens 5 M. lengte en de noodige boekenkasten tot een gezamelijke lengte van minstens 30 M. worden geprojecteerd, en wel zoodanig, dat een afgesloten gedeelte ontstaat waarin het publiek geen toegang heeft (de boekenkasten kunnen rug aan rug worden geplaatst). Deze ruimte voor boekenafgifte moet door middel van eene boekenlift in verbinding staan met de werkplaats in den kelder en de vestibule nabij de na te noemen leeszaal op de eerste verdieping. Voorts worden verlangd: een zaal van pl.m. 60 M²., voor vergaderingen, een zaal van pl.m. 60 M²., voor tentoonstellingen (de eerstgenoemde zaal te voorzien van een nooduitgang, de tweede van wandkasten voor exposeeren); verder garderobe voor minstens 100 personen, toilets en W. C. voor dames en heeren, urinoirs, diensttrap naar den kelder en dito naar de eerste verdieping.

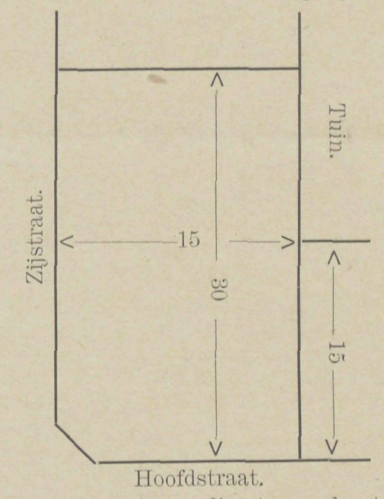

c. Eerste verdieping, direct van de straat af toegankelijk door een gemakkelijke hoofdtrap, voorafgegaan door eene vestibule, moet bevatten: ruime vestibule met garderobe voor minstens 100 personen, leeszaal van pl.m. 120.— M². studiezaal van pl.m. 50.— M²., dienstkamertje voor het personeel, diensttrap en boekenlift naar begane grond en kelder, (de boekenlift in de nabijheid van de leeszaal, moet niet voor het publiek bereikbaar zijn), toilet en W. C. voor dames en heeren en urinoirs.

d. Tweede verdieping, over een gedeelte van het gebouw, is bestemd voor conciergewoning, bestaande uit: woonkamer, keuken, twee slaapkamers, W. C., zolderruimte, enz. Deze woning, met afzonderlijken toegang van de straat, moet in verbinding staan met de genoemde diensttrap.

Gevraagd wordt te teekenen: de plans van kelder, beganegrond, eerste en tweede verdieping, twee gevels en twee doorsneden op een schaal van 1 à 100, een geveldétail en een gedeelte van het interieur op een schaal van 1 à 20.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs: Zilveren Medalje met Getuigschrift der Vereeniging, benevens f 70.—

Een tweede prijs: Bronzen Medalje met Getuigschrift, benevens f 30.—.

Een derde prijs: Getuigschrift der Vereeniging.

2de Prijsvraag.

Een monumentale ingang voor een Park.

De ingang is gedacht als onderdeel der afsluiting van een park in eene groote gemeente, en moet bestaan uit twee steenen pijlers waartusschen de draaibare hekken der afsluiting zijn aangebracht. Links en rechts aan deze pijlers moet het afsluithek op steenen voet van het park aansluiten, waarvan de vakken eveneens door pijlers, 't zij van steen of van ijzer, zijn gescheiden.

De beide vleugels van het ingangshek moeten te zamen eene breedte hebben van 4.— M.

De vakken der vaste hekken moeten hart op hart pijler 6.— M. zijn, de steenen voet moet een hoogte van 1.20 M. hebben.

De pijlers van den ingang moeten dienstbaar gemaakt worden aan de electrische verlichting van den ingang en de omgeving daarvan.

Verlangd worden: een opstand, plattegrond en hoogtedoorsnede van den ingang met de beide pijlers en een gedeelte van het aansluitende vaste hek met tusschenpijlers op een schaal van 1 à 10.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs: Zilveren Medalje met Getuigschrift der Vereeniging, benevens f 35.—.

Een tweede prijs: Bronzen Medalje met Getuigschrift, benevens f 15.—.

Een derde prijs: Getuigschrift der Vereeniging.

3de Prijsvraag.

Een pen- of potloodteekening van een Oud Gebouw.

De teekening moet voorstellen een gebouw of gebouwtje uit eene architectuurperiode niet later dan de 18de eeuw, van voldoende architectonische waarde. Het gebouw of gebouwtje, moet in de teekening domineeren over de eventueel als stoffage weêr te geven omgeving. Zoowel de keuze van het onderwerp als de wijze waarop het geteekend is zullen bij de beoordeeling in aanmerking genomen worden. In de teekening dienen de typische stijlvormen van het gebouw juist weergegeven te zijn. De teekening moet een grootte hebben van 24 bij 36 cM. binnen den rand.

Uitgeloofd worden:

Een eerste prijs: Bronzen Medalje met Getuigschrift en f 15.—

Een tweede prijs: Getuigschrift met f 10.—

Algemeene Bepalingen.

De behandeling der teekeningen is vrij doch moet duidelijk en nauwkeurig zijn. Zij mogen op carton opgezet, doch niet in houten lijsten gespannen zijn en geen grootere afmetingen hebben dan 75 × 110 cM.

Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op 15 November 1908 vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1sten Secretaris, Jonkerfransstraat 126 Zij mogen niet in kisten of op andere wijze in hout verpakt worden.

Ontwerpen na dien datum ingezonden, tenzij aan het Bestuur afdoend kan aangetoond worden, dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied, blijven buiten beoordeeling.

De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en verder vergezeld gaan van een gesloten brief, waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den Ontwerper, en van een tweeden dito, waarin een correspondentieadres vermeld is. Op beide brieven en couverts moet het motto der teekening voorkomen.

De ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De Jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren:

K. Sluijterman,	Hoogleeraar te	Delft.
A. Salm G.Bzn.,	Architect „	Amsterdam.
J. A. G. van der Steur,	„ „	's Gravenhage.
Alb. Otten,	„ „	Rotterdam.
J. P. Stok Wzn.,	„ „	„

Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloofde prijzen op andere dan bovengenoemde wijze te verdeelen.

De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden tot expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".

De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk, zonder dat zij gehouden zal zijn den bekroonde eenig honorarium daarvoor te betalen.

De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentieadressen worden teruggezonden.

De uitspraak der Jury zal door het Bestuur door middel van de „N. R. Ct." en de bouwkundige bladen bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het Jury-rapport zal zijn gepubliceerd in de bouwkundige bladen.

De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de Algemeene Vergadering der Vereeniging, die in Januari 1909 zal worden gehouden.

De deelname aan de beantwoording der prijsvragen is voor ieder opengesteld.

Namens het Bestuur,

P. A. Weeldenburg, Voorzitter.
C. N. van Goor, 1e Secretaris.

Rotterdam, 1 Juni 1908.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD · VOOR · THEORIE · EN · PRAKTIJK

REDACTIE: D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN KEIZERSGRACHT · 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 25. 17 Juni 1908.

HET VIIIE INTERNATIONALE ARCHITEKTENKONGRES TE WEENEN

(Vervolg)

De bescherming van het intellektueele eigendomsrecht van den architekt.

Reeds in Nr. 21 van „De Bouwwereld" werd medegedeeld het referaat van Baurat Boethke (Berlijn) die in het bijzonder stil stond bij de wettelijke regeling van het vraagstuk die thans in Duitschland geldt.

Er waren nog eenige rapporten over de vraag ingekomen. Gaston Trélat (Parijs) betoogde dat het artistieke eigendomsrecht niet zoozeer een vraag van recht als wel eene van moraal was. Hij kwam tot de slotsom dat het beter was de zaak van de wettelijke bescherming maar te laten rusten tot zoolang de verschillende meeningen tot klaarheid gekomen waren.

Het Comité Permanent te Parijs dacht er anders over en stelde, met eene rede van den advokaat G. Harmand, voor:

Het VIIIste internationale architektenkongres, Weenen, Mei 1908, is, eenerzijds met het oog op de voorstellen, die sedert 30 jaren op internationale kongressen van architekten en van artistiek eigendom, zoowel als op de internationale kongressen der internationale letterkundige en artistieke vereeniging in Madrid in 1904, te Londen in 1906 ter sprake gekomen zijn, anderzijds met het oog op het eind-protokol der diplomatieke konferentie (Parijs 1896), welke zich geheel stelt op het standpunt van het beginsel der volkomen bescherming der bouwwerken, eindelijk met het oog op de Engelsche wetten van 1766 en 1862, de Spaansche wet van 1879, de Fransche wet van 1902, de Duitsche wet van 1907, welke uitdrukkelijk de bouwwerken beschermen, van meening:

1°. dat de bouwkundige teekeningen en met name de gevelteekeningen, de plannen, doorsneden en dekoratieve details, de eerste openbaring zijn der gedachten van den architekt en dat zij het architektonische werk voorstellen.

2°. dat het bouwwerk slechts eene reproduktie in de werkelijkheid is van de bouwkundige teekening, en hernieuwt het voorstel:

Het is wenschelijk dat bouwkundige werken, evenals alle teekeningen waaruit zij bestaan, zoowel afzonderlijk als te zamen, in alle wetgevingen en alle internationale verdragen beschermd worden, gelijk alle andere kunstwerken.

De Spaansche architekt P. Salvat (Barcelona) was het hiermede niet eens en in het door hem ingediende rapport kwam hij tot de slotsom dat het recht van de wettelijke bescherming alleen toekwam aan het uitgevoerde bouwwerk.

De rapporteur Baurat Emil Breszler (Weenen) vergeleek de drie ingekomen rapporten, daarbij in het bijzonder op het praktische stuk van Baurat Boethke wijzende (in Nr. 21 is abusievelijk de heer Boethke als spreker aangeduid, terwijl zijn rapport schriftelijk was ingediend). De heer Breszler was van meening dat het kongres trachten moest in staten waar wettelijke bescherming niet bestond, de Duitsche bepalingen ingang te doen vinden.

De voorstellen Harmand—Breszler werden met algemeene stemmen aangenomen, nadat nog eenige discussie plaats had gevonden, waarbij door den heer Harmand gewezen werd op het feit, dat Oostenrijk niet aangesloten was bij de Berner Conventie, zoodat Oostenrijksche bouwmeesters in het buitenland alle bescherming misten.

Het behoud van openbare monumenten.

Over dit thema refereerde Oberbaurat Prof. Julius Deininger (Weenen). Deze begon uiteen te zetten welke voorstellen ingekomen waren.

De Parijsche architekt Besnard had eene door het Bestuur der Société Centrale des Architectes Français onderschreven verhandeling ingezonden, waarin de stand van het vraagstuk in verschillende landen werd uiteengezet. In het bijzonder in de verstrekkende wetgeving van Frankrijk en Italië. Besnard knoopt

hieraan vast eenige beschouwingen, die hij als grondslag van de discussie aanbeveelt. Hij acht het van bijzonder belang dat 1°. onteigeningswetten worden uitgevaardigd ter bescherming van monumenten die zich in partikulier eigendom bevinden.

2°. dat zonder goedkeuring en toezicht der aangewezen overheid geene veranderingen aan monumenten van geschiedenis en kunst kunnen geschieden.

3°. dat bij de vaststelling van stratenplannen en rooilijnen rekening wordt gehouden met het behoud van monumenten en wel ook zoodanig dat hun effekt niet geschaad wordt.

4°. dat alle monumenten, wier behoud niet mogelijk is, worden gefotografeerd, opgemeten en beschreven, terwijl fragmenten ervan in de musea worden bewaard.

5°. dat alle monumenten zooveel mogelijk hunne oorspronkelijke bestemming behouden.

6°. dat het aanbrengen van aanplakbiljetten aan of in de nabijheid van monumenten verboden wordt.

7°. dat eene uniforme inventarisatie plaats vinde.

8°. dat voor alle noodzakelijke herstellingswerken een program wordt opgesteld door bevoegde personen en de bestaande toestand nauwkeurig wordt opgenomen.

9°. dat de regeeringen maatregelen treffen dat de zin voor historie en kunst bij de jeugd reeds in de scholen wordt opgewekt en dat partikuliere gezelschappen, welke een overeenkomstig doel hebben, evenals de uitgave van monografiën zooveel mogelijk gesteund worden.

De stadsarchitekt van Brünn, Dr. Ing. H. Kellner, stelde voor: 1. het aanleggen van een monumentenkadaster.

2. de oprichting van een gezaghebbend centraal bureau voor de bescherming van bouw- en kunstwerken in den vorm eener afdeeling van een ministerie, benevens de aanstelling van bijzondere ambtenaren bij de gemeente- en provinciebesturen.

3. de noodige kredieten voor aankoop van partikuliere kunstschatten moeten op de begrootingen uitgetrokken zijn.

Gaston Trélat gaf in zijn rapport toe dat, dikwijls zelfs van bevoegde zijde, bij het noodzakelijk herstel van oude monumenten niet steeds juist is gehandeld en dat dikwijls door getrouwe herstelling van onderdeelen, de schoonheid van het geheel geschaad is. De laatste moet echter nagestreefd worden. Ook zou het licht mogelijk zijn om door rechttijdig ondernomen kleine en goedkoope veranderingen een bouwwerk nog langen tijd in stand te houden. Hij wenscht o. a. dat kommissies zouden worden ingesteld met opdracht een juiste inventaris aan te leggen, herstellingsontwerpen te maken en deze voortdurend bij te werken, en voortdurend studies over het behoud van bouwwerken te maken.

Een vierde rapporteur, Baurat Alois Wurm (Weenen), wees er op hoe door het streven naar zuiverheid van stijl zwaar gezondigd was tegen eene werkelijk piëteitvolle zorg voor monumenten en ook tegen de schoonheid en het effekt der werken. Hierbij is ook te rekenen eenerzijds het vrijleggen van sommige gebouwen en anderzijds het ombouwen van andere, die er op berekend waren om uit de verte gezien te worden. Niet stijlzuiverheid is hoofdzaak, maar juistheid van verhoudingen en samenstemming der lijnen en vormen. Deze rapporteur wees er voorts op hoe staats- en gemeentebesturen zeer dikwijls zonder groote kosten gebouwen konden koopen en gebruiken en aldus voor vernietiging bewaren.

Na deze uiteenzetting gaf Baurat Deininger het volgende te kennen: „Bij de behandeling der oude bouwwerken, onverschillig of zij zich in goeden staat bevinden of dat zij reeds sporen van het verval vertoonen, vindt steeds meer gehoor het beginsel dat men ze zoo min mogelijk moet veranderen. Dit beginsel geldt in het bijzonder voor de algemeene schoonheid van het monument d.w.z. niet alleen voor de uiterlijke verschijning maar ook voor de stemming, welke van het werk door zijn ouderdom en geschiedenis uitgaat. Een terugbrengen van het oude bouwwerk in zijn waarschijnlijken vroegeren staat, 'tgeen nog in de tweede helft der XIXde eeuw bijna altijd werd nagestreefd, acht men thans niet meer wenschelijk, maar onder omstandigheden zelfs verwerpelijk. Met betrekking tot de toevoegingen, die aan zoogenaamd levende monumenten dikwijls onvermijdelijk zijn, loopen de meeningen uiteen over de vraag of zulke toevoegingen al dan niet moeten worden uitgevoerd in den stijl van het oude bouwwerk. Het is echter te voorspellen dat ten slotte men algemeen van oordeel zal zijn, dat zulke toevoegingen geheel vrij, naar de opvattingen van onzen tijd moeten worden opgelost en dat zij zich slechts in hunne verhoudingen en omtrekken moeten aanpassen bij het artistieke totaal-effekt van het oude werk. Eene enge navolging van oude stijlvormen wordt steeds meer als onartistieke kopie, zoo niet als eene meer of minder geslaagde vervalsching beschouwd.

„Wat de organisatie van de zorg voor monumenten betreft, zoo zal ongetwijfeld die de beste zijn, welke zich wijd vertakt, het geheele staatsgebied omvat en dit kan alleen door benoeming van verantwoordelijke rijks-konservatoren. De voorwaarde en basis voor de werkzaamheid zulk eener organisatie is echter de uitvaardiging van wettelijke strafbepalingen ter bescherming van monumenten van geschiedenis en kunst alsmede de inventariseering van alle beschermde voorwerpen. Nog bestaan slechts in enkele staten voldoende wettelijke voorschriften. In Oostenrijk zal thans binnenkort een wet in behandeling komen, die uitgaat van de volgende grondbeginsels:

1. Alle monumenten van geschiedenis en kunst, sedert wier ontstaan minstens 60 jaar verstreken zijn, staan onder bescherming van den staat.

2. Onder bijzondere bescherming van de ontworpen wet staan al die monumenten, wier behoud om geschiedkundige, kultuur- of kunsthistorische be-

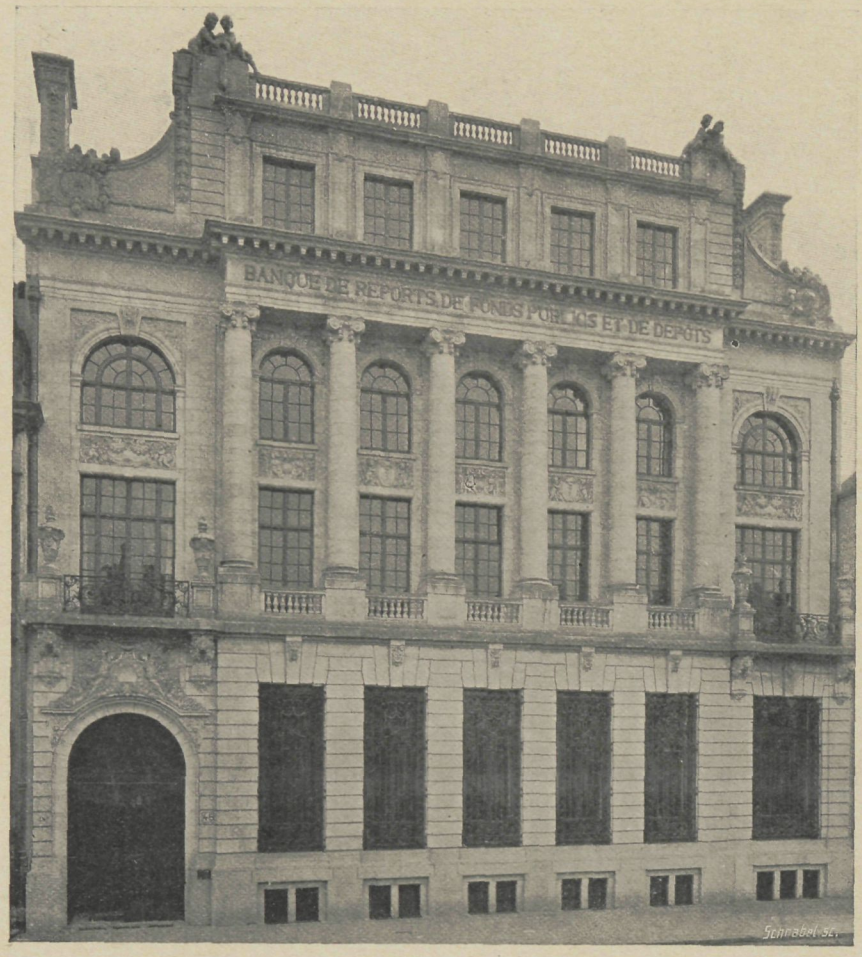

DE „BANQUE DE REPORTS, DE FONDS PUBLICS ET DE DÉPOTS" TE ANTWERPEN. ARCHITEKT EMILE THIELENS

MAISON LIPS
Schnabel sc.

Schnabel sc.

teekenis of wegens hun aesthetisch effekt, in het openbaar belang is.

Spreker betoogde ten slotte: „De groote technische vooruitgang van dezen tijd heeft eene vroeger nauwelijks gedroomde uitbreiding van het verkeer en eene verandering van vele waarde-verhoudingen tengevolge gehad, waardoor het gevaar voor het behoud der oude monumenten van dag tot dag stijgt. De eischen van het verkeer en de waarde-vermeerdering van terrein en gebouwen zijn de gevaarlijkste vijanden der oude gebouwen en zij worden slechts voor een klein deel tegengegaan door de eveneens stijgende waarden der laatste als zoodanig. Het schijnt dringend geboden dat niet alleen de meer of minder daadwerkelijke sympathie van vrienden en vereerders hier ter hulp komt maar ook de bescherming der wet, wil een onvervangbare kultuurschat ons behouden blijven."

De rapporteur gaf de volgende konklusie in overweging: „De regeeringen van alle kultuurstaten worden uitgenoodigd om hunne bijzondere zorg te wijden aan de bescherming der binnen hun gebied gelegen monumenten van geschiedenis en kunst, om ambtelijke inventarissen op te maken en wettelijke bepalingen ter bescherming dezer monumenten uit te lokken."

Aan de discussie namen de Franschen Besnard, Nizet en Daumet, de Russische Geheimraad Küttner en de Bohemer Dr. Trauta deel. De laatste sprak den wensch uit, dat een internationale kommissie de grondslagen eener wettelijke regeling zou ontwerpen. Prof. Deininger daarentegen beval den omgekeerden weg aan, eerst nationale wetten, daarna eene internationale overeenkomst. Met algemeene stemmen werd de konklusie aangenomen.

Terwijl de bovenstaande onderwerpen werden behandeld, werden in de zaal van het Gewerbe-Verein drie voordrachten gehouden. Over

Fotografie en fotogrammetrie in dienst der monumentenzorg en van het monumentenarchief

sprak Prof. Dolezàl (Weenen). Spreker betoogde hoe fotografie en fotogrammetrie (welke laatste het mogelijk maakt op de foto te meten) bij rationeele en stelselmatige toepassing de belangrijkste hulpmiddelen zijn. Zij leiden tot eene objectieve, natuurgetrouwe en streng korrekte afbeelding van het bouwwerk en maken het mogelijk de monumenten in beeld en maat vast te leggen. Spreker zette nu uitvoerig en met vertooning der bijbehoorende toestellen uiteen hoe de opname van een bouwwerk met „Meszbilder" geschiedde en ontwikkelde zijne denkbeelden omtrent de inrichting van archieven, die zoowel aan de eischen van kunstenaars, geschiedvorschers, architekten en kunstindustrieelen beantwoorden.

Het geestelijke eigendomsrecht van den architekt

werd door Dr. Erös (Budapest) behandeld. Hij zette het ontstaan van het recht op het geestelijk eigendom uiteen. In het Romeinsche recht was het onbekend, omdat dit alleen een recht op materieele goederen kende. Eerst de uitvinding van de boekdrukkunst gaf aanleiding om het geestelijk eigendom door privileges te beschermen, die echter meer een bescherming van den arbeid waren. Uit deze ontwikkelden zich letterkundige en artistieke eigendomsrechten, wier oudste in Engeland in 1735 ontstonden. Na eene chronologische opsomming der onderscheiden wetgevingen, betoogde spreker de wenschelijkheid van internationale bescherming en besprak hij in het bijzonder de Duitsche Rijkswet van 1907 die ook bouwwerken beschermt. Volgens deze wet geeft echter iets „nieuws" alleen, evenmin als iets „individueels" recht op bescherming. Het artistieke moet met het persoonlijke harmonisch vereenigd worden, gelijk ook door rechterlijke uitspraken is vastgelegd. Dr. Erös besprak ten slotte de betrekkelijke regelingen van andere staten en verlangde dat alle en in het bijzonder Oostenrijk-Hongarije tot de Berner Conventie zouden toetreden.

Baurat Ivecovic (Zara) behandelde, door talrijke foto's toegelicht: **De ontwikkeling der middeleeuwsche bouwkunst in Dalmatië.**

(Wordt vervolgd.)

DE „BANQUE DE REPORTS, DE FONDS PUBLICS ET DE DÉPOTS" TE ANTWERPEN

ARCH. EMILE THIELENS

(BIJ DE DUBBELE LOSSE PLAAT)

Het gebouw opgevat in Louis XIV-stijl, ontworpen door den architekt Emile Thielens, dient niet alleen voor den dienst der Bank, maar het is tevens ingericht om een aantal bureelen te vestigen van Maatschappijen, die van de Bank afhangen, of met haar in nauwe betrekking staan.

Het gebouw is in gewapend beton (systeem—Hennebique) opgetrokken. Het wordt verwarmd door stoom, is electrisch verlicht, bezit een bijzondere telefoondienst en beantwoordt kortom aan alle eischen des tijds.

Het gebouw beslaat ongeveer 1800 M². met eene

gevelbreedte van circa 26 M. aan de Place de Meir en is binnen één jaar tijds gebouwd geworden. De gevel is in Euville-steen, met plint in grijs Granit de l'Ouest. De gevel prijkt met zes kolommen, opgaande over de eerste en tweede verdieping en boven deze kolommen is tegen de attiek gerekend op de plaatsing van zes allegorische standbeelden, die thans echter nog ontbreken.

Twee kindergroepen van VAN BEURDEN bekronen thans reeds deze attiek.

Het gebouw staat aan de Place de Meir naast het Koninklijk Paleis, hetwelk slechts ééne verdieping boven den beganen grond bezit en in stijl LOUIS XV is gebouwd. De bouwmeester der Bank heeft zich tot taak gesteld, het nieuwe zakenpaleis, hetwelk vier verdiepingen heeft, zoodanig te ontwerpen, dat het Koninklijk Paleis, een goed specimen der XVIIIde eeuwschen bouwkunst, zoo weinig mogelijk zou verliezen van zijne belangrijkheid.

De beganegrond is geheel ingericht voor de Bank. Hier ligt, behalve de bureelen, de groote „Zaal der Loketten" welke voor het publiek bestemd is. Deze hal, alhoewel eenvoudig van architektuur, is uit rijke goed harmonieerende materialen samengesteld.

Wanden, pilasters en kolommen bestaan uit „Echaillon rose" met bronzen kapiteelen en basementen, de laatste rustende op eene plint in bruin Fransch graniet.

De vloer bestaat uit witte marmeren tegels, afwisselend met tegels van „rose-vert"-marmer. Het plafond (van prismaglazen) rust op ijzeren versierde liggers. Het licht verspreidt zich overvloedig over de geheele gelijkvloersche verdieping.

Naast de openbare hal ligt de bijzondere hal der Administratie. Deze, wier wanden in witte Larryssteen opgetrokken zijn, prijkt ook met een rijken marmeren vloer.

De loketten van deze eerste hal zijn evenals al het andere schrijnwerk, uitgevoerd in eikenhout, waaraan de noodige toon gegeven is, teneinde een harmonisch geheel te verkrijgen. In de breede vestibule welke vanaf de straat toegang geeft tot beide hallen, mondt de marmeren trap naar de Safes en is voorts een electrische lift opgesteld. Achter de vestibule en in het verlengde daarvan, bevindt zich de monumentale hoofdtrap. Al deze gangen en trappen zijn uitgevoerd in Larryssteen en gele Echaillon, voor zoover de plinten en de treden betreft, alsook de vloeren. Eenige gedeelten zijn gebeeldhouwd en het plafond van de trap is rijk versierd met figuren. De leuningen zijn van gesmeed ijzer.

Aan de voorzijde liggen de bijzondere bureelen der administrateuren, directeuren en de receptiezalen, allen in den stijl van het gebouw ingericht. Een tweede lift ten dienste der administratie is in dit gedeelte van het gebouw. Een derde lift dient voor het lagere personeel.

Zooals reeds gezegd is, bevatten de verdiepingen talrijke bureelen en de vierde verdieping is gedeeltelijk ingericht voor woning van portiers, tot bergplaats en voor archieven.

Het glazen prisma-plafond der hal van gelijkvloers dient als vloer van de hal der eerste verdieping. Deze laatste beslaat de gansche hoogte der overige verdiepingen en heeft, ter hoogte der tweede en derde verdiepingen, omloopende balcons, waarvan ook de vloeren bestaan uit prismaglazen, rustende op ijzeren consoles versierd met smeedijzerwerk en balustraden.

Op de vierde verdieping springt de gang, die de hal omringt, in. Hierdoor is de koepel, deze zaal verlichtende, aanmerkelijk grooter gemaakt kunnen worden.

Deze hal, geheel in Larryssteen met beeldhouwwerk uitgevoerd, is een zeer indrukwekkend geheel. Zij is van den glazen vloer tot in het glazen dak, 25 M. hoog en heeft bij eene lengte van 25 M., een breedte van 8,20 M.

Op de eerste verdieping zijn aan de voorzijde verscheidene zalen ten dienste der administratie ingericht, allen zeer smaakvol in LOUIS XIV-stijl. In het bijzonder verdient de Algemeene Vergaderzaal de aandacht.

De sousterrains zijn met dezelfde zorg als de andere verdiepingen ingericht. Al de plaatsen waar het publiek toegang heeft, zijn in denzelfden stijl opgevat.

Naast de ijzeren ingangsdeur voert een breede marmeren trap ons naar eene rijke vestibule, gesloten met sierlijke ijzeren hekken, welke naar de Safes leidt.

De beide Safe-deposit-kluizen zijn ingericht met omloopende gaanderijen. De eerste (20,70 M. lang, 8,15 M. breed en 4,20 M. hoog) bevat alleen reeds ongeveer 2500 safe-loketten van verschillende afmetingen. De kluizen zijn geheel in beton opgetrokken en nog extra gepantserd met compound-pantserplaten.

Is de indruk die deze reusachtige en fraai afgewerkte „luxe"-safe-deposit maakt, reeds grootsch, het zijn vooral ook de uiterst zware kluisdeuren, die het geheel afsluiten, welke de bewondering wekken. Deze zijn van zóó massieve konstruktie als in Europa nog niet dikwijls is toegepast, terwijl de eigenaardige scharnierbeweging, die toelaat de deuren aan alle kanten tegelijk in het raam hermetisch vast te drukken, een hoogen waarborg tegen aanslagen door ontploffingsmiddelen biedt. Het slotwerk van de hoofddeur opent en sluit zich geheel automatisch; overal zijn voorts uurwerksloten aangebracht.

Genoemde kluisdeuren, bepantseringen, loketten, in één woord de geheele Safe-deposit-kluisinrichting, alsmede de stalen schrijfcellen in de Couponkamer, de inrichting der Directie-kluis met Effectenkasten, talrijke pantserhekwerken e. d., zijn geleverd door de firma J. LIPS BZN. te Dordrecht (filiaal te Brussel, Boulevard du Nord 104/106) welke hiermede een werk verricht heeft, waarmede zoowel bankdirectie als bouwmeester hoogelijk ingenomen zijn en dat onze Nederlandsche industrie tot eer strekt.

PROF. J. A. VAN DER KLOES

INDRUKKEN UIT DE NEDERLANDSCHE STEENINDUSTRIE

(Vervolg en Slot)

In het laatst van Juni (1907) ving ik, nu in gezelschap van mijn assistent, den heer P. Siekman, een nieuwe rondreis aan, uitgaande van Enschede. De Twentsche steenfabrikatie van voorheen herinnerde ik mij nog uit de dagen van den bouw der machinefabriek van Gebrs. Stork te Hengelo in 1867. Wij kregen den steen voor dat werk van verscheiden kleine tichelwerken te Hengelo, Borne, Rijssen en Bentheim. Hoezeer is de toestand ook in deze streken veranderd! In den omtrek van Enschede zijn een aantal kleine en groote tichelwerken verrezen; wij bezochten er een drietal van, alle met strengpersen en ringovens werkende. De steenen worden onmiddellijk in haaghuizen te drogen gezet. De textiel-industrie in deze streken eischt altijd door baksteen; het baksel gaat dus grif weg; op een van de drie bezochte fabrieken was geen enkele steen meer in voorraad. Naar schoonheid wordt niet gevraagd; met de kwaliteit wordt genoegen genomen, al mag die voor onze begrippen niet hoog genoemd worden. Op een groot tichelwerk in den omtrek van Oldenzaal bleek zij iets beter te zijn; de ruimte boven den ringoven is daar tot drogerij ingericht. Wij troffen een eind verder ook nog een zeer primitief klein tichelwerk met handvormerij aan. Denzelfden dag bezichtigden wij nog een wel ingericht tichelwerk te Hengelo, het eenige in geheel Twente waar met vormbakmachines gewerkt wordt; de vormbakken worden op planken geledigd en de steenen met plank en al op rekken in haaghuizen te drogen gelegd. Er worden daar roode en gele steenen van hooge kwaliteit vervaardigd. Nog werden er bezocht te Borne, te Albergen bij Almelo en te Rijssen.

De laatste verdienen vermelding om hun uiterst primitieve inrichting. Men denke zich een aantal kleine open oventjes op de heide verspreid, elk of hoogstens twee bijeen aan een anderen eigenaar toebehoorend. De klei wordt over een paar uren gaans afstand met paard en kar aangevoerd, de steenholen eveneens over iets kleineren afstand van de andere zijde. Voor het product natuurlijk geen ander vervoermiddel! Treedelen met kar en paard dienen voor de toebereiding der grondstof. Enkele hadden het nog niet eens zoover gebracht en werkten de klei met spade en greep uit de hand dooreen. Doch wat men niet verwachten zou, rooden en gelen steen, wel niet mooi, maar zeer goed. En toch moeten die lieden met hun bedrijf uitkomen, anders gingen zij er niet mede door!

Er zijn nog verscheiden andere steenfabrieken, ook groote, in Twente, doch evenmin als in Brabant kon ik alle bezoeken.

Toen ging het op Olst aan, van waar uit de heer Aberson de goedheid had ons onder zijn leiding een paar Waalsteenfabrieken in den omtrek van Deventer te doen bezichtigen.

Toen volgde een kruistocht in drie richtingen door de provincie Groningen: langs het Winschoterdiep over Veendam naar Heiligerlee en Winschoten, langs het Damsterdiep naar Delfzijl en langs het Boterdiep naar Bedum en Onderdendam.

De Groninger baksteenindustrie vormt een op zich zelf staand geheel. De fabrikanten hebben een eigen vereeniging. Allen verwerken dezelfde grondstof, de z.g.n. Dollartklei, die den bodem vormt van een groot deel der provincie. Deze klei verschilt van de andere in Nederland voorkomende soorten door haar bijzonder groote vetheid — er worden ook dakpannen en draineerbuizen van gemaakt — en onverbeterlijke straatklinkers. Zij bakt in de tusschensoorten hoog rood.

De steenen werden, evenals de Friesche gele, van oudsher in water gevormd en dus niet bezand. Er is echter nog slechts één handvorm-tichelwerk over. Al de andere hebben de strengpers ingevoerd; men maakt daarmede ook de draineerbuisjes, doch nog geen dakpannen. Deze worden uit de hand gevormd; er heeft zich echter een fabriek voor het maken van stempelpers(Boulet-)pannen ingericht. De draineerbuizen worden goed doorbakken; men is daar gelukkig los van het denkbeeld dat zulke buizen poreus moeten zijn.

De droogplaatsen voor de steenen waren van oudsher onder dak. Men was van meening, dat de klei te vet is om in de open lucht te drogen gelegd te kunnen worden.

De voorheen algemeen en nu nog gedeeltelijk in gebruik zijnde, z.g.n. Duitsche, overdekte ovens zijn nu grootendeels door ringovens verdrongen, doch men is er tot dusver niet in geslaagd daarin de vermaarde blauwe klinkers te stoken. Wie geen ouderwetschen oven meer bezit, koopt deze van zijn vakgenooten, om toch behoorlijk gesorteerd te zijn.

Opmerkelijk zijn de kleuren van de tot glas gesmolten koppen der Groningsche mondsteenen. Degenen, die gaarne afwisseling in de kleur van hun metselwerk zien, kunnen hier hun hart ophalen. Zij worden niet als siersteen, doch als minderwaardig voor geringen prijs verkocht.

Te Veendam en te Delthuizen worden profiel- en vormsteenen gemaakt. In eerstgenoemde plaats ook verglaasde steenen en vrij ornament.

De Groningsche steen komt tot dusver alleen tot kleurafwisseling in ander metselwerk over de grenzen der provincie, doch de fabrikanten zullen de eerste de beste gelegenheid aangrijpen om hun waar in Holland in het groot als gevelsteen aan den man te brengen; weer een nieuwe mêe-eter, aan den algemeenen disch! Men vergete niet dat de specialisten in siersteen de zwaarste con-

currenten van het ouderwetsche hard- en gevelgrauw zijn.

Nog niet zeer lang geleden had ik eenige tichelwerken in Utrecht en Limburg gezien, en achtte dit nu niet meer noodig, doch ik vroeg en verkreeg nog toegang tot twee van de grootste, nieuwerwetsch ingerichte Waalsteenfabrieken te Haaften en te Lobith. Als de heeren steenbakkers nu zoo goed willen zijn met aandacht te lezen en mij opmerkzaam te maken op mogelijke onjuistheden in hetgeen ik hier geschreven heb, kunnen in den 2en druk van „Onze Bouwmaterialen" geen groote flaters op dit gebied meer voorkomen.

Er zijn wapenen, die gevaarlijker kunnen worden voor hem, die ze hanteert, dan voor dengenen, tegen wien zij gericht zijn. Die, welke de voorvechters der Waalsteenfabrikanten gebruiken, komen mij voor van dien aard te zijn: afgeven op wat zij „surrogaten" van hun eigen fabrikaat gelieven te noemen en aansporen tot beperking van productie om tot hoogere prijzen te geraken.

Door hun bezwaarschrift tegen den Noord-Brabantschen steen hebben zij hun vakgenooten in die provincie tegen zich ingenomen, zonder dezen in 't minst te schaden. Integendeel hebben de Noord-Brabanters zich in den strijd gehard, hun fabrikaat verbeterd en hun industrie uitgebreid. Evenals hun voorgangers, de Waalsteenfabrikanten, groeiden zij tegen den druk der omstandigheden in. Thans zenden zij reeds hun fabrikaat als gevelsteen noordwaarts de andere provinciën in.

Niet anders is menschelijkerwijze te verwachten van het tegenwoordig optreden dier voorvechters tegen den kalkzandsteen of, zooals het later heette, tegen de daaronder voorkomende slechte fabrikaten. Zoo er iets geschikt is om de kalkzandsteenfabrikanten aan te sporen tot inspanning van vereende krachten ter volmaking van hun fabrikaat, zijn het zeker de aanvallen van den laatsten tijd.

Ik geniet het voorrecht van vrij en onafhankelijk te zijn en gaarne herroep ik, na mijn in 1906 en 7 ingesteld uitgebreid en nauwgezet onderzoek der Nederlandsche kalkzandsteenindustrie, het op blz. 33 van mijn „Handleiding voor den Metselaar" (3en druk, Leiden, E. J. Brill, 1905) over dien steen uitgesproken oordeel:

„De kalkzandsteen kan in vele gevallen den baksteen met goed gevolg vervangen, doch staat in alle opzichten bij redelijk goeden baksteen achter, in de eerste plaats wat de vuurvastheid betreft."

Een goede kalkzandsteen — en deze worden door verscheiden Nederlandsche fabrieken gemaakt — is een zeer vuur- en weervast materiaal en voor velerlei werk bruikbaar. Ik trof hem aan in buiten- en binnenmuren, fundamenten en waterdichte kelders, fabrieksschoorsteenen en ketelbemetseling, ja zelfs aan gemetselde trappen en als straatmateriaal voor voetpaden en bordessen, zonder dat hij tot dusver in deugdelijkheid is te kort geschoten.

Als gevelsteen staat hij, evenals de cementsteen, ver bij den baksteen achter. Ik kan mij in kalkzandsteen geen monumentaal gebouw en zelfs geen deftig heerenhuis in een stad voorstellen, dat op den duur voldoen zou. In weerwil van zijn geringe wateropname krijgt de witte kalkzandsteen reeds bij regen weldra een groezelig aanzien en door het aanhechten van stof en roet wordt hij na verloop van tijd hoe langer hoe onoogelijker. In de minder verontreinigde lucht ten platten lande vervalt dit bezwaar grootendeels, doch in de groote steden zijn gevels aan te wijzen, die in weinige jaren geheel vervuild zijn. Op gekleurden kalkzandsteen komen roet en stof veel minder uit, doch het schilderachtig aanzien van een ouden baksteengevel zal met geen kleurstof in kalkzandsteen of cementsteen ooit te evenaren zijn.

De Nederlandsche kalkzandsteenindustrie doorloopt een zwaren tijd. Zij heeft ontegenzeggelijk minderwaardige producten aan de markt gebracht en zoodoende den tegenstanders een wapen in handen gegeven, waarvan deze maar al te gretig gebruik hebben gemaakt, om het den goeden met de kwaden te doen ontgelden. Doch zij heeft zich te ver ontwikkeld om daardoor vernietigd of op den duur geschaad te kunnen worden. Ook uit haar midden zullen in 't belang der gemeenschap en tot verheffing der industrie de zwakken moeten uitvallen of uitgeworpen worden.

Keeren wij nu nog even tot de baksteenindustrie terug om na te gaan waartoe samenwerking in haar midden zou kunnen leiden. Velen fabrikanten heb ik hun meening gevraagd omtrent een syndicaat. Zeer weinigen hunner bleken daartoe over te hellen, doch één was er, die een licht voor mij deed opgaan met betrekking tot het nut, dat van zulk een instelling zou kunnen uitgaan.

Pogingen tot beperking der productie, teneinde de prijzen op te voeren, kunnen nu nog minder dan voorheen tot iets goeds leiden. (Hoe zouden de mededingers in hun vuisten lachen, als het er werkelijk eens toe kwam!) Men kan van de kleine lieden in redelijkheid niet vergen den korten tijd, waarin zij kunnen werken, nog te bekorten, opdat de grootindustrieelen met hun ringovens en kunstdrogerijen zomer en winter — zij het ook met verminderde kracht — rustig door zouden kunnen werken; en evenmin van de laatsten, dat zij den voorsprong, dien zij door hun ijver en doorzicht op de achterblijvers hebben verkregen, ten bate van dezen weer zullen opgeven. Neen, wie in onzen tijd niet mee kan komen, diens uur is geslagen, al kan hij zijn bestaan ook nog een tijdlang rekken.

Een syndikaat — zoo mijn zegsman — heeft andere verplichtingen. Het naast (koopt of pacht) zooveel tichelwerken, groote en kleine, als het kan. Het stelt eenigen der bekwaamsten uit zijn midden tot beheerders

aan en nu worden de lakens uitgedeeld, in verband met de plaatselijke gesteldheid, de ligging der fabrieken en den aard der grondstoffen, die zij verwerken. Wat niet flink rentabel is wordt stilgezet en aan het terrein zoo mogelijk een andere bestemming gegeven. Gunstig gelegen fabrieken worden uitgebreid en op grootbedrijf en lage verkoopprijzen ingericht; andere tot fabrikatie van siersteenen bestemd. Nu geen onderlinge terughoudendheid en naijver, geen halve maatregelen en geen halve deskundigen als raadslieden meer. Alles, personeel en materieel 't beste van 't beste. Dan vraagt men zich af, wat kunnen wij doen tegen de concurrentie van buiten af? Waar kunnen wij het best „Iron bricks" gaan maken om den Engelschen het werk uit de handen te nemen en tevens krachtig den strijd aan te binden tegen de Quenast- en basaltine-trottoirtegels? Waar ligt er grondstof voor „Rostolietkeien", teneinde de buitenlandsche natuurkeien te belagen? En hebben wij dan toch eenmaal droogpersen in bedrijf, wat zou ons dan beletten ook andere vloer- en trottoirtegels in plaats van de buitenlandsche te gaan maken? Ligt daar niet een onafzienbaar terrein braak?

Eere mijn zegsman! Zulke lieden hebben iets beters te doen dan zich kinderachtig aan te stellen tegenover hun mededingers. Zij lachen om de voorvechters, die dezen met groote woorden meenen te kunnen vernietigen en het op de zenuwen krijgen, als dit onmogelijk blijkt.

't Komt mij voor, dat groot en klein wel zullen doen de hier medegedeelde opvatting van een syndikaat in ernstige overweging te nemen. Blijft ieder zijn eigen weg gaan, dan kan het einde niet anders zijn dan dat de ouderwetsche tichelaars het tegen hun op grootbedrijf en zomer en winter ingerichte vakgenooten voor goed afleggen.

Delft, December 1907.

GEMENGDE BERICHTEN

Het beeldhouwwerk van het Vredespaleis is opgedragen aan den heer W. RETERA, leeraar aan de Kunstnijverheidsschool te Amsterdam.

De Rijkscommissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst heeft haar 5e jaarverslag (over 1907) gepubliceerd, waaruit blijkt dat de commissie haar taak, de inventariseering, beschrijving en opname der Nederlandsche monumenten met kracht voortzette. De eerste proeve eener voorloopige inventaris (de provincie Utrecht) is thans verschenen. De commissie bezit een 1000-tal foto's, verschillende opmetingen en een archief, waarbij in bewerking is een klapper op tijdschriften.

Verschillende malen werd het oordeel der commissie ingeroepen of gaf zij ongevraagd advies. Hare pogingen mochten echter niet steeds succes hebben en eenige malon konstateerden zij dat een, met rijks subsidie hersteld bouwwerk, opnieuw aan verknoeiing of verval blootstond.

Algem. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond. Door dezen Bond is een circulaire verspreid, houdende een verzoek tot inwilliging van den reeds ouden wensch om aan het personeel op technische bureaux 8 achtereenvolgende dagen verlof te verleenen met behoud van salaris. Bij deze circulaire is een lijst van werkgevers gevoegd die hunne volle sympathie met deze actie van den Bond betuigden.

Evenals het voorgaande jaar gaat ook „De Bouwwereld" met deze sympathiebetuiging mede en twijfelt zij ook niet of, met overleg tusschen personeel en chefs, die 8 vacantiedagen wel verleend zullen worden.

BERLIJN. Het Märkische Provinzial Museum is onlangs na een bouwtijd van tien jaren geopend In 1892 was reeds een prijsvraag uitgeschreven waarin het ontwerp van den Stadsbouwmeester MÖLLER den 1sten prijs verwierf. Deze architekt stierf kort daarna en toen aan LUDWIG HOFFMANN de leiding van het stedelijke bouwbureau van Berlijn werd opgedragen, werd het bekroonde ontwerp door een projekt van HOFFMANN vervangen. Dit laatste gaat evenals meerdere nieuwere musea uit van het denkbeeld dat, het gebouw uitwendig, evenals de verzamelingen die het verbergt, een beeld moet geven van den ontwikkelingsgang der kultuur. Zoodoende vertoont het Märkische Museum dan ook een reeks van heterogene motieven, die echter tot een harmonieerend geheel vereenigd zijn. Op den voorgrond treedt de baksteengothiek, waarvan de Mark (o. a. te Brandenburg) zoo fraaie voorbeelden kan aanwijzen.

De toren, die met zijne zwaren massa het geheel beheerscht, doet denken aan een ridderslot. De hooge, doorbroken siergevels, waaraan kleurig geglazuurde en kunstig gevormde profielsteen ruime toepassing vond, herinneren aan raadhuizen als van Jangermünde en Königsberg. Elders zijn het motieven aan de markische kloosters Chorin, Heiligengrave, Boitzenburg, het „graue Kloster" te Berlijn.

Ook het inwendige vertoont een uiteenloopende behandeling al naar gelang den aard der verzamelingen. Een glanspunt is de gothische wapenhal, die met haar op slanke zuilen dragende gewelven geïnspireerd is op het refter-eetzaal van een der sloten die de duitsche orde in West-Pruisen stichtte, bijv. Mariënburg.

Andere zalen vertoonen het type van Renaissance, barok of rococo. Zoo is het 18de eeuwsche Berlijnsche porcelein tentoongesteld in een zaal, die met wandschilderingen uit een Oud-Berlijnsch paleis — van minister PODEWILS — is versierd. De gildezaal wederom vertoont met hare betimmeringen het karakter van den Renaissancetijd.

De Heidelberger Slotruïne, wel verre van, gelijk vroeger gemeld werd, ontkomen te zijn aan het dreigend gevaar van verdere restauraties, is daaraan nog wel degelijk blootgesteld.

De regeering is nog steeds van meening dat overdekking en inwendige „Ausbau" van den Otto-Heinrichsbouw het eenige middel is om de ruïne te bewaren. Zij is echter voornemens de zaak eerst aan de orde te stellen wanneer de gemoederen gekalmeerd zijn. Het is dus maar te hopen dat zulks nog geruimen tijd niet het geval wordt!

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Bulletin Ned. Oudh. Bond. Het Mei-nummer bevat verschillende bijdragen die meer in het bijzonder den bouwmeester kunnen interesseeren. N. BEETS schrijft over de aan JAN VAN SCOREL toegeschreven Warmenhuizer gewelfschilderingen, (thans in het Rijks-museum); ADOLF MULDER over de gewelfschilderingen in de Hervormde kerk te Noordbroek. De schilderingen zijn onlangs onderzocht en schrijver is van oordeel dat zij kunnen beschouwd worden als een zeer belangrijk stuk polychromie uit het midden der XVde eeuw.

De voor de indische architectuur belangrijke bijdrage over „het werk der commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera" door MARTINE TONNET, wordt

De aflevering bevat voorts een beschrijving van het Empirewoonhuis (thans Kantongerecht) te Schiedam en eene bespreking van een gerestaureerd Goudsch glasvenster.

Architectura Nr. 24. Bouwkunst. Opvoeding van het kind. De schrijver verwacht alleen een betere waardeering van kunst en schoonheid, wanneer de opleiding daarvan algemeen is en er dus begonnen wordt met het kind ideeën van schoonheid en kunst in te prenten. Daarom vestigt de schrijver ook de aandacht op de a. s. tentoonstelling „Opvoeding en kind" te houden in Augustus a. s. te 's Gravenhage.

Rapport der Jury inzake prijsvraag voor één-gezinsarbeiderwoningen, uitgeschreven door de Mij. t. b. d. Bouwk.

TECHNISCH GEDEELTE. Een reusachtig kleigebied, door V. K. Hiermede wordt bedoeld de uitgestrekte kleilagen in Peterborough in Engeland, waaromheen talrijke steenovens liggen, meer dan 35 stuks, die jaarlijks ongeveer 800 miljoen steenen afleveren.

Over de uitgestrektheid van de spoorwegen der aarde.

Schriftelijke vragen, gedaan op het examen voor opzichter van den Rijks-Waterstaat (1908).

Bouwkundig Weekblad Nr. 24. Over Weenen II, door H. E. (Vervolg). Met afbeeldingen.

De Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam.

„Die Haghe". Bespreking van het nieuw uitgekomen jaarboekje, waarin door den bouwmeester C. H. PETERS vele historische bijzonderheden vermeld worden van de bouwwerken van PIETER POST, die door den schrijver zoo bij uitstek als Hollandsche Renaissance gekwalificeerd worden. Eenige afb. uit dit jaarboekje zijn bij deze besprekingen gevoegd.

Een bouwmeester over zijn kunst aan het woord, door A. W. WEISSMAN. Dit opstel is een kritiek van het stuk van den bouwmeester C. H. PETERS, in het jaarboekje van de Vereeniging „Die Haghe".

Programma der prijsvraag over slachthuizen, uitgeschreven door het Ministerie van L., H. en N. (Zie de aankondiging op blz. 200.)

Afbeelding van het bekroond ontwerp van den heer A. BAART te Haarlem, van een schuitenhuis, uitgeschreven door de Afd. Haarlem der M. t. b. d. B.

Bouwkunst en Vriendschap. Programma der uitgeschreven prijsvragen. (Zie blz. 192.)

De Opmerker Nr. 24. De nieuwe Duitsche Wet op het auteursrecht van Werken der Beeldende Kunsten en der Photographie. (Vervolg.)

Het Weener Congres III. (Vervolg.)

Rapport der Jury inzake prijsvraag voor één-gezinsarbeiderswoningen, uitgeschreven door de Mij. t. b. d. Bouwk.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Programma van eene prijsvraag voor het ontwerpen van goedkoope, eenvoudige en doelmatige slachthuizen, zonder en met kunstmatige koelinrichtingen,

uitgeschreven door het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Art. 1. De mededinging wordt opengesteld voor bouwkundigen van alle landen.

Art. 2. De mededingers zijn gehouden om, binnen 4 maanden na afkondiging in de „Staatscourant", vrachtvrij hunne ontwerpen en begrootingen in te zenden aan het bureau van den Rijksbouwmeester in het 2de district, Nassau Odijckstraat Nr. 59, 's Gravenhage.

Art. 3. De stukken, gesteld in de Nederlandsche taal en geschreven door eene andere hand dan die van den inzender, moeten gewaarmerkt zijn met een motto en vergezeld gaan van een gesloten naambrief.

Art. 4. De mededingers zijn verplicht om voor bekroning in aanmerking te komen, plannen voor beide tvpen A en B (zonder en met kunstmatige koelinrichting) in te zenden.

Wordt hieraan of aan eenige andere bepaling van het programma niet voldaan, dan blijven de ingezonden stukken buiten aanmerking voor eenige onderscheiding.

Art. 5. De begrootingen der plannen mogen, met inachtneming der hieronder aangegeven uitzonderingen, de aangegeven bouwsommen in geen geval overschrijden.

Tot aanbeveling zal het strekken, wanneer eene goede oplossing kan worden verkregen voor een lageren prijs, dan den als maximum vastgestelden.

Art. 6. De plannen moeten worden bewerkt volgens het Slachthallenstelsel en kunnen worden toegelicht met eene korte memorie.

Art. 7. Uitgeloofd worden de navolgende prijzen en premiën:

Voor type A (zonder kunstmatige koelinrichting) een prijs van f 250, een premie van f 100.

Voor type B (met kunstmatige koelinrichting) een prijs van f 750, een premie van f 300.

Art. 8. De bekroonde inzendingen blijven het eigendom van het Rijk.

Art. 9. De Jury is bevoegd slechts één der plannen van eene inzending te bekronen.

Plannen van bijzondere verdienste, aan welke evenwel geen prijs of premie wordt toegekend, kunnen door den Minister op voordracht der Jury worden aangekocht tegen een bedrag gelijk aan de premie voor dat type vastgesteld.

Art. 10. Type A (zonder kunstmatige koelinrichting.) Bouwsom f 15.000.

De mededingers moeten inzenden:

a. een plattegrond van de verschillende gebouwen met de situatie, waarop de Noordpijl moet zijn aangegeven;

b. lengtedoorsneden;

c. dwarsdoorsneden — en

d. eene gevelteekening.

Alles op schaal 1 : 100.

e. gedetailleerde begrooting van kosten van gebouw en inrichting, zonder kunstlicht, zonder aankoop van grond, zonder terreinophooging en zonder terreinafscheidingen.

Het plan zal moeten bevatten:

1. eene slachthal voor groot en klein vee, met 3 slachtstanden voor groot vee en 2 banken voor klein vee;
2. eene inrichting tot het wasschen van darmen, met 3 standen;
3. eene slachthal voor varkens, met steekhok, broeikuip, ontharingstafel en ruimte voor 12 uitgeslachte varkens;
4. eene inrichting tot het wasschen van darmen, met 3 standen;
5. eene mestbergplaats met penshuis;
6. eene overdekte standplaats voor 6 stuks vee voor de verificatie, met gelegenheid tot het wegen van levend vee;
7. eene dienstvertrek voor de administratie en eventueel te verrichten microscopisch onderzoek;
8. eene watervoorziening voor koud water en voor warm water;
9. de noodige privaatinrichtingen en waschgelegenheden;
10. eene voldoende rioleering en afvoer van vuil — en
11. bestrating van de verschillende toegangen op het terrein van het slachthuis.

Bij het ontwerpen van het plan moet worden rekening gehouden met de omstandigheid dat aangenomen wordt, dat geen plaatselijke rioleering bestaat en ook geene drinkwaterleiding.

Type B (met kunstmatige koelinrichting.) Bouwsom f 70.000.

De mededingers moeten inzenden:

a. een plattegrond van de verschillende gebouwen met de situatie, waarop de Noordpijl moet zijn aangegeven;

b. lengtedoorsneden;

c. dwarsdoorsneden, en

d. eene gevelteekening.

Alles op schaal 1 à 100.

e. gedetailleerde begrooting van kosten van gebouw en inrichting zonder kunstlicht, zonder aankoop van grond, zonder terreinophooging en zonder terreinafscheidingen.

Het plan zal moeten bevatten:

1. eene slachthal voor groot en klein vee, met 4 standen en 2 banken voor klein vee;
2. eene inrichting tot het wasschen van darmen, met 6 standen;
3. eene slachthal voor varkens met steekhok, broeikuip, ontharingstafel en ruimte voor 24 uitgeslachte varkens;
4. eene inrichting tot het wasschen van darmen, met 6 standen;
5. eene mestbergplaats met penshuis;
6. eene overdekte standplaats voor 12 stuks vee voor de verificatie, met gelegenheid tot het wegen van levend vee;
7. eene afzonderlijk dienstgebouw, bevattende een kantoor, een keurlokaal en eene dienstwoning (machinist);
8. eene inrichting tot het vernietigen van vleesch;
9. een koelhuis ter groote van pl.m 60 M².;
10. een voorkoelhuis ter grootte van pl.m. 36 M².;
11. eene machinekamer met toebehooren;
12. een sterilisator;
13. eene watervoorziening voor koud water en voor warm water;
14. de noodige privaatinrichtingen en waschgelegenheden;
15. eene voldoende rioleering en afvoer van vuil, en
16. bestrating van de verschillende toegangen op het terrein van het slachthuis.

Bij de uitwerking van het plan mag worden aangenomen het bestaan van eene plaatselijke rioleering, eene drinkwaterleiding en eene gasfabriek.

Art. 11. De begrooting zal moeten bevatten eene gedetailleerde opgave der kosten, waaruit duidelijk moet kunnen blijken, dat voor het te noemen bedrag het ontwerp zal kunnen worden uitgevoerd.

Aangenomen wordt, dat op staal kan worden gebouwd en dat de muren op 1 M. onder terrein worden aangelegd.

Ter verkrijging van eenheid in prijzen wordt bepaald, dat de uurloonen der ambachtslieden op 20 cent en die der opperlieden op 15 cent worden gesteld.

Art. 12. De ontwerpen worden beoordeeld door eene Jury, bestaande uit:

D. E. C. KNUTTEL, Rijbsbouwmeester in het 2e district te 's Gravenhage, voorzitter;

J. J. F. DHONT, directeur van het gemeentelijk slachthuis te Rotterdam;

F. J. NIEUWENHUIS, directeur der gemeentewerken te Utrecht;

Dr. H. REMMELTS, inspecteur in algemeenen dienst bij de Directie van den Landbouw, te 's Gravenhage;

J. N. VAN RUYVEN, directeur der gemeentewerken te Dordrecht, secretaris.

Art. 13. Inlichtingen zullen op schriftelijke aanvrage gegeven worden door den secretaris der Jury.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D.H. HAVERKAMP EN J.H.W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER
HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 26. 24 Juni 1908.

ECHO'S. VI

Prijsvraag-misères.

Wederom zijn eenige prijsvragen uitgeschreven wier programma's tot ernstige bezwaren aanleiding geven. Die voor een Ziekenhuis van Veendam zullen wij maar laten rusten; een prijsvraag-programma dat niet den minsten waarborg er voor biedt dat den bekroonde ook de uitvoering van zijn projekt wordt opgedragen, verdient niet anders dan dat men het naast zich deponeert.

Het zal ons benieuwen wie in dien strik vliegt. —

Belangrijker is de N.B. van rijkswege uitgeschreven prijsvraag voor „het ontwerpen van goedkoope, eenvoudige en doelmatige slachthuizen."

Men had, zoo oppervlakkig oordeelende, wellicht gemeend te mogen verwachten, dat de voorzitter der Jury uit de dagen dat hij tijdens het uitschrijven der in alle opzichten zoo uitermate geslaagde Vredespaleis-prijsvraag, de adviseur was van het Carnegiebestuur, uit de gemaakte en juist gebleken opmerkingen wel iets zou hebben waargenomen omtrent de eischen waaraan een goed prijsvraagprogramma zou hebben te beantwoorden. Niet alzoo. Of, zoo hij het al mocht opgemerkt hebben, is zulks wederom vervluchtigd. Althans het prijsvraagprogramma van nu heeft eenzelfde kardinale fout als het programma van toen.

Gevraagd wordt n.l. een opgave van kosten en dat nog wel eene „waaruit duidelijk moet kunnen blijken, dat voor het te noemen bedrag het ontwerp zal kunnen worden uitgevoerd." Een lijst van eenheidsprijzen van materialen die zou kunnen uitwerken, dat de berekeningen op gelijke basis waren opgetrokken, zoodat zij onderling vergelijkbaar waren, ontbreekt evenwel. Dat is te merkwaardiger omdat het programma wel de volgende zinsnede behelst: „Ter verkrijging van eenheid in prijzen wordt bepaald, dat de uurloonen der ambachtslieden op 20 cent en die der opperlieden op 15 cent worden gesteld." Hieruit blijkt dat een oogenblik toch gevoeld is dat het programma eenige prijsgegevens diende te bevatten. Waarom die nu zoo onvolledig gegeven en niet de konsekwenties getrokken door eene lijst van eenheidsprijzen te geven?

Op deze wijze worden weer moeilijkheden uitgelokt die best hadden kunnen zijn vermeden.

Wij moeten ook nog de aandacht vestigen op eene schromelijke onbillijkheid in het programma.

De prijsvraag vraagt ontwerpen voor twee typen van slachthuizen: Type A zonder kunstmatige koelinrichting, bouwsom f 15.000 en Type B met kunstmatige koelinrichting, bouwsom f 70.000. Wie voor eene bekroning in aanmerking wil komen is krachtens Art. 4 van het programma verplicht om voor beide typen, A en B, plannen in te zenden. En uit de eischen van het programma blijkt dat dit op het maken van twee zelfstandige ontwerpen neerkomt. De mededinger heeft dus twee ontwerpen in te zenden, bestaande uit plattegronden, lengte- en dwarsdoorsneden, gevelteekeningen en gedetailleerde begrooting. Terwille van deze laatste zal de ontwerper nog heel wat meer arbeid moeten doen dan teekeningen maken. Want die begrooting omvat ook de inrichting, de outillage van het abattoir, respectievelijk van het koelhuis, de machineriën, sterelisatoren, etc.

Tot zoover gaat het, al moet gezegd worden dat deze arbeid al zeer weinig in verhouding staat tot de bedragen der uitgeloofde prijzen. Het merkwaardige komt echter nog: De staat e i s c h t dus dat iemand tegelijk twee volledige plannen maakt, maar wie zich aan dien eisch onderwerpt kan slechts in ééne der beide prijsvragen bekroond worden. „De Jury is bevoegd slechts één der plannen van eene inzending te bekronen." Dat is wel het summum: van een inzender te eischen dat hij twee doorwerkte ontwerpen (en wij leggen er den nadruk op dat het twee zelfstandige ontwerpen zijn die gevraagd worden, en niet een ontwerp met een op enkele weinig beteekende punten afwijkende variante) inzendt en hem dan van te voren aan te kondigen dat één dier ontwerpen zeker scheurpapier is. Er staat in het programma wel iets van ontwerpen van bijzondere verdiensten die aangekocht kunnen worden, maar dat is zeer vaag en geeft geen den minsten waarborg. Driewerf hulde aan het brein dat deze regeling bedacht! Waar men er algemeen op uit is om den arbeid die prijsvragen aan de mededingers stellen te beperken, vindt hier het tegendeel plaats.

Er is nog meer.

Art. 13 zegt wel zeer welwillend dat inlichtingen op schriftelijke aanvrage door den secretaris der Jury zullen gegeven worden, maar hier had behooren te zijn vermeld dat die vragen met de beantwoording gepubliceerd zouden worden en dat die antwoorden beschouwd zouden worden als toevoegingen en aanvullingen bij het programma. Hier worden de vragen weer bijwijze van onder-onsje behandeld.

De prijsvraag heet internationaal — een prijsvraag voor een gebouwtje van f 15.000! Straks schrijft de Staat der Nederlanden nog een internationale prijsvraag uit voor een schildwachthuisje. 't Een is weinig zotter dan het ander. Waarom internationaal?

Het programma is wel een parodie op een internationale regeling. Men vergelijke wat dienaangaande op de kongressen van Londen (1906) en nu onlangs te Weenen in overweging werd gegeven. Waarom bijv. ook geëischt dat de stukken in de Nederlandsche taal gesteld moeten worden. De Jury is toch wel voldoende de wereldtalen machtig? Is het inderdaad de bedoeling geweest internationale deelname uit te lokken, dan zal die taal-bepaling zulks grootendeels illusoir maken. De internationaliteit der prijsvraag maakt nu den indruk geen andere bedoeling te hebben dan om aan buitenlandsche fabrieken van koelhuizen en hunne agenturen de deelneming mogelijk te maken. Maar in dat geval is Art. 1 toch weer niet goed geredigeerd, dat de deelname open stelt voor bouwkundigen in alle landen. Zou een Duitsche firma beschouwd mogen worden als een bouwkundige? Zeker niet. zoodat haar ontwerp op grond van Art. 4 buiten aanmerking van onderscheiding zou blijven.

Ook in vele andere opzichten biedt de Rijks-prijsvraag allerminst eene model-regeling.

Men is het er vrijwel algemeen over eens, dat als termijn van inzending ook beschouwd mag worden de datum van inlevering bij het postkantoor in de plaats van herkomst. Althans voor buitenlandsche inzenders is dat billijk. Zij immers kunnen anders door vele omstandigheden dupe worden. In dit programma wordt echter weer geëischt dat de ontwerpen op een gestelden datum ten bureele van den Rijksbouwmeester Knuttel moeten zijn ingeleverd.

En wat zal nu met die inzendingen gebeuren?

Het programma zegt wel dat de bekroonde inzendingen eigendom van het Rijk worden, maar het zegt niet welke bevoegdheden het Rijk daarmede zich toeëigent. Worden de plannen als het ware publiek eigendom en verliest de ontwerper alle rechten? In dat geval vooral zouden de prijzen en premies al zeer schraal bemeten zijn.

Zullen de plannen worden tentoongesteld of uitgegeven? Zal het Juryrapport worden gepubliceerd en zoo ja, wanneer? Staat de wijze van bewerking der teekeningen geheel vrij ter keuze van den inzender? Ziedaar eenige vragen die het programma open laat. Haar aantal kan zonder moeite vermeerderd worden.. Waarom is niet een terrein aangeduid met de ligging en de verbindingen, 'tgeen voor de situatie der verschillende gebouwen van belang is. Mag bij type A wel of niet gerekend worden op het bestaan eener plaatselijke gasfabriek, evenals bij type B? Moet, 'tgeen bij type B wel van belang is, gerekend worden op spoorverbinding?

Een leelijke zin — en zulks niet alleen uit taalkundig oogpunt — is de laatste alinea van Art. 5:

„Tot aanbeveling zal het strekken, wanneer eene goede oplossing kan worden verkregen voor een lageren prijs, dan den als maximum vastgestelden." Hiermede wordt een gevaarlijk element in de beoordeeling binnen geloodst.

Zal bijv. bij type A de Jury een goede oplossing die f 13.000 kost verkiezen boven een betere oplossing die op f 15.000 begroot wordt? Welk eene onzekerheid bij de beoordeeling wordt daardoor mogelijk gemaakt. Mits blijvende beneden het gestelde maximum moet de inzender vrij zijn. De Jury moet zich o.i. met betrekking tot de bouwsom bepalen tot een onderzoek of het door haar best gekeurde ontwerp voor het gestelde maximum uitvoerbaar is.

Gaat men — inzender of Jurylid — tegen elkander opwegen de hoedanigheid der oplossing en de bouwsom dan wordt het een hinken op twee gedachten. Acht de Jury goede oplossingen mogelijk welke minder zouden kosten dan f 15.000, dat zij dan gezegd maximum verlage. Maar als eenmaal een maximum bouwsom ter beschikking is gesteld van de ontwerpers, moeten zij daarover ook de vrije beschikking houden en niet staan voor de kans, dat aan een minder goede oplossing tot aanbeveling wordt aangerekend dat zij goedkooper is.

Ik geloof dat het voor aspirant-deelnemers in hooge mate wenschelijk zou zijn op eenige der boven gememoreerde punten meerdere klaarheid te brengen. Zij staan nu voor een zeer groote kans van onaangename verrassingen en doen wel zich aan de voor ons land zoo beschamende Vredespaleis-historie te spiegelen. Het is intusschen wèl jammer dat er adviseurs zijn, die daaruit niets geleerd blijken te hebben.

Ten besluite van dit stukje over Prijsvraagmisère een zinsnede uit de laatst verschenen „Construction Moderne".

De Argentijnsche Republiek heeft een internationale prijsvraag uitgeschreven voor een onafhankelijkheidsmonument. De uitspraak wordt nu in de „Constr. Mod." medegedeeld en daarbij treft, hoe van elke nationaliteit een ontwerp onderscheiden werd: een Fransch, Belgisch, Duitsch, Engelsch, Spaansch, Argentijnsch, Urugueesch ontwerp etc. En ten slotte schrijft de „Constr. Mod." — naief of ironisch? — als ware het een beginsel geweest voor de Jury, die toch o. i. maar alleen te vragen had welke ontwerpen de beste waren:

„De Jury heeft, zooals men ziet, hoffelijk getracht om voor zooveel mogelijk, aan ieder land, dat aan de prijsvraag heeft deelgenomen, zijn aandeel te geven."

Er mankeert nog maar aan dat men bij onze internationale prijsvraag een dergelijk beginsel van beoordeeling aannam.

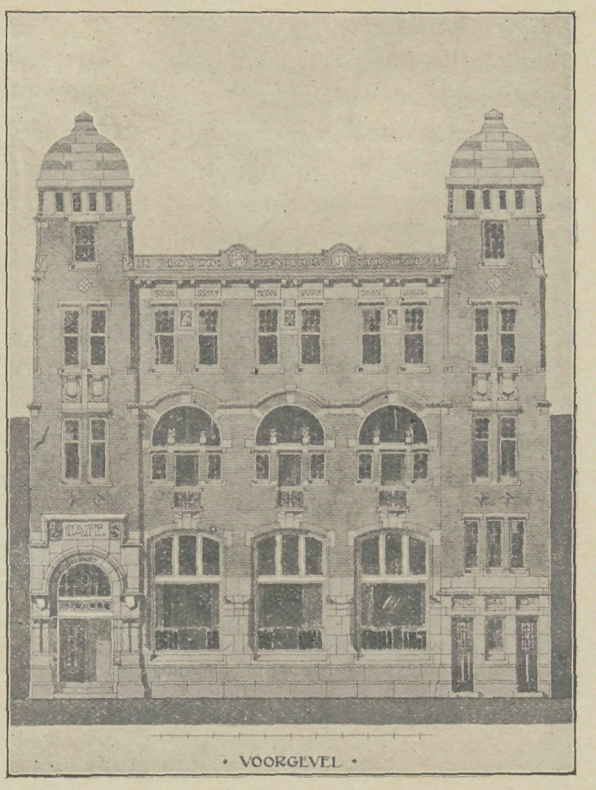

• VOORGEVEL •

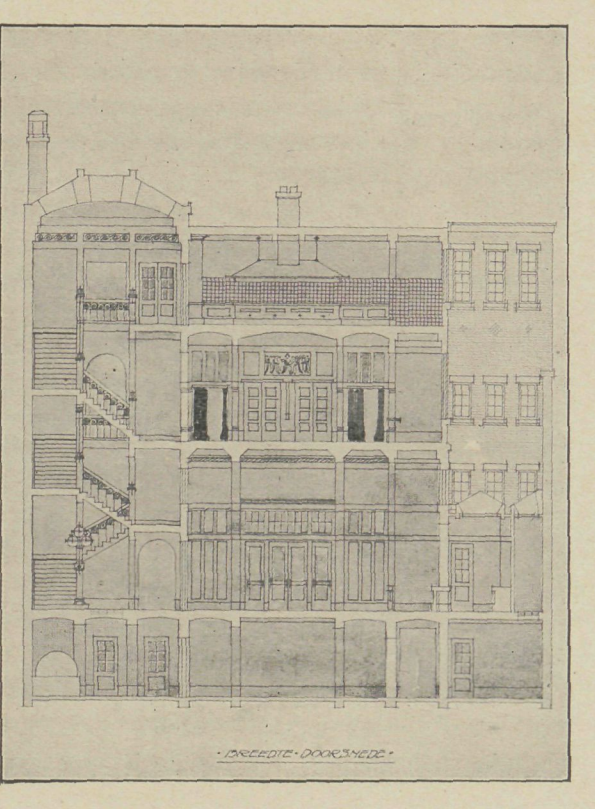

• BREEDTE-DOORSNEDE •

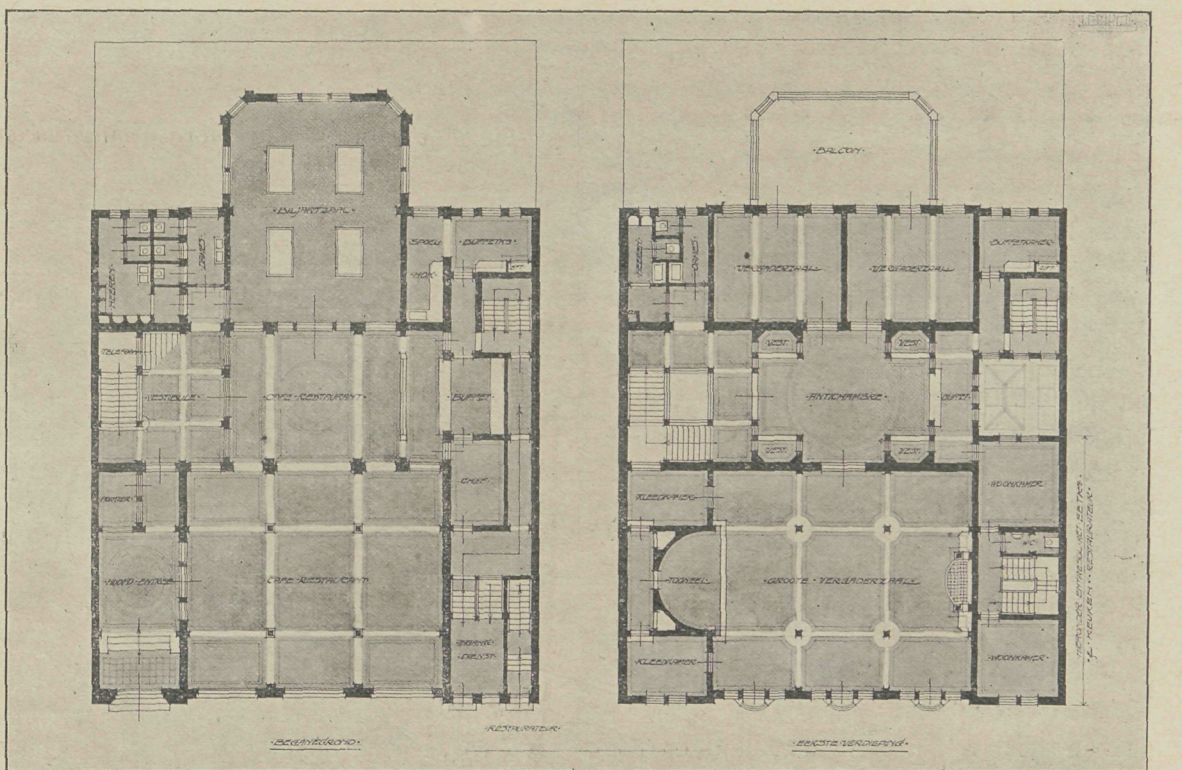

PRIJSVRAGEN VAN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" 1907. ROTTERDAM

CAFÉ-RESTAURANT MOTTO „BACHUS TEMPEL". EERSTE PRIJS

CHARLES ESTOURGIE. AMSTERDAM

(ONTLEEND AAN HET VERSLAG VAN „B. EN V." OVER 1907. ZIE BLZ. 206)

HET VIIIE INTERNATIONALE ARCHITEKTENKONGRES TE WEENEN

(Vervolg)

De namiddag van dezen dag was bestemd voor een bezoek aan verschillende zoo oude als nieuwe gebouwen te Weenen. 's Middags werd in het Café van de Volksgarten thee gedronken en 's avonds werd het kongres in de Hofburg, namens den Keizer ontvangen door Aartshertog Leopold Salvator, generaal-inspekteur der artillerie. In de prachtige „Ceremoniezaal" hadden zich een 800-tal personen vereenigd.

De wettelijke bevoegdverklaring en staatsdiplomeering der architekten en de stichting van architekten-kamers.

Dit onderwerp, reeds op meerdere kongressen ter sprake gebracht, werd met een lang betoog door Oberbaurat Ludwig Baumann (Weenen) ingeleid terwijl ook Gaston Trélat een rapport had ingediend. Spreker wees er op hoe de titel „architekt" vogelvrij is en ieder, die er zijn voordeel in ziet, kan hem aannemen. Aldus wordt de architektenstand gevoelig geschaad.

De regeeringen hebben het met sociale en politieke aangelegenheden te druk om tijd en gelegenheid te vinden zich met dit vraagstuk in te laten.

Dokter en jurist genieten eene bescherming van staatswege op grond van hun studie en examen. De architekt mist die bescherming omdat zijne bevoegdheid niet afhankelijk kan en mag gemaakt worden van een bepaalden studiegang en van een examen.

Er zullen steeds personen zijn die door aangeboren hoedanigheden voor de architektuur als aangewezen zijn en deze kunnen toch niet van den architektentitel worden uitgesloten, alleen omdat zij geen bepaalde opleiding volgden. Evenmin zijn allen die een diploma verwierven, deswege reeds volwaardige architekten.

De staat en de architekten samen kunnen hier ontwikkelend en bepalend ingrijpen. De eerste door de organisatie der architektuur-scholen, met behulp van ervaren architekten. De gezamenlijke architekten moeten van staatswege geautoriseerde „architekten-kamers" stichten. Alleen wie tot deze kamers is toegelaten mag den titel architekt dragen en het beroep uitoefenen. Deze titel mag alleen gedragen worden door wie het vak praktisch en zelfstandig uitoefent.

Wanneer men vasthoudt aan het denkbeeld dat de architektuur eene vrije kunst is, dan blijft de titel vogelvrij en zou de geheele stand langzaam te gronde gaan. Men moet zich bewust worden, dat het beroep van den architekt wellicht het moeilijkste en hoogste van alle technische en artistieke beroepen is. De architekt moet kunstenaar zijn, hij moet het geheele gebied der bouwkunst beheerschen ten einde niet met en in een eenzijdige mode-richting te gronde te gaan en om opgewassen te zijn tegen elke hem opgedragen taak. Hij moet konstrukteur zijn en de uitvoering weten te leiden. Juist in dat woord „leiden" ligt de toekomstige beteekenis van den architekt, van zijn macht en invloed. De architekt moet den geest van zijn tijd begrijpen, hij moet denker zijn en bij den vooruitgang in modernen geest vooraan schrijden.

Voor zijn honorarium stelt de architekt zijn eer en zijn wetenschap in dienst van den principaal, wiens technisch-juridische raadgever hij is. Ook koopman moet de architekt in het belang van den principaal zijn, maar van het oogenblik af waarop hij een bouwvak beoefent, houdt hij op architekt te zijn.

Oberbaurat Baumann kwam tot de volgende konklusie:

De titel „architekt" mag niet op grond van voltooide studies of artistiek-kunnen gevoerd worden. Zij mag slechts door hen gedragen worden, die op grond van hun technische kennis, hun artistiek kunnen en hunne praktische ervaring door den staat en de architekten-kamers er toe bevoegd gerekend worden, waarbij als eerste voorwaarde geldt dat men uitsluitend het beroep van architekt beoefent.

Naar aanleiding van dit referaat ontstond een levendige bespreking. Chastel (Parijs) stelde voor dat het kongres besluiten zou dat het architektenberoep alleen door hen zou kunnen worden uitgeoefend die een diploma bezitten van eene openbare of partikuliere, maar door den staat erkende, architektenschool.

Prof. Haupt (Hannover) waarschuwde echter tegen de inmenging van den staat. De architekten moeten zelf uitmaken wie tot hun beroep mag behooren. De architekt mag niet zelf ondernemer zijn; hij moet vrij blijven van geldelijke overwegingen. In dezen zin werkt ook de „Bund Deutscher Architekten". Spreker herinnerde aan het bekende proces van den Bond met de Berlijnsche firma Boswau & Knauer.

De door den heer Bisanz (Lemberg) voorgestelde stichting van gemeenschappelijke kamers voor architekten en ingenieurs vond algemeenen tegenstand.

Dr. Hönigmann (Weenen), de rechtskundige adviseur der „Zentralvereinigung der österreichischen Architekten", betoogde, dat men komen moest met konkrete voorstellen, niet met petities of resoluties. De staat moest voorschrijven, de architekten-kamer slechts uitvoeren. De staat zal het recht nemen om te bepalen wie tot het dragen van den architektentitel bevoegd is en de architekten-kamer moet verplicht zijn op te nemen, wie aan die staats-eischen voldoet. Spreker zou er niet voor zijn dat de opname bepaald wordt door de meerderheidsbesluiten van een autonoom lichaam, dat dikwijls op grond van politieke of sociale overwegingen beslist. Wie zijn wettelijke bevoegdheid bewees, moet architekt worden. De kamer moet dan echter zijn verder gedrag nagaan, en hem, die zijn stand tot oneer strekt, er uit verwijderen. Aan een wettelijke regeling der architekten-kamers moet die der advokaten tot voorbeeld dienen.

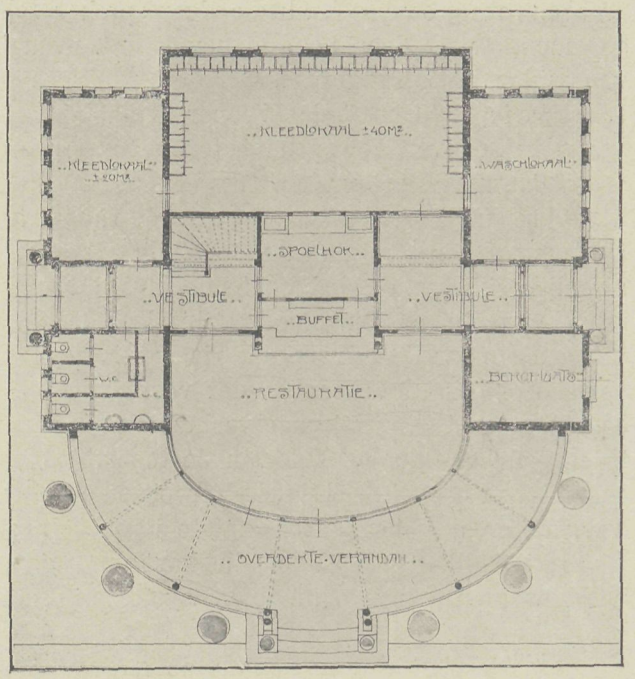

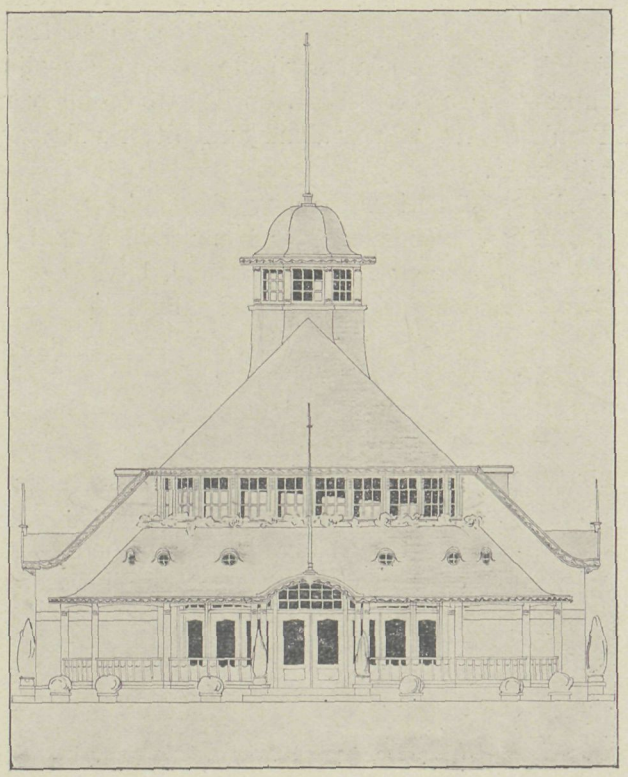

PRIJSVRAGEN VAN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" 1907. ROTTERDAM
SPORTGEBOUW MOTTO „N. C. N. P." EERSTE PRIJS
D. VAN BERGEN. ROTTERDAM

(ONTLEEND AAN HET VERSLAG VAN „B. EN V." OVER 1907. ZIE BLZ. 206)

Na nog eenige discussie, waarin ook tot uitstel tot een volgend kongres werd geraden, werden echter, opdat de urgentie der kwestie blijken zou, de konklusies éénstemmig aangenomen.

De stedenbouw en zijne wettelijke regeling

werd door Baurat Eugen Faszbender (Weenen) behandeld. Eene bijzondere en belangrijke taak van den modernen stedenbouw is vooral om in de groeiende reuzensteden de noodige open ruimten vrij te houden en te beplanten. Daarvoor bijtijds te zorgen is in het belang der steden. De stedenbouw moet echter ook verkeerde maatregelen verhinderen, die dikwijls de grootste schade op hygiënisch, economisch en artistiek gebied veroorzaken. Met het oog op de eminente beteekenis van den stedenbouw voor het algemeen welzijn is het dringend wenschelijk, dat de staat zijne bevordering ter harte neemt. Zeer wenschelijk zou het zijn dat wettelijk werd vastgesteld het recht van den staat om den stedenbouw te regelen en dat leerscholen voor stedenbouw werden gesticht. Het bouwen kan nooit en nimmer worden vrijgegeven. Anders zouden erge misstanden ontstaan. Sprekers voorstel dat het vraagstuk van den stedenbouw en zijne wettelijke regeling op een volgend kongres in behandeling zou genomen worden, werd algemeen ondersteund.

De voordracht van Bodo Ebhardt over „De Duitsche stedenbouw der middeleeuwen en zijne beteekenis voor onze dagen" is vervallen. Met enkele woorden vermelden wij nog de redevoeringen van den architekt Medgyaszay (Budapest) over „De artistieke oplossing van den cement-ijzerbouw" en van Oberbaurat Von Wielemans (Weenen) over „Cement-ijzer in de monumentale bouwkunst".

Baurat Dr. Ing. von Emperger behandelde het onderwerp:

De stand der gewapend-beton bouwwijze.

Hij wees er op hoe de noodzakelijkheid om de eigenschappen van metselwerk door ijzer te versterken en aan te vullen reeds lang gevoeld is. Bij de ontwikkeling van den ijzerbouw is men er mede begonnen om alle belangrijke bestanddeelen, in het bijzonder de dragende deelen, uitsluitend in ijzer samen te stellen. Een volgend kultuurtijdperk heeft toen ingezien dat die ijzerkonstruktie een verkwisting is, omdat men dergelijke konstrukties, roest en brandvrij, even betrouwbaar en bovendien goedkooper kan uitvoeren bij eene zaakkundige verbinding van beton en ijzer.

Deze omstandigheid, in verband met het feit dat men de voordeelen inzag van massieve zolderingen, alsmede de stijgende houtprijs, was oorzaak dat de

gewapend-betonbouw in beteekenis toenam. Niet alle landen en volken hebben in dit opzicht gelijken tred gehouden. De eerste en belangrijkste toepassingen zijn in het hart van Europa gerijpt, op de strook die over Noord-Frankrijk, Zuid-Duitschland en Zwitserland naar Oostenrijk reikt.

Die landen echter die zich aanvankelijk het sterkst verzetten tegen den cement-ijzer bouw hebben er zich later met des te meer ijver aan gewijd, bijv. Noord-Duitschland en Engeland. Dit tijdstip is geschikt om te gelden als een rustpunt op dit gebied. De cement-ijzerbouw die nu gemeengoed geworden is van de geheele technische wereld, zal naast de oude bouwwijzen de plaats gaan innemen die hem om zuiver economische redenen toekomt. Patenten en konstruktie-geheimen, die noodzakelijk zijn als eene aansporing om nieuwe wegen te zoeken, verliezen onder de gewijzigde omstandigheden hunne waarde. Zij worden zelfs eene belemmering, wanneer het gaat om zoo algemeene vragen en het is een teeken van rijpheid dat de cementijzerbouw ook dit stadium thans overwonnen heeft.

Spreker stond daarop meer uitvoerig stil bij de proefnemingen die met gewapend-beton-konstrukties zijn gedaan. Die welke het Oostenrijksche „Ingenieur und Architekten Verein" van 1891—93 heeft ondernomen zijn de eerste omvangrijke proefnemingen der geheele wereld geweest. Ook de uitgebreide serie proeven op groote schaal die door spreker zelf zijn genomen, werd door hem gememoreerd, evenals die van wijlen Prof. TETMAYER.

Reeds in 1890 heeft de Weener firma WAYSS hare eerste balken van gewapend beton gekonstrueerd. Zij heeft daarmede echter eerst veel later naar buiten gewerkt en zoo dankt men aan de impulsie van HENNEBIQUE ter Parijsche tentoonstelling van 1900, de mogelijkheid om die balken in de praktijk op groote schaal toe te passen. Sedert zijn slechts acht jaren verloopen maar de ontwikkeling is enorm. Wat Oostenrijk betreft is door eenige der voornaamste firma's eene tentoonstelling bijeengebracht welke den kongresleden een beeld kan geven van de toepassing van den cement-ijzerbouw in dat land. Vervolgens memoreerde de spreker nog hoe in de laatste jaren ook vloeren gemaakt worden met balken die kant en klaar op het werk werden aangevoerd, bijv. systemen VISINTINI, SIEGWART e. a.

De fabrieksbouw wordt door de gewapend betonkonstruktie beheerscht, waarvoor behalve alle andere voordeelen ook de korte bouwtijd van invloed is.

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

Bouwkunst en Vriendschap in 1907. Het verslag van het actieve Rotterdamsche Genootschap gewaagt van een kalm jaar, waarin de belangrijkste aktie die was in zake het Beursvraagstuk.

Het bestuur is thans samengesteld als volgt: HENRI EVERS, Eere-Voorzitter; P. A. WEELDENBURG, Voorzitter; ALB. OTTEN, Vice-Voorzitter; C. N. VAN GOOR, 1ste Secretaris; A. W. MULLER, 2de Secretaris; J. E. VOOGT M.Wz., Penningmeester; H. v. d. KLOOT MEIJBURG en W. F. OVEREIJNDER, Commissarissen.

Het ledental ging met 2 vooruit en bedraagt thans 4 eereleden, 1 lid van verdienste en 162 gewone leden, 20 buitengewone leden, 5 aspirantleden en 7 correspondeerende leden. Over het bezoek der vergaderingen wordt echter zeer geklaagd — een klacht welke aan de besturen van vereenigingen in andere steden, waar het al niet beter gesteld pleegt te zijn met de opkomst, tot troost kan strekken.

Het jaarverslag bevat voorts, behalve de rapporten der diverse interne commissies, uitvoerig bewerkte vergaderingverslagen, alsmede de afbeeldingen der in de prijsvragen bekroonde ontwerpen, eene zeker geslaagde proefneming om de waarde van het verslag te vergrooten.

Door de welwillendheid van het Bestuur zijn wij in de gelegenheid de eerstbekroonde ontwerpen hierbij af te beelden.

Van de prijsvraag voor een Café-Restaurant waren 20, in die voor een Vereenigingsgebouw op een sportterrein, 26 ontwerpen ingekomen.

De jury (Prof. H. EVERS, Delft, JAN STUYT, Amsterdam, W. J. HANRATH, Hilversum, C. B. VAN DER TAK en H. v. d. KLOOT MEYBURG Rotterdam) kende de volgende bekroningen toe: In de 1e prijsvraag: 1e prijs CHARLES ESTOURGIE (A'dam) en 2e prijzen aan L. STREEFKERK (Naarden) en J. VAN BREEN en D. VAN SPANJE (R'dam, 's-Gravenhage). In de 2e prijsvraag: 1e prijs D. VAN BERGEN (R'dam), 2e prijs D. DE KLERK (A'dam), 3e prijs A. A. VAN NIEUWENHUYZEN (R'dam).

Het Vredespaleis. Het „B. W." verneemt dat den heer RETERA slechts is opgedragen het maken van een model voor acht kolomkapiteelen met bijbehoorende pilasterkapiteelen voor de groote vestibule.

De Haagsche medewerker van de „Leeuw. Ct." vermeldt dat bij den besloten prijsvraag voor den tuinaanleg de belangrijkste voorwaarde was het behoud van de boschpartijen ten Westen en Noorden van het gebouw. „MAWSON, de uitverkorene", heeft, zoo wordt er aan toegevoegd, „die voorwaarden leukweg naast zich neergelegd en 'n ontwerp gemaakt: royaal, breed luxieus en met veel praal. Hij herinnerde zich hetgeen met de Vredespaleisplannen en CORDONNIER gebeurd was".

Misschien mag de Nederlander den buitenlandschen collega bij de uitvoering behulpzaam zijn, in den trant als ook bij den bouw geschiedde!

Nieuwe verbinding Buitenhof—Spui, 's Gravenhage. De nieuwe geprojecteerde weg, Spui—Buitenhof te 's Gravenhage ontmoet vele bezwaren. B. en W. adviseeren tegen de door het wegbreken van eenige perceelen te dure oplossingen van deze straat, daar met het oog op de prijzen voor de onteigening door de Rechtbank onlangs toegewezen, bij de onteigening van de Halstraat, de geraamde onteigeningskosten van f 444.500, belangrijk overschreden zullen worden.

Voor de aesthetische redenen van den heer BERLAGE die de door B. en W. verworpen oplossing voorstelde, voelen B. en W. blijkbaar niet veel. De heer B. heeft tot nu toe in Den Haag schijnbaar niet veel succes.

Het Vde Congrès van het Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik zal in September 1909 te Kopenhagen plaats vinden. De op dit Congrès te behandelen onderwerpen en vragen zijn van zoodanig belang dat men mag aannemen, hetzelfve niet bij het Brusseler Congrès van 1906 zal achterstaan.

Het Int Verband geeft van nu af voor de leden periodisch verschijnende Mededeelingen uit, welke de Congrèsberichten tevens Technische en zakelijke mededeelingen het Verband betreffende zullen bevatten. Daardoor hoopt het Bestuur den leden eene aanvulling te kunnen geven van hetgeen in de groote technische tijdschriften op dit gebied wordt gepubliceerd.

Deze mededeelingen, welke eenige malen per jaar zullen verschijnen, worden den leden van het Int. Verband gratis verstrekt. Voor niet-leden zijn zij voor den prijs van Mk. 0.50 in het Duitsch verkrijgbaar bij J. SPRINGER, Monbijouplatz 3, Berlin.

De prijs van het lidmaatschap van de bovengenoemde Vereeniging bedraagt: Fl. 3.60.

VENETIË. De herbouw der Campanile wordt geregeld, en met zekeren spoed zelfs, voortgezet nu de kritieken van artistieke en technische zijde zwijgen. De romp van den toren steekt al boven de omringende gebouwen aan het San Marcoplein uit.

Thans komt in de „Deutsche Bauzeitung" Prof. THEOBALD

HOFMANN met een amendement. Hij zou wenschen dat men het onderste deel van den toren, die nu afsteekt tegen de marmeren gevels der San Marco die hem tot achtergrond strekken, zou bekleeden met kostbaren natuursteen. Het bovendeel der Campanile daarentegen zou met een ruitvormig patroon, als het Dogenpaleis vertoont, gemetseld moeten worden. Het is weliswaar nooit zoo geweest, maar de Professor meent dat het mooier zou staan en dat men zich bij de „restauratie" deze luxe dus wel had mogen veroorloven. Een typische uiting van eenzelfden geest als de Hohkönigsburg al restaureerend verknoeide.

Beproeving van Siegwartbalken. Op Vrijdag 12 Juni des namiddags werd te Amsterdam op het terrein van de gasfabriek aan den Haarlemmerweg in tegenwoordigheid van verschillende ambtenaren van de Gemeente-Gasfabrieken, van Publieke Werken en van architecten te Amsterdam, een proef met Siegwartbalken genomen.

4 balken van profiel 12a, elk 3 M. lang waren aan elkander vastgegoten met mortel van 1 cement op 3 zand en op twee baksteen-ondersteuningen zóó gelegd, dat de vrije spanning 2,63 M. bedroeg. De gezamenlijke breedte van de 4 balken was 1,04 M., zoodat de totale vrije overspande oppervlakte 2,735 M². was. De balken waren gemaakt voor eene nuttige belasting van 450 KG. per 1 M². bij vrije opligging aan de einden. Die 4 balken moesten dus bij normale belasting te zamen 1231 KG. dragen. De bewapening der balken bestond uit twee rondijzers van 9 mM. per balk. De balken waren geconstrueerd voor minstens eene viervoudige zekerheid, welke zekerheid steeds door den fabrikant dezer balken, de Ned. Mij. tot fabricatie en verkoop van Siegwartbalken te Rotterdam, wordt aangenomen.

Eerst werd een proef genomen om de onderlinge aanhechting der balken te onderzoeken. De twee middelste balken werden belast met baksteenen, zoodanig gestapeld dat de voegen tusschen balk Nr. 1 en 2 en tusschen balk Nr. 3 en 4 vrij bleven. Bij verschillende tusschenpoozen werd de doorbuiging gemeten en was het resultaat als volgt.

Belasting.	Doorbuiging.		
480 KG.	0,3 mM.		
1200 „	2,0 „	ca. dubbele	belasting der 2 balken
1800 „	4,0 „	„ drievoudige	„ „ „ „
2400 „	6,2 „	„ viervoudige	„ „ „ „

De voegen vertoonden, niettegenstaande de viervoudige belasting, geen scheur. Alle vier balken bogen onder de belasting gelijkelijk door, zoodat zij te samen feitelijk als eene enkele plaat beschouwd konden worden.

Na deze proef werden drie balken belast tot 3360 KG. De genoteerde doorbuiging bedroeg 8,1 mM. Altijd nog geen scheur in de vrijliggende voeg Daarna volgde eene belasting van alle vier balken tot 5984 KG. met een doorbuiging van 18 mM. zonder dat scheuren konden worden geconstateerd, zoowel voegen als wanden waren onbeschadigd. Eerst bij 6887 KG. belasting werd de eerste scheur in den zijwand zichtbaar. De belasting werd voortgezet tot 7619 KG. en moest toen worden gestaakt daar eene verdere opstapeling niet mogelijk was.

Na geheel ontlast te zijn werd op Dinsdag 16 Juni de gescheurde, dus reeds gebroken vloer opnieuw belast en ditmaal met ijzeren staven haaks op de lengte en wel met een gewicht van 5288 KG, zijnde bijna $4^1/_5$-voudige zekerheid. Nu vertoonde zich eene voortdurende toenemende doorbuiging; de vloer bezweek na 37 minuten.

Daar de onder-directeur der Gemeente-Gasfabrieken de heer CHR. K. VISSER persoonlijk verhinderd was, werden de proeven uitgevoerd onder leiding van den heer J. J. C. HARDENBURG, Adjunct-Ingenieur der Gemeente-Gasfabrieken.

Asbesthout. Op de eerste Duitsche Scheepsbouw tentoonstelling, welke binnenkort zal worden gehouden, zal de firma ALRED CALMON A. G. Asbest- en Gummiwerke te Hamburg eene nieuwe uitvinding exploiteeren. Sedert jaren wordt door scheepstechnici bij den bouw van oorlogsschepen het houtwerk geweerd. niet alleen omdat het brandbaar is maar ook omdat in den strijd de versplintering het gevaar voor de bemanning vergroot.

Het is der firma CALMON gelukt, een materiaal te vervaardigen, dat uiterlijk van natuurhout, als mahonie-, noten-, dennen- of ahorn niet is te onderscheiden, als gewoon hout kan worden geschaafd, gezaagd en bewerkt en behalve billijken prijs en gering gewicht nog het voordeel aanbiedt, dat het de kans op versplintering tot een minimum beperkt en alle brandgevaar buitensluit. Tengevolge van de laatste eigenschap zal het materiaal ook voor toepassing in de bouwkunde in aanmerking kunnen komen.

Vorengenoemde firma zal op de hierboven genoemde tentoonstelling twee scheepsvertrekken, een zit- en een slaapkamer voor een hoofd-officier bestemd, exposeeren, waarvan de wanden, het plafond, de kleer-, boeken- en waschkasten benevens nachtkastje, bed, sofa, spiegel- en schilderijlijsten geheel uit dit gepatenteerde materiaal zullen zijn vervaardigd.

Voor inlichtingen kan men zich wenden tot de contractante voor Nederland, de N. V. Handel-Maatschappij van A. RESINK, te Haarlem, Zijlvest 25.

Uitgravingen in Palestina. Prof. PUCHSTEIN geeft in den „Archeologischen Anzeiger" een overzicht van de nieuwste uitgravingen in Palestina, waarvan in de „Frankf. Zeitung" wordt geschreven dat ze belangrijker zijn, dan men wel tot dusver dacht. Door de Duitsche Vereeniging tot onderzoek van Palestina werd met de ontgraving begonnen van de „Tells" d. w. z. groote puinheuvel aan de Jesreelvlakte. Daarop lag het oude Megiddo, de voornaamste vesting die de weg van Egypte naar Damaskus beheerschte; het was daar dat JOSUA streed, AHASJA stierf en de beslissende slag uit de openbaring gestreden werd. Dr. SCHUMACHER werkte er 2 jaren en hoewel de tot dusver verschenen berichten nog onvolledig zijn, is het Prof. PUCHSTEIN toch gelukt de geschiedenis van den tegenwoordigen Tellel-mutesselim in groote trekken te schetsen.

Op de rotsen zelf stonden de hutten van de oerbevolking en werden daarbij regenbakken gevonden en holten waarin het graan werd fijngewreven. Deze oudste nederzetting is hoogstwaarschijnlijk uit het steentijdperk; de tweede, uit het jaar 2000 v. CHR., is belangrijker. Ze was ingesloten in een geweldige vestingmuur van in de lucht gedroogde steenen op een sokkel van natuursteen. Hierin lag een soort van burcht met woonvertrekken en voorraadsruimten. De voorwerpen die men er in vond, o. a. ook Skarabreën hebben haar als de „Egyptische" doen betitelen. De derde, daarboven gebouwde stad van baksteen of juister van leem is door brand vernield, misschien wel bij den inval van TUTMOSIS omstreeks 1500 jaar vóór CHR. Aanzienlijke vondsten getuigen van den rijkdom van dezen beschavingsstaat. Na een groot tijdsverloop ontstond er een vierde stad met schaarsche muren, terwijl pas de vijfde ons in het bloeitijdperk van Megiddo brengt. Omstreeks het jaar 1020 was hier een stad ontstaan, die weerstand bood aan de invallen van de Israëlieten. Aanzienlijke overblijfselen werden onderzocht van deze kananitische stad, die door de stam Manasse belegerd is geworden. „Doch de kinderen van Manasse konden deze steden niet innemen; want de Kanaänieten wilden blijven wonen in dat land". (JOSUA XVII, vs. 12.)

Belangrijk is het hoofdgebouw met half open hallen en gesloten vertrekken gegroepeerd om een open binnenhof. Hier wordt voor het eerst goed metselwerk gevonden van gehouwen steen, zelfs met steenhouwersteekens er bij; dat alles doet denken aan de toestanden die op Kreta zijn aangetroffen. Men kan ook aannemen dat hier zoowel als in Jerusalem aan den tempel van SALOMO Thyriërs gebouwd hebben.

Juist deze vondst is van belang voor de studie van de oude betrekkingen die bestonden tusschen Kreta en Phoenicië. Toen ook deze plek waar hooge beschaving geheerscht heeft verwoest werd, bouwden de bewoners uit de overgebleven blokken steen de zesde kolonie. Hun bouwtechniek stond ver achter bij de oud-Syrische zooals b.v. in Sendschirli gevonden werd. Ten slotte ontstond, volgens de meening der geleerden, in de 5de eeuw de zevende laag met zijn beter bouwwerk.

Het Romeinsche Megiddo lag naast den „Tell" en bestond uit een fort en uit ruïnes van veel andere gebouwen, waartusschen zich in het begin der middeleeuwen een Arabische nederzetting uitbreidde. Megiddo is dus voor de geschiedenis van het oostelijk gebied der Middellandsche Zee een belangrijk punt, omdat de opeenvolging der nederzettingen er uit aangetoond kan worden vanaf de oudste tijden.

Twee uur van Megiddo ligt het oud-testamentische Taänach. De geschiedenis van deze stad is nauw verbonden met die van Megiddo, maar ze is onbelangrijker evenals de overblijfsels, zooals gebleken is uit de uitgravingen van den Oostenrijkschen Prof. SELLIN. Met alle erkenning van datgene wat reeds gedaan is, gevoelt men toch het bezwaar dat geen architektonisch geoefend archeoloog medegewerkt heeft, want alleen de vakkundige zal zich in dit doolhof van voortbrengsels uit de meest verschillende beschavingstijdperken een oordeel kunnen vormen. Dan zal ook eindelijk de tijd komen dat men niet al de oudheden van Palestina beschouwen zal uit het oogpunt van godsdienst en overal heiligdommen, offerplaatsen enz. zien in dingen waar veel eenvoudiger verklaringen meer voor de hand liggen.

Zoo werd ook nu helaas bij het werk aan de burcht van de steenen in lucht gedroogd zeer veel vernield, zonder dat de wetenschap eigenlijk er veel bij gewonnen heeft. Uit de belangrijkste vondsten moet zeker vermeld worden 12 onbeschadigde brieven op kleitafels gegrift die oorspronkelijk in een kist van gebakken aarde bewaard zijn geworden, een treffende illustratie van JEREMIAS XXXII : 14. Ze waren gericht aan ICHTAWASCHUR, den bevelhebber van de vesting. Alles voert ons hier terug naar de eerste helft van de eerste duizend jaren vóór CHR., in een tijd dus dat uit deze kananitische stad een Joodsche ontstond. Of hier gedacht moet worden aan bouwwerken van SALOMO of van een van zijn opvolgers is nog

onzeker. De verwoesting moet echter uiterlijk op 600 jaar voor CHR. vastgesteld worden.

Het is te hopen, besluit de „Frankf. Zeit." dat bij de reeds begonnen werkzaamheden in Jericho rekening zal worden gehouden met de rechtmatige wenschen van de archeologische wetenschap, want is er eens op zulk een gewichtige plek goed werk verricht, dan worden er ook wel verder menschen gevonden die uit eigen middelen schenkingen doen als er sprake is van onderzoekingen van Palestina onder volkomen zaakkundige leiding, want de ontwikkelingsgeschiedenis van deze plaats is voor de geheele wereld van groote beteekenis.

SPREUKEN EN CITATEN

De kunst is de daad waardoor de mensch, 't zij met behulp van de stof of van het gevoel het stoffelijke nabootst of het ideaal uitdrukt. A. MOLLIÈRE.

De kunst is eene uiting van de menschelijke bedrijvigheid, uitgelokt door een merkbaar doel, en geleid door eene behoefte aan ideaal. E. GEVAERT.

(Bulletin des metiers d'art. Maart 1908.
Een pleidooi v. d. industrieele kunst.)

Nicht die Gesinnung macht den Künstler und nicht die Form das Kunstwerk: Seele ist Einheit. RICHARD SCHAUKAL.

Es hat heute, in dieser um einen neuen Stil ringenden Zeit, niemand das Recht, sich ein Zimmer maurisch einzurichten oder eine Villa im römischen Barock zu bauen. Vielmehr: jedermann hat seine persönlichen Wünsche dem völkischen Gesamtwillen unter zu ordnen, hat mit feinem Ohr auf die aus tausend Einzelheiten zusammenströmende Empor-Entwicklung zu lauschen, hat erwachte Triebe in bewusztem Willen zu steigern. ROBERT BREUER.

(„Deutsche Kunst und Dekoration", Okt.-Afl. 1907.)

Gelijk het slakkenhuis het huis van het dier is en zijn gedaante weergeeft, zoo moet het huis steeds de uitdrukking zijn van de persoonlijkheid die het bewoont.

GEORG BRANDES.

Die Wahrheit ist, dass alles an seinen Ort gehören und der Umgebung nicht widerstreiten soll.

GOTTFRIED KELLER.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

O. L. Veenstra Nzn. & J. H. Schulp, Bouwconstructies. Uitgegeven te Amsterdam door de Wed. J. AREND & Zoon.

Verschenen is Afl. 9, behandelende een kelderingang met buitentrap, een winkelpui, gootkonstructies, dakbedekkingen, een lantaarnraam, een lift, wanden en plafonds van diverse materialen, een en ander op flinke duidelijke platen, van details voorzien en door tekst toegelicht. Van het werk zal nu nog ééne aflevering te verschijnen hebben.

Correspondentie-onderwijs. Overdruk uit het Maandblad der „Vereeniging tot Bevordering van de vakopleiding voor Handwerklieden in Nederland", verkrijgbaar à f0.45 bij den Secretaris der Vereeniging, M. DE JONGH, Mauritslaan 17, Hilversum.

De vereeniging heeft met de afzonderlijke uitgave dezer artikelen uit haar Maandblad, een pleidooi voor het correspondentie-onderwijs inhoudende, een goede gedachte gehad. Belanghebbenden en belangstellenden in het onderwijs door briefwisseling, thans reeds talrijk terwijl hunne schare zich steeds uitbreidt, zullen in deze brochure een interessant overzicht vinden van de methoden van werken, die in Frankrijk aan de Ecole des Travaux Publics te Parijs-Arceuil en aan de „International Correspondence Schools" te Scranton in zwang zijn, van het nut van het correspondentie-onderwijs in het algemeen en wat er mede bereikt kan worden. Het laatste wordt behandeld door den heer H. J. C. HAVER.

De Parijsche inrichting (van den Ingenieur LÉON EYROLLES) wordt besproken en eenige afbeeldingen geven een indruk van haar omvang. Dit gedeelte is bewerkt door de directie der school zelf. De heer ADDESON, oud leerling van SCRANTON, thans leeraar aan de Ambachtsschool te Amsterdam, bespreekt in het bijzonder de aan genoemde inrichting gevolgde methode.

De heer HAVER is van oordeel dat het groote nut en voordeel van correspondentie-onderwijs te zoeken is bij de meer dan middelmatig aangelegden. Dat klinkt eenigszins lager gestemd dan het resultaat dat elders in de brochure van het instituut te Arceuil wordt medegedeeld en waar geheel generaliseerend gezegd wordt dat een leerling van Arceuil zich in zooveel gunstiger omstandigheid bevindt dan een, aan een hoogeschool gevormde ingenieur. Dat moge voor sommige opgaven het geval zijn, het correspondentie-onderwijs zal den leerling niet zijne vakken tot in bijzonderheden doen beheerschen en de daartoe onmisbare wetenschappelijke en theoretische zijde staat op den achtergrond.

Dit komt ook in deze brochure uit.

Het groote nut dat vooral ter aanvulling van middelbaar onderwijs het correspondentie-onderwijs voor zeer velen kan opleveren, maakt echter dat het zeker overweging verdient, er ook in ons land een begin mede te maken. De heer HAVER doet echter uitkomen dat dit onderwijs alleen vrucht kan hebben als het op flinke schaal wordt aangepakt. En het is de vraag of in ons land een voldoend aantal leerlingen te vinden is om scholen loonend te maken, welke de evenknie zijn der beschreven en geroemde instituten.

Wie zich van het c.-o. op de hoogte wil stellen raden wij aan zich een exemplaar der brochure aan te schaffen.

Architectura Nr. 25. Het beheer der gemeentelijke eigendommen te Amsterdam, door VICTOR DE STUERS. De schrijver laakt het laks behandelen van sommige belangrijke oude gebouwen aldaar die verwaarloosd worden, o. a. het Buitedgasthuis, waaraan, zonder eenige contrôle boor een vereeniging verbouwd werd en dat door de gemeente verwaarloosd bleek. Ook dat eenige voorwerpen van het Vondel-museum yerloren zijn gegaan, zonder dat het gemeentebestuur dit zich aantrekt en dat de toren der te sloopen N. Z. Kapel, die stadseigendom is, bij de slooping dier kerk mede zal vallen.

Programma van eene prijsvraag voor het ontwerpen van goedkoope, eenvoudige en doelmatige slachthuizen, zonder en met kunstmatige koelinrichtingen. (Zie blz. 200).

TECHNISCH GEDEELTE. Het verkeersvraagstuk in steden.

Toestel voor het in teekening brengen van het inwendige profiel van rioolbuizen, tunnels enz., door D. K.

Beknopte vastheidsleer, door F. WIND. (Vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 25. Over Weenen III, door H. E. (Vervolg). Met afbeeldingen.

Brieven uit België, door X. Y. Z. Levensbeschrijving van den overleden belgischen beeldhouwer JEF LAMBEAUX.

De Rijks-academie van Beeldende Kunsten II.

Afbeelding van het inwendige van de af te breken N. Z. kapel te Amsterdam.

De Opmerker Nr. 25. Het Haagsche Raadhuis. Met een afbeelding der gevels van het ontwerp voor den aanbouw van dit Raadhuis van den architekt J. F. L. FROWEIN, te 's Gravenhage. In dit ontwerp is de architectuur meer in het karakter van het bestaande blijvend gedeelte gehouden,

De Nieuwe Duitsche Wet op het auteursrecht van werken der Beeldende Kunsten en der Photografie. (Vervolg).

Het Weener Congres. Beschrijving van het aanzien en van verschillende groote gebouwen te Buda-Pest, als het Parlementsgebouw, de Beurs, verschillende Banken, de Matthras kerk, reeds afkomstig uit de 13e eeuw en herhaaldelijk bijgebouwd en gerestaureerd. Verder vele nieuwe gebouwen in klassieken stijl en in „sezionsstil" worden genoemd. De „Ring" te Buda-Pest is minder grootsch dan die te Weenen.

Prijsvraag slachthuizen, uitgeschreven door het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel. (Zie blz. 200).

PERSONALIA

Examens Technische Hoogeschool. Geslaagd voor het prop. examen voor bouwk. ing. F. L. WIEMANS.

Geslaagd voor het candidaats-examen bouwk. ing.: J. HOOGENBOOM, G. W. LANS, A. C. H. CALKOEN en H. MENALDA VAN SCHOUWENBURG.

Hermann von der Hude. † In den ouderdom van 78 jaren is te Berlijn overleden de geheime Bouwraad VON DER HUDE. Na volbrachte studie aan de Bouw-Academie te Berlijn maakte hij een studiereis naar Italië ter bestudeering van de meesterwerken der Renaissance. In 1857 won hij den eersten prijs in de Schinkel-prijsvraag, die tot opgaaf had: een raadhuis voor Berlijn. Hierdoor vestigde hij de aandacht op zich en werd door bemiddeling van STÜLER in staatsdienst opgenomen, waarin hij medewerkte aan verschillende groote gebouwen, o. a. aan het plan van den Dom van Berlijn, het nieuwe ministerie van finantiën enz.

Later onttrok hij zich aan den staatsdienst en verbond zich als particulier architekt met den bouwmeester HENNICKE. De firma mocht zich verheugen in een zeer omvangrijke praktijk: o. a. vele rijke woonhuizen, handelsgebouwen en fabrieken, in die van 2 groote hotels: het Kaiserhof en het Zentralhotel, verbouw van de Neue Kirche op de Gendarmenmarkt en het Lessingtheater.

De overledene nam zeer ijverig deel in de werkzaamheden van de Vereeniging van Duitsche Architekten en Ingenieurs en was 14 jaar lang voorzitter van de Vereeniging voor Berlijnsche Architekten.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F. VAN ROSSEN, UITGEVER
HEERENGRACHT 281

Zevende Jaargang. No. 27. 1 Juli 1908.

J. H. LELIMAN

1828—26 JUNI—1908

In huiselijken kring vierde den 26sten Juni l.l. den heer J. H. Leliman zijn 80sten verjaardag. Sedert vele jaren heeft hij zich uit het actieve leven teruggetrokken, maar vele resultaten van zijn arbeid getuigen nog van zijne vroegere werkzaamheid. Wij ontleenen het volgende aan een artikel uit het „B. W."

„Het is een grove en onbillijke fout het verleden geheel te meten naar het heden; de tijd gaat vooruit en met haar de ontwikkeling der menschheid; onze gedachten nu over bouwkunst zijn anders dan in het jaar 1850. Maar dat de bouwkunst zich langzamerhand heeft losgemaakt van de onverschilligheid en het onvermogen, die den tijd vóór 1850 kenmerken, dat er nieuw leven, nieuwe kracht, nieuwe schoonheid in de Hollandsche architectuur is gekomen, die, zich toonend in de Renaissance of Gothische vormen van dien tijd, hare waarde heeft op zich zelf, maar ook, en dit vooral voor hen die hoopvol naar de toekomst kijken, als noodzakelijke wegbereider voor de bouwkunst van den nieuwen tijd, dat alles is te danken aan de vooruitstrevende mannen, die toen ten tijde de bouwkunst hebben hoog gehouden en bevorderd. Een van die mannen was J. H. Leliman. Slaan we de „Bouwkundige Bijdragen" uit dien tijd op, zoo treffen ons, behalve de algemeene opgewektheid en belangrijkheid der toenmalige Algemeene Vergaderingen, het groote aandeel dat Leliman had in de debatten, zijn zakelijke en vloeiende redevoeringen, zijn voor dien tijd zeer liberale en algemeene kijk op de dingen.

„Talloos zijn de vraagstukken toen reeds aan de orde gesteld: de goede oplossing voor prijsvragen; de waarde en de beteekenis der architectuur; de oorzaken van de geringe belangstelling van het publiek voor de bouwkunst en de middelen om hierin te voorzien; het vraagstuk van het kunst-onderwijs; de positie van den architect; de loonen van de arbeiders, enz., enz., vraagstukken, die ook nu nog de gedachte gaande houden en waaruit duidelijk blijkt dat Leliman en zijn tijdgenooten onze voorgangers zijn.

„Leliman heeft een groot aandeel gehad in het openbare bouwkundige leven en is het voor hen, die de oude „Bijdragen" lezen, een verrassing te midden van de belangrijke opstellen van Leliman zinnen aan te treffen, die, al hebben ze in hun stijl het kenmerk van hun tijd, wat hun gedachte betreft aan de moderne inzichten zeer verwant zijn. Uit den rijken voorraad een losse greep doende, citeeren wij de volgende:

„Oorspronkelijk te zijn, ziedaar de roeping van den kunstenaar; zonder oorspronkelijkheid geen kunst." 1865.

„Het slechtste oorspronkelijke bouwplan verdient de voorkeur boven de beste kopie; want het eerste zal door studie steeds beter en beter kunnen worden, terwijl de laatste door een diefachtige, dat is nietige kunsthand, als eigen werk voorgesteld, bij elke wijziging en afwijking van het origineel gebrekkiger zal worden. En de tijd die altijd het voorwaarts doet hooren, zou er vrede mee hebben dat een vroegere kunststijl worde overgemeten!" 1865.

„Op de eerste bladzijde van ieder boek over de schoonheidsleer behoort met groote letters te staan: Zonder waarheid geen schoone kunst. Voor ons beteekenen deze woorden niets anders dan: wij verlangen dat de bouwmeester in het nietigst onderdeel het bewijs legge, dat het een bepaald doel heeft, en niet gemist kan worden; dat hij aan alles den juisten vorm geve; dat alles kunstwaarheid zij en zelfs gemakkelijk door den niet-deskundigen oordeelaar verstaan worde, opdat de vormen woorden worden, die den beschouwer in 't harte grijpen en hem bezielen." 1866.

„Karakterloosheid en leugen in de kunst zijn voor haar een ellende. Waarheid in vorm, waarheid in constructie, in ornament, in materiaal, in kleur, in optisch aanzien, waarheid van kelder tot dak, van paal tot kapspant, van riool tot boudoir, van goot tot fundament, van ingang tot salon en van salon tot de plaats waar gij wilt. Waarheid is de leuze en het streven in de bouwkunst." 1870.

„De uitdrukking van een aandrift der ziel door de kunst kan het gevoel voor het schoone niet voortbrengen als de voorwaarde van waarheid niet vervuld is. Geen werk kan schoon zijn zonder de uitdrukking, welke het karakter er aan geeft. De menigvuldige uitingen van het leven: vorm, geluid, woorden, kunnen aanleiding tot schoone werken geven, op voorwaarde dat hunne uitdrukking waar zij." 1873.

„Schatten wij de eerlijke en onbevangene kritiek in de beuwkunst zoo hoog mogelijk, en wij doen een goed werk. De liberalen in de kunst doen dat meer dan de conservatieven. Waarom zouden wij goede kritiek schuwen en veroordeelen, om tijdgenooten niet te mishagen? Dat zou een ongelukkige meening zijn. Kritiek, zelfs van een onbekende doch welversneden pen; kritiek over het heden en verleden, met zaakkennis geschreven, is onze kunst en onzen tijd waard en dienstig." 1875.

„Deze citaten zouden met vele te vermeerderen zijn; en alle doen zij LELIMAN kennen als den man, die luisterende naar de nieuwere en betere begrippen van zijn tijd, de toen nieuwere opvattingen omtrent het wezen der bouwkunst en haar hooge waarde met grooten ijver heeft gepropagandeerd in Nederland."

Nadat zijne opleiding hier te lande aangevuld was door een buitenlandsche studiereis van vijf jaren keerde LELIMAN in Amsterdam terug. Hij vond daar gedurende een vijf-en-twintigtal jaren een uitgebreiden werkkring in tal van woonhuizen en villa's, eenige kerken en fabrieken (waarbij de eerste broodfabriek in ons land waarvan Dr. SARPHATI een der directeuren was), vele winkels; hij werd in 1855 bekroond in een besloten prijsvraag voor het gebouw van „Arti et Amicitia", dat daarna werd uitgevoerd. Voorts noemen wij de Ziekenverpleging op de Prinsengracht, eenige jaren geleden bij gelegenheid eener vergrooting, verbouwd, deze was destijds de eerste volgens moderner begrippen ingerichte stichting van dien aard; het thans gesloopte „Vosje" etc.

In het bijzonder gingen de opleiding en de positie van den werkenden stand LELIMAN steeds zeer ter harte en niet minder ook het vraagstuk der arbeiderwoning. Een groot aandeel had hij bij de voorbereiding en tot standkoming van de Ambachtsschool der Mij. voor den Werkenden Stand te Amsterdam. Tien jaar geleden huldigde de „Bond van Directeuren van Ambachtsscholen in Nederland" den heer LELIMAN als den stichter onzer Ambachtsscholen", de „Vader van het Ambachtsonderwijs in Nederland". Lange jaren heeft hij als voorzitter de school in moeilijke tijden geleid. Ook de Timmerliedenvereeniging „Concordia inter Nos", is LELIMAN dank schuldig bij de stichting harer avondteekenschool en de stichting der welbekende Dagteeken en kunstambachtsschool voor meisjes van de Mij. voor den Werkende Stand te Amsterdam is voor een goed deel aan zijn initiatief toe te schrijven. Na gedurende een tiental jaren voorzitter der Mij. te zijn geweest, werd LELIMAN haar Eerelid.

Van de Mij. tot Bev. der Bouwk. was hij een kwarteeuw bestuurder, Secretaris-Redacteur en tien jaar voorzitter, in 1880 werd hij haar Eerelid en in 1898 is hem hare gouden medaille toegekend. Van het Genootschap „Architectura et Amicitia" waarvan hij Erevoorzitter is, was hij in 1855 de „Urheber".

Buitendien is LELIMAN nog van verschillende buitenlandsche vereenigingen eerelid of correspondeerend-lid, terwijl tal van onderscheidingen, bekroningen, medailles en een tweetal ridderorden hem zijn toegekend.

ARCHITEKTUUR EN HANDWERK OMSTREEKS 1800

Um 1800. Architektur und Handwerk im letzten Jahrhundert ihrer traditionellen Entwicklung, herausgegeben von PAUL MEBES. — F. BRUCKMAN A. G., München. 1908. (20 Mark).

Van bovengenoemd werk is onlangs het eerste deel verschenen, bevattend: „Straszenbilder, öffentliche Gebäude und Wohnhäuser, Kirchen und Kapellen, Freitreppen, Haustüren, eiserne Gitter, Denkmäler." Het brengt een 370 afbeeldingen — autotypieën op glanzend papier — die inderdaad voortreffelijk heeten mogen en een zeer welkom materiaal leveren voor den beoefenaar van de geschiedenis der bouwkunst. Doch zooals de titel reeds min of meer laat doorschemeren, dit boek is niet uitsluitend een kunsthistorisch prentenboek van objectieven aard, de korte begeleidende tekst verraadt een gansch andere bedoeling. De historie wordt hier niet om haarzelfswille gedoceerd, zij moet in de eerste plaats dienen als leermeesteres: tegenover het droeve heden wordt het schoone verleden gesteld. Over beide strekkingen, waarvan de laatste opzettelijk bedoeld en met woorden uitgedrukt is, de eerste er in te vinden den gebruiker van het boek vrij staat, moge hier het een en ander gezegd worden.

De schrijver is van oordeel, dat na de bevrijdingsoorlogen in het begin der 19de eeuw, na welke voor Duitschland een lange periode van staatkundige en maatschappelijke ellende volgde, ook de bouwkunst den „doodsteek" ontvangen heeft, toen eindigde het laatste historische tijdvak der bouwkunst, de laatste eigen-stijl-periode. Wat volgde was een onverkwikkelijke jacht naar alle mogelijke, tot het verleden behoorende, stijlen, van welke geen enkele op den duur bevredigen kon. De ellende werd nog vermeerderd, doordat architectuur en handwerk soms gelijktijdig verschillende wegen opgingen. De nieuwe kwartieren van vele groote en ook kleine steden, met hun mengelmoes van stijlen, hun onbegrepen en onlogisch aangebracht ornament, hun erkers en torentjes zijn ook dezen bouwmeester een gruwel. Wel wil hij erkennen dat de moderne kunst bij geval dingen van blijvende waarde geleverd heeft, doch dan voornamelijk in de „Wohnungsausstattung". Dat alles is te veel het werk van enkele individuën: een voor allen gemeenschappelijke basis en doel ontbreken. Het streven naar het „nochniedagewesene" is een bewijs van weinig diepe ontwikkeling en gebrek aan gevoel.

WÜRZBURG. TUCHTHUIS VOOR VROUWEN. 1809

Tot op zekere hoogte kan men zich met deze diagnose — die ook verre van nieuw is — vereenigen, waar schrijver evenwel de modernen allen over één kam scheert en met weinig woorden ook hun zoeken en streven als van onwaarde verwerpt, daar geeft hij blijk van oppervlakkigheid en kortzichtige ingenomenheid met eigen denkbeelden. De bouwkunst bevat als elke andere kunst een der verschijningswijzen van den geest des tijds en is op nog meer direkte wijze dan eenige andere kunst samenhangend met en afhankelijk van de heerschende oeconomische verhoudingen. De zoo vurig verlangde en nog niet gekomen nieuwe stijl zal dus op zijn beurt een uiting en verschijningswijze zijn van den nieuwen of veranderden geest des tijds en de komende samenleving — voorloopig moeten we er in berusten te leven in een tijd van zoeken en streven. Doch dit weten we, dat de toekomst vóór ons, niet achter ons ligt. Wie dus ongeduldig geworden en vol van de schoonheid eener vroegere samenleving terug wenscht te gaan, de bouwwijze van een vroeger tijdperk zonder meer in onzen tijd wil overbrengen, die handelt onlogisch en mag geen blijvend resultaat verwachten van zijn streven.

Zoo handelt Paul Mebes en dit verwondert te meer, daar hij zelf begint met te verklaren [1]): „Man wird stets an den Werken weit zurückliegender Jahrhunderte Belehrung und Anregung in Hülle und Fülle finden, aber man kann diese unter gänzlich anderen Kulturverhältnissen entstandenen Schöpfungen nicht ohne weiteres auf unsere heutigen Bedürfnissen übertragen." Hoezeer is daarmede de geheele tendens van zijn boek in tegenspraak, hetgeen al dadelijk blijkt op de volgende bladzijde: „Haben wir nicht in den zahlreichen Kirchen, Schlosz- und Klosteranlagen, Palästen, Theatern und Rathäusern der damaligen Zeit (de 18de eeuw) vollwertige Vorbilder [2]) fur unsere modernen Bauwerke?"

Het verschil tusschen ons en den schrijver blijkt hierin te bestaan, dat hij niet alleen de bouwkunst der 19de eeuw wenscht uitgewischt te zien uit de geschiedenis, maar ook dat volgens hem sedert 1800 fundamenteel onze kultuur zich niet gewijzigd heeft, al moge dan ook natuurwetenschap en techniek ontzaggelijke veranderingen teweeg gebracht hebben. Alsof niet juist de techniek van enormen invloed moest zijn op de bouwkunst en vooral in de toekomst zal blijken te zijn.

[1]) Blz. 9.
[2]) Spatieering van mij.

TRIER. ST. ANTONIUSSTRASSE 3

Verwonderen moge het ook, dat juist de bouwkunst van omstreeks 1800 zoozeer de bewondering van den schrijver heeft opgewekt, dat hij in haar het eindpunt ziet eener traditioneele Duitsche kunst. Hier is nog al het een en ander tegen in te brengen. De Lodewijk-stijlen, de Rococo- en Empire-stijlen, die men om 1800 ziet nawerken en heerschen zijn toch niet bij uitstek traditioneel Duitsch, veeleer Fransch, of wat overeen komt met den geest van de tweede helft der achttiende eeuw, cosmopolitisch. De verwijten gericht tegen de 19de eeuwsche bouwmeesters, treffen al heel wat werk dat tot het hier afgebeelde behoort; er zijn voorbeelden genoeg van onlogisch toegepaste versieringen en dooreenmengen van allerlei stijl. Men zie bijv. eens het „Frauenzuchthaus" te Würzburg (blz. 49), de huizen aan de „Hauptmarkt" (biz. 80) en de „Fahrstrasze" te Trier (blz. 86).

Hiermede is niet ontkend, dat de 18de eeuw voortreffelijk werk geleverd heeft; het voor ons liggend boek bevat zeer goede stalen van uitmuntende opvatting en doorvoering; genoemd worde o. a. het Raadhuis te Viborg in Denemarken (blz. 60), de Paulikirche te Bremen-Neustadt (blz. 134) en het Weeshuis te Oranienburg (blz. 71).

Al hetgeen hier tegen het streven van den schrijver gezegd is, belet ons niet te erkennen, dat met veel van hetgeen hij wenscht en hoopt door ieder, die voelt voor opbloei van bouwkunst en handwerk, van harte ingestemd kan worden. Eenvoud en zakelijkheid zullen ook voor de toekomst allernoodzakelijkst blijven, en in vele der hier afgebeelde werken is aan die voorwaarde voldaan. En zoo kan dan het jonge geslacht, dat zal hebben mede te werken aan een — wij hopen — schoone toekomst, inderdaad veel leeren van hetgeen de 18de eeuw goeds ons nagelaten heeft, mits het niet als „vollwertiges Vorbild" geïmiteerd worde.

Zooals reeds gezegd, ook de beoefenaar der geschiedenis vindt hier zijn gading: veel materiaal voor de geschiedenis der 18de eeuwsche bouwkunst. En dat kan met groote dankbaarheid aanvaard worden. De afbeeldingen zijn zeer goed geslaagd. Enkele opmerkingen evenwel. Ongaarne mist men bij vele gebouwen zoo niet een preciese, dan toch benaderende dagteekening. Dan een bezwaar, dat zwaarder weegt. Van alle afgebeelde gebouwen krijgt men uitsluitend de buitenzijde, meestal den voorgevel te zien. Met het geven van interieurs in een volgend deel, wordt dit bezwaar niet opgeheven; men zou wenschen, dat wat minder gebouwen behandeld waren, maar die dan ook uitvoeriger, met plattegronden en details.

DANZIG. A STADSSCHOUWBURG VOOR DE VERBOUWING (1798—1801)

(PROEVE VAN AFB. UIT: P. MEBES. UM 1800. F. BRUCKMANN A. G. MÜNCHEN.)

Dat moet toch ook voor het doel dat de schrijver zich stelde van groote beteekenis zijn, daar dan eerst er leering uit te halen is.

Voor het meerendeel zijn hier Duitsche gebouwen afgebeeld, ook enkele uit Denemarken; Nederland leverde ruim 20 cliché's, over welker keus wel het een en ander te zeggen valt. Het is namelijk zeer opvallend, dat onder die weinige Nederlandsche gebouwen, zoo vele uit het midden der 17de eeuw dateeren, o. a. het Mauritshuis te 's Gravenhage, de Lakenhal en de Korenbeurs te Leiden, de Munt te Utrecht, zeer goede voorbeelden van de klassicistische bouwwijze van 17de-eeuwsch Nederland, hoewel die aanmerkelijk van de op het einde der 18de eeuw in zwang komende klassieke bouwtrant verschilt. Doch dit schijnt den Duitschen bouwkundigen te ontgaan. In verband hiermede — en tot besluit — zij het ons vergund een opmerking van C. GURLITT [1]) aan te halen, waarop men de goedheid had onze aandacht te vestigen:

„Mancher fachkundige Architekt wird bei der Wanderung durch die Hauptgrachten der Stadt (Amsterdam) sich gewundert haben, die Jahreszahl 1643 und spätere an streng klassicistischen Bauten zu finden, die er nach Maszgabe der allgemeinen Kunstgeschichte auf die Zeit um 1780 zu setzen geneigt wäre." De overeenstemming tusschen GURLITT en MEBES is hier meer dan toevallig.

Het tweede deel, dat ons het handwerk brengen zal, zien we ongeduldig te gemoet en bevelen met warmte dit eerste in ieders belangstelling aan.

A. A. VAN RIJNBACH.

[1]) Geschichte des Barockstilles, des Rococo und des Klassicismus u. s. w. Stuttgart 1888, s. 52.

HET VIIIE INTERNATIONALE ARCHITEKTENKONGRES TE WEENEN

(Vervolg en Slot)

Wanneer wij het gebied overzien en vragen welke belangrijke problemen bij den cement-ijzerbouw tot oplossing moeten worden gebracht onder bijzondere medewerking van den architekt, dan komen in aanmerkling deze vier:

1. De economie van den bouw;
2. De soliditeit en de uitvoering;
3. De zekerheid tegen brand, roest, weersgesteldheid, aardbevingen en andere gebeurtenissen;
4. De architektonische vormgeving.

Spreker wenschte de economie voorop te stellen, want ook in de architektuur geldt de stelling dat het betere de vijand is van het goede, en wel in dezen zin, dat, zóó men met dezelfde middelen iets beters bereiken kan, men dat zonder bedenken moet doen. Dat het gewapend beton goedkooper was dan de ijzerbouw, was de groote reden waarom het werd ingevoerd en waaraan het zijn zegetocht dankt. Men kan met gewapend beton iets beters voortbrengen dan met de oude methoden. Deze vraag kan thans als afgedaan beschouwd worden en omgekeerd: men kan thans eene gewapend-beton-konstruktie reeds in overweging geven met het oog op hare deugdelijkheid, ook al is ze duurder.

Over de drie andere punten is men nog niet uitgepraat. Wat het tweede punt aangaat merkte Dr. VON EMPERGER allereerst op dat de wetenschap van het gewapend beton nieuw is. Wanneer wij de geschiedenis van andere bouwwijzen nagaan, dan blijkt hoe in vele belangrijke vragen steeds ongelukken de eigenlijke leermeesters van het bouwvak waren. Zoo is het geweest bij den ijzerbouw, zoowel als daarvoor

bij den gewelfbouw voor zij hun huidige volmaaktheid bereikt hadden. Deze ontwikkelingsgang is niet alleen waar te nemen in de geschiedenis van elk bouwvak, maar ook in het leven van elk vakman. Bij wijze van paradox zeide spreker een timmerman eerst dàn voor betrouwbaar te achten, wanneer hij kon bewijzen dat minstens één van zijn steigerwerken was ingevallen.

Op dezen algemeenen regel maakt de gewapend-beton konstruktie en de vakman op dat gebied geen uitzondering.

Spreker wees op het gevaar voor ongelukken dat bestond wanneer ontwerp en uitvoering niet in ééne hand waren vereenigd. Dat was de fout van het stelsel van zoogen. „Concessionarissen." Dit zijn dikwijls slechts ondernemers die zelf weinig kunde en ervaring hebben en hunne plannen van elders betrekken. Het voordeel van dit stelsel was echter weer dat die plannen gemaakt werden door een hoogstaand centraal-bureau.

Thans doen kleine zelfstandige firma's hunne ervaringen op ten koste van architekten of patroons. Op die manier gaan dan dikwijls gepaard eene gebrekkige wetenschap met eene onvoldoende ervaring.

Aan dien toestand is echter slechts door eene wetgeving einde te maken. Hoe noodig die is blijkt in Noord-Amerika en in de latijnsche landen, als Italië en Spanje, waar groote vrijheid op het gebied van bouwen heerscht en..... de grootste ongelukken gebeuren.

Belangrijker dan alle voorschriften is en blijft het wettelijk vastleggen van de verantwoordelijkheid van den bouwondernemer. Dat zou de neiging van onbevoegden om zich op den gewapend-beton bouw te werpen, sterk verminderen.

De firma's die deze bouwwijzen beoefenen moeten eenerzijds niet te groot zijn opdat de chefs het geheel nog kunnen overzien en anderzijds niet te klein.

De aard van het werk vraagt dat ieder een goede verdienste geniet en daarom moet op dit gebied eene konkurrentie, welke tot gewetenloozen druk op de prijzen komt, beschouwd worden als de bron van alle kwaad.

Met betrekking tot de zekerheid die bouwwerken in gewapend beton tegen de verschillende vernielende elementen bezitten wees spreker — in het bijzonder op de bestendigheid tegen vuur — mits men het op de juiste wijze toepaste. Hieraan ontbrak nog dikwijls veel, zoodat ongelukken ontstonden, die dan tegen het stelsel in zijn geheel werden uitgespeeld.

Wat nu het artistieke karakter van den gewapend-betonbouw betrof, herinnerde spreker aan de voordrachten van de heeren Medgyzaszay (Budapest) en Von Wielemans (Weenen).

Terwijl de Hongaarsche architekt van historische motieven uitgaat, zocht de Oostenrijker vormen, welke het gewapend-beton in staat moeten stellen om een plaats in de monumentale architektuur op te nemen en die niet eene bedriegelijke voorstelling van konstrukties in andere materialen geven.

Von Wielemans zegt: „Eene kenmerkende vormgeving is alleen mogelijk wanneer men rekening houdt met de eigenaardigheid van het beton-ijzer materiaal. Dit kan op twee manieren worden toegepast: 1. gestampt op formeelen op het werk; 2. door toepassing van onderdeelen die klaar op het werk komen.

„1. bij het maken van gewapend-beton op formeelen is de vormgeving van zolderingen, steunpunten en gebouwen, eraan gebonden dat slechts vormen te maken zijn, die berusten op niet te moeilijke vervaardiging en verandering der gewone formeelen.

2. bij de vooraf klaargemaakte onderdeelen komt de eigenschap van het beton om elken, en ook den fijnsten vorm aan te nemen tot haar recht, indien slechts geschikte modellen van gips, hout of metaal gebruikt worden.

3. voor gebouwen is ook eene kombinatie der beide methoden mogelijk in dier voege, dat afzonderlijke deelen kant en klaar in de stampbeton worden opgenomen en dat die deelen dan samenhangende bekleedingen vormen."

Spreker meende dat deze van de techniek uitgaande weg, zou leiden tot eene kenmerkende vormgeving voor het gewapend beton, zonder dat men fantastische stijlproeven waagde. De vormen die aldus ontstonden beantwoorden niet alleen het beste aan het materiaal, maar ook aan de voorwaarden der statika en aan de eischen der vervaardiging.

Wie zich de moeilijkheden herinnert die nog altijd te overwinnen zijn om een ijzer-architektuur in het leven te roepen, zal zich misschien verbazen dat met pe gewapend-beton-architektuur de architekten meer en spoediger succes hebben. Spreker schrijft dit er aan toe dat het nieuwe materiaal den architekt de grootste speelruimte laat. Hem alleen moet de oplossing van het vraagstuk opgedragen worden en eene wisseling van gedachten en inzichten als een internationaal kongres biedt, kan het zijne er toe bijdragen.

De namiddag van dezen kongresdag werd door bezoeken aan Klosterneuburg, het kasteel Kreutzenstein of het paleis Schönbrunn gevuld, terwijl 's avonds een feest op den Kahlenberg werd gegeven.

Op den sluitingsdag van het kongres werd de vraag

Welke weg moet ingeslagen worden opdat bij ingenieurswerken de eischen der aesthetiek meer tot hun recht komen?

door Oberbaurat Klette (Dresden) behandeld. Hij kwam daarbij tot de volgende konklusies:

1°. Ter verbreiding van een beter begrip voor de werken van ingenieursbouwkunst in het algemeen: verzameling van voorbeeldige uitgevoerde werken, afbeelding en verspreiding daarvan in woord en beeld; daarbij moeten enkele platen zoo behandeld worden, dat zij voor volks-, burger- en industrieschoolen als wandplaten kunnen worden vertoond.

2°. Om goedgeschoolde krachten voor het ontwerpen

van aesthetisch bevredigende werken van ingenieurs-bouwkunst te vormen: beïnvloeding van de reorganisatie en uitbreiding van het leerplan aan hoogere en lagere onderwijsinrichtingen, teneinde vroegtijdig de belangstelling en het begrip van het wezen en de schoonheid der gebouwen en de wisselwerking tusschen hen en hunne omgeving algemeen op te wekken; aan de Technische Hoogescholen en Bouw-akademies, met de bedoeling het begrip van den ingenieur voor het artistieke streven zijn tijd eenerzijds en het begrip van den kunstenaar voor het wezen en de beteekenis der ingenieurswerken anderzijds op te wekken en te bevorderen. Bij de aangewezen overheid moet er op aangedrongen worden dat leerplan en leerdoel in dien zin veranderd en aangevuld worden en dat aan het personeel der Hoogescholen krachten worden toegevoegd die de studenten wijzen op de noodzakelijkheid en op de mogelijkheid om het wezen en de innerlijke schoonheid van ingenieurswerken ook in hun uitwendige artistiek tot uiting te brengen, in verband met de omgeving.

3°. Om een beter aesthetisch effekt van ingenieurswerken in de steden en op het platteland uit te lokken: de stichting van afzonderlijke commissies van advies, waaraan alle gebouwen, die op het aspekt van stad of landschap invloed kunnen uitoefenen, ter beoordeeling worden gegeven.

Gelijktijdig met deze, met grooten bijval aangehoorde voordracht, behandelde de architekt Dr. H. Fayans (Weenen) het thema:

Bouwkunst en Volk.

Hij besprak allereerst de stijlwijzigingen der bouwkunst. De volksgeest in de latere eeuwen was niet steeds tevreden met de openbaringen der gewijde bouwkunst. Eerst aan de profane architektuur van het tot macht en vrijdom gekomen burgerdom was het voorbehouden om vaste wortels te schieten in den bodem van het volk.

In de machtige gebouwen van kloosters en burchten, in raad- en gildehuizen, in stadspoorten en torens komt de versmelting der artistieke en populaire elementen tot haar volle recht.

Na een terugblik op de perioden der Renaissance en den daarop volgenden tijd kwam spreker op de bouwkunst van onzen tijd, die, naar Engelsch voorbeeld tot eenvoud en zakelijkheid terugkeert. Deze moderne beginselen maken zich ook meester van beeldhouw- en schilderkunst. De weg tusschen volk en kunst, die zoo lang door doktrinaire theoriën verspert was, is nu weer geëffend. De eenheid in de verdeeling der massaas, de zakelijke, uitsluitend doelmatige behandeling der vlakken, het bescheidene en onopgesmukte, het eenvoudige en ernstige kenteekenen deze moderne openbaringen der profane bouwkunst. Deze weg was voor de bouwkunst veel moeilijker dan de oplossing van die vragen welke in de laatste jaren ontstaan zijn met de ontwikkeling der nieuwe sociaal-economische vraagstukken. De opgave was modern, voorbeelden waren niet aanwezig; er moest dus zelf geschapen worden. En toen toonden de bouwkunstenaars in de geheel nieuwe typen der arbeiderswoning van het winkel- en kantoorgebouw, van het station en van vele andere door de vlucht van techniek en hygiëne in het leven geroepen typen, wat zij vermochten.

De bouwkunst der laatste jaren, moest allereerst die vraagstukken oplossen welke met de behoefte der breede volksmassaas eng verbonden waren. Aan dit rekening houden met het volksbelang dankt ook de bouwkunst dat haar de volksgunst ten deel gevallen is. Het eenvoudige, zakelijke, nationale moet in de taal der moderne bouwwerken belichaamd worden, opdat deze door het volk kunnen worden verstaan. Een nationaal type kan alleen bereikt worden door kultiveering, bewerking en aanpassing bij de moderne omstandigheden van de bouwstijlen, die in elk land aanwezig zijn en aan de volksopvatting na verwant zijn.

Wat overigens de taak van het volk ten aanzien der kunst betreft, in dat opzicht is nog veel te wenschen overgebleven.

De kunstopvoeding, en in het bijzonder de opvoeding tot de bouwkunst, welke in verhouding tot de andere kunsten van oudsher stiefmoederlijk bedeeld is geweest, ontbreekt in onze breede volksmassaas in hooge mate. Dit gemis aan een zeker kritisch begrip van de bouwkundige vraagstukken zou door verandering in het onderwijsprogramma der scholen gedeeltelijk kunnen worden verholpen.

Eindelijk sprak Ingenieur R. Sasso (Napels) over **„Eigendom en Vrijheid"**, met wiens rede de serie voordrachten besloten werd.

Vermelden wij ten slotte met voorbijgaan van de afscheidsfeestelijkheden dat op voorstel van den vertegenwoordiger der Italiaansche regeering Prof. Canizzaro besloten werd het volgende, IXe Kongres, in 1911 te Rome te houden, terwijl daarbij tevens eenstemmig besloten werd dat bij volgende kongressen alleen en uitsluitend bouwkunstenaars als leden zouden worden aangenomen. Wij meenen hiermede een overzicht te hebben gegeven van de belangrijkste werkzaamheden van het Kongres.

GEMENGDE BERICHTEN

De prijsvragen van de Afd. A'dam der Mij. t. B. d. B. en Amstels Bouwvereeniging. In eenige bladen waarschuwt een zekere v. E. tegen inzending in de prijsvragen die door de Afd. A'dam van de Mij. t. B. d. B. en Amstels Bouwvereeniging gezamenlijk zijn uitgeschreven. Z.Ed. is wel zeer laat — eenige dagen voor het sluiten van de termijn! — tot zijne ontdekking gekomen. Hij wenschte toch niet langs slinkschen weg het getal zijner mededingers te beperken? Het is overigens wel een treurig heertje, die v. E. Hij zegt o. a. „Het resultaat van deze prijsvragen zal nu ongetwijfeld van dien aard zijn, dat „Amstels-Bouwvereeniging" de bekroonde plannen vandaag of morgen ten uitvoer brengt en alzoo op een uiterst goedkoope manier den ontwerper betalen." (sic!) Dat zulks geheel bezijden de waarheid is, behoeft geen nader betoog, als men weet dat „Amstels-Bouwvereeniging" geene bouwonderneming is, gelijk ons kritikastertje klaarblijkelijk meent.

Het geldt hier eene studieprijsvraag over een tweetal onderwerpen die hunne oplossing nog niet vonden. De plannen zullen op geheel dezelfde wijze als elke andere studieprijsvraag worden gepubliceerd en tentoongesteld. En als v. E. insinueert

dat de Afd. van de Mij. hier „bewust of onbewust, op een minder aanbevelenswaardige manier" afweek van de honoriumtabel, dan kan aan Z.Ed. beleefdelijk maar beslist verzekerd worden dat hij zulks . . . liegt. Het woord moge ietwat kras klinken, maar „aux grands maux, les grandes remèdes."

Wanneer Z.Ed. vreest dat de een of andere partikuliere vrijbuiter zich van zijne prachtdenkbeelden zou meester maken, schiet hem, zoolang ons land geene bescherming van geestelijk eigendom kent, niets anders over dan zijnen mede-menschen den aanblik zijner ontwerpen te onthouden Maar het gaat niet aan en is lastertaal, om twee vereenigingen van onzuivere bedoelingen te betichten. Een treurig en laf individu voorwaar dat zulks onder anonymiteit beproeft!

Voortgezet en hooger Bouwkunst-onderricht te A'dam (afdeeling van het Genootschap „Architectura et Amicitia"). Inschrijving voor den cursus 1908—1909.

De inschrijving op dezen cursus is opengesteld tot 1 Augustus. Prospectus op aanvrage verkrijgbaar ad f 0.10. Gelegenheid tot persoonlijke aanmelding bestaat bij den heer W. KROMHOUT CZN., Prinsengracht 810, op 2, 3, 16 en 17 Juli van 9—12 uur voormiddags.

Schriftelijke aanmelding, met overlegging der in het prospectus vermelde stukken, kan ook geschieden bij den heer H. A. J. BAANDERS, Prinsengracht 955.

Het Oost-Indische Huis te Rotterdam. In het Jaarverslag over 1907 der Provinciale Zuidhollandsche Archeologische Commissie staat o. a.

„Door de Commissie werd vernomen, dat het voornemen zoude bestaan het Oost-Indische Huis alhier te sloopen om ter plaatse een postkantoor te bouwen. Dit gebouw, welks „imposantes Front" door Galland werd geprezen als een karakteristiek voorbeeld van den smaak in de dagen zijner stichting, is van 1695—1699 opgetrokken naar het ontwerp van den architekt WOUTER ARIENSZ. van Egmont. Behalve den voornamen voorgevel, heeft het, ook inwendig, verschillende merkwaardigheden bewaard, o. a. fraai gesmeed ijzer- en koperwerk en eenige oude schouwen, waarvan een versierd met een goed geschilderd portret van JAN PIETERSZ. COEN door P. VAN DER WERFF. Vooral in eene stad, zoo arm aan oude gebouwen als Rotterdam, ware de afbraak van dit belangrijk monument ten zeerste te betreuren. Daar het ook nog volkomen hecht en nagenoeg ongeschonden is, scheen de slooping des te onverantwoordelijker, omdat het ongetwijfeld mogelijk moet worden geacht ter plaatse een postkantoor te stichten met behoud van dit eerbiedwaardig bouwwerk. Het eigenlijke O.-I. Huis wordt nl. geflankeerd door om eene binnenplaats gebouwde pakhuizen, zoodat van geheel het beschikbare terrein, dat een front van 57 M. bij eene diepte van 59 M. heeft, slechts 22 × 19 M. — dus nog geen achste deel — door het te sparen gebouw wordt ingenomen. De Commissie heeft deze omstandigheden ter kennis gebracht van den Minister van Waterstaat en bij Zijne Excellentie er op aangegedrongen bij den bouw van een nieuw postkantoor het O.-I. Huis te behouden."

De restauratie van den toren der Ned. Herv. kerk te Doesburg is met het oog op den toestand van het bouwwerk urgent. De kosten zijn geraamd op f 53.000 waarin het Rijk f 35.500 bijdraagt. Op een aanvraag om subsidie adviseeren Ged. Staten van Gelderland afwijzend te beschikken, wijl zij van meening zijn, dat de gemeente Doesburg en partikuliere belangstellenden in staat zijn de overblijvende f 17.500 bijeen te brengen. Provinciale subsidie achten zij alleen dan gewettigd ingeval instandhouding zonder dien steun niet mogelijk zou zijn.

Het kasteel Doorwerth was nauwelijks aangekocht door den heer SCHEFFER, de eigenaar van „de Duno", of het gerucht dook op, dat het merkwaardige en fraaie slot nu zou gerestaureerd worden.

Dit bericht kan slechts gedeeltelijk tot instemming aanleiding geven, want als de horde der restauratoren op een dergelijk oud slot wordt losgelaten is zijn droevig lot te voorspellen. Het bericht werd echter aldra tegengesproken. Maar in elk geval mag zeker verwacht worden dat het voortschrijdende verdere verval nu gekeerd zal worden.

Naar wij vernemen zal een volgende aflevering der „Bouwk. Bijdragen" over het kasteel Doorwerth handelen met tekst van den heer F. A. HOEFER en voorzien van talrijke illustraties.

Hulp bij den aanleg van centrale verwarming. Het Bestuur der „Nederlandsche Vereeniging voor Centrale Verwarmings-Industrie" heeft eene circulaire aan de Nederlandsche architekten verspreid.

De Vereeniging herinnert daarin aan het bekende besluit van den Aannemersbond in zake de hulp bij den aanleg van verwarmings-installaties. Enkele architekten hebben nu den installateurs der verwarming de risico op de schouders gelegd, waarvoor de aannemer bedankt had. Hiertegen nu komt de Vereeniging voornoemd met kracht op.

De installateur moet h. i. beschouwd worden leek te zijn op het gebied van metsel-, graaf-, breek-, timmer- en verfwerk en kan te voren geen juisten prijs opgeven voor de bijkomende werkzaamheden van zijn aanleg. Door verschil van raming daarvoor zou h. i. bij konkurreerende prijsopgaven de vergelijking der cijfers voor de eigenlijke verwarmings-installatie onmogelijk worden. Alsof niet bij aanbesteding opgave van beide posten kon gevraagd worden!

De Vereeniging stelt nu voor om 't zij den aannemer, 't zij den installateur stelposten voor de hier bedoelde werkzaamheden in zijne begrootingen te doen opnemen.

Dit verzoek lijkt alleszins billijk. Maar bij de uitvoering is echter deze moeilijkheid te vreezen dat niet zelden een installateur van centrale verwarmingen (en ook die van electrisch licht!) de oorzaak is van veel onnoodige beschadigingen en reparaties. Is dat bij de tegenwoordige wijze van doen reeds het geval, hoeveel te meer is het niet te vreezen als de installateur noch de aannemer, daarvan iets in hun beurs voelen.

Wij meenen dat het stelsel, om na voorafgaand overleg tusschen architekt en installateur, den laatste zelf — die toch bij eenige ervaring waarlijk niet zulk een leek is! — een bedrag op zijne begrooting te doen plaatsen, veel voor heeft.

Dit verzoek is echter eene uiting te meer van het algemeene streven in het bouwvak om zich te ontlasten en den architekt steeds meer moeite en controle op te dragen.

Het systeem-Knapen voor droging van gebouwen. Wij ontvingen eenige brochures betrekking hebbende op een nieuw, door den Belgischen architekt KNAPEN uitgevonden systeem om vochtige muren langs eenvoudige en automatisch werkende methode te drogen.

De uitvinder zal, naar ons werd medegedeeld, aan eenige gebouwen in ons land proefnemingen met zijn stelsel doen, ten einde de deugdelijkheid ervan aan te toonen. Aan eene villa aan den Ouden Scheveningschen weg Nr. 25 te 's Gravenhage zal een proef worden genomen. Het stelsel berust op een geheel nieuw procédé. Terwijl andere systemen de vochtigheid trachten te weren door mortels van bijzondere samenstelling, bekleedingen en dergelijke middelen, berust het systeem-KNAPEN, blijkens de mededeelingen van het prospektus op physische beginsels en op een oordeelkundige gebruikmaking van het verschil in dichtheid van vochtige en droge lucht, alsmede van de neiging der laatste zich met vocht te verzadigen. In verband met de samenstelling van den muur, met de gebruikte materialen, de hoeveelheid en den aard der aanwezige vocht en nog eenige andere factoren wordt het metselwerk geaereerd door middel van geperforeerde steenen van bijzonderen vorm.

Wij hopen op dit stelsel, dat blijkens de attesten reeds op groote resultaten kan wijzen, nader terug te kunnen komen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 26. J. H. LELIMAN. 1828—1908, door D. G. Herdenking van het tachtigjarig geboortefeest van den oud-architekt J. H. LELIMAN. (Zie blz. 209).

Een belangrijk proces. Dit proces tusschen een fabrikant en den nijverheidskunstenaar EISENLOEFFEL, betrof het namaken van door dezen laatsten ontworpen kunstvoorwerpen. De fabrikant werd veroordeeld schade aan den heer E. te vergoeden ten bedragen van f 5000 omdat hij zich op diens oorspronkelijke ontwerpen geïnspireerd had.

TECHNISCH GEDEELTE. Beknopte vastheidsleer, door F. WIND. (Vervolg.)

Het verkeersvraagstuk in groote steden, door V. K. (Vervolg.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 26. J. H. LELIMAN. 1828—1908. Herdenking van het tachtigjarig feest van den jubilaris, met afbeelding van den gevel van het door hem ontworpen gebouw voor de Mij. „Arti et Amicitia" te Amsterdam. (Zie blz. 209).

Over Weenen IV, door H. E. (Vervolg.) Met afb. van eenige gebouwen door OTTO WAGNER te Weenen, ontworpen en gebouwd.

Een en ander over ventilatie, door F. G. UNGER.

De Opmerker Nr. 26. De nieuwe Duitsche Wet op het auteursrecht van werken der Beeldende Kunsten en der Photographie. (Vervolg.)

De Haagsche Raadhuisplannen, door P. H. S. (Slot.) De schrijver bejammert het dat men voor de oplossing van deze Raadhuisverbouwing niet een „Ideeen-Wettbewerb" heeft uitgeschreven, zooals in een dergelijk geval in Duitschland zou geschieden. Hetgeen nu door het Gemeentebestuur zal geschieden, noemt de schrijver „half werk". Een situatieteekening verduidelijkt een en ander.

Vraagstukken voor het examen voor opzichter van den Rijkswaterstaat in 1908.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens Technische Hoogeschool.

Geslaagd voor het examen voor bouwk. ing.: M. J. GRANPRÉ MOLIÈRE (met lof), G. DIEHL en M. B. BRUINS.

PERSONALIA

Benoemd zijn tot opzichter-teekenaar bij het gebouw van den Centralen Gezondheidsraad te Utrecht: H. MENALDA VAN SCHOUWENBERG, te Delft, en tot opzichter-teekenaar bij de verbouwing van de Sterrenwacht te Utrecht: J. VAN GENDT, te Arnhem, beiden student aan de Technische Hoogeschool te Delft.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD · VOOR · THEORIE · EN · PRAKTIJK

REDACTIE: D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN KEIZERSGRACHT · 559 AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER HEERENGRACHT · 281

Zevende Jaargang. No. 28. 8 Juli 1908.

De VERHEFFING DER BAKSTEEN-NIJVERHEID

Over de baksteen als artistiek bouwmateriaal hield de regeerings- en bouwraad M. Hasak, in de Berlijnsche Architektenvereeniging een voordracht, waarvan wij, aan de hand van de „Deutsche Bauhütte", een uittreksel laten volgen:

De meest gewilde bouwstof van alle tijden is de gehouwen of de natuurlijke steen geweest. De oude Egyptenaren bouwden hunne pyramiden uit reusachtige bergsteenen op, evenals de zuilen-wouden hunner tempels en de reuzenlichamen hunner sphinxen en Pharaobeelden. Al deze bouwwerken werden door hen uit graniet gebeiteld en toch kenden en verwerkten zij baksteenen. De Israëlieten, met het bakken belast, wisten daarvan mee te spreken.

De Grieken bouwden hunne tempels eveneens uit bergsteen. Kon men het pentelische marmer niet krijgen, dan werd minderwaardige kalksteen verwerkt, welks oppervlakte te ruw en welks kleur te grijs was en daarom met een dunne pleisterlaag overtrokken en met lichte kleuren geverfd werd. Doch ook den Grieken was de baksteenbouw bekend, want de onderbouw van den Atheenschen stadsmuur is gemaakt oogenschijnlijk uit in de lucht gedroogde kleisteenen en ter bekleeding van minderwaardig metselwerk of van eene houtconstructie verwerkten zij de klei, in zijne fijnste vorm, als terra-cotta met kleurige ornamenten. Wanneer men deze hoofdgestellen, de waterspuwende leeuwenkoppen en de sierlijk gevormde acroteriën van klei met het beeldhouwwerk van marmer en kalksteen vergelijkt, valt dit niet ten ongunste der terra cotta-werken uit. Integendeel; tegenover de vervelende gelijkvormigheid der marmeren lijsten en der zuilenstellingen van bergsteen, vertoonen zij eene artistieke eigenaardigheid, een vrijheid van gedachten die de architekten aan de werksteen ontlokten Vele fraaie voorbeelden van terra-cotta in het Olympia-museum te Berlijn zijn daarvan te vinden.

Daarentegen was in Babylon — een land van aloude beschaving en kunst — de baksteen meer in eere dan de bergsteen. In dat land ontbraken steengroeven en de klei in den zon gedroogd of gebakken, was een gewilde bouwstof. In Babylon vond men de baksteenen of in het algemeen de kleisteenen goed gevormd, dikwijls met kleurige glazuren overtrokken, welke geglazuurde steenen de buitenversiering van de reuzengebouwen aldaar vormden. Geheele legers, geweldige dieren en fabelvoorstellingen zijn op deze wijze op de muren aangebracht.

De Romeinen hebben de gebakken steenen ook veel verwerkt, doch meer als behulp of constructiedeelen, om dragende muren en gewelven te ondersteunen of voor achtermetselwerk, terwijl dit met marmer en stuc bekleed werd.

Eerst de oud-Christelijke kunst verwerkte de gebakken steen als hoofdbouwstof. De getuigen daarvan bestaan nog heden in Ravenna en in Milaan. Daar vindt men den baksteen toegepast tot constructieve vorming van kroonlijsten, vensters en bogen zonder eenige bekleeding. Daarmede vervallen de antieke architraven en lijstgeledingen, de triglyphen en de hangende methopen, platen en al die onconstructief geworden vormen der Grieken en Romeinen.

De romaansche bouwkunst, voortgekomen uit deze oud-christelijke baksteen-bouwerken, bloeit voornamelijk in de hoofdsteden van het latere romeinsche rijk als bijv. Trier en Keulen in Duitschland, Milaan, Aquileja, Ravenna en Rome in Italië en voornamelijk in de nieuwe hoofdstad van het oosten, Byzantium.

Toen werd de baksteen zelf stijlvormend, door het verdringen der oude, sinds eeuwen aangenomen vormen, die zonder bergsteen niet uit te voeren waren.

Hoe de gebrande klei in den vorm van potten, het vervaardigen van grootere en moeilijker gewelven mogelijk maakte, is bekend.

In de romaansche kunst scheiden zich dan de baksteenstreken van die, alwaar bergsteenen te verkrijgen zijn. In de eerste wordt dan gedurende de geheele middeneeuwen door in baksteen gebouwd.

In de noordelijke landen gelukt het echter alleen

om, ten tijde der gothiek een zelfstandigen baksteenstijl te scheppen. Verder naar het zuiden in Silezië en Galicië werden de lijsten en maaswerken uit werksteen vervaardigd. Alleen de vlakken vertoonen baksteenen. In het Beiersche baksteengebied, München en Landshut werden bijna alleen baksteenen verwerkt, doch het is aan de gothische meesters niet gelukt aan de baksteenen gebouwen bijzondere vormen te geven. Ook in Zuid-Frankrijk, in Narbonne en in Toulouse alsmede in Noord-Spanje, met name in Aragon, vindt men bepaalde streken met bouwwerken van baksteen, doch zij hebben niet de eigenaardigheid der baksteenbouwwerken van de noordelijke landen. Alleen in de noordelijke landen als Lijfland en Kurland gelukte het de gothische vormen in baksteen een geheel nieuwe, met die bouwwijze overeenkomstige vormenspraak, te geven.

Om al deze redenen moesten wij den baksteenbouw in eere houden. Wat onze voorvaders gelukt is, is ook bereikbaar voor hunne nakomelingen. Hij, die niet de gothiek wil toepassen, kan zijn toevlucht tot andere vormen nemen en die zijn ook te vinden.

Boven-Italië was ten tijde der gothiek met de toepassing der baksteen achtergebleven. Daarom hebben echter Pisa en Siëna in den profaanbouw zeer eigenaardige werk gemaakt, dat de bovenvermelde baksteenbouwkunst in de noordelijke landen bijna gelijk komt. Daarentegen neemt Boven-Italië, ten tijde der Renaissance, op eigenaardige en kunstvolle wijze weder de leiding der bouwkunst op zich. Milaan staat hierin vooraan met St. Maria del Carmine en Pavia met de wereldberoemde Certosa. Dat zijn niet alleen baksteenbouwwerken, doch hier spelen de terra-cotta-werken een groote, om niet te zeggen de hoofdrol. Hier geven zij geen nabootsing der werksteen-architectuur. De renaissancevormen zijn op de meest geestvolle wijze binnen de grenzen van de gebrande klei in vormen omgezet en daarbij is iets bepaalds nieuws geschapen geworden.

Voor ongeveer 25 jaren telde Berlijn een bloeiende school voor baksteenbouw. Hunne meesters leven nog grootendeels onder ons en toch is deze school geheel verdrongen en in vergetelheid geraakt. Wij danken aan deze school, het aan vorm en kleuren zoo rijke kunstnijverheidsmuseum van Gropius & Schmieden en het Anhalter station van Schwechten. Zouden deze gebouwen in andere steen uitgevoerd nog zoo frisch en eigenaardig werken? In zand- en kalksteen en in pleisterwerk hebben andere streken veel meer en onder veel gunstiger omstandigheden bouwwerken geschapen, doch men maakt meestal werken uit andere landen en tijden na.

Ziet men niet in de heden zoo gewilde Barokbouwwerken daarin hunne Beiersche, Boheemsche of Engelsche afstamming? Kan men dat van het kunstnijverheidsmuseum zeggen? Wij kunnen nog verder opnoemen, de krijgsacademie van Schwechten, de passage Unter den Linden van Kyllmann & Heyden, het ministerie van finantiën van Emmerich, de synagoge van Knoblauch, de rijksbank van Hitzig en het raadhuis van Waesemann.

Het laatste bewijst, hoe de baksteenbouw op den plattengrond den grootsten invloed uitoefende. Ware het stadhuis een gebouw in bergsteen of bepleisterd geweest, dan zou het zeker een reusachtige zuilenstelling en een kolosale onderverdieping bezeten hebben als gevolg van de traditie of als navolging van vroegere stijlen en tijden. Dan zou de ingang voeren over een trotsche buiten-trap van de hoofdverdieping in den met een fronton bekroonden gevel, terwijl men in werkelijkheid toch in de onderverdieping moest zijn, alwaar de vestiaires enz. zich bevinden. Voor deze grootscheepsche architectuur heeft de baksteen den bouwmeester van het Berlijnsche raadhuis bewaard.

Hebben wij tegenwoordig nog een Berlijnsche school? Mij dunkt neen. Derhalve moeten wij alle krachten aanwenden om voor de rijkshoofdstad weder een eigenaardige bouwkunst, gegrond op het bouwen met gebrande klei, te gewinnen. Daarbij kan ieder in de hem het best voorkomende vormen bouwen, de gemeenschappelijke klei zal spoedig een zekere algemeenheid van enkele deelen — een zeker overeenkomend karakter — aan die gebouwen verleenen.

Tegenwoordig hebben de vele vraagpunten over de wijze van de toepassing van den baksteenbouw, de gemoederen heftig bewogen en de onjuiste en eenzijdige beantwoording dezer vragen heeft den baksteenbouw zelf gevoelig geschaad.

In de middeneeuwen en tijdens de Renaissance verwerkte men voornamelijk roode klei. De Berlijnsche school benutte elke kleur die haar opviel, geel, bruin, wit en grijs. Men behoeft voor het buitenmetselwerk der gevels ook niet alleen rood te gebruiken. In de middeneeuwen had men ook bergsteen in allerlei kleuren, zooals men meermalen bevonden heeft. Zelfs is de wit geglazuurde baksteen door Kayser & von Grossheim tot prachtige woonhuisgevels verwerkt geworden. Maar daarbij was dit werk in goede handen en wee, als dit niet het geval is. Daardoor alleen is de baksteenbouw in zulk een slechten roep gekomen.

Dat ook de onschoone werking van zoovele bouwwerken met verblendsteenen gebouwd, niet aan de gladde oppervlakte der verblendsteenen ligt, bewijzen de bovengenoemde Berlijnsche meesterwerken, die alle met gladde verblendsteenen bekleed zijn. Hunne gladde oppervlakte heeft de vervuiling door de met roet bezwangerde Berlijnsche atmosfeer veel beter wederstaan, als dit het geval is met de meer ruwere baksteenen, die uit de hand gevormd zijn. Met het gevolg dat deze bouwwerken er na 30 jaar nog kleurig en zuiver uitzien, evenals het geval is met de Heilige Kruiskerk en de Lutherkerk van Otzen.

Ten slotte is ook de veel bestreden grootte der baksteenen voor de werking in het aspect van een gebouw vrij onverschillig. Het komt hier ook op den kunstenaar aan. Zoo zijn o. a. de voortreffelijke bak-

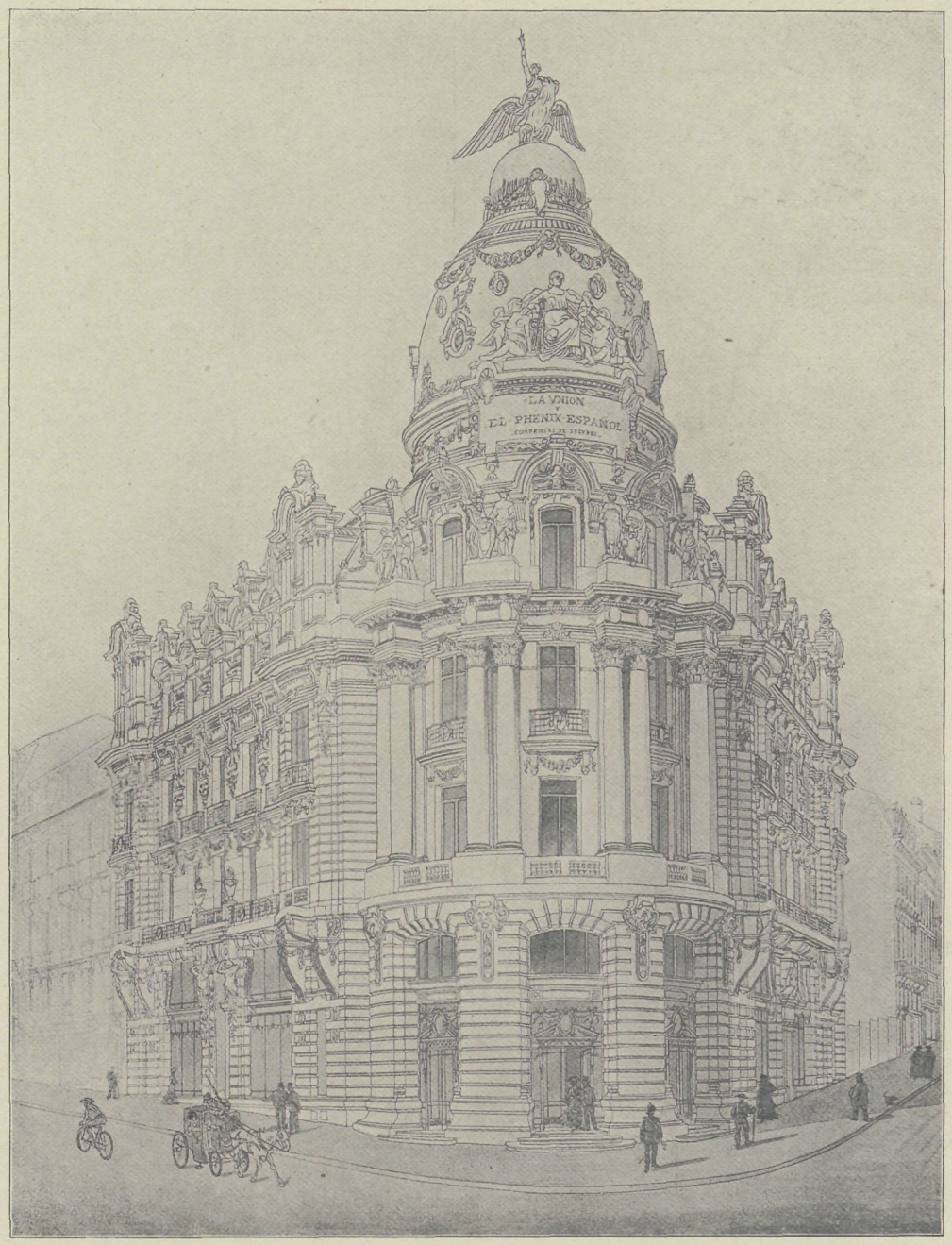

MADRID. GEBOUW DER „LA UNION Y EL PHENIX ESPANOL"
ARCH. JULES & REYMOND FÉVRIER (PARIJS)

(KLICHÉ ONTLEEND AAN „ACADEMY ARCHITECTURE")

steenbouwwerken in den Renaissancestijl te Dantzig, met het Pruisische groot formaat baksteen gebouwd.

Het zich afkeeren van vele architekten van den baksteenbouw heeft natuurlijk in groote kringen gevoelige economische gevolgen gehad en het ware wel wenschelijk dat den baksteenbouw nieuw leven ingeblazen werd. De middelen daartoe kunnen op verschillende manieren gevonden worden. Ook de steenbakkers zijn bereid den bouwmeesters in hunne wenschen tegemoet te komen, en door samenwerking kan veel tot stand komen.

Veel zal daartoe kunnen bijdragen de prijsvragen, die de groote Vereeniging van klei-, cement- en kalkindustrie van plan is uit te schrijven, bij gelegenheid van de door haar in 1910 te houden tentoonstelling te Berlijn.

De Schinkelprijsvragen hebben in de laatste jaren bewezen dat bijna altijd een baksteen-ontwerp den eersten prijs kreeg.

Nogthans is er een strooming die er op wijst dat de jongere architekten zich weder tot den baksteenbouw toewenden.

Ten slotte vermeldde de spreker nog eenige proeven uit zijn eigen praktijk, bij de verbouwing der kerk te Leobschütz. Daar werden gewone machinale steenen door bestrooien met zand vervaardigd, om in overeenstemming te komen met de oude uit de hand ver-

vaardigde steenen van den ouden bouw. Daar het zand bij het branden ten deele smolt, verkreeg men een soort van glazuur, dat de steenen grooter weerstand verleende tegen weersinvloeden en roet.

Op deze wijze werden alle vormsteenen, zelfs groote waterspuwers, in een gewone steenbakkerij vervaardigd.

In de daarop volgende besprekingen deelde Oberbaurat Hossfeld mede dat tegenwoordig ook nog door den Pruisischen Staat in de oude streken van de baksteenbouwwerken, de hand werd gehouden aan het oude groote formaat uit de hand vervaardigd.

De regeeringsraad Otzen was meer pessimistisch gezind, daar hij beweerde dat het lot ook de stroomingen van het bouwwezen beheerschte en ook de baksteenbouw zou daaraan niet ontgaan. Tegenwoordig beweerde hij, was de stemming niet gunstig voor den baksteenbouw, doch er zullen zeker wel weer betere tijden daarvoor aanbreken. In den laatsten tijd werden de kleuren der baksteenen brutaal en kunsteloos behandeld. Het ruwmaken van de oppervlakten der steenen bevorderen het vuil worden. Doch de uitstekende vooruitgang van de baksteentechniek en de vele toepassingen daarvoor met behulp der scheikunde hebben nog niet hun laatste woord gesproken. Zoo zal het mogelijk zijn bijna alle gewenschte kleurtonen te kunnen vervaardigen.

Zoodra men al deze voordeelen op de baksteenfabrikage kan toepassen zal de baksteenbouw alsdan — zij het in andere vormen — weder opleven als eene natuurlijke organisch ontwikkelde bouwkunst.

ANTON J. SANDERS. ARCH. (GRONINGEN)

DE OPENBARE LEESZAAL EN BOEKERIJ TE GRONINGEN

De Openbare Leeszaal en Boekerij te Groningen, eenige jaren geleden opgericht, en vroeger gevestigd in een huis aan het Martinikerkhof, is sedert een half jaar overgebracht naar een gebouw aan de Vischmarkt.

De bescheiden middelen, waarover kon worden beschikt, lieten niet toe een geheel nieuw gebouw op te richten, zoodat het Bestuur zich tevreden moest stellen met den aankoop van een bestaand winkelhuis, dat voor dat doel gedeeltelijk verbouwd is geworden.

De nieuwe leeszaal, ter breedte van gemiddeld 10 M. en diep ongeveer 19.50 M., biedt plaats voor circa 80 personen.

In de zaal, die men door eene vestibule binnentreedt, zijn de boeken in open kasten langs de wanden, opgaande tot tegen het plafond, aangebracht.

In het voorgedeelte bevinden zich een groote courantentafel en tafels voor tijdschriften, terwijl het overige deel der zaak meer bestemd is voor hen die boeken van onderhoudenden of wetenschappelijken aard wenschen ter hand te nemen.

Het wordt den bezoekers vrijgelaten zelf de boeken hunner keuze op te zoeken. Voor 't geven van inlichtingen is steeds een beambte in de zaal aanwezig.

De groote verscheidenheid der boeken in hunne veelkleurige banden geeft aan de zaal een aangenamen indruk en noodigt den bezoeker tot lezen uit.

't Spreekt van zelf dat dit stelsel moet worden opgegeven zoodra de voorraad boeken te groot is geworden. Reeds nu is men genoodzaakt een groot deel der boeken te plaatsen in de bestuurskamer en in bergruimten.

In het plafond van het achtergedeelte der zaal is een met glas in lood bezet bovenlicht aangebracht, groot ongeveer 32 M².

De avondverlichting geschiedt door circa 50 gloeilampen, zoodanig verdeeld, dat alle plaatsen in de zaal ruimschoots verlicht kunnen worden.

Daar voor den aanleg eener verwarming de middelen ontbraken, heeft de verwarming plaats door drie kachels. Hoewel eene centrale verwarming in eene dergelijke inrichting om verschillende redenen gewenscht is, kan niet worden ontkend dat juist deze eenigszins ouderwetsche stookplaatsen aan het geheel een meer huiselijk karakter geven.

Grenzende aan het achtergedeelte van de zaal bevinden zich eene bestuurskamer, garderobe en ruimten voor toiletten en privaten.

Het achterhuis is op de verdiepingen ingericht tot woning van den beambte en de ruime kelders voor archief en bergplaatsen.

Dat van deze nuttige instelling ruim gebruik wordt gemaakt, bewijst het aantal bezoekers dat in den laatsten tijd tot ongeveer 8000 per maand is gestegen.

Tot de leeszaal heeft elkeen gratis toegang, terwijl men zich voor de geringe som van minimum f 0.50 per jaar als lid kan doen inschrijven.

GEMENGDE BERICHTEN

Internationaal kongres van Teekenonderwijs.
Ondergeteekende bericht aan hen die zich wenschen aan te sluiten bij de Nederlandsche Congresgangers, vertrekkende 1 Augustus naar Londen, dat zij zich vóór 9 Juli daarvoor moeten opgeven, adres: Burgeravondschool, Haarlem.
HERMAN J. DE VRIES.

AMSTERDAM. De slooping der Nieuwe Zijds Kapel, waarover zooveel te doen is geweest, zal morgen beginnen. Uit zuiver bouwkundig oogpunt — dus ter zijde stellende de bijzondere beteekenis die het gebouw voor Katholieken moet hebben — kunnen wij den afbraak, gelijk reeds in „De Bww." gezegd is, niet betreuren. De N. Z. Kapel immers is o. i. niet een dier monumenten van buitengewone schoonheid, groote zeldzaamheid of door de ligging van zulke beteekenis voor het stadsgezicht, dat haar behoud tot elken prijs moet verdedigd worden, en waaraan de praktische eischen en behoeften van dezen tijd moeten worden opgeofferd. Wij meenen, gelijk wij reeds vroeger schreven, nog steeds dat de huidige bouw-

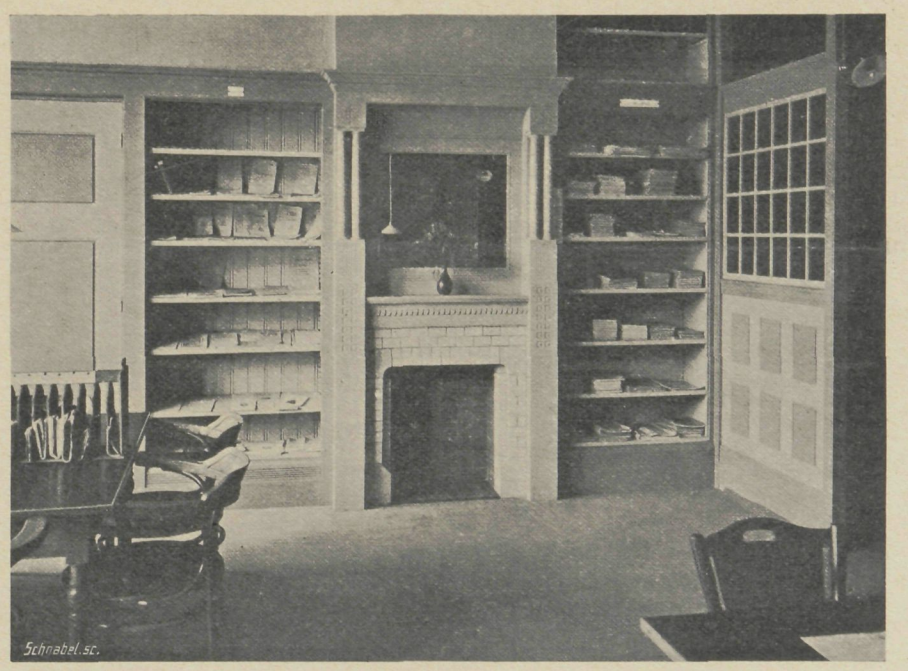

OPENBARE BOEKERIJ TE GRONINGEN
ANTON J. SANDERS. ARCH.

kunst in de plaats van de afgebroken kapel een gebouw kan stellen dat, daargelaten dan de ouderdom, ten volle gelijkwaardig is. Het verheugt ons dan ook dat in dit geval de oudheidkundigen, die het verdwijnen van elken ouden steen plegen te bejammeren, niet hun wenschen vermochten door te zetten.

Op den heer C. B. POSTHUMUS MEYJES, de architekt der Ned. Herv. Gemeente, rust thans de taak om aan te toonen, dat de architektuur der XXste eeuw die der XVde kan doen vergeten.

DELFT. De Lustrumfeesten van het Delftsch Studentencorps. De feestweek is thans achter den rug en Delft heeft zijn gewoon aanzien herkregen. Wat zich in de afgeloopen week afspeelde, geeft echter aanleiding tot eene enkele beschouwing.

Van de gelegenheidskunst die hier te zien was, was uit bouwkundig oogpunt nog het merkwaardigst de tribune voor het steekspel op de Groote Markt (den lezers van „De Bouww." bekend uit de afbeelding op blz. 174) waarbij de ontwerper, de heer A. VAN DER LEE, er bovendien op handig verzonnen wijze er in geslaagd was het standbeeld van HUGO DE GROOT uit het gezicht te werken. De overige feestversieringen waren over het algemeen vrij matig en een echte LORENZO DE MEDICI zou er zich niet buitengewoon door gevleid of geëerd gevoeld hebben. Die was anders en meer gewend. Een gevel van weinige meters breedte aan de Hypolitus buurt te herscheppen in een palazzo is — de decorateur zelf zou het aanstonds toegeven — onbegonnen taak. Dat werkte toch àl te maskeradeachtig en brengt onwillekeurig de lachspieren in actie.

Een deur nam de geheele breedte van het huis in en den beschouwer moest in herinnering komen het gezegde van DEMOKRITOS, die de bewoners van Abdera spottend wees op hun veel te grootsche poort: Pas maar op dat de stad er niet uitloopt.

Ook de feestzaal waarin de Doelenzaal door den schilder HENRICUS was herschapen, kon, de beste bedoelingen en kunstvaardigheid ten trots, met het oud-Florence der MEDICI niet veel gemeen hebben.

Indien bij komende studentenfeesten een onderwerp gekozen wordt, dat speelt in een bij Delft passend milieu, kan het

artistiek totaal effect veel grooter en vooral veel echter zijn, dan de beide laatste lustrum-optochten te zien gaven. In 1903 zag men in de schaduw der Oude Kerk, tegen een pittoresk Renaissance-geveltje een Byzantijnsche portiek van bordpapier en schilderlinnen spijkeren. En als onder zulke decors de wind maar eventjes speelde beefden de mozaieken en marmeren platen als tijdens de zwaarste aardbeving, die Constantinopolis ooit teisterde.

Het streven bij de laatste maskerades, de Delftsche zoo goed als de Leidsche of Utrechtsche, was om, — althans wat de costumes en de mise-en-scène betreft — zonder moeite en kosten te ontzien een vervlogen glanstijdperk zoo getrouw mogelijk te doen herleven. Nu kan dat toch nooit meer opleveren dan eene benadering. Het aantal anachronismen is te groot dan dat ooit het geheel kon verdwijnen. De keuze van het onderwerp is evenwel van het grootste belang. Een tijdperk zoo groot en glansrijk als dat der Medici is, evenals de personen, die het stoffelijk of geestelijk beheerschten, in de verste verte niet te benaderen. Elke poging daartoe moet jammerlijk falen en leidt welbeschouwd slechts tot een parodie. Zou dat in de Arnostad zelf het geval zijn, hoeveel te meer niet aan de oevers van de Schie, in het bezadigde Delft, een stad die de kenmerkende uiting is van ons burgerlijk oudvaderlandsch kunstgevoel, 't welk in zoo volslagen tegenstelling staat tot dat van het vorstelijk en momumentaal Florence.

Toen nu tien jaren terug de deelnemers aan het Verbond der Edelen door Delft trokken, of korter geleden, Willem van Oranje te Leiden zijn luisterrijken intocht hield, of wel Maximiliaan te Utrecht resideerde, bestond een veel grooter eenheid tusschen den feeststoet en hare omgeving. En die eenheid kwam ten goede aan beide, maar vooral aan de maskerade, wier natuurlijkheid zij aanmerkelijk deed winnen.

Hoe poppenspel-achtig deden daarentegen een Germanicus te Utrecht, een Lorenzo de Medici of Nicephorus Phocas te Delft den beschouwer aan.

Een maskerade blijft een maskerade. Niemand zal verwachten dat eenige honderden gekostumeerden hem plotseling doen vergeten dat wij 1908 schrijven. Maar de illusie kan verhoogd worden zoo rekening ermede wordt gehouden dat het karakter van den stoet beantwoordt aan dat van de omgeving. In Leiden kon men bij de Lustrumfeesten van 1905 evenals bij de Delftsche van 1903, een groepje gekostumeerden tegen den juisten achtergrond ziende, wel eens wanen een visioen uit vervlogen eeuwen te aanschouwen. En dan zag men van den weeromstuit ook het stadje met andere oogen aan, dieper dringend in den geest die het deed ontstaan.

BERLIJN. De Koninklijke Opera. Nadat het gevaar van afbraak van dit interessante gebouw juist afgewend was, is het bijna aan het vuur (door loodgieters-onvoorzichtigheid!) ten offer gevallen. Het gebouw werd in 1741—42 door Von Knobelsdorf gebouwd, volgens aanwijzingen van Frederik den Groote. Het was dan ook een interessant voorbeeld van het zoogen. „Fridericianisches Barock". In 1843 brandde het echter totaal uit en is toen door Langhans herbouwd. Het uitwendige is daarbij echter onveranderd gebleven.

Sedert eenige jaren is het ontsierd door ijzeren buitentrappen die onder den indruk van de brand-catastrophe van Chicago (1904) ter vermeerdering van de veiligheid op 's Keizers bevel zijn aangebracht. Aanvankelijk was het voornemen het karakteristieke gebouw te sloopen en ter plaatse een nieuwe opera te bouwen. Zooals reeds op blz. 86 hierboven werd medegedeeld, is dit plan echter definitief opgegeven.

Tentoonstelling van Volkskunst te Berlijn. (Zie blz. 181). Ook Nederland zal, naar men hoopt, op deze tentoonstelling voor den dag komen. Er is volgens „De Tentoonstellingscourant" een Nederlandsch comité in wording. De schilder en kunstnijveraar Th. Molkenboer is uitgenoodigd als voorzitter van dat comité op te treden.

LONDEN. Crosby Hall zal te Chelsea herrijzen en deel uitmaken van de University Hall, die daar gebouwd wordt. Het oude gebouw is met de meeste zorg afgebroken en alle steenen zijn voor den herbouw nauwkeurig gemerkt. Maar dat zal niet wegnemen dat daarmede het oude effekt niet meer bereikt zal worden. Al wordt er geen kubieke palen nieuwe steen aan den herbouw gebruikt, de oude Crosby Hall is toch voor goed verdwenen en de herbouw zal slechts het effekt hebben van een koude, weinig zeggende kopie.

De Koninklijke gouden medaille van het R. I. B. A. is door Koning Edward op voorstel van den Raad van Bestuur voor 1908 toegekend aan den Franschen architekt Pierre Jérôme Honoré Daumet.

Daumet (geb. in 1826), een leerling van Blouet en Gilbert, verwierf in 1855 den Prix de Rome. Hij vond, in Frankrijk teruggekeerd, aldra naast Louis Duc een werkkring als architekt van het Paleis van Justitie te Parijs. Zijn hoofdwerk werd echter de herbouw van het kasteel Chantilly, hem door den hertog van Aumale opgedragen. Verder heeft Daumet o. a. herbouwd het Paleis van Justitie te Grenoble, de Universiteit aldaar, de Ecce Homo kapel te Jerusalem, de kapel en het pensionaat van de Dames de Sion te Parijs en restaureerde hij het kasteel van St. Germain.

De Campanile te Venetië. Als vervolg op hetgeen op blz. 206 van „De Bouwwereld" voorkomt, diene, dat de werkzaamheden aan den toren goed vorderen. Om een denkbeeld te geven van het werk dat daar gedaan wordt, kunnen de volgende mededeelingen dienen. De romp heeft reeds een hoogte van 27 M. bereikt en vordert 3½ M per maand. De maat aan den voet van den toren is voor een zijkant 12.89 M.

Het verbruik aan baksteenen is dagelijks 3500 stuks; zij komen uit Treviso en worden vóór het gebruik een week lang in het water gelegd. Aan cement wordt iederen dag 1000 KG. verbruikt en 100 metselaars zijn aan het werk. Voor de fundeering werden 3565 palen ingeslagen. Ze is volgens berekening sterk genoeg om 3 maal den last van den toren te dragen.

Het geheele bouwwerk is waarschijnlijk in April 1911 gereed.

Verwarming van middeleeuwsche kerken. Een der moeilijkste vraagstukken voor den architekt en den conservator van geschiedkundige monumenten is wel de verwarming der groote middeleeuwsche kerken.

Elk systeem van moderne verwarming is een gewelddaad tegen een middeneeuwsch monument, want elke verwarming met hare verwarmingslichamen, kanalen enz., voor welke die oude bouwwerken niet zijn ingericht, schaden den artistieken indruk op het gevoeligst.

Niettegenstaande dit, is tegenwoordig de verwarming van kerken een groote noodzakelijkheid en de kerkbesturen stellen aan de architekten eischen voor de te verwarmen ruimte bij de geringste kosten van aanleg en bedrijf. Dat systeem van verwarming zal wel het beste zijn, dat in het gebouw zoo weinig mogelijk zichtbaar is.

In den tegenwoordigen tijd wordt in Frankrijk en in Zuid-Duitschland veelvuldig het systeem „Perret" toegepast.

Dit systeem berust op een warmelucht-verwarming met ononderbroken toevoering van verhitte lucht door uitmonding in het binnenste van de te verwarmen ruimte en met een opzuigingsopening voor de koude lucht. De koude lucht die door het koudelucht-kanaal uit het inwendige van het gebouw ontnomen wordt, wordt onder het verwarmingslichaam gevoerd. Zij wordt verwarmd door de ijzeren omhullingswanden en treedt dan aan de bovenzijde van de kachel door het warmelucht-kanaal weder in het gebouw. Dit verwarmingslichaam is door een soort vuurvaste kamers in deelen verdeeld, waarin zich op zorgvuldig berekenden afstand drie rijen van vuurvaste platen bevinden die met de deuren, die zich in den voorkant van het toestel bevinden, in verbinding staan. De platen der bovenste verdiepingen zijn met kruisvormig gevormde gaten doorbroken, welke zoodanig zijn aangebracht, dat het brandmateriaal bijna op natuurlijke wijze van de eene etage in de onmiddellijk daaronder gelegen etage kan komen. (Zie de figuur.)

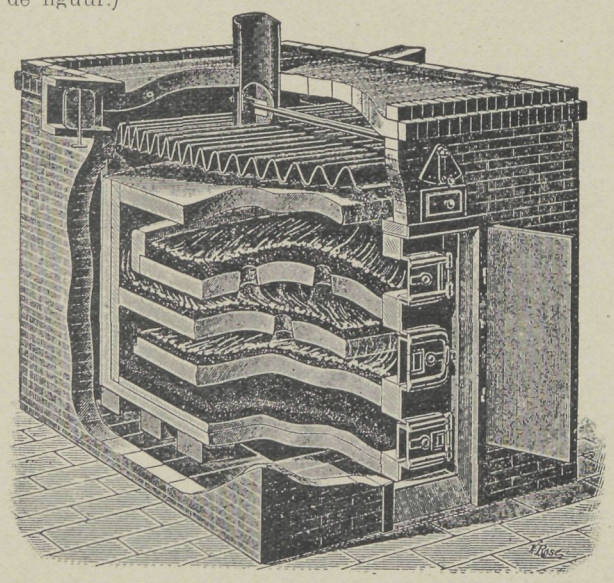

De behandeling en vulling is zeer eenvoudig. Al naar de grootte van den trek van den schoorsteen kan de kachel zonder tusschenpoozen en zonder dat men er iets aan behoeft te doen wel 48 uren en bij grootere kachels nog langer branden. De verwarming van de kerkruimte wordt naar de buitentemperatuur geregeld, zoodat zij geschikt is voor buitentemperaturen zooals die in Noord-Duitschland voorkomen.

Het systeem „Perret" is reeds in vele kerken in Frankrijk

en Duitschland toegepast, met name in den Straatsburger Munster, in de kathedralen van Verdun, Soissons, Langres, St Clothilde te Parijs, Saint-Quentin en Saint-Remy te Rheims, tezamen wel 150 kerken, daaronder 10 te Parijs. Verder in vele kerken in Elzas-Lotharingen. Het voordeel van deze verwarmingswijze ligt in de voldoende verwarming; de weinige ruimte voor den aanleg benoodigd, en het vervallen van buizen enz. en van verwarmingslichamen, zooals bij andere systemen en vooral in de eenvoudige bediening en de min kostbaarheid.

Bij den Munster in Straatsburg werd geconstateerd dat in den winter 1902—1903 het gebouw gelijkmatig verwarmd werd en dat zich geen noemenswaardige tocht deed gevoelen. Ook bleek bij groote kerken, die in het voorjaar aan de buitenzijde sporen van vocht vertoonen, dat dit met verwarmde kerken niet meer het geval was, hetgeen bij die te Straatsburg ook opgemerkt werd.

Daar deze verwarmingstoestellen met cokesstof gestookt worden is de rook daarvan onschadelijk voor het bouwwerk, zooals aan verschillende kerken bewezen werd.

Het aanbrengen van den schoorsteen geschiedt het best in verbinding met een aanwezigen toren of in een traptoren of men maakt hem in een naburig huis, om de architectnur der kerk niet te bederven, zooals b.v. bij die te Straatsburg geschied is, alwaar hij op 10 M. afstand in den aanbouw van een lyceumgebouw ondergebracht is. Ook het lokaal voor de verwarmingsinrichting moet veelal buiten de kerk opgesteld worden, òf onder de sacristy òf in een vrijstaand gebouwtje òf onder den grond in de nabijheid der kerk, b.v. in een tuin, zooals geschied is bij de kerk te Zabern. Ook kan men het onder de straat maken, zooals te Colmar gebeurd is. De uitstroomings- en opzuig-openingen in het kerkgebouw worden het best in de vloeren gelegd. Bij uitstroomingen uit de wanden maakt de lucht allicht de opening zichtbaar door de neergeslagen stof.

In het begin gaf het wedergebruik der verbruikte lucht tot vernieuwde verwarming, tot bedenking aanleiding en vreesde men dat die lucht in de kerkruimte „slecht" zou worden. In de praktijk is dit niet bewezen. Nergens werd over slechte lucht geklaagd.

De verklaring hiervan is te zoeken in de voortdurende verbinding die de verwarmde lucht heeft met de buitenlucht, door de groote vlakken der vensters en door het openen der in- en uitgangsdeuren. Voor eventueele vernieuwing der lucht zou men kunnen beproeven om in het opzuigkanaal afwisselend aan de bovenzijde en aan de onderzijde, horden van greenen en dennentakken aan te brengen en die minstens alle 4 weken te vernieuwen. Met succes is ook door de firma Carl Wellen te Dusseldorf het koude-lucht-kanaal met de buitenlucht in verbinding gebracht.

Omtrent den aanleg- en bedrijfskosten der verwarming „Perret" dient het volgende:

Bij een bericht over de aanleg eener lagedrukverwarming van den Dom te Maagdeburg werd de te verwarmen luchtruimte geschat op 75.000 M³. de aanlegkosten op 99.000 Mark en de bedrijfskosten op een bedrag van 5—6000 Mark.

In het tijdschrift „Die Denkmalpflege" van 10 April. jl., wordt over den verwarmingsaanleg der kerk te Soest (Duitschland) medegedeeld, dat de aanlegkosten 26.241 M. bij een inhoud van 27.000 M³. bedroeg.

In het jaar 1899 is de kerk te Schlettstadt met een verwarming volgens het systeem „Perret" voorzien. Hier bedroegen de aanlegkosten 4.100 M. en de bedrijfskosten 210 tot 230 Mark.

De aanlegkosten van dit systeem in den Dom te Straatsburg bedroegen 29.702 Mark bij 82.000 M³. te verwarmen ruimte. De jaarlijksche bedrijfskosten bedroegen 2.000 M. met inbegrip van een stoker. Ofschoon de buitentemperatuur meermalen tot 12° terugviel, was de warmte in de kerk toch voldoende.

Bij de kathedraal van St. Quentin bedroeg de luchtruimte 97.000 M³. De bedrijfskosten als volgt:

cokes-stof uit de naburige gasfabriek	864	Mark.
kosten van den stoker	480	„
Tezamen	1344	Mark.

Uit deze opgaven en uit nog meerdere van kerken uit den Elzas blijkt voldoende dat deze verwarming aan te bevelen is voor kerken die per week slechts één of meermalen gebruikt behoeven te worden. („Deutsche Bauzeitung".)

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Academy Architecture and Architectural Review, vol. 33, 1908 I.

Het onlangs verschenen deel dezer publicatie is ondanks den omvang ditmaal in zijn geheel genomen bijster onbelangrijk.

Grundlagen und Entwickelung der Architektur. Vortraege gehalten im Kunstgewerbe-museum zu Zürich von H. P. Berlage. (Mit 29 Abb.). W. L. & J. Brusse, Rotterdam.

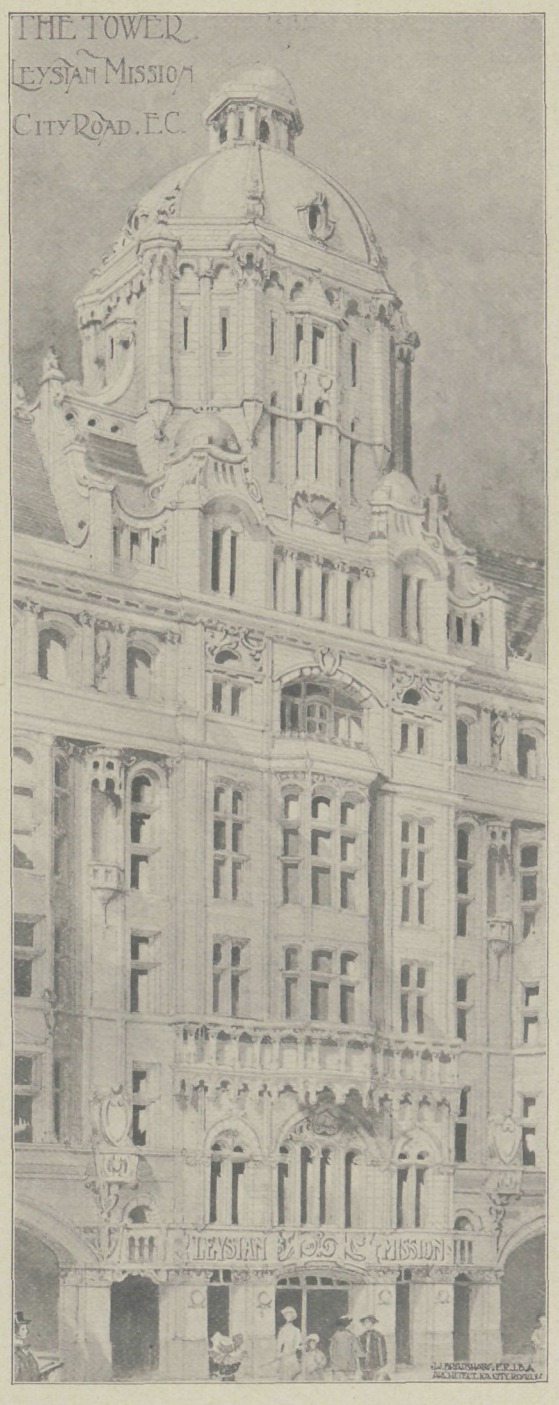

LONDEN. MIDDENTOREN DER LEYSIAN MISSION BUILDINGS. CITY ROAD ARCH. BRADSHAW & GASS

(KLICHÉ ONTLEEND AAN „ACADEMY ARCHITECTURE")

Die Hohkönigsburg, von Bodo Ebhardt. Folio Format. Mit ca 100 Textill., Extratafeln und Farbendrucken. Berlin, Ernst Wasmuth A.-G. 1908. (Prijs 15 Mark).

Das Submissionswesen von P. Paeplow. Berlin 1908. (Preis 1 Mark.)

Eene interessante brochure — deel uitmakende van de reeks „Sozial-demokratische Gemeindepolitik" — wiens schrijver weinig ingenomen is met de huidige wijze van aanbesteding en hare gevolgen. De studie heeft een politieken achtergrond; zij geeft echter ook een aantal voorbeelden van aanbestedingsknoeierijen en van „Submissions-blüten" die de lezing ten volle waard zijn.

Architektonische Rundschau, Heft IX 1908. Prof. O. Stiehl bepleit in zijn artikel „Rauhe Verblendsteine", dat de schoonheid en het leven van gebouwen verhoogd wordt, wanneer aan

den gevel baksteenen met ruw oppervlak worden gebruikt en toont dit met verschillende voorbeelden aan. Hij bespreekt de wijzen, waarop tegenwoordig dergelijk soort steenen gemaakt worden. Als altijd zijn in dit tijdschrift verscheiden reproducties gevoegd van meer of minder belangrijke nieuwe bouwwerken,doch even zij opgemerkt, dat in de eerste bijlage het kleine slot Liselund op een der Deensche eilanden beschreven is met bijvoeging van eenige plaatjes, waardoor men zich een beeld kan vormen van dit weinig bekende, idylisch bouwwerk dat aan het eind der 18de eeuw voor den deenschen kamerheer La Calmette te midden van een prachtig park is gebouwd. Bij de platen treffen ons het nieuwe Ständehaus in Dresden van Prof. Dr. Paul Wallot, en een kantoorgebouw van arch. Joh. Hirte in Berlijn.

Deutsche Kunst und Dekoration, Heft X 1908. Het spreekt haast vanzelf, dat dit tijdschrift in Darmstadt uitgegeven, zijn hoofdartikel wijdt aan de Hessische tentoonstelling voor vrije en toegepaste kunst, waarbij verscheiden reproducties van de daar tentoongestelde huizen. Verder vinden wij ook o a. een beschrijving van het landhuis Schimmelpfeng in Zehlendorf gebouwd door de arch. von Campbell en Pullich te Berlijn. Uiterlijk biedt dit huis geen merkwaardigs, of het moest zijn, dat we in zijn uiterlijk zien een passende omhulling van een geriefelijke woning. Het is een verkwikking na de helaas nog zoo dikwijls in Duitschland voorkomende parvenu-bouwstijl, weer eens een huis te zien, dat niets anders pretendeert dan waarvoor het dienen moet, een gewoon landhuis

Verder geeft deze aflevering o.a. nog tuinvoorwerpen van terra cotta uit de groothertogelijke werkplaats voor keramiek te Darmstadt, reproducties van werken van de kunst- en kunstnijverheidsschool te Breslau, eenige dameshandwerken en drie ontwerpen van japonnen.

Bulletin des Métiers d'Art Nr. X, 1908.

Carcassonne in Zuid-Frankrijk, de sterkte met zijn 48 torens, de kleine stad die nog zoo wonderwel haar oud karakter bewaarde, vormt het onderwerp van het eerste artikel, waarbij verscheiden plaatjes gevoegd zijn. Beschrijving van een hamer, die bij een klok uit 1628 gevonden werd te Drogenbosch, van een kroonluchter uit de kerk van Alsemberg te Brabant volgen. Uit de „Gazette des Beaux Arts" werd overgenomen een artikel van E Pottier, handelende over de stelling, dat de kunst sociaal en uit het volk is in haren oorsprong en welke de plichten zijn aan de kunst opgelegd, door het doel dat zij nastreeft en of de kunst haar sociale zending niet verraden en haren oorsprong voor het volk verloochend heeft. Ten slotte nog een artikel over het waarschijnlijk vervallen van de plannen voor den bouw der Mont des Arts te Brussel.

Moderne Bauformen, Heft VI 1908, begint met een artikel over het Molchow huis, waarover de „Dekorative Kunst" eenige weken geleden ook reeds schreef. Bij dit artikel zijn verscheiden interieurs gevoegd, ook door de arch. Gesellius en Sarinen ontworpen. Verder geeft deze aflevering reproducties van teekeningen en aquarellen van: het ontwerp van Josef Rueters voor het ontvanggebouw van het station te Darmstadt, dat echter niet bekroond werd omdat het in enkele opzichten afweek van de gestelde opgaaf; interieurs opgesteld op de tentoonstelling in het Kunstnijverheidsmuseum te Keulen en bouwwerken van Paul Bachmann; dito van de gebroeders Lassen, waarbij een klein overzicht is gevoegd van de opleiding en het werk dezer architecten; het bekroonde ontwerp van den uitzichtstoren op den Feldberg in het Schwarzwald; huizen van Ehrlich met bijbehoorende plattegronden en ten slotte een tuinhuis van de Meisjeshandelsschool te Frankfort.

Architectura, Nr. 27. Dr. Heinrich Schlieman, door A. A. Kok, Biografie van Dr. Schlieman en overzicht der archeologische ontdekkingen door hem gedaan.

Technisch gedeelte. Een stationsgebouw verrold, door D. K. Beschrijving van het verrolde en opgeheven stationsgebouw te Antwerpen.

Beknopte vastheidsleer, door F. Wind (vervolg).

Bouwkundig Weekblad, Nr. 27. Over Weenen, door H. E. (vervolg). Handelend hoofdzakelijk over den invloed van de school van O. Wagner te Weenen en over de internationale tentoonstelling van architectuur.

De renaissance der renaisance, door M. G. M. over de feesten te Delft ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van het Delftsch Studentencorps en over de versiering der stad met 2 afbeeldingen van de versierde Peperstraat en van een Florentijnschen gevel.

Oude bouwkunst in Holland's Noorderkwartier, door A. W. Weissmann Beschrijving van verschillende gebouwen uit Noord-Hollandsche steden als Alkmaar, Enkhuizen, Medemblik, Hoorn enz.

Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond. Uittreksel uit dit bulletin met afbeelding van een schoorsteenmantel en het plafond van een groote zaal, beide uit het kantongerecht te Schiedam.

De Opmerker, Nr. 27. De Engelschen op het Weener Congres. Overgenomen uit „The British Architect" Daarin beklaagt zich een Engelschman over de onbeleefde behandeling der Engelschen op het Weener Congres. Niemand ontving de Engelsche afgevaardigden of gaf ze plaatsen in de vergaderzaal en de inzending der Engelschen op de tentoonstelling was ook pover. Geen Engelschman voerde het woord op een der zittingen van het congres

Cursus Voortgezet en Hooger Bouwkunst-Onderricht. Programma en leeraren van dezen cursus. (Zie blz. 216.)

Joodsche kunst, overgenomen uit de „N. Rott. Ct."

J. H. Leliman. Herdenking van den 80sten verjaardag van dezen oud-bouwmeester. (Zie blz. 209).

De restauratie van „Heringa-State" te Marssum. Beschrijving van de restauratie van dat kasteel, door den architect Frowein. (Vergelijk „Bww." 1907, blz. 161.)

INGEZONDEN

Indrukken uit de Nederlandsche steenindustrie.

Delft, 1 Juli 1908.

Geachte Redactie!

Onderstaand schrijven ontving ik van de firma Kloos & Van Limburgh, fabrikant van Quenast-tegels te Rotterdam Het is mij niet helder wat die heeren wenschen herroepen te zien. Ik heb in mijn „Indrukken uit de Nederlandsche steenindustrie" een verlicht baksteenfabrikant sprekende ingevoerd en hem onder de mededingers van den baksteen de Quenast-tegels laten noemen. Wenscht men nu van mij de verklaring, dat die materialen geen concurrenten zijn of dat er geen verlichte steenbakkers zijn of dat ik in 't geheel geen indrukken heb opgedaan?

Ik weet het niet, doch als ge een klein plaatsje in uw blad over hebt, zoudt ge mij genoegen doen den brief daarin af te drukken. Hoogachtend

J. A. v. d. Kloes.

Rotterdam, 30 Juni 1908.

Den Heer J. A. v. d. Kloes,
Professor a/d Hoogeschool
te Delft.

WelEdel Gestr. Heer.

Ons oog viel dezer op het slot van uw artikel „Indrukken uit de Nederlandsche Steenindustrie" voorkomende in „De Bouwwereld" dd. 17.7 waarin U zegt: „. . . en tevens krachtig den strijd aan te binden tegen de Quenast en basaltinetrottoirtegels". Wij lazen dit met een gevoel van teleurstelling, daar juist wij voor de nationale industrie zooveel voelende ten koste van veel geld en veel risico een fabriek bouwden te Krimpen a/d IJsel om er tegels te maken om de tot nu toe uitsluitend door het Buitenland geimporteerde tegels te bestrijden. Hadden wij de voor dit doel benoodigde grondstoffen in het Binnenland kunnnn vinden, dan zouden wij die natuurlijk niet uit het buitenland betrekken. Door onze fabriek worden echter vele binnenlandsche schippers, twintig gezinnen enz. aan werk geholpen en schijnt ons een bestrijding van deze uitnemende in het binnenland gefabriceerde tegels niet juist.

Zoudt U dit niet in een volgend artikel willen herroepen?

Onze tegels in één adem te noemen met de duitsche basaltinetegels, waaraan niemand iets verdient — ze worden door een duitsche firma met hollandschen naam geimporteerd — is toch niet billijk? Aanbevelend, ook voor een bezoek aan onze fabriek, teekenen Hoogachtend

Kloos & Van Limburgh.

PERSONALIA

Tot gemeente-opzichter te Ede (G.) is benoemd de heer O. M. van den Broek. te Oldeberkoop.

Bevorderd tot opzichter der landsgebouwen 1e klasse, de opzichters der landsgebouwen 2e klasse L. R. A. van der Plas, G. H. Hemmes. P. L. Wyndels de Jongh, J. G P. Roel. A. C. J. Oomen en C. van der Linden, en benoemd tot adjunct-rijksbouwmeester J. F. van Hoytema b. i.; tot hoofdopzichter der landsgebouwen, de opzichters der landsgebouwen 1e klasse H. J. A. van der Kooij en J. Kranenburg;

tot districts-opzichter der landsgebouwen de opzichters der landsgebouwen 1e klasse G. J. Veldkamp, J. W. van Oort, H. J. P. F. van Ewijk, W. A. Hof, J. G. P. Roel en C. van der Linden;

tot opzichter der landsgebouwen 2e klasse, de opzichters der landsgebouwen 3e klasse H. J. van Oort en D. Zwitser en de buitengewone opzichters bij de landsgebouwen H. W Hooft, Th. Verlaan, A. Stichter, J. J. Duynstee, A. Bunte, A. J. Bartels, H. J. Th. de Gorter, B. W. F. Wouters, H. H. Koop, F. W. H. Waquë en W. M. de Ruiter.